

ISSN: 3080-129X
eISSN: 3080-6860

<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1>

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

GUMILYOV JOURNAL OF HISTORY

L.N. Gumilyov
Eurasian National University

Евразийский национальный
университет имени Л.Н. Гумилева

2026 T.154. No.1.

2025 жылдан бастап шығады

Founded in 2025

Издается с 2025 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2026

Astana, 2026

Редакция алқасы

Бас редактор:

Ерлан Сыдыков, т.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан,

Бас редактордың орынбасары – ғылыми редактор:

Альбина Жанбосинова, т.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Халықаралық консультативтік кеңес

Дэйв Бхавна – PhD., профессор, Лондон университетінің Шығыс және Африка зерттеулер мектебі, Лондон, Ұлыбритания

Изабель Охайон – PhD., профессор, Ресей, Кавказ, Шығыс Еуропа және Орталық Азияны зерттеу орталығы (CERCEC), Париж, Франция

Петр Дашковский – д.и.н., профессор, Алтай мемлекеттік университеті, Барнаул, Ресей

Саулеш Есенова – PhD., қ. проф., Калгари университеті, Калгари, Канада

Цзинчэн Ли – PhD, қ. профессор, Шэньчжэнь университеті, Шэньчжэнь, Китай

Анатолий Наглер – PhD., профессор, Германия археологиялық институты, Берлин, Германия

Йовита Раду – PhD., профессор, Нью-Йорк университеті, Нью-Йорк, АҚШ

Редакциялық алқа:

Крейг Кэмпбелл – PhD, қ. профессор, антропология факультеті, Университет, Техас, Остин, США

Динара Гагарина – PhD., Эрланген Университеті, Нюрнберг, Германия

Сергей Иванов – т.ғ.к., қ. профессор, Баласағынның Қырғыз ұлттық университеті, Бишкек, Кыргызстан

Роберт Киндлер – PhD., профессор, Шығыс Еуропа еркін университеті институты Берлин, Германия

Кунитаке Садакатсу – PhD., профессор, Нара ұлттық мәдени құндылықтар ғылыми-зерттеу институты, Нара, Жапония

Юлия Лысенко – т.ғ.д., профессор, Алтай мемлекеттік университеті, Барнаул, Ресей

Ларюэль Марлен – PhD., профессор, Джордж Вашингтон университеті, Вашингтон, АҚШ

Лори Манчестер – PhD., қ. профессор Аризона Мемлекеттік Университеті, Темпе, АҚШ

Николо Пианчиола – PhD, профессор, Падуа университеті, Падуан, Италия

Вячеслав Меньковский – т.ғ.д., профессор, Беларусь мемлекеттік университеті

Гулфайрус Жапекова – т.ғ.к., қ. проф., Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Жақсылық Сәбитов – PhD., Жошы Ұлысын зерттеу институты, Астана, Қазақстан

Зауреш Сактаганова – т.ғ.д., профессор, Е. Бөкетов ат. Қарағанды университеті, Караганда, Қазақстан

Жакен Таймагамбетов – т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Астана, Қазақстан

Томохико Уяма – д.и.н., профессор, Университет Хоккайдо, Саппоро, Япония

Ұлан Үмітқалиев – т.ғ.к., қ. профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Техникалық хатшы: Г. Жапекова

Құрылтайшы және баспагер: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті КеАҚ
Мерзімділігі: жылына 4 рет. 1995 жылы құрылған. Журналдың арнайы сайты: <https://jhistory.enu.kz>
Редакцияның мекен жайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ. Сәтпаев к-сі, 2. E-mail: gj.history@enu.kz.

Қайта атау тарихы: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.

Тарих ғылымдары. Философия. Дінтану – 1995-2024 жж.

Gumilyov Journal of History – 2025 ж.

Мерзімді баспа басылымын және (немесе) ақпараттық агенттікті қайта есепке алу туралы куәлік

№KZ41VPY00111229 2025 жылғы 31 қаңтарда ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінің

Ақпарат комитеті тарапынан берілген

Editorial Board

Editor-in-Chief:

Yerlan Sydykov, Doctor of Historical Sc., Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief – Scientific editor:

Albina Zhanbossinova, Doctor of Historical Sc., Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

International Advisory Board:

Davé Bhavna – Doctor of Philosophy, Professor, School of Oriental and African Studies (SOAS), University of London, United Kingdom

Isabelle Ohayon – Centre d'Etudes Russes, Caucasiennes, Est-Européennes et Centrasiatiques (CERCEC), Paris, France

Petr Dashkovckiy – Doctor of Historical Sc., Professor, Altai State University, Barnaul, Russia

Saulesh Yessenova – Doctor of Philosophy, Associate Professor, University of Calgary, Calgary, Canada

Jingcheng Li – PhD, Associate Professor, Shenzhen University, Shenzhen, China

Anatoli Nagler – Doctor of Philosophy, Professor Deutsches Archäologisches Institut Berlin, Germany

Ioviță Radu – PhD, Associate Professor, New York University, New York, United States

Editorial Board:

Craig Campbell – PhD, Ass. Professor, Department of Anthropology, The University of Texas at Austin, USA

Dinara Gagarina – Doctor of Philosophy, University of Erlangen–Nuremberg, Germany

Sergey Ivanov – Candidate of Historical Sc., Associate Professor, Kyrgyz National University named after Jusup Balasagyn, Bishkek, Kyrgyzstan

Robert Kindler – Doctor of Philosophy, Professor, East European history at Freie Universität Berlin, Germany

Sadakatsu Kunitake – PhD, Associate Professor, Nara National Institute for Cultural Properties, Nara City, Japan

Yuliya Lysenko – Doctor of Historical Sc., Professor, Altai State University, Barnaul, Russia

Laruelle Marlene – PhD., Professor, George Washington University, Washington, USA

Laurie Manchester – PhD, Associate Professor, Arizona State University, Tempe, USA

Niccolò Pianciola – PhD, Associate Professor of History, University of Padua, Italy

Viachaslau Menkovsky – Doctor of Historical Sc., Professor, Belarusian State University, Minsk, Belarus

Gulfairus Zhapekova – Candidate of Historical Sc., Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Zhaxylyk Sabitov – PhD., Research Institute for Jochi Ulus Studies, Astana, Kazakhstan

Zauresh Saktaganova – Doctor of Historical Sc., Professor, Buketov Karagandy University, Karaganda, Kazakhstan

Uyama Tomohiko – Doctor of Philosophy, Professor, Hokkaido University, Sapporo, Japan

Zhaken Taimagambetov – Doctor of Historical Sc., Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

Ulan Umitkaliev – Candidate of Historical Sc., L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

Technical secretary: G. Zhapekova

Founder and publisher: Non-profit joint-stock company L.N. Gumilyov Eurasian National University
Frequency: 4 times a year. Founded in 1995. Official website of the journal: <https://jhistory.enu.kz>
Address of the editorial office: 010008, Kazakhstan, Astana, K. Satpayev str, 2. E-mail: gj.history@enu.kz.

The history of renaming: Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Series: Historical Sciences.
Philosophy. Religious Studies – 1995-2024 rr.
Gumilyov Journal of History – since 2025.

Certificate of re-registration for Periodical Print Publication and/or News Agency No. KZ41VPY00111229,
issued on January 31, 2025, by the Information Committee of the Ministry of Culture and Information
of the Republic of Kazakhstan.

Редакционная коллегия

Главный редактор:

Ерлан Сыдыков, д.и.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан,

Заместитель главного редактора – научный редактор:

Альбина Жанбосинова, д.и.н., проф., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан,

Международный консультативный совет:

Дэйв Бхавна – PhD., профессор, Школа восточных и африканских исследований Лондонского университета, Лондон, Великобритания

Изабель Охайон – PhD., профессор, Центр исследований России, Кавказа, Восточной Европы и Центральной Азии (CERCEC), Париж, Франция

Петр Дашковский – д.и.н., профессор, Алтайский государственный университет, Барнаул, Россия

Саулеш Есенова – PhD., асс. профессор, Университет Калгари, Калгари, Канада

Цзинчэн Ли – PhD, асс. профессор, Шэньчжэньский университет, Шэньчжэнь

Анатолий Наглер – PhD., профессор, Германский археологический институт, Берлин, Германия

Йовита Раду – PhD., профессор, Нью-Йоркский университет, Нью-Йорк, США

Редакционная коллегия:

Крейг Кэмпбелл – PhD, асс. профессор, факультет антропологии, Университет Техас, Остин, США

Динара Гагарина – PhD., Университет Эрлангена, Нюрнберг, Германия

Сергей Иванов – к.и.н., асс. профессор, Кыргызский национальный университет им. Баласагына, Бишкек

Роберт Киндлер – PhD., профессор, Институт Восточной Европы Свободного университета, Берлин

Кунитакэ Садакатсу – PhD., профессор, Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей Нара, Япония

Юлия Лысенко – д.и.н., профессор, Алтайский государственный университет, Барнаул, Россия

Марлен Ларюэль – PhD., профессор, Университет Джорджа Вашингтона, Вашингтон, США

Лори Манчестер – PhD., асс. профессор Аризонского Государственного Университета, Темпе, США

Николо Пианчиола – PhD, профессор, Падуанский университет, Падуан, Италия

Вячеслав Меньковский – д.и.н., профессор, Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь

Гульфайрус Жапекова – к.и.н., асс. профессор ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Жаксылык Сабитов – PhD., Институт изучения улуса Джучи, Астана, Казахстан

Зауреш Сактаганова – д.и.н., профессор, Карагандинский университет имени Е. Букетова, Караганда, Казахстан

Жакен Таймагамбетов – д.и.н., профессор, академик НАН РК, Астана, Казахстан

Томохико Уяма – д.и.н., профессор, Университет Хоккайдо, Саппоро, Япония

Улан Умиткалиев – к.ист.н., асс. профессор, ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Технический секретарь Г. Жапекова

Учредитель и издатель: НАО Евразийский Национальный университет им. Л. Гумилева

Периодичность: 4 раза в год. Год основания 1995. Официальный сайт журнала: <https://jhistory.enu.kz>

Адрес редакции: 010008, Казахстан, Астана, ул. Сатпаева, 2. E-mail: gj.history@enu.kz

История переименований: Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.

Серия: Исторические науки. Философия. Религиоведение – 1995-2024 гг.

Gumilyov Journal of History – с 2025 года.

Свидетельство о постановке переучета периодического печатного издания и (или) информационного агентства № KZ41VPY00111229 от 31.01.2025 г. выдано Комитетом информации Министерства культуры и информации РК.

CONTENT

ARCHEOLOGY

- A. Karazhigitova** (*Astana, Kazakhstan*)
Clarification of the Concepts of “Burial Rites” and “Funeral and Memorial Ritualism” in the Archaeological Context (*in English*)..... 7
- T. Кошман** (*Astana, Kazakhstan*), **М. Бедельбаева** (*Karaganda, Kazakhstan*), **А. Дукомбайев** (*Astana, Kazakhstan*)
Some materials on the activities of L.F. Semenov – researcher of antiquities in Central Kazakhstan (*in Russian*)..... 21
- D. Shaimukhanova, R. Zhumatayev** (*Almaty, Kazakhstan*)
Morphological Analysis of Bronze Age Clay Vessels (Based on Materials from the East Kazakhstan Regional Museum of History and Local Lore) (*in Russian*)..... 38

WORLD HISTORY

- A. Filipau** (*Minsk, Belarus*)
The Chronicle of Baybars al-Manşūrī al-Nāşirī ‘Zubda(t) al-Fikra(t) fi Tārīkh al-Hijra(t)’ in the Studies of the Mamluk State in Egypt in the Early Bahri Period (*in English*)..... 60
- G. Zhumatay** (*Almaty, Kazakhstan*), **Y. Sari** (*Istanbul, Türkiye*), **A. Yskak** (*Almaty, Kazakhstan*),
The Historical and Ideological Origins of Turkish Nationalism (*in English*)..... 76

DOMESTIC HISTORY

- Ғ. Қарасаев, Қ. Еңсенов, Н. Қоңрбай, А. Балыкова** (*Астана, Қазақстан*)
The Activities of Independent Kazakhstan in the Justification and Development of the Country's Defense and Its Political and Historical Significance (*in Kazakh*)..... 94
- M. Izguttinov, Kh. Maslov** (*Астана, Қазақстан*)
On the issue of the results of the re-election of Soviets in 1927 in the Cossack ASSR (*in Russian*) 119
- G. Tastekova** (*Kostanay, Kazakhstan*), **D. Panto** (*Gdańsk, Poland*)
Myrzagazy Espolov’s participation in the implementation of agrarian policy in the Turkestan ASSR (*in Russian*)..... 138
- A. Turlybekova, N. Baigabylov, Ye. Sailaubay** (*Astana, Kazakhstan*)
Local elections in the Kazakh SSR as an instrument of political mobilization: a regional case of the Pavlodar Irtysh region (1920-1930 s.) (*in English*)..... 160
- Zh. Tulibayeva** (*Almaty, Kazakhstan*)
Historical Connections between the Kazakhs and the Uzbek Khanates in the 18th Century According to the Works of Central Asian Authors of the Modern Period (*in Russian*)..... 178

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

АРХЕОЛОГИЯ

A. Karazhigitova (<i>Astana, Kazakhstan</i>) Clarification of the Concepts of “Burial Rites” and “Funeral and Memorial Ritualism” in the Archaeological Context	7
T. Кошман (<i>Астана, Қазақстан</i>), M. Беделбаева (<i>Қарағанда, Қазақстан</i>), A. Дукомбайев (<i>Астана, Қазақстан</i>) Некоторые материалы о деятельности Л.Ф. Семенова – исследователя древностей Центрального Казахстана.....	21
Д. Шаймуханова, Р. Жуматаев (<i>Алматы, Қазақстан</i>) Морфологический анализ глиняных сосудов бронзового века (по материалам Восточно-Казахстанского областного историко-краеведческого музея).....	38

ДУНИЕЖҰЗІ ТАРИХЫ – ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ

A. Filipau (<i>Minsk, Belarus</i>) The Chronicle of Baybars al-Manşūrī al-Nāşirī ‘Zubda(t) al-Fikra(t) fi Tārīkh al-Hijra(t)’ in the Studies of the Mamluk State in Egypt in the Early Bahri Period	60
G. Zhumatay (<i>Almaty, Kazakhstan</i>), Y. Sari (<i>Istanbul, Türkiye</i>), A. Yskak (<i>Almaty, Kazakhstan</i>) The Historical and Ideological Origins of Turkish Nationalism	76

ОТАН ТАРИХЫ – ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ

Ғ. Қарасаев, Қ. Еңсенов, Н. Қонрбай, А. Балыкова (<i>Астана, Қазақстан</i>) Тәуелсіз Қазақстанның ел қорғанысын негіздеп, дамытудағы қызметі және оның саяси – тарихи маңызы.....	94
М. Изгуттинов, X Маслов (<i>Астана, Қазақстан</i>) К вопросу о итогах перевыборов советов в 1927 году по Казакской АССР.....	119
Г. Тастекова (<i>Қостанай, Қазақстан</i>), Д. Панто (<i>Гданьск, Польша</i>) Участие Мырзагазы Есполова в реализации аграрной политики Туркестанской АССР	138
A. Turlybekova, N. Baigabylov, Ye. Sailaubay (<i>Astana, Kazakhstan</i>) Local elections in the Kazakh SSR as an instrument of political mobilization: a regional case of the Pavlodar Irtysh region (1920-1930 s.).....	160
Ж. Тулибаева (<i>Алматы, Қазақстан</i>) Исторические связи казахов с узбекскими ханствами в XVIII веке по данным сочинений центральноазиатских авторов Нового времени.....	178

Research Article
IRSTI 03.41.01

<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-7-20>

Clarification of the Concepts of “Burial Rites” and “Funeral and Memorial Ritualism” in the Archaeological Context

A. Karazhigitova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, A.Kh. Margulan Institute of Archaeology, Astana, Kazakhstan

 assiya2108@mail.ru

Abstract. This article is devoted to the theoretical understanding of the concepts of “burial rites” and “funeral and memorial ritualism” in archaeological interpretation. Based on an analysis of the works of domestic and foreign researchers, the main approaches to defining the content, structure, and interrelationship of these concepts are considered, and the terminology related to ritual practices recorded in archaeological materials is clarified. Particular attention is paid to the distinction between different levels and aspects of ritual activity, allowing for a more comprehensive reconstruction of the spiritual and material cultures of ancient societies. Burial complexes and the accompanying ritual practices are important sources of information about the social organisation, ideological attitudes, and symbolic models of the world of ancient communities. Analysis of archaeological data reveals insights into ideas about death and the afterlife, as well as demonstrating the complex interrelationships between ritual practice and the society's worldview. The study employed analytical-comparative and historiographical methods, which made it possible to systematise and compare the existing scientific approaches to the interpretation of funeral and memorial rites. This comprehensive approach enabled the tracing of the evolution of ideas about the structure and content of funeral and memorial rites, as well as the identification of their role in archaeological interpretation. The work aims to clarify the conceptual apparatus and the relationship between “burial rites” and “funeral and memorial ritualism”, as well as to identify their significance for the reconstruction of the ideological and worldview attitudes of ancient societies. The methodological basis of the study provided a systematic approach to analysing concepts and theoretical models, which allows archaeological, ethnographic, and semantic data to be combined into a single interpretative framework. Particular attention is paid to the practical significance of the work: the results of the research can be used to analyse archaeological materials and prepare educational programmes and methodological guides on archaeology and ethnology. In addition, the work emphasizes the importance of an interdisciplinary approach that combines data from various humanities disciplines to achieve a deeper understanding of cultural processes and the transformation of ritual practices in ancient societies. The results of this work open up opportunities for integrating archaeological data with ethnographic and historical-cultural sources, thereby increasing the accuracy of interpreting ritual practices in ancient societies. Thus, the work demonstrates a transition from descriptive approaches to complex models of research into ritual and ceremonial practices and emphasises the relevance of clarifying key concepts in modern archaeology.

Keywords: burial rite; funeral and memorial ritualism; memorial rite; custom; ritual; site; archaeology; term

For citation: Karazhigitova A. Clarification of the Concepts of “Burial Rites” and “Funeral and Memorial Ritualism” in the Archaeological Context. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Vol.154, no.1, pp.7-20. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-7-20>

Funding. This work was prepared as a part of the grant funding project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, BR31714853 “Archaeological Science in Kazakhstan: Analysis of the Current Situation, Issues and Prospects for Development”.

Археологиялық контексте «жерлеу салты» және «жерлеу ғұрпы» ұғымдарын нақтылау

Ә. Қаражігітова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Ә.Х. Марғұлан атындағы Археология институты, Астана, Қазақстан*

Аңдатпа. Мақалада археологиялық интерпретациядағы «жерлеу салты» және «жерлеу ғұрпы» ұғымдары теориялық тұрғыдан пайымдалған. Отандық және шетелдік зерттеушілер еңбектерін талдау негізінде осы ұғымдардың мазмұны, құрылымы мен өзара байланысын анықтауға қатысты негізгі ғылыми тәсілдер қарастырылып, археологиялық материалдарда кездесетін салттық-ғұрыптық тәжірибеге қатысты терминология нақтыланған. Салттық іс-әрекеттердің әртүрлі деңгейлері мен аспектілерін ажыратуға ерекше назар аударылды, бұл көне қоғамдардың рухани және материалдық мәдениетін неғұрлым толық қалпына келтіруге мүмкіндік береді. Жерлеу кешендері мен олармен байланысты ғұрыптық тәжірибе ежелгі қауымдардың әлеуметтік ұйымдасуы, идеологиялық ұстанымдары және әлемнің символдық модельдері жөніндегі маңызды ақпарат көзі болып табылады. Археологиялық деректерді талдау өлім мен о дүниелік болмыс жөніндегі түсініктерді ашып көрсетеді, сондай-ақ салттық тәжірибе мен қоғам дүниетанымы арасындағы күрделі байланыстарды айқындайды. Зерттеуде қолданылған аналитикалық-салыстырмалы және тарихнамалық әдістер жерлеу және еске алу ғұрыптарын интерпретациялауға қатысты бар ғылыми тұжырымдарды жүйелеуге және салыстыруға мүмкіндік берді. Мұндай кешенді тәсіл жерлеу және еске алу ғұрпының құрылымы мен мазмұны туралы түсініктердің эволюциясын бақылауға және оның археологиялық интерпретациядағы рөлін айқындауға жол ашады. Жұмыстың мақсаты – «жерлеу салты» мен «жерлеу-еске алу ғұрпы» ұғымдарының арақатынасын және олардың көне қоғамдардың идеологиялық әрі дүниетанымдық белгілерін қалпына келтірудегі маңызын нақтылау. Зерттеудің әдістемелік негізі ұғымдар мен теориялық модельдерді жүйелі түрде талдауды қамтамасыз етіп, бұл археологиялық, этнографиялық және семантикалық деректерді біртұтас интерпретациялық шеңберде қарастыруға мүмкіндік береді. Жұмыстың практикалық маңызы да ерекше атап өтілген: зерттеу нәтижелері археологиялық материалдарды талдауда, археология мен этнология бойынша оқу бағдарламалары мен әдістемелік құралдар әзірлеуде пайдаланылуы мүмкін. Сонымен қатар, мақала көне қоғамдардағы салттық тәжірибенің өзгерісін тереңірек түсіну үшін түрлі гуманитарлық ғылымдарды біріктіретін пәнаралық тәсілдің маңыздылығын көрсетеді. Зерттеу нәтижелері археологиялық деректерді этнографиялық және тарихи-мәдени дереккөздермен ұштастыруға мүмкіндік беріп, ежелгі салттық тәжірибелерді интерпретациялаудың дәлдігін арттырады. Осылайша, жұмыс салттық-ғұрыптық тәжірибені зерттеудің сипаттамалық тәсілдерінен кешенді модельдерге көшу үрдісін көрсетеді және қазіргі археологиядағы негізгі ұғымдарды нақтылаудың өзектілігін айқын бейнелейді.

Түйін сөздер: жерлеу салты; жерлеу-еске алу ғұрпы; еске алу салты; әдет-ғұрып; рәсім; ескерткіш; археология; термин

Сілтеме жасау үшін: Қаражігітова а.археологиялық контексте "жерлеу рәсімі" және "жерлеу-жерлеу рәсімі" ұғымдарын нақтылау. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Т.154, no.1, с.7-20. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-7-20>

Қаржыландыру: мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің br31714853 "Қазақстанның археологиялық ғылымы: жай-күйін, проблемаларын және даму перспективаларын талдау" гранттық қаржыландыру жобасы шеңберінде дайындалған.

Уточнение понятий «погребальный обряд» и «погребально-поминальная обрядность» в археологическом контексте

А. Каражигитова

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева,
Институт археологии им. А.Х. Маргулана, Астана, Казахстан*

Аннотация. В статье рассматривается теоретическое осмысление понятий «погребальный обряд» и «погребально-поминальная обрядность» в археологической интерпретации. На основе анализа трудов отечественных и зарубежных исследователей рассмотрены основные подходы к определению содержания, структуры и взаимосвязи этих понятий, а также уточняется терминология, связанная с ритуально-обрядовой практикой, фиксируемой в археологических материалах. Особое внимание уделяется разграничению различных уровней и аспектов ритуальной деятельности, что позволяет более полно реконструировать духовную и материальную культуру древних обществ. Погребальные комплексы и сопровождающая их обрядовая практика выступают важнейшими источниками информации о социальной организации, идеологических установках и символических моделях мира древних сообществ. Анализ археологических данных раскрывает представления о смерти и загробном существовании, а также демонстрирует сложные взаимосвязи между ритуальной практикой и мировоззрением общества. В исследовании применены аналитико-сравнительный и историографический методы, позволившие систематизировать и сопоставить существующие научные подходы к интерпретации погребальных и поминальных обрядов. Такой комплексный подход обеспечивает возможность проследить эволюцию представлений о структуре и содержании погребально-поминальной обрядности и выявить её роль в археологической интерпретации. Цель работы состоит в уточнении понятийного аппарата и соотношения «погребального обряда» и «погребально-поминальной обрядности», а также в выявлении их значения для реконструкции идеологических и мировоззренческих установок древних обществ. Методическая база исследования обеспечивает системный подход к анализу понятий и теоретических моделей, что позволяет объединить археологические, этнографические и семантические данные в единую интерпретационную рамку. Особое внимание уделяется практическому значению исследования: результаты исследования могут быть использованы для анализа археологических материалов, подготовки учебных программ и методических пособий по археологии и этнологии. Кроме того, исследование подчёркивает важность междисциплинарного подхода, объединяющего данные различных гуманитарных наук для более глубокого понимания культурных процессов и трансформации ритуальной практики в древних обществах. Результаты работы открывают возможности для интеграции археологических данных с этнографическими и историко-культурными источниками, что повышает точность интерпретации ритуальных практик древних обществ. Таким образом, исследование демонстрирует переход от описательных

подходов к комплексным моделям исследования ритуально-обрядовой практики и подчёркивает актуальность уточнения ключевых понятий в современной археологии.

Ключевые слова: погребальный обряд; погребально-поминальная обрядность; поминальный обряд; обычай; ритуал; памятник; археология; терминология

Introduction

Burial sites and burial rites are one of the most important sources of archaeological information. Their study provides a wealth of data that enables us to reconstruct the spiritual and material culture of ancient communities, the peculiarities of their social structure, worldviews, and other elements of the ideological sphere. Analysis of materials uncovered during archaeological excavations contributes to a more complete understanding of the complex processes that reflect people's attitudes towards death and the afterlife.

The issue of burial sites and funeral rites has consistently attracted the attention of researchers throughout the entire period of archaeological science's development. The study of burial and memorial sites, as well as rituals in general, remains one of the pressing tasks of contemporary archaeology.

After completing archaeological excavations and initial processing of materials, the researcher proceeds to the stage of interpreting the data obtained, which requires the use of interdisciplinary approaches, as well as interaction with various fields of scientific knowledge. When studying funeral and memorial rituals, it is particularly important to apply comprehensive and interdisciplinary approaches, which are a key condition for a comprehensive analysis of archaeological data and ensure a holistic understanding of the ritual practices of ancient populations.

The aim of this work is to examine and clarify the concepts of “funeral and memorial ritualism” and “burial rites” in archaeological interpretation, as well as to identify their relationship and role in the process of reconstructing the ideological beliefs of ancient societies.

To achieve this goal, the following tasks are addressed in this work: an analysis of existing approaches to defining the concepts of “funeral” and “memorial” rites, and a determination of the content and structure of funeral and memorial ritualism as a complex phenomenon.

The practical significance of the study lies in the fact that its results can be used in the analysis of archaeological materials related to funeral and memorial ritualism, as well as in the preparation and teaching of archaeological and ethnological disciplines.

Materials and methods

The work utilizes materials that reflect the primary scientific approaches to the study of funeral and memorial ritualism – works by domestic and foreign researchers dedicated to theoretical issues in the archaeological interpretation of burial complexes, ritual practices, and ritual symbolism.

When selecting sources, we considered works that encompass both the theoretical and methodological aspects of funeral rites studies and specific archaeological interpretations, enabling us to trace the evolution of scientific approaches over time.

The work employed analytical-comparative and historiographical methods, which made it possible to generalise and compare existing scientific approaches to the definition and

interpretation of the concepts of “burial rite”, “memorial rite”, funeral and memorial ritualism, as well as related terms such as “ritual”, “custom”, and funeral practice. This expansion of the conceptual range made it possible to trace the evolution of scientific ideas about the structure and content of ritual complexes in archaeological interpretation.

In modern archaeological science, the interpretation of burial complexes has been significantly expanded through the introduction of interdisciplinary research methods, including stable isotope analysis, natural science methods for analysing human remains, geoinformation modelling, and three-dimensional digital recording of burial structures, etc. The application of these approaches enables the reconstruction of migration processes, kinship ties, and the dietary and mobility characteristics of ancient communities, thereby refining and supplementing traditional archaeological interpretations of ritual practices.

Of particular importance in this context is the development of archaeoethnology, which considers the body's position, the sequence of ritual actions, and taphonomic processes as key sources for reconstructing the structure of burial rites (Duday 2009: 158).

The application of these methods was accompanied by the use of interdisciplinary data, primarily ethnographic and cultural, which made it possible to expand the interpretative possibilities of archaeological material.

Literary review

The study of burial rites and funeral and memorial ritualism has a long tradition and occupies one of the central places in archaeology. One of the first theoretical foundations for interpreting rituals was laid by Arnold van Gennep in his seminal work “The Rites of Passage” (Gennep 1999: 198), which identifies the universal stages of rituals of passage from birth to death. This approach became the methodological basis for analysing funeral practices as a transition between the worlds of the living and the dead.

The first fundamental works on the interpretation of funeral rites were written in the late 19th century by the ethnographers E. Taylor (Taylor 1939: 568) and J. Frazer (Fraser 1980: 832), who explained their diversity primarily in terms of primitive mythology and religious beliefs. At the beginning of the 20th century, Émile Durkheim's school introduced a sociological approach, viewing death as a social and biological transformation, and funeral rites as “a rite of passage for an individual from the world of the living to the world of the dead” (Gennep 1999: 198), (Hertz 2004: 174). According to this theory, the funeral ritual has a three-stage structure: the first stage is “rite of separation” (isolation of the body), the second is “carrying out the funeral” (final separation of the soul from the body), and the third is “the rite of reunion” (the return of the community to normal life and the inclusion of the soul in the circle of ancestors).

R. Hertz emphasised that the scale and form of funeral rituals depend on the deceased's social status and aim to restore social order (Hertz 2004: 174). At the same time, the influential archaeologist Alfred Kroeber, a representative of the cultural-historical school, argued that funeral rites are unreliable for reconstructing cultural history due to their variability (Averkieva 1979: 288).

This position was rejected by Lewis Binford in the mid-1960s, one of the founders of “new” or processual archaeology (Binford 1962: 217–225). Binford demonstrated the stability of burial rites and postulated that the form and structure of burial practices directly reflect the form and organisational characteristics of society itself. He argued that funeral rites symbolically reflect the “social identity of the deceased” (gender, age, social status) and the composition of the social group participating in the funeral.

Binford's follower, Joseph Tainter, introduced the abstract concept of “energy expenditure” (or labour) on funeral rituals and established that the social rank of the deceased correlates with the degree of this expenditure in more than 90% of the cases studied (Tainter 1978: 105–141).

Another follower, Arthur Saxe, suggested that the creation of formal burial sites (cemeteries) is used by corporate groups to legitimise their rights to limited resources through ancestral heritage. A. Saxe analysed ethnographic descriptions of three traditional societies – the Ashanti in West Africa, the Kapauku Papuans in New Guinea, and the Bontoc Igorots in the Philippines – and based on this data formulated eight hypotheses about the social significance of burial rites. Of greatest interest to archaeologists is the eighth hypothesis, which asserts that burial grounds and cemeteries were created to secure the land rights of living community members through their connection to the heritage of their ancestors (Saxe 1970: 240).

Since the early 1990s, “a post-processual” trend has emerged in Western archaeology, represented by Ian Hodder and Mike Parker Pearson. This trend has been critical of the ideas of “new archaeology” (Hodder 2007: 188). Post-processualists argued that funeral rites create a distorted and idealised portrait of the deceased, as they reflect the views and interests of the living, and not just the status of the deceased. They emphasised the ideological, religious, and symbolic aspects of funeral rituals, seeing them as “an active field of activity” where participants discuss issues of power and property. Moreover, the symbolism of funeral inventory could be misleading, as items could have been made specifically for the funeral and not used during the person's lifetime (Pearson 1999: 250).

In the early 21st century, a number of new theoretical approaches to the study of burial practices have been developed in foreign archaeology, within which the funeral rite is viewed as a complex social and symbolic system that participates in the formation of personality, status, and collective identity. Within the concept of personhood, ritual is interpreted as a mechanism for constructing social identity and posthumous status, materialised through the body of the deceased, burial goods, and the architecture of the burial site (Fowler 2004: 196).

Contemporary research focused on corporeality and practice emphasises that the archaeologically recorded elements of the burial rite result from ritualised actions performed with the body of the deceased and in the burial space, allowing us to consider burial as a process rather than a single act (Nilsson 2003: 395).

As a result, although some of the ideas of new archaeology (e.g., “the social approach”) continue to be used, modern foreign studies, as summarised by V.I. Gulyaev, emphasise the need for a comprehensive approach to the study of burial rites, including analysis of archaeological and ethnographic sources, as well as “a landscape approach” (analysis of burial grounds in the context of settlements and places of worship).

In archaeology, the development of methods for studying burial complexes is directly linked to the work of V.F. Gening and V.A. Borzunov (Gening, Borzunov 1975: 42–71), as well as S.V. Krasnov, who developed a systematic approach to the study of ritual actions (Krasnov 2012: 744–747). Theoretical issues of the structure and stages of the ritual are discussed in detail by E.P. Dvornikov (Dvornikov 2010: 30–33).

V.I. Melnik paid particular attention to the symbolism and semantics of funeral rituals, showing the interconnection between archaeological and ethnographic data in the reconstruction of the ideological representations of ancient societies (Melnik 2010: 52–59). Issues of methodology in the study of burial sites were systematised by E.V. Lagutkina, who emphasised the need to combine typological, statistical, and semantic analysis (Lagutkina 2010: 19–32).

A significant contribution to the development of theoretical and methodological foundations was also made by V.I. Gulyayev (Gulyaev 1993: 76–77), V.S. Alekshin (Alekshin 1981: 3–9), V.S.

Olkhovsky (Olkhovsky 1993: 78–93), M.F. Kosarev (Kosarev 2010: 33–51), and Z. Samashev (Samashev 2017: 511–548). Their works made it possible to consider burial rites as a complex system that includes ideological and practical aspects, as well as to clarify the conceptual range covering the terms "rite", "ritualism", "ritual", "custom", and "funeral practice".

Thus, the existing literature demonstrates a transition from a descriptive approach to complex models of analysis combining archaeological, ethnographic, and semantic methods. However, the problem of correlating and clarifying basic concepts remains relevant, which determines the direction of this study.

Results and discussion

Elements of the burial complex were identified by researchers practically from the earliest stages of archaeological study of burials. A wide range of ethnographic data provided opportunities for direct interpretation of the identified forms of burial structures and rites. The accumulation of a significant amount of material on burial sites has set science the task of developing new methods of analysis and approaches to interpreting the data obtained.

A burial rite can be viewed as a multi-layered symbolic system, where each action, object, or element of the ritual carries a certain semantic meaning associated with the worldview and social norms of ancient society.

Attempts to understand various phenomena in science usually begin and end with their systematisation. Comprehension of the general and the specific becomes possible only through comparison and contrast of the objects under study.

In modern archaeology, the concept of "burial rites" occupies one of the central places in the interpretation of ancient cultural practices. Unlike the ethnographic approach, where this term refers to the process of burying the deceased and the set of accompanying ritual actions, archaeology primarily deals with their material reflections – the remains of burial structures, material complexes, the position of animal bones, and human remains, among others. It is precisely on the basis of this data that it is possible to reconstruct the sequence of actions that made up the burial rite.

However, it should be borne in mind that not all elements of the ritual were materially embodied or could be preserved in archaeological material. In addition, the interpretation of the meaning and content of these actions often remains in the realm of probabilistic reconstructions and scientific hypotheses.

This approach has been summarised in several synthetic works devoted to the archaeology of death and burial, where ritual, social status, identity, and memory are considered as interrelated analytical categories (Tarlow, Nilsson Stutz 2013: 872).

The burial ritual is one of the most informative sources for studying the ethnic sphere. Although it is only a separate element reflecting ethnocultural features based on archaeological materials, the massive nature of burial data makes it possible to use them to analyse ethnic processes as a whole. This material is especially valuable for studying the mechanisms of formation and transformation of specific ethnic groups at different stages of historical development.

In archaeology, burial rites are recorded based on the remains of phenomena that recur with varying degrees of consistency across a multitude of individual objects. For a comprehensive and in-depth study of burial rites, it is essential not only to document specific varieties of their manifestations but also to reveal their internal content within the broader context of the overall ritual complex.

Contemporary researchers are largely focused on resolving issues of typological and chronological classification, formalisation, localisation, correlation, and systematisation of burial characteristics. As a result, the main focus is on source analysis, while the interpretative side of the problem, related to the disclosure of the worldview and symbolic aspects of the rite, remains in the shadows.

In the second half of the 20th century, the Institute of Archaeology of the Russian Academy of Sciences organised a series of meetings devoted to the issues of studying and interpreting burial rites. In particular, in February 1988, the meeting was held on “Issues of Interpreting Burial Rites in Archaeology”, and in April 1992, a meeting was held on “Methods of Computer Analysis of Burial Rites”. In 1991, meetings were also held that made a significant contribution to the development of research methods and theoretical understanding of this issue (Gulyaev 1993: 76).

V.S. Alekshin considers burial rites as a system comprising two interrelated components. The first reflects the ritual side and represents a set of traditionally approved actions performed before the funeral, at the time of burial, and after it. These actions are aimed at “transferring” the deceased to the other world and are performed in relation to members of the community who formed its core and were connected by kinship ties. The second component characterises the social status of the deceased and is expressed in a complex of material elements accompanying the rite: the type of burial structure, the composition of the inventory, the position of the body, and other features.

According to the researcher, these two components together form a standard (traditional) burial rite characteristic of any archaeological culture. At the same time, as Alekshin emphasised, it is wrong to consider them in isolation or to contrast them with each other, since reliable information can only be obtained through a comprehensive analysis of the funeral rite as a whole (Alekshin 1981: 3).

I.L. Kyzlasov noted that archaeologists researching and interpreting ancient burials must analyse not only the stratigraphy of the layers covering them, but also the unique layers of spiritual culture reflected in the material remains of the burial rite (Kyzlasov 1993: 98–112).

In his work “Studying the Structure of Burial Practices in Russian Archaeology”, V.I. Melnik examined and analysed the formulation of this question in studies conducted since the 1970s, emphasising the importance of the correct use and precise definition of terms (Melnik 2024: 332–356). In his work “Funeral Practices and Burial Rites”, V.I. Melnik attempted to define the relationship between the concepts of “burial rites”, “burial customs”, and “funeral practices”, which is important for clarifying the conceptual apparatus of archaeological science (Melnik 1993: 94–97).

In his article “The Study of Funeral Rites in Foreign Archaeology”, V.I. Gulyaev analyses the works of Anglo-American researchers who, over the years, have considered various approaches to the study of funeral rites (Gulyaev 2010: 5–19). In his opinion, the interpretation of burial rites in foreign archaeology is carried out within the framework of four main directions: religious-mythological, ethnocultural, chronological, and social (Gulyaev 2010: 6).

M.F. Kossarev proposed a distinction between concepts closely related to the ritual and ceremonial sphere. In his opinion, “a rite is an action repeated in certain situations, having a sufficiently pronounced sacred character”. At the same time, the researcher understands “ritual” as “a complex” of ritual actions aimed at achieving some particularly significant sacred goal. In addition, Kossarev noted that in archaeological and ethnographic research, another term from this conceptual group is often used – “custom”, which he defined as “an action that was

common under certain circumstances and for the most part, did not carry any significant sacred meaning" (Kossarev 2010: 34).

V.S. Olkhovsky made an important contribution to the development of the theoretical and methodological foundations for the study of ritual complexes. According to his definition, "a burial rite (ritual) is a set of ritual-practical actions performed in preparation for and during the burial in accordance with religious and ideological norms. The basis of the rite consists of funeral customs – generally accepted ways and norms of dealing with the deceased, a set of ideas and rules that prescribe how to behave in a specific situation. A rite is a phenomenon that is more complex in form, content, and structure, being a combination of ideological (a system of religious beliefs, norms, and prescriptions governing the burial process) and practical (a system of ritual and practical actions performed during the burial of the deceased) spheres. The ideological sphere is the content of the rite, and the practical sphere is its form, the actual actions (Olkhovsky 1991: 4).

In addition, the researcher emphasised the close relationship between funeral and memorial rites. In his opinion, "a memorial rite is an action performed during a certain period of time after burial for propitiatory and commemorative purposes. Like a funeral, it has its own practical and religious-ideological spheres. The interconnection between funeral and memorial rites requires their joint study and is designated by the concept of "funeral and memorial ritualism" (Olkhovsky 1991: 5).

In his article "Funeral and Memorial Rituals of the Ancient Nomads of the Kazakh Altai in the Context of the Ontological Concept of Life and Death (Based on Materials from the Berel Mounds)", Z. Samashev paid special attention to the interpretation of the concepts of "burial rite" and "funeral and memorial ritualism". The researcher offers a structural analysis of ritual practice, identifying several stages of the rite that reflect its internal logic and sequence. These include: "The beginning of the rite of passage: preparing the deceased for life in the afterlife", "Choosing a place for burial: the impact of the grave structure", "Carrying the deceased and the journey to the burial site", "The process of burying the deceased as the culmination of the cult and ritual practices of the ancient Berel tribes", and "Post-funeral activities: sacrifices, funeral feasts, and other ritual acts significant to society, aimed at restoring harmony" (Samashev 2017: 511–548).

In addition to the theoretical models and stage-by-stage reconstructions of the ritual discussed above, it seems important to turn to a structural analysis of funeral and memorial ritualism. This approach allows us to combine various archaeological features into a single analytical framework, revealing the relationships among the ritual's ideological, social, and material components. The transition from descriptive characteristics to a structural understanding of the ritual provides an opportunity for a more in-depth analysis of the ritual practices of ancient populations.

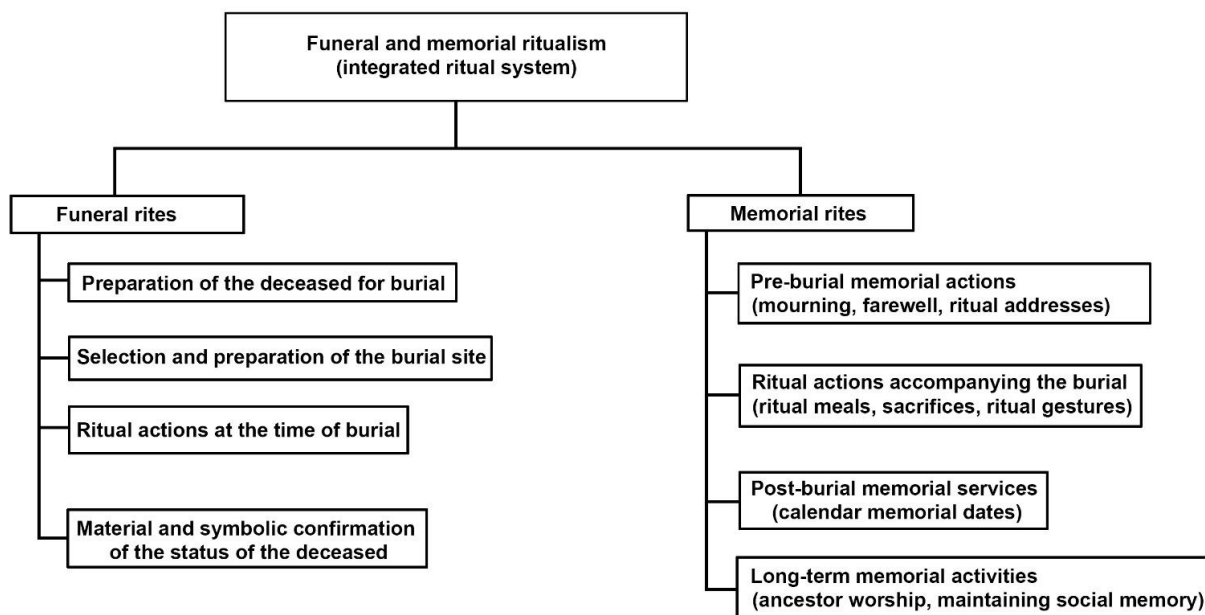
In modern archaeology, the study of burial and memorial ritualism is becoming multi-layered, requiring reference not only to recorded material data but also to the structural levels of the ritual system. This approach allows us to consider the burial complex as a holistic phenomenon, including ideological, social, behavioural, and material components. Dividing the ritual into structural levels contributes to a more accurate interpretation of the identified archaeological features and enables the reconstruction of ancient society's ritual practices in their internal logic.

The application of a structural approach is especially important when direct ethnographic parallels are absent or insufficient. The identification of ideological, normative-customary, ritual-

practical, material, social, memorial, and spatial-landscape levels allows for the systematisation of diverse data and the establishment of their interrelationships. Each of these levels is reflected in the archaeological material, but the degree of preservation, informativeness and interpretative load varies significantly.

Thus, considering funeral and memorial rites as a multi-layered, functionally differentiated system allows us to move from a descriptive analysis of individual ritual actions to their structural interpretation. To clarify the basic concepts used in the study and their relationship, it seems appropriate to refer to a schematic model of the relationship between funeral and memorial rites within a single ritual system (Fig. 1).

Fig. 1. Structure of funeral and memorial ritualism and the relationship between funeral and memorial rites.

The ideological level is recorded mainly indirectly through the orientation of burials, the choice of burial site, and the organisation of the sacred landscape. The normative-customary level is reflected in the repetition of burial structures and body positions, and in the stability of ritual patterns. The ritual-practical level is revealed by traces of specific actions.

The material level, as the most stable, serves as the primary basis for analysis. The social level allows us to reconstruct the status of the deceased, the characteristics of social organisation, and the structure of the group. The memorial level is manifested in traces of repeated visits, secondary sacrifices, and subsequent stratification. The spatial-landscape level reveals the characteristics of sacred geography, local traditions, and the community's territorial self-identification.

The inclusion of these levels in the analysis of burial and memorial ritualism allows us to move from a descriptive study of individual burials to the reconstruction of a complex ritual system. This approach enables a holistic understanding of the interaction among ideology, social structure, and the material forms of ritual practice. The use of structural levels as an analytical

model enhances the interpretative value of archaeological material and forms a methodological basis for further research on burial complexes (Table 1).

Table 1. *Structural levels of burial and memorial ritualism and their archaeological indicators*

Level of the ritual system	Level content	Archaeological indicators	Possibilities for interpretation
Ideological level	Worldview ideas about death, the afterlife, the soul, ancestors, sacred norms and prohibitions	Indirect fixation: orientation of burials, choice of location, sacred topography, repetition of rituals	Reconstruction of cosmological ideas, ritual logic, and belief structures
Normative-customary level	Traditional customs prescribing the form of burial, a set of actions and their sequence	Repeating types of burials, shapes of pits, presence of typical actions (orientation, body position, etc.)	Identification of cultural specificity and ethnocultural norms
Ritual-practical level	Specific actions performed by living persons in preparation for and during burial	Traces of the pit being dug, filling, traces of fire, remains of ritual manipulations, sacrifices, etc.	Analysis of the ceremony scenario, determination of stages and sequence of actions
Material and object level	Material inventory, food, and burial structures	Material inventory, organic matter, etc.	Assessment of social status, gender, age, professional activity or symbolic purpose
Social level	Reflection of the social structure of society: status of the deceased, role in the group, family ties	Differentiation of burials by complexity, quantity of inventory, and use of resources	Modelling social organisation, stratification, and power
Memorial and commemorative level	Actions after burial: funeral feast, commemorative rituals, installation of structures	Additional layers, traces of repeated visits, and secondary burials	Restoration of the commemoration system, duration of the ritual cycle
Spatial-landscape level	The relationship between burial and the surrounding topography: settlements, sanctuaries, sacred places	Landscape analysis, geographical distribution, connection with water and mountain objects	Reconstruction of sacred space and territorial organisation

Conclusion

Thus, an analysis of approaches to the study of burial rites shows that research in this area has progressed from a descriptive and typological level to complex interpretative models that combine archaeological, ethnographic, and sociocultural data. The funeral practices of ancient societies reflect not only the ritual aspect of their attitude towards death, but also the structure of social organisation, worldview, attitudes, and ethnocultural characteristics.

This study clarifies the relationship between the concepts of “burial rites”, “memorial rites”, and “funeral and memorial ritualism”. It is shown that burial and memorial rites form a single ritual system, and the use of the concept of “funeral and memorial ritualism” enables adequate reflection on the integrity and duration of the ritual cycle in archaeological interpretation.

Understanding the burial rite as a multi-layered phenomenon, including ideological and practical aspects, opens up opportunities for a deeper understanding of the cultural processes of antiquity and their transformation over time.

The proposed structural approach, based on identifying key levels of burial and memorial rites, provides a systematisation for diverse archaeological data and a transition from describing individual elements of the rite to reconstructing its internal logic. Considering the burial complex as a multi-layered system expands the interpretative possibilities of the archaeology of death and forms a methodological basis for analysing burial sites from different cultural and chronological eras.

Acknowledgements

The author is grateful to the Editorial Board and reviewers for their scientific support of this article.

References

- Alekshin V.A. Burial Rite as an Archaeological Source. *Brief Communications of the Institute of Archaeology*. 1981. Vol.167, pp.3-9.
- Averkiewa Yu.P. *History of Theoretical Thought in American Ethnography*. Moscow: Nauka. 1979. 288 p.
- Binford L.R. Archaeology as Anthropology. *American Antiquity*. 1962. Vol.28, no.2, pp.217–225.
- Duday H. *The Archaeology of the Dead: Lectures in Archaeoethanatology*. Oxford: Oxbow Books. 2009. 158 p.
- Dvornikov E.P. Burial Rite: Theory, Structure, Stages. *World of Eurasia*. 2010. No.2(9), pp.30–33.
- Fowler C. *The Archaeology of Personhood: An Anthropological Approach*. London: Routledge. 2004. 196 p.
- Fraser J. *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*. Moscow: Politizdat. 1980. 832 p.
- Gening V., Borzunov V. Methodology of Statistical Characterization and Comparative Analysis of the Burial Rite. *Issues of the Archaeology of the Urals*. 1975. Vol.13, pp.42–72.
- Gennep A. *The Rites of Passage: A Systematic Study of Rituals*. Moscow: Eastern Literature of the Russian Academy of Sciences. 1999. 198 p.
- Gulyaev V. Funerary Rituals: Structure, Semantics and Social Interpretation. In: *Russian Archaeology*. 1993. No.1, pp.76–77.
- Gulyaev V. The Study of the Burial Rite in Foreign Archaeology. In: *Brief Communications of the Institute of Archaeology*. Vol.224. Moscow: Languages of Slavic Culture. 2010. Pp.5–19.
- Hertz R. *Death and the Right Hand*. London: Routledge. 2004. 174 p.
- Hodder I. (ed.). *Symbolic and Structural Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press. 2007. 188 p.

- Kosarev M. Worldview Aspects of Traditional Funerary Rituals (Based on Siberian Materials). In: *Brief Communications of the Institute of Archaeology*. Vol.224. Moscow: “Nauka” Publ. 2010. Pp.33–51.
- Krasnov S. Methodology of Research on the Burial Rite. *Proceedings of the V.G. Belinsky Penza State University. Humanities*. 2012. No.27, pp.744–747.
- Kyzlasov I. The Worldview Basis of the Burial Rite. *Russian Archaeology*. 1993. No.1, pp.98–112.
- Lagutkina E. The Study of Burial Sites in Archaeology: Approaches and Research Methods. In: *Brief Communications of the Institute of Archaeology*. Vol.224. Moscow: “Nauka” Publ. 2010. Pp.19–32.
- Melnik V. Funeral Custom and Burial Site. *Russian Archaeology*. 1993. No.1, pp.94–97.
- Melnik V. Symbolism of the Elements of Funeral Rituals According to Ethnographic and Archaeological Data. In: *Brief Communications of the Institute of Archaeology*. Vol.224. Moscow: “Nauka” Publ. 2010. Pp.52–59.
- Melnik V. The Study of the Structure of Funeral Practice in Russian Archaeology. *Manuscript*. 2024. Vol.17, is.3, pp.332–356.
- Nilsson Stutz L. *Embodied Rituals and Ritualized Bodies: Tracing Ritual Practices in Late Mesolithic Burials*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International. 2003. 395 p.
- Olkhovsky V. *Funeral and Memorial Rituals of the Population of Steppe Scythia (7th–3rd cc. BC)*. Moscow: Nauka. 1991. 256 p.
- Olkhovsky V. Funeral Ritual: Content and Structure. In: *Russian Archaeology*. 1993. No.1, pp.78–93.
- Parker Pearson M. *The Archaeology of Death and Burial*. Stroud: Sutton Publishing. 1999. 250 p.
- Samashev Z. Funeral and Memorial Rituals of the Ancient Nomads of the Kazakh Altai in the Context of the Ontological Concept of Life and Death (Based on Materials from the Berel Mounds. *World of Great Altai*. 2017. Vol.3, no.4, pp.511–548.
- Saxe A. *Social Dimensions of Mortuary Practices: Ph. D. Dissertation*. University of Michigan. 1970. 240 p.
- Tainter J. A. Mortuary Practices and the Study of Prehistoric Social Systems. Schiffer M. B. (ed.). *Advances in Archaeological Method and Theory*. New York: Academic Press. 1978. Pp.105–141.
- Tarlow S., Nilsson Stutz L. (eds.). *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*. Oxford: Oxford University Press. 2013. 872 p.
- Taylor E. *Primitive Culture*. Moscow: Sotsegiz. 1939. 568 p.

Information about authors

Assiya Ye. Karazhigitova – PhD student in “Archaeology and Ethnology”, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2, Satpayev st., 010008, Astana, Kazakhstan; Researcher, A.Kh. Margulan Institute of Archaeology, 22, Abay Avenue, 010000, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-4321-811X>, assiya2108@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет

Әсия Ержанқызы Қаражігітова – «Археология және этнология» мамандығы бойынша PhD докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ. Сәтбаев к., 2, 010008, Астана, Қазақстан; Ә.Х. Марғұлан ат. Археология институтының ғылыми қызметкері, Абай даңғ., 22, 010000, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-4321-811X>, assiya2108@mail.ru

Сведения об авторах

Асия Ержановна Каражигитова – докторант PhD по специальности «Археология и этнология», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан; научный сотрудник Института археологии им. А.Х. Маргулана, пр. Абай, 22, 010000, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-4321-811X>, assiya2108@mail.ru

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 30.11.2025.

Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами: 30.01.2026.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 05.03.2026.

Научная статья / Research Article
МРНТИ / IRSTI 03.23.55

<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-21-37>

Some materials on the activities of L.F. Semenov – researcher of antiquities in Central Kazakhstan

T. Koshman^a, M. Bedelbayeva^b, A. Dukombaiev^a

^aL.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

^bE.A. Buketov Karaganda National University, Karaganda, Kazakhstan

^adukombaiev_1992@mail.ru

Abstract. In the presented study, the authors attempt to clearly demonstrate the role and significance of archaeological research in Central Kazakhstan in the 1920s, the post-revolutionary period marked by difficult economic conditions, consequences, and the beginning of reconstruction in the cultural and scientific spheres. Despite the difficult time, including a lack of material and human resources, the state took steps to preserve and study material culture. This is evidenced by the clear regulation of archaeological excavations on the basis of special permits – Open letters. Archaeological work during this period was often of a local historical nature. Local initiatives contributed to archaeological excavations, the recording of material, and its subsequent transfer to museums. Much credit is due to one of the pioneers of the museum movement and an active researcher of the region, L.F. Semenov, who was at the forefront of the opening of the local history museum in Akmolinsk. He took an active part in organising and conducting archaeological research, collecting and classifying artefacts. The study aims to identify, analyse, and evaluate L.F. Semenov's contribution to the study of archaeological sites in Central Kazakhstan, as well as to provide an overview of the surviving materials reflecting his scientific activity. To study the content of his scientific works, articles, and field diaries to identify the subject matter, methodology, and scientific significance, content analysis was used, as well as a historical-comparative method, which made it possible to compare the approaches and results of L.F. Semenov's research with the works of other archaeologists of his time. Particular attention is paid to materials found in the archives on the issue of granting the right to conduct archaeological work. It is noted that the right to conduct archaeological excavations was granted to L.F. Semenov on the basis of an Open letter issued in 1929 in accordance with the established norms of that time. Of additional value are materials from his correspondence with scientists, which allow us to reconstruct scientific connections, discuss theoretical approaches at the time, and clarify the chronology of individual stages of field research. The scientific community highly appreciated L.F. Semenov's contribution to the study of archaeological sites in Central Kazakhstan, as evidenced by references to his works in publications by domestic and foreign specialists. The study of the archaeological legacy of L.F. Semenov is important for concretizing one of the stages in the development of Kazakhstani archaeology.

Keywords: researcher; expedition; Akmolinsk; Open letter; archaeological work; burial mounds; burial grounds

For citation: Koshman T, Bedelbayeva M., Dukombaiev A. Some materials on the activities of L.F. Semenov – researcher of antiquities in Central Kazakhstan. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Vol.154, no.1, pp.21-37
<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-21-37>

Funding. The study was carried out within the framework of the implementation of the scientific project of grant funding of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, AP26102637 «Study of the socio-ecological system of the Bronze Age settlement Karsak I with the application of natural science methods.»

Орталық Қазақстанның көне жәдігерлерін зерттеуші Л.Ф. Семеновтың қызметі туралы кейбір материалдар

Т. Кошман^а, М. Беделбаева^б, А. Дукомбайев^а

^а*Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

^б*Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ұлттық университетінің, Қарағанды, Қазақстан*

Аңдатпа. Ұсынылған жұмыста авторлар ХХ ғасырдың 20-жылдарындағы Орталық Қазақстан аумағындағы археологиялық зерттеулердің рөлі мен маңызын, күрделі экономикалық жағдайлары мен салдары бар, мәдени-ғылыми салада қайта құрыла бастаған революциядан кейінгі кезең аясында көрсетуге тырысты. Қиын кезеңдерге, соның ішінде материалдық және кадрлық мүмкіндіктердің жоқтығын қоса алғанда, мемлекет материалдық мәдениетті сақтау және зерделеу жөнінде қадамдар қабылдады. Бұған арнайы рұқсат құжаттары - Ашық парақтар негізінде археологиялық қазба жұмыстарын жүргізудің нақты регламенттелуі дәлел. Көрсетілген кезеңде археологиялық жұмыстар көбінесе өлкетану сипатында болды. Жергілікті бастамалар археологиялық қазба жұмыстарын жүргізуге, материалды тіркеуге және кейіннен мұражайларға беруге ықпал етті. Ақмола қаласында өлкетану мұражайының ашылуының бастауында тұрған мұражай қозғалысының пионерлерінің бірі және өңірдің белсенді зерттеушісі Л.Ф. Семеновке үлкен еңбек сіңірген. Ол археологиялық зерттеулерді ұйымдастыруға және жүргізуге белсенді қатысты, артефактілерді жинады және топтастырды. Зерттеудің мақсаты: Л.Ф. Семеновтың Орталық Қазақстанның археологиялық ескерткіштерін зерттеуге қосқан үлесін анықтау, талдау және бағалау, сондай-ақ оның ғылыми қызметін көрсететін сақталған материалдарға шолу жасау. Оның ғылыми еңбектерінің, мақалалары мен далалық күнделіктерінің мазмұнын зерделеу үшін тақырыпты, әдіснаманы және ғылыми маңыздылығын анықтау мақсатында контент-талдау, сондай-ақ Л.Ф. Семенов зерттеулерінің тәсілдері мен нәтижелерін оның уақытындағы басқа археологтардың жұмыстарымен салыстыруға мүмкіндік берген тарихи-салыстырмалы әдіс пайдаланылды. Археологиялық жұмыстарды жүргізуге құқық беру мәселесі бойынша мұрағаттарда анықталған материалдарға ерекше назар аударылды. Аталып өткендей, археологиялық қазба жұмыстарын жүргізу құқығы Л.Ф. Семеновке 1929 жылы берілген Ашық парақтың негізінде берілді. Оның ғалымдармен хат алмасу материалдары қосымша құндылық болып табылады, олар сол кезде талқыланған теориялық тәсілдер мен далалық зерттеулердің жекелеген кезеңдерінің хронологиясын нақтылауға мүмкіндік береді. Ғылыми қоғамдастық Л.Ф. Семеновтың Орталық Қазақстанның археологиялық ескерткіштерін зерттеуге қосқан үлесін жоғары бағалады, бұл оның еңбектерінің отандық және шетелдік мамандардың жарияланымдарында көрсетілгенімен расталады. Л.Ф. Семеновтың археологиялық мұрасын зерттеу қазақстандық археологияның даму кезеңдерінің бірін нақтылау тұрғысынан маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: зерттеуші; экспедиция; Ақмола; Ашық парақ; археологиялық жұмыстар; қорғандар; қорымдар

Некоторые материалы о деятельности Л.Ф. Семенова – исследователя древностей Центрального Казахстана

Т. Кошман^а, М. Бедельбаева^б, А. Дукомбайев^а

^а*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

^б*Карагандинский национальный университет им. Е. Букетова, Караганда, Казахстан*

Аннотация. В представленной работе авторы попытались наглядно продемонстрировать роль и значение археологических исследований на территории Центрального Казахстана в 20-годы XX века – послереволюционный период со сложными экономическими условиями, последствиями и начавшейся реконструкцией в культурно-научной сфере. Несмотря на тяжелые времена, включая отсутствие материальных и кадровых возможностей, государство проводило политику по сохранению и изучению материальной культуры. Об этом свидетельствует четкая регламентация проведения археологических раскопок на основании специальных разрешительных документов - Открытые листы. Археологические работы в указанный период зачастую носили краеведческий характер. Локальные инициативы способствовали проведению археологических раскопок, фиксацией материала и последующей передачей в музеи. Большая заслуга принадлежит одному из пионеров музейного движения и активному исследователю региона, стоявшего у истоков открытия краеведческого музея в Акмолинске Л.Ф. Семенову. Он принимал активное участие в организации и проведении археологических исследований, собирал и классифицировал артефакты. Цель исследования: выявить, проанализировать и оценить вклад Л.Ф. Семенова в исследование археологических памятников Центрального Казахстана, а также представить обзор сохранившихся материалов, отражающих его научную деятельность. Для изучения содержания его научных трудов, статей и полевых дневников с целью выявления тематики, методологии и научной значимости использован контент – анализ, а также историко-сравнительный метод, позволивший сравнить подходы и результаты исследований Л.Ф. Семенова с работами других археологов его времени. Особое внимание уделено материалам, выявленным в архивах по вопросу предоставления права на проведение археологических работ. Отмечается, что право на проведение археологических раскопок было предоставлено Л.Ф. Семенову на основании Открытого листа, выданного в 1929 году в соответствии с установленными нормативами того времени. Дополнительную ценность представляют материалы его переписки с учёными, которые позволяют реконструировать научные связи, обсуждаемые на тот момент теоретические подходы и уточнить хронологию отдельных этапов полевых исследований. Научное сообщество высоко оценило вклад Л.Ф. Семенова в исследование археологических памятников Центрального Казахстана, что подтверждается упоминаниями его работ в публикациях отечественных и зарубежных специалистов. Изучение археологического наследия Л.Ф. Семенова является важным для конкретизации одного из этапов в становлении казахстанской археологии.

Ключевые слова: исследователь; экспедиция; Акмолинск; Открытый лист; археологические работы; курганы; могильники

Для цитирования: Кошман Т., Бедельбаева М., Дукомбайев А. Некоторые материалы о деятельности Л.Ф. Семенова – исследователя древностей Центрального Казахстана. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Т.154, no.1, с.21-37. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-21-37>

Финансирование: Исследование выполнено в рамках реализации научного проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан АР26102637 «Исследование социально-экологической системы поселения бронзового века Карсак I с применением естественно-научных методов»

Введение

Создание хроники археологического изучения Центрального Казахстана имеет важное значение и продиктовано необходимостью определения форм становления и организации исследования памятников древней истории до этапа оформления казахстанской археологии в научную дисциплину с профессионально-подготовленными кадрами во второй половине XX века.

Важное значение в реконструкции этого процесса играют архивные материалы, сохранившиеся г. Санкт-Петербург в фондах Института истории материальной культуры (далее ИИМК), архиве М.П. Грязнова, находящиеся в Музее археологии и этнографии Омского государственного университета, Государственном архиве Карагандинской области (далее ГАКО), в Фонде «Письменные источники и информация» Национального музея Республики Казахстан.

До 1920-х годов Акмолинский регион представлял собой «белое пятно» на археологической карте Казахстана: отсутствовали как комплексные научные экспедиции, так и институционализированные исследования памятников материальной культуры. Становлению казахской археологии в качестве самостоятельной научной дисциплины предшествовал этап первоначального накопления материалов. Важную роль в этом процессе сыграли энтузиасты, ученые – краеведы, изучавшие местную историю. В условиях отсутствия организованных археологических экспедиций в Акмолинском регионе в первой четверти XX века особую значимость приобретает деятельность Л.Ф. Семенова, осуществлявшего локальные исследования на энтузиастских началах.

С 1923 г. исследованием археологических древностей Центрального Казахстана активно занимался краевед Л.Ф. Семенов (1901-1986 гг.). Это человек, не имевший профессионального образования, но с огромным желанием изучить историю края, сохранить историю и памятники материальной культуры народа, проживавшего на данной территории. Имея образование три класса приходской школы, он обучался в Петропавловском реальном училище (1912-1918 гг.), затем работал делопроизводителем политотдела 29-ой Сибирской стрелковой дивизии, заведующим библиотекой. Демобилизован из армии по зрению, принят на работу в уездный отдел народного образования инспектором библиотек. С 1922 года руководил центральной библиотекой, совмещая это с заведованием Народным домом. С 1923 по 1932 гг. занимал должность заведующего музеем г. Акмолинска ([Знатоки](#) малой Родины 2002: 34). Его подвижническая и просветительская деятельность довольно полно описана в работах А.Ф. Дубицкого ([Дубицкий](#) 1997), Г. Долженко ([Долженко](#) 2011), И. Ростовых ([Ростовых](#) 1961), И. Прохорова ([Прохоров](#) 2020) и ряде других трудов. На сайте Карагандинского областного историко-краеведческого музея размещена информация о жизненном пути Леонида Федоровича Семенова.

Статья посвящается деятельности первого ученого – краеведа, чьи документы позволяют проследить зарождение археологических и краеведческих исследований на территории Центрального Казахстана начиная с 30-х годов XX века.

Целью настоящей работы является всестороннее исследование вклада Л. Семенова в становление археологии Центрального Казахстана в 1920-1930-е годы. В рамках работы рассматриваются его практические действия по фиксации археологических памятников, организации раскопок, формированию музейных коллекций, а также анализируются сохранившиеся источники – полевые дневники, переписка и архивные документы. Особое внимание уделяется институциональным аспектам получения разрешений на

раскопки (Открытые листы), что позволяет более точно реконструировать процесс становления археологических исследований в условиях ограниченных ресурсов и отсутствия профессиональных археологических кадров.

Новизна исследования заключается в комплексном и документально подтвержденном анализе научной и краеведческой деятельности Л.Ф. Семенова как одного из первых исследователей, инициировавших систематическое изучение археологического наследия Центрального Казахстана. Работа впервые вводит в научный оборот ряд архивных материалов, освещающих процедуру получения официальных разрешений на археологические работы, а также подробно рассматривает методологический и организационный опыт Л.Ф. Семенова в контексте научной регламентации археологических исследований.

Материалы и методы

При написании статьи были использованы материалы архивов и музейных коллекций, выявленные в фондах Института истории материальной культуры (Санкт-Петербург), в Государственном архиве Карагандинской области (ГАКО), в фондах письменных источников Национального музея Республики Казахстан (Астана), а также работы самого Л.Ф. Семенова – «Материалы к характеристике памятников материальной культуры Акмолинского округа», «Акмолинск за 100 лет: Материалы к летописи», «Стоянка эпохи бронзы Суук-Булак», «Находка каменного топора у реки Нуры» (Семенов 1930а; Семенов 1930б; Семенов 1956а; Семенов 1956б).

Применение общенаучных методов, таких как анализ и синтез, позволило выстроить картину профессиональной и научной деятельности Л.Ф. Семенова. Системно-функциональным методом была рассмотрена личность в контексте развития музейного дела и сохранения историко-культурного наследия региона. Ретроспективный метод позволил проследить истоки формирования краеведения. Сравнительно-исторический метод восстановил маршрут археологических и краеведческих экспедиций по территории современных Акмолинской и Карагандинской областей для определения местонахождения археологических памятников.

Результаты

Идея об изучении древней истории акмолинской земли возникла у Л.Ф. Семенова еще в период работы в библиотеке. По его инициативе летом 1927 года, когда он занимал должность директора Акмолинского уездного музея было организовано несколько поездок для изучения древних памятников Акмолинского уезда, участники которых на конной подводе проехали более 1500 км, обследовав горы Ерементау и Актау, урочища Семизбугу и Караганды, собрав предметный и документальный материал.

Стоит отметить, что Л.Ф. Семенов не имел специального образования, был самоучкой, опирался на личную инициативу, краеведческий интерес и доступные источники, тогда как профессиональные археологи проводили экспедиции по поручению научных учреждений. В 1916 г. была опубликована работа А.В. Адрианова «К археологии Западного Алтая (из поездки в Семипалатинскую область в 1911 г.)». В книге представлен подробный отчет о его раскопках и исследованиях в указанном регионе с разделами «Курганы. Кольцеобразные выкладки. Фигурные выкладки. Писаницы. Каменные бабы», таблицей, картой местности, фотографиями и рисунками (Адрианов 1916: 95). Данное

издание было выслано ему из ГАИМК, служило образцом в проведении экспедиционных изысканий и составлении отчета о них.

Действуя в рамках локальных инициатив, часто без постоянной команды или институциональной поддержки, он в 1927-1930 гг. фиксировал находки, составлял схемы, зарисовки, каталоги (рис. 1).

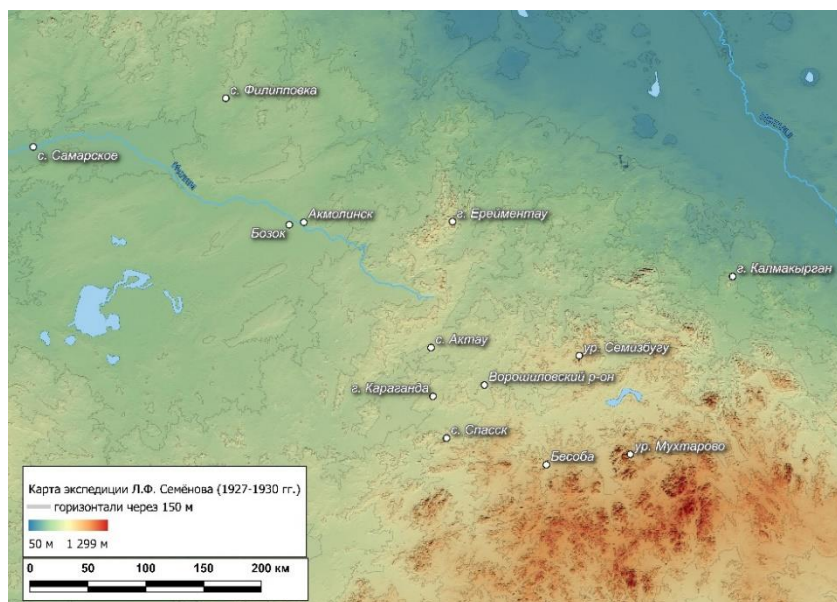

Рис. 1. Карта экспедиции памятников, задокументированных Л.Ф. Семеновым (1927-1930-ые гг.)

Fig. 1. Expedition map of archaeological sites documented of L.F. Semenov (1927-1930)

В деле № 57 с названием «Работы в Акмолинской области Акмолинского уездного музея. Отчет за 1927 год», которое хранится в архиве Института истории материальной культуры (ИИМК) Российской Академии наук (Научный архив Института истории материальной культуры Российской академии наук (далее ИИМК РАН) представлены итоговые записи Л.Ф. Семенова, отправленные в Центральное Бюро Краеведения и полученные там 31 августа 1927 года, о чем свидетельствует дата на штампе. В письме в Центральное Бюро Краеведения Л.Ф. Семенов спрашивает о том, может ли он сам произвести раскопку трех небольших курганов ввиду того, что на приглашение археолога у музея нет средств. К письму прилагался отчет и материалы экспедиции¹.

Далее Л.Ф. Семенов пишет о найденных каменных изваяниях: «...измерялась их высота, окружность, описывалось местонахождение их (для нанесения на карту). Нам удалось на всем протяжении в 1600 верст по югу нашего уезда найти только две бабы, которые должны быть к 1 сентября доставлены в Музей.

Одну из этих баб мы нашли у крестьянина Капитонова в с. Самарском Акм. у. [уезда]. Баба имеет приблизительно 1 арш. высоты, круглое монгольского типа округлое женское лицо с ясно высеченным «джаулуком» головным убором замужней женщины из кожи или коленкора».

Есть в деле приложение с названием «к отпечаткам окаменелостей» и рисунок плиты, найденной в горах Калмак-Кырган на скале Казан-аул, где указано: «площадь, где высечены надписи (контуры камня в скале) имеет в ширину в широкой части 20

вершков и в длину 22 вершков. просьба определить эти надписи, и о результатах сообщить Акмолинскому Уездному Музею (Казakhstan)» (прим. авт.: орфография оригинала) (рис. 2).

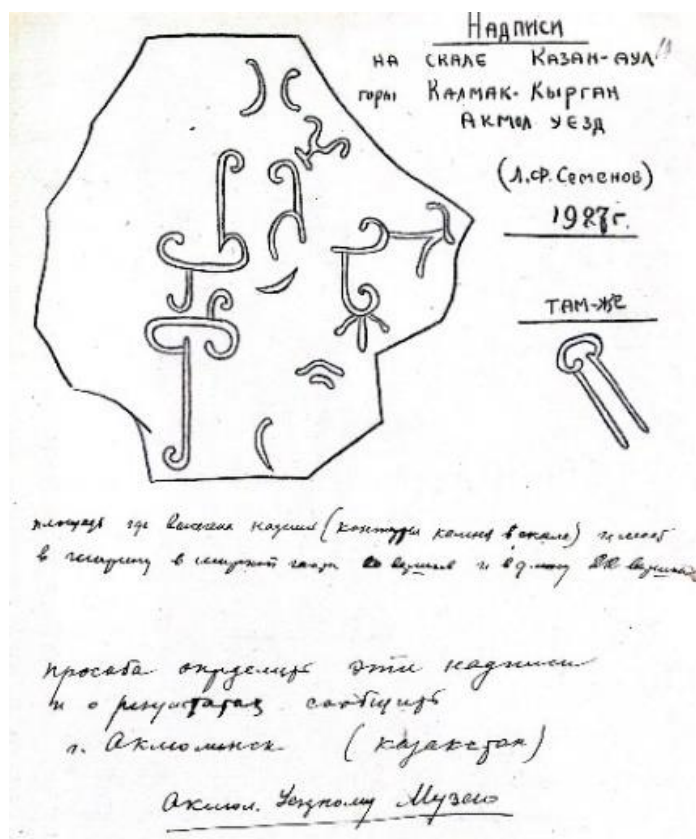

Рис. 2. Надписи на скале в
горах Калмаккырган
(архив ИИМК, Ф. 2, д. 27, л. 10)

Fig. 2. Inscriptions on a rock in the mountains
of Kalmakkyrgan
(ИИМК archive, F. 2, d. 27, l. 10)

В ответ на предоставленную информацию и предметный материал, Л.Ф. Семенов получил следующее письмо, которое хранится в Государственном архиве Карагандинской области в личном фонде Л.Ф. Семенова (прим. авт.: орфография оригинала).

«Народный Комиссариат Просвещения

ГОСУДАРСТВЕННАЯ АКАДЕМИЯ ИСТОРИИ МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ ЛЕНИНГРАД

Мраморный дворец Тел. 5-63-00
13 сентября 1927 г.
№ 4312

В Акмолинский музей

Государственная Академия Истории Материальной Культуры, получив по принадлежности сообщение Музея о произведенных им в 1927 году работах, считает долгом приветствовать столь удачно начатый учет памятников древности Акмолинской степи и желает дальнейших успехов. Добытые Музеем сведения хотя и не обильны, но представляют полную новизну. Близкий материал собран пока лишь в районе озера Зайсана и лишь в сравнительно недавнее время. Академия имеет удовольствие выслать

при сем работу Адрианово /Изв. Арх. Комм. в. 62/, в которой Музей найдет и аналогии, и некоторые объяснения. Вместе с сим Академия обращается к Музею с просьбой доставить ей копию с полного отчета экспедиции 1927 г. /в археологической части/, особенно в виду того, что исследования в Казахстане начаты.

Раскопки разрешают(ся) лишь лицам, уже приобрет(в)шим опыт, но Музейный Отдел Главнауки охотно разрешает обследование памятников древности, с правом небольших пробных раскопок.

Председатель Академии
Управляющий Делами (две подписи)»²

Ценным источниковедческим материалом ГАКО является переписка Л.Ф. Семенова с археологами, которая уже была опубликована (Шашенов, Базарбаева 2017: 209-215), и Открытые листы, выданные на его имя.

Отдельно стоит сказать о том, что ведение археологических исследований и археологических раскопок было четко регламентировано и право на эти работы предоставлялись на основе выдачи Открытого листа. Открытый лист – это документ, дающий право на проведение раскопок археологических памятников. Самовольное вскрытие и разрушение памятника, как и проведение раскопок без Открытого листа, рассматривалось как умышленное уничтожение памятников культуры. Исходя из найденных в архивах документов ясно, что первым исследователем археологических памятников Центрального Казахстана, получившим официальное разрешение, в виде Открытого листа, был директор Акмолинского уездного музея Л.Ф. Семенов.

Ниже представлены копии документов, свидетельствующие о получении разрешения на проведение научных исследований с частичным вскрытием небольших участков (до 20 кв. м) памятников с разведывательными целями (форма № 2).

РС.ФС.Р.
КОМИССАРИАТ ПО ПРОСВЕЩЕНИЮ
ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ
НАУЧНЫХ, НАУЧНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ,
МУЗЕЙНЫХ И ПО ОХРАНЕ ПРИРОДЫ УЧРЕЖДЕНИЙ
(ГЛАВНАУКА)
"9" мая 1928 Г.
№ 50390

Действителен по 1-е декабря 192 г.

Открытый лист №78

Главное Управление Научных, Научно-художественных, Музейных и по Охране Природы Учреждений (Главнаука) Наркомпроса, выдавая настоящий открытый лист Зав. Акмолинским Музеем т. Семёнову Л.Ф. на право производства археологических (палеоэтнологических) обследований в пределах Акмолинского уезда, просит все органы Советской Власти, Государственные и Общественные учреждения и частных лиц оказывать т. Семёнову всемерное содействие, в интересах науки, для успешного выполнения возложенного на него научных поручений.

В осуществление полномочий, предоставляемых настоящим Открытым Листом т. Семенов, имеет право производить топографическую съемку планов, нивелировку, фотографирование и зарисовку древних стоянок, селищ, городищ, могильников и других памятников старины, а так же пробное вскрытие ограниченных участков на них,

осуществляемые в случаях, предусматриваемых инструкцией к настоящему Открытому Листу и согласно правилам, изложенным в означенной инструкции.

Основание: Декрет ВЦИК от 7 января 1924 г. (Собрание узаконений № 18 от 24 марта 1924 г., ст. 179)

Начальник Главного Управления Научных, Научно-Художественных, Музейных и по Охране Природы Учреждений

Заведующий Отделом по делам Музеев и Охране Памятников искусства и Старины

Секретарь Управления (3 подписи)

Р.С.Ф.С.Р.

КОМИССАРИАТ ПО ПРОСВЕЩЕНИЮ

ГЛАВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

НАУЧНЫХ, НАУЧНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ, МУЗЕЙНЫХ И ПО ОХРАНЕ ПРИРОДЫ

УЧРЕЖДЕНИЙ (ГЛАВНАУКА)

"9" ИЮЛЯ 1929 Г.

№ 50390

Действителен по 1-е декабря 1929 г.

Открытый лист №18

Главное Управление Научных, Научно-художественных, Музейных и по Охране Природы Учреждений (Главнаука) Наркомпроса, выдавая настоящий открытый лист Л.Ф. Семёнову на право производства археологических (палеоэтнологических) обследований в пределах Акмолинского округа, просит все органы Советской Власти, Государственные и Общественные учреждения и частных лиц оказывать т. Семёнову всемерное содействие, в интересах науки, для успешного выполнения возложенного на него научных поручений.

В осуществление полномочий, предоставляемых настоящим Открытым Листом т. Семенов, имеет право производить топографическую съемку планов, нивелировку, фотографирование и зарисовку древних стоянок, селищ, городищ, могильников и других памятников старины, а так же пробное вскрытие ограниченных участков на них, осуществляемые в случаях, предусматриваемых инструкцией к настоящему Открытому Листу и согласно правилам, изложенным в означенной инструкции.

Основание: Декрет ВЦИК от 7 января 1924 г.

(Собрание узаконений №18 от 24 марта 1924 г., ст. 179)

Начальник Главного Управления Научных, Научно-Художественных,

Музейных и по Охране Природы Учреждений

Заведующий Отделом по делам Музеев и

Охране Памятников искусства и старины

Секретарь Управления (3 подписи, печать)»

Надпись на обороте:

«Настоящий открытый лист явлен в Акмолинский окр. исполком. 17/VIII 29 г. Управделами окр. ИКа (подпись, печать)

Настоящий открытый лист зарегистрирован в сельсовете 19/VIII 29 г. Пред. совета (подпись, печать)»².

В 1929 и 1930 гг. Л.Ф. Семенов официально, обладая Открытым листом, провел археологическую разведку в окрестностях города Акмолинска и зафиксировал несколько памятников.

Без достаточных знаний в области датировки археологических находок, в 1928 году Л.Ф. Семенов обращается за помощью к известному палеонтологу Московского университета М.В. Павловой. К письму были приложены фотографии и рисунки костных останков зубра, носорога, быка. В архивных материалах Павловой М.В. сохранились письма и фотографии Л.Ф. Семенова (Кощман, Егинбай 2024: 48). Эти свидетельства того, что Л.Ф. Семенов не только вел раскопки, но и устанавливал научные контакты, получал консультации и продолжал вести научный поиск.

Практических навыков у Л.Ф. Семенова было недостаточно. В 1929 году музей пригласил для производства археологических раскопок археолога из музея города Омска Варвару Павловну Левашеву. Раскопки были произведены как вблизи Акмолинска, так и в Алексеевском районе, где раскопаны курганы с каменными бабами у села Филипповка. Территория требовала изучения, так как по ней проходила линия строящейся железной дороги от Акмолинска до Борового (рис. 3).

Рис. 3. Семенов Л.Ф.
(по ГАКО. Ф. 1363, оп. 1, д. 52, л. 1-2)

Fig. 3. Semenov L.F.
(after GAKO. F. 1363, op. 1, d. 52, l. 1-2)

Свои знания он углубил во время последующих раскопок могильников эпохи бронзы в местности Бес-оба Каркаралинского района, организованных в 1937 г. Карагандинским музеем с участием крупного московского археолога профессора С.В. Киселева (Александрова 1971: 4). Активную помощь оказал слушатель Археологического отделения МГУ А.Ф. Катков. Были исследованы захоронения андроновской культуры.

Значимым результатом этих полевых сезонов стало открытие, предварительное обследование и первые рекогносцировочные раскопки на городище близ озера Бузукты, о чем подробно написал в своей статье археолог С.С. Тихонов (Тихонов 2011: 150-153).

В архиве М.П. Грязнова найдены записи и рисунки, скопированные археологом из отчета о полевых работах, сданного Л.Ф. Семеновым в ГАИМК. В них указано месторасположение памятника, расстояние от Акмолинска, план городища, на котором видно, что оно расположено на восточном берегу озера Бузукты на невысокой, четырехметровой озерной террасе близ дороги на Ильинский хутор (Тихонов 2011: 5, рис. 2). Городище состоит из трех площадок, окруженных валом и рвами. Размеры городища по линии север-юг – около 160 м, по линии запад – восток приблизительно 130-140 м. На территории городища Л.Ф. Семенов заложил 5 шурфов: размером 40x40 см и 50x75 см, глубиной 45

см, в одном из которых (шурф №2) были обнаружены кирпичи, угольки и какая-то кость, в остальных – нетронутый грунт.

Этот памятник впервые стал известен после публикации путевых заметок офицера царской армии, краеведа, геолога и ботаника И.П. Шангина, совершившего путешествие из Сибири в Среднюю Азию в 1816 году (Шангин 1820: 6).

В 1999 году К.А. Акишев начал исследование этого памятника, в котором принимали участие студенты исторического факультета Евразийского университета им. Л.Н. Гумилева и Карагандинского государственного университета им. Е.А. Букетова (рук. отряда – к.и.н., доцент кафедры археологии, этнологии и Отечественной истории В.В. Варфоломеев). В результате раскопок установлено, что городище Бозок – один из ключевых памятников древней истории Казахстана – было основано в VII-IX вв. и функционировало до XV-XVI вв. (Хабдулина 2011: 15-16). В настоящее время на этой территории ведется строительство Государственного историко-культурного музея-заповедника «Бозок».

Результаты своих исследований Л.Ф. Семенов опубликовал в журнале «Вестник Центрального музея Казахстан» (Семенов 1930а: 77-87). Л.Ф. Семенов первым зафиксировал ряд памятников Центрального Казахстана, ввел их в научный оборот. В реестре «Археологическая карта Казахстана» упоминаются следующие памятники, обследованные Л. Семеновым в 1927-1930-ые гг.: два кургана у с. Захаровского диаметром по 50 м, на одном найден бронзовый наконечник стрелы, на другом – железный (№ 2189 АКК); каменная баба в районе Спасского завода, изваяние женщины со сложенными на груди руками и в головном уборе, спускающимся на плечи наподобие казахского жаулыка (№ 2211 АКК); могильник Бесобинский (№ 2228 АКК); наскальные изображения – в урочище Каражартас, точечной техникой выбиты двугорбый верблюд, марал, таутеке и охотник (№ 2335 АКК) (Археологическая карта 1960: 152-153, 163). Информация об этих петроглифах размещена и в собрании сочинений А.Х. Маргулана (Маргулан 2003: 152-154, 359).

Деятельность Л.Ф. Семенова занимает промежуточное положение между краеведением и профессиональной археологией. Его работа уникальна тем, что в условиях отсутствия системной подготовки и ограниченного финансирования ему удалось выстроить полноценную модель исследования, фиксации и сохранения археологического наследия региона, тем самым предвосхитив институциональное становление казахстанской археологии.

В фонде Л.Ф. Семенова в ГАКО находятся Открытые листы, выданные в 1941, 1952-1960 гг. и это означает, что его археологические исследования были продолжены в Карагандинской области, куда он был назначен директором краеведческого музея в 1938 году. Результаты исследований памятников Карагандинской области стоянки эпохи бронзы Суук-Булак в урочище Мухтарово в районе Каркаралинска и находка каменного топора у реки Нура в Ворошиловском районе Карагандинской области в 1955 году были опубликованы в «Трудах Института истории, археологии и этнологии» (Семенов 1956а).

Л.Ф. Семенов принадлежит к числу тех исследователей, кто всю свою жизнь посвятил изучению родного края. Систематически занимаясь вопросами краеведения, он внес значительный вклад в документирование и сохранение историко-культурного наследия региона. Особое место в его деятельности занимали археологические исследования, благодаря которым были выявлены и введены в научный оборот новые сведения о прошлом местности. Его подвижнический труд сочетал глубокую любовь к малой

родине с научной добросовестностью и стремлением к сохранению памяти о прошлом для будущих поколений.

Обсуждение

Деятельность Леонида Федоровича Семенова изучалась отечественными исследователями в рамках развития музейного дела, как основателя первого музея города Акмолинска. Но исследования местного краеведа не ограничивалась сбором музейных экспонатов, им подготовлен огромный материал по истории города, сведения этнографического характера и проведены археологические раскопки.

Высоко оценил вклад Л.Ф. Семенова в становление музея и написание истории города А. Дубицкий. В своей книге «Город на Ишиме», автор подчёркивает «...энтузиазм и трудолюбие Л.Ф. Семенова, который собирал все, что ему удавалось где-нибудь выпросить или купить на мизерные личные сбережения, это предметы истории, археологии, этнографии, дореволюционные документы, фотоснимки» (Дубицкий 1986: 32). Собранный материал стал частью музейной экспозиции.

По заказу Центрального государственного исторического музея Казахстана в виде брошюры были изданы собранные и систематизированные Л.Ф. Семеновым «Материалы к характеристике памятников материальной культуры Акмолинского округа» (Семенов 1930а: 77-87). В данной работе представлен краткий перечень памятников с их краткой характеристикой, выявленных в результате поездок автора или по материалам опубликованных ранее сведений.

В 1930 году Л.Ф. Семёнов, опираясь на выявленные документальные материалы, составил и издал хронику «Акмолинск за 100 лет. Материалы к летописи» (Семенов 1930б: 12).

Составители «Археологической карты Казахстана» (АКК) отметили большую собирательскую и регистрационную работу в Акмолинской области, проведенную Л.Ф. Семеновым (Археологическая карта 1960: 18).

Вклад Л. Семенова в изучение археологических памятников высоко оценили в 50-ые годы XX века, когда встал вопрос о необходимости тщательного изучения территорий, попадающих в зону освоения целинных и залежных земель. В книге «Древняя культура Казахстана» говорится, что «Первое краткое описание и схематический набросок курганов «с усами» сделал краевед Л. Семенов» (Древняя культура Казахстана 1966: 305).

Заключение

Л.Ф. Семенов принадлежит к числу исследователей, кто всю свою жизнь посвятил изучению, описанию и сохранению родного края, стоял у истоков формирования музейного дела. Систематически занимаясь вопросами краеведения, он оставил значительный вклад, документируя и сохраняя историко-культурное наследие Акмолинской и Карагандинской областей.

Исследование подтвердило наличие значительного пробела в систематическом археологическом изучении территории Центрального Казахстана в первой четверти XX века. Отсутствие профессиональных экспедиций и научных кадров в Акмолинском регионе обуславливало необходимость инициативных форм исследования. В этих условиях особое значение приобретает деятельность Л.Ф. Семенова, который, несмотря

на отсутствие специального образования, смог организовать полевые выезды, зафиксировать и сохранить многочисленные археологические памятники, а также наладить научную корреспонденцию с ведущими специалистами того времени. Результаты работы над статьями подтвердили научную значимость вклада Л.Ф. Семенова: выявлены конкретные маршруты и объекты его исследований; проанализированы архивные документы, включая Открытые листы, письма, отчёты и публикации; установлена его роль в институционализации археологических практик в регионе. Таким образом, научная проблема - отсутствие систематизированного представления о вкладе первых краеведов в становление археологии Центрального Казахстана получила содержательное раскрытие и обоснование на основе новых источников и методов анализа.

Деятельность Л.Ф. Семенова демонстрирует переходный этап от краеведческого энтузиазма к институционализированным научным подходам. В условиях отсутствия профессиональных археологических кадров и структур он не только осуществлял полевые исследования, но и последовательно добивался официального признания своей работы через получение Открытых листов, оформлял отчётную документацию и вступал в научную коммуникацию с ведущими специалистами того времени.

Несмотря на значительный объем введённых в научный оборот источников, часть наследия Л.Ф. Семенова остаётся малоизученной. В архивах Карагандинской области, а также в фондах Национального музея и частных коллекций, по предварительным данным, продолжают храниться его рукописные полевые дневники, письма, схемы маршрутов и зарисовки, которые не были оцифрованы или опубликованы. Их комплексное изучение и введение в научный оборот позволит уточнить хронологию и географию полевых работ Л.Ф. Семенова, а также восстановить утраченные сведения о памятниках, зафиксированных им в 1920–1950-е гг.

Целесообразно инициировать проект по оцифровке и публикации полного корпуса полевых и архивных материалов Л.Ф. Семенова с последующим созданием цифрового архива – это не только сохранит уникальные источники, но и откроет новые возможности для междисциплинарных исследований в области археологии, истории и музееведения.

Acknowledgments

We express our gratitude to the reviewers and the editorial board of the journal for their professional support during the preparation of the article.

Алғыс білдіру

Мақаланы дайындау үдерісінде көрсеткен кәсіби қолдауы үшін журналдың рецензенттерге мен редакция алқасына алғысымызды білдіреміз.

Благодарность

Выражаем благодарность рецензентам и редакции журнала за профессиональную поддержку в процессе подготовки статьи.

Примечания

1. Работы в Акмолинской области Акмолинского уездного музея. Отчет за 1927 год. Научный архив Института истории материальной культуры Российской академии наук. Ф. 2, оп. 1, д. 223, лл.3-15.
2. Семенов Леонид Федорович. Государственный архив Карагандинской области. Ф. 1363, оп. 1, д. 52, лл. 2-5.

Список литературы

- Адрианов А. К археологии Западного Алтая. (Из поездки в Семипалатинскую область в 1911 г. *Известия Императорской Археологической комиссии*. Петроград: Типография Главного Управления Уделов. 1916. No.62. 95 с.
- Александрова И. В глубь веков. *Индустриальная Караганда*. 1971. 22 октября.
Археологическая карта Казахстана. Агеева Е., Акишев К., Кушаев Г., Максимова А., Сенигова Т. Алма-Ата: Изд-во АН КазССР. 1960. 450 с.
- Долженко Г. Старейший исследователь края. *Индустриальная Караганда*. 2011. 14 апреля.
Древняя культура Центрального Казахстана. Маргулан А., Акишев К., Кадырбаев М., Оразбаев А. Алма-Ата: Изд-во АН КазССР. 1966. 436 с.
- Дубицкий А. Старейшина краеведов. *Столичный проспект*. 1997. 13 марта.
Дубицкий А. Город на Ишиме. Алма-Ата: Казахстан. 1986. 152 с.
- Знатоки малой Родины: *Библиографический указатель*. Караганды: Карагандинская областная универсальная научная библиотека им. Н.В. Гоголя. 2002. 37 с.
- Кошман Т., Егинбай А. Опыт создания палеонтологической коллекции Акмолинского музея в 20-е гг. XX в. *Мәдени мұра*. 2024. No.104(1), с.46–57.
- Маргулан А. Сочинения: В 14 т. Т. 3. Петроглифы Сарыарки. *Гравюры с изображением волчьего тотема; Т. 4*. Каменные изваяния Улытау. Алматы: Дайк-Пресс. 2003. 296 с.
- Прохоров И. В поисках утраченного. *Казахстанская правда*. 2020. 13 ноября.
- Ростовых И. Беспокойный характер. *Социалистическая Караганда*. 1961. 5 мая.
- Семенов Л. Материалы к характеристике памятников материальной культуры Акмолинского округа. *Вестник Центрального музея Казахстан*. Алма-Ата: Казиздат. 1930а. No.1, с.77-87.
- Семенов Л. Акмолинск за 100 лет: *Материалы к летописи*. Акмолинск: Издание Акмолинского окружного музея. 1930б. 12 с.
- Семенов Л. Стоянка эпохи бронзы Суук-Булак. *Труды Института истории, археологии и этнографии*. Том I. Археология. Алма-Ата: Изд-во АН КазССР. 1956а. С.263.
- Семенов Л. Находка каменного топора у реки Нуры. *Труды Института истории, археологии и этнографии*. Том I. Археология. Алма-Ата: Изд-во АН КазССР. 1956б. С.263.
- Тихонов С. Полевые материалы 1929 года и изучение древностей Акмолинска. В: *Маргулановские чтения – 2011. Материалы международной археологической конференции*. Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. 2011. С.150–153.
- Хабдулина М. От чинков Устюрта до берегов Иртыша (о деятельности НИИ археологии им. К.А. Акишева). В: *Маргулановские чтения – 2011. Материалы международной археологической конференции*. Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. 2011. С.12-22.
- Шангин И. Извлечение из описания экспедиции, бывшей в Киргизской степи в 1816 г. *Сибирский вестник*. Санкт-Петербург: Морская типография. 1820. No.9, с.1-40.
- Шашенов Д., Базарбаева Г. Письма археологов краеведу Л. Семенову. В: *Археологическое наследие Центрального Казахстана: изучение и сохранение. Сборник научных статей, посвященный 70-летию ЦКАЭ АН Казахстана*. Т.1. Алматы: Научно-исследовательский центр истории и археологии «Бегазы-Тасмола». 2017. С.209–215.

References

- Adrianov A. K arkheologii Zapadnogo Altaya. (Iz poezdki v Semipalatinskuiu oblast v 1911 g. *News of the Imperial Archaeological Commission*. Petrograd: Printing House of the Main Directorate of the Estates. 1916. No.62. 95 p. (in Russian).
- Aleksandrova I. V glub vekov. *Industrial Karaganda*. 1971. October 22 (in Russian).
Arkheologicheskaya karta Kazakhstana. Ageeva E., Akishev K., Kushaev G., Maksimova A., Senigova T. Alma-Ata: Publishing House of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. 1960. 450 p. (in Russian).

- Dolzhenko G. Stareishii issledovatel kraia. *Industrial Karaganda*. 2011. April 14 (in Russian).
Drevnyaya kultura Centralnogo Kazakhstana. Margulan A., Akishev K., Kadyrbaev M., Orazbaev A. Alma-Ata: Publishing House of the AS KazSSR. 1966. 436 p. (in Russian).
- Dubitskii A. Stareishina kraevedov. *Stolichny Prospekt*. 1997. March 13. (in Russian).
- Dubitskii A. *Gorod na Ishime*. Alma-Ata: Kazakhstan. 1986. 152 p. (in Russian).
- Znatoki maloi Rodiny: *Bibliograficheskii ukazatel*. Karaganda: N.V. Gogol's Karaganda Regional Universal Scientific Library. 2002. 37 p. (in Russian).
- Koshman T., Yeginbay A. Opyt sozdaniya paleontologicheskoi kollektсии Akmolinskogo muzeya v 20-e gg. XX v. *Cultural Heritage*. 2024. No.104(1), pp. 46–57. (in Russian).
- Margulan A. Sochineniya: Vol.14. Vol.3. Petroglify Saryarki. *Graviury s izobrazheniem volchego totema; Vol.4. Kamennye izvaianiya Ulytau*. Almaty: Dyke-Press. 2003. 296 p. (in Russian).
- Prokhorov I. V poiskakh utrachennogo. *Kazakhstan Truth*. 2020. November 13. (in Russian).
- Rostovyykh I. Bespokoinyi kharakter. *Socialist Karaganda*. 1961. May 5 (in Russian).
- Semenov L. Materialy k kharakteristike pamyatnikov materialnoi kultury Akmolinskogo okruga. *Bulletin of the Central Museum of Kazakhstan*. Alma-Ata: Kazakh Publishing House.1930a. No.1, pp.77–87. (in Russian).
- Semenov L. Akmolinsk za 100 let: *Materialy k letopisi*. Akmolinsk: Edition of the Akmola Regional Museum. 1930b. 12 p. (in Russian).
- Semenov L. Stoyanka epokhi bronzy Suuk-Bulak. *Proceedings of the Institute of History, Archeology and Ethnography*. Vol.I. Archaeology. Alma-Ata: Publ. House of the AS KazSSR. 1956a. P.263. (in Russian).
- Semenov L. Nakhodka kamennogo topora u reki Nury. *Proceedings of the Institute of History, Archeology and Ethnography*. Vol.I. Archaeology. Alma-Ata: Publishing House of the AS KazSSR. 1956b. P.263. (in Russian).
- Tikhonov S. Polevye materialy 1929 goda i izuchenie drevnostei Akmolinska. V: *Margulan Readings – 2011. Proceedings of the International Archaeological Conference*. Astana: L.N. Gumilyov ENU. 2011. Pp.150-153. (in Russian).
- Khabdulina M. Ot chinkov Ustiuarta do beregov Irtysha (o deiatelnosti NII archaeologii im. K. A. Akisheva). V: *Margulan Readings – 2011. Proceedings of the International Archaeological Conference*. Astana: L.N. Gumilyov ENU. 2011. Pp.12–22. (in Russian).
- Shangin I. Izvlechenie iz opisaniya ekspeditsii, byvshei v Kirgizskoi stepi v 1816 g. *Siberian Bulletin*. Saint-Petersburg: Marine Printing Company. 1820. No.9, pp.1–40. (in Russian).
- Shashenov D., Bazarbaeva G. Pisma archaeologov kraevedu L.F. Semenovu. V: *Archaeological heritage of Central Kazakhstan: study and preservation. Collection of scientific articles dedicated to the 70th anniversary of the CKAE of the Academy of Sciences of Kazakhstan*. Vol. 1. Almaty: «Begazy-Tasmola» Scientific Research Center for History and Archaeology. 2017. Pp.209-215. (in Russian).

Information about authors

Tatyana V. Koshman – Senior Lecturer, Department of Archeology and Ethnology, Faculty of History, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Street, 010010, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-2005-9849>, tatyanakoshman@mail.ru

Marina V. Bedelbayeva – Candidate of Historical Sciences, Head of the Museum of Archeology and Ethnography of the Saryarka Archaeological Institute, Karaganda National University named after Academician E.A. Buketov, 28 Universitetskaya Street, 100024, Karaganda, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-3740-9179>, bmv_1967@mail.ru

Azamat T. Dukombaiev – 2nd year doctoral student, Department of Archeology and Ethnology of the Faculty of History, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Pushkin Street, 010010, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-4242-3648>, dukombaiev_1992@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет

Татьяна Васильевна Кошман – тарих факультетінің археология және этнология кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, 010010, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-2005-9849>, tatyanakoshman@mail.ru

Марина Васильевна Бедельбаева – тарих ғылымдарының кандидаты, Сарыарқа археологиялық институтының археология және этнография мұражайының меңгерушісі, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық университеті, Университетская көшесі, 28, 100024, Қарағанды, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-3740-9179>, bmv_1967@mail.ru

Азамат Талгатович Дукомбайев – тарих факультетінің «Археология және этнология» ББ 2 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Пушкин көшесі, 2, 010010, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-4242-3648>, dukombaiev_1992@mail.ru

Сведения об авторах

Татьяна Васильевна Кошман – старший преподаватель кафедры археологии и этнологии исторического факультета, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-2005-9849>, tatyanakoshman@mail.ru

Марина Васильевна Бедельбаева – кандидат исторических наук, заведующая музеем археологии и этнографии Сарыаркинского археологического института, Карагандинский национальный университет имени академика Е.А. Букетова, ул. Университетская, 28, 100024, Караганда, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-3740-9179>, bmv_1967@mail.ru

Азамат Талгатович Дукомбайев – докторант 2 курса ОП «Археология и этнология» Исторического факультета, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Пушкина, 2, 010008, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-4242-3648>, dukombaiev_1992@mail.ru

Authors contribution

Koshman T.V. – formulation of the research idea, objectives, conducting the research, preparation, and writing of the manuscript.

Bedelbayeva M.V. – conducting the research, preparation and writing of the manuscript, methodology development, and creation of metadata.

Dukombaiev A.T. – conducting the research, preparation and writing of the manuscript, and preparation of visual data.

Авторлардың қосқан үлесі

Кошман Т.В. – зерттеу идеясын, мақсатын тұжырымдау, зерттеуді жүргізу, қолжазбаны дайындау және жазу.

Бедельбаева М.В. – зерттеуді жүргізу, қолжазбаны дайындау және жазу, әдіснаманы әзірлеу, метадеректерді жасау.

Дүкомбайев А.Т. – зерттеуді жүргізу, қолжазбаны дайындау және жазу, визуалды деректерді дайындау.

Вклад авторов

Кошман Т.В. – формулирование идеи исследования, цели, проведение исследования, подготовка и написание рукописи.

Бедельбаева М.В. – проведение исследования, подготовка и написание рукописи, разработка методологии, создание метаданных.

Дукомбайев А.Т. – проведение исследования, подготовка и написание рукописи, подготовка визуальных данных.

Disclosure of conflict of interest information. The authors claims no conflict of interest. / **Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.** Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді. / **Раскрытие информации о конфликте интересов.** Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 19.01.2026.

Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрена рецензентами: 23.01.2026.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 05.03.2026.

Научная статья/Research Article
МРНТИ / IRSTI 03.41.01

<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-38-59>

Morphological Analysis of Bronze Age Clay Vessels (Based on Materials from the East Kazakhstan Regional Museum of History and Local Lore)

D. Shaimukhanova^a, R. Zhumatayev^a

^aAl-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Rinat.Zhumatayev@kaznu.edu.kz

Abstract. This paper presents a comprehensive morphological analysis of a representative collection of Bronze Age ceramics housed in the funds of the Regional Museum of Local History (Ust-Kamenogorsk). The research is based on vessels recovered during archaeological excavations of landmark sites in the region: the Marinka, Barashki, Berezovsky, and Zevakinsky burial grounds. These objects are localized within key geographical zones of East Kazakhstan, making their analysis highly representative for understanding the ethnocultural processes that occurred across the entire territory of the region. It is important to note that the study aims to reconstruct regional pottery traditions through the analysis of vessel forms, ornamental stylistics, and comparative studies of ceramic assemblages to establish genetic links or cultural distinctions. Within the framework of this approach, morphological analysis based on the formation of functional parts revealed a significant structural diversity, ranging from simple 3-part to complex 6-part designs. The study of functional part formation identified distinct chronological dynamics, demonstrating the selectivity of technological innovations. A progressive development of body shape is observed in pot-type vessels, whereas jar-shaped forms exhibited simultaneous regression. This suggests shifting functional requirements driven by the socio-economic transformation of Bronze Age society. A complex synthesis is recorded in the ornamental tradition: the preservation of a stable local foundation, serving as a marker of collective identity, alongside the active absorption of external cultural impulses. Although the core of the collection aligns with the Nura cultural circle, the discovery of «imitation vessels» with Alakul and Tagar parallels serves as direct evidence of extensive intercultural contacts and migration processes within the framework of the Andronovo cultural and historical community. This is further supported by foreign cultural decorative techniques that imitate various types of combed and smooth ornamental stamps. In conclusion, it should be emphasized that this research identifies specific features of ceramic production reflecting both conservative local traditions and dynamic external influences. The findings enable a precise reconstruction of cultural interactions, technological paradigm shifts, and the chronological evolution of material culture across the region's steppe and forest-steppe zones.

Keywords: East Kazakhstan; Bronze Age; ceramics; Andronovo cultural and historical community; Nura culture; morphology; form

For citation: Shaimukhanova D., Zhumatayev R. Morphological analysis of Bronze Age clay vessels (based on materials from the East Kazakhstan Regional Museum of History and Local Lore). *Gumilyov Journal of History*, 2026. Vol.154, no.1, pp. 38-59. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-38-59>

Funding. The publication was carried out within the framework of program-targeted financing of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan for 2024-2026 (IRN BR28713619).

Қола дәуірінің саздан жасалған ыдыстарын морфологиялық талдау (Шығыс Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің материалдары бойынша)

Д. Шаймуханова^а, Р. Жуматаев^а

^аәл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл жұмыста Өскемен қаласындағы Облыстық өлкетану музейі қорынан алынған қола дәуірінің керамика топтамасы бойынша морфологиялық кешенді талдау ұсынылған. Зерттеудің басты деректік базасы ретінде аймақтың белгілі ескерткіштері болып саналатын Маринка, Барашки, Березовский және Зевакинский қорымдарындағы археологиялық қазба барысында алынған қыш ыдыстар пайдаланылды. Бұл ескерткіштер Шығыс Қазақстанның маңызды географиялық аймақтарында орналасқандықтан, оларды талдау арқылы бүкіл облыс аумағындағы этномәдени үдерістерді түсінуде жоғары репрезентативті ақпарат алуға болады. Зерттеу жұмысы өңірдегі қыш ыдыстарды жасаудың мәдени дәстүрлерін анықтауға бағытталған және де қыш ыдыс пішіндерін, ою-өрнек мәнерін талдауды және әр түрлі қорымдардан алынған керамика топтамасын салыстырмалы сараптауды қамтиды. Осылар арқылы сол қорымдар арасындағы генетикалық байланыстар мен мәдени ерекшеліктер анықталды. Функционалдық бөліктерді зерттеу әдістемесіне негізделген морфологиялық талдау жұмысы пішіндердің айтарлықтай әртүрлілігін анықтады – өте оңай үш бөліктен аса күрделі алты бөлікті пішіндерге дейін. Ал функционалдық бөліктердің қалыптасу дәрежесін талдау технологиялық өзгерістердің таңдаулылығын көрсететін хронологиялық динамика заңдылықтарын айғақтады. Зерттеліп отырған кезең бойы кейбір ыдыс түрлерінде (құмыралар) бүйірінің дамуы байқалса, ал басқаларында (банкі тәрізді ыдыстарда) құлдырау көрінеді, бұл ыдыстарға қойылатын функционалды талаптардың қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің орын алуына қарай қалыптасқандығын көрсетіп берді. Ою-өрнек салу дәстүрінде де келесідей күрделі синтез байқалады: ұжымдық бірегейліктің маркері ретінде көрінетін тұрақты жергілікті негіздің сақталуы және сыртқы мәдени әсерлерді белсенді қабылдаудың кездесуі. Қыш-ыдыс топтамасының өзегі нұра мәдени шеңберіне жататынына қарамастан, алакөл және тағар параллельдері бар «еліктеу ыдыстарының» кездесуі андронов тарихи-мәдени қауымдастығы шеңберінде ауқымды мәдениетаралық байланыстар мен көші-қон үдерістері болғандығын тікелей айғақтайды. Бұған ыдыстарды әртүрлі ою-өрнек түрлеріне еліктейтін басқа мәдениеттердің тәсілдерімен безендіруді қолдану да дәлел болады. Қорытындылай келе, жүргізілген зерттеу жұмысы Шығыс Қазақстанның қыш-құмыра өндірісінің өзіндік ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік бергенін атап өткен жөн, онда консервативті жергілікті дәстүрлер де, динамикалық сыртқы әсерлер де көрініс тапқандығын аңғаруға болады. Алынған мәліметтер өзара мәдени қарым-қатыстар үдерістерін дәлірек жаңғыртуға жағдай жасайды және де технологиялық парадигмалардың өзгеру кезеңдерін анықтауға септігін тигізіп, өңірдің қола дәуіріндегі дала және орманды-дала аймақтарындағы халықтың материалдық мәдениетінің хронологиялық эволюциясын бақылауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: шығыс Қазақстан; қола дәуірі; керамика; андронов мәдени-тарихи қауымдастығы; Нұра мәдениеті; морфология; пішін

Морфологический анализ глиняных сосудов бронзового века (по материалам Восточно-Казахстанского областного историко-краеведческого музея)

Д. Шаймуханова^а, Р. Жуматаев^а

^аКазахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Аннотация. В данной научной работе представлен комплексный морфологический анализ репрезентативной коллекции керамики эпохи бронзы, хранящейся в фондах Областного историко-краеведческого музея (г. Усть-Каменогорск). Источниковой базой исследования послужили сосуды, полученные в ходе археологических раскопок знаковых памятников региона: могильников Маринка, Барашки, Березовский и Зевакинский. Данные объекты локализованы в ключевых географических зонах Восточного Казахстана, что делает их анализ высокорепрезентативным для понимания этнокультурных процессов, протекавших на всей территории области. Важно отметить, что исследование направлено на выявление культурных традиций создания глиняной посуды в регионе и включает анализ форм сосудов, стилистики орнамента а также сравнительный анализ керамических комплексов из различных могильников и погребальных памятников с целью установления их генетических связей или культурных различий. В рамках данного подхода морфологический анализ, основанный на изучении степени сформированности функциональных частей, выявил значительное разнообразие структурных решений – от простых 3-частных до сложных 6-частных форм. Анализ степени сформированности функциональных частей выявил закономерности хронологической динамики, демонстрирующие избирательность технологических изменений. Наблюдается прогрессивное развитие тулова у одних типов сосудов (горшков) при одновременной регрессии у других (банок) на протяжении изучаемого периода, что указывает на изменение функциональных требований к посуде в контексте социально-экономической трансформации общества. В орнаментальной традиции зафиксирован сложный синтез: сохранение устойчивой локальной основы, выступающей маркером коллективной идентичности, при одновременном активном поглощении внешних культурных импульсов. Несмотря на то, что ядро коллекции соотносится с нуринским культурным кругом, обнаружение «сосудов-подражаний» с алакульскими и тагарскими параллелями служит прямым доказательством масштабных межкультурных контактов и миграционных процессов в рамках андроновской культурно-исторической общности. На это также указывает использование инокультурных приемов декорирования, имитирующих различные виды гребенчатых и гладких орнаментов. Таким образом, следует подчеркнуть, что проведенное исследование позволило выявить специфические черты керамического производства Восточного Казахстана, в которых отразились как консервативные локальные традиции, так и динамичные внешние влияния. Полученные данные позволяют более точно реконструировать процессы культурного взаимодействия, определить этапы смены технологических парадигм и проследить хронологическую эволюцию материальной культуры населения степной и лесостепной зон региона в эпоху бронзы.

Ключевые слова: Восточный Казахстан; эпоха бронзы; керамика; андроновская культурно-историческая общность; нуринская культура; морфология; форма

Для цитирования: Шаймуханова Д., Жуматаев Р. Морфологический анализ глиняных сосудов бронзового века (по материалам Восточно-Казахстанского областного историко-краеведческого музея). *Gumilyov Journal of History*, 2026. Т.154, no.1, с.38-59. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-38-59>

Финансирование. Статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования Комитета науки МНВО РК 2024–2026 (ИРН BR28713619).

Введение

Керамическая коллекция бронзового века из фондов Областного историко-краеведческого музея (г. Усть-Каменогорск) состоит из более 50 целых и реконструированных сосудов бронзового века (не включая экспозицию). Большая часть сосудов имела привязки к определенным погребениям (табл. 1), что позволило определить их культурную принадлежность (андроновская культурно-историческая общность). В процессе работы были проанализированы отчеты по работе ВКАЭ, паспорта, фотографии, планы памятников, акты, книги поступлений и учета и др. документация. В результате проведенного исследования установлено, что значительная часть керамической коллекции музея сформирована из материалов, выявленных Восточно-Казахстанской археологической экспедицией в различные полевые сезоны и переданных в музейное собрание (с 1947 г.). Анализ коллекции осложнен отсутствием точных данных об обстоятельствах обнаружения части артефактов, попавших в собрание как случайные находки, что не позволило включить их в полноценный сравнительный анализ.

Литературный обзор

Исследуемый керамический материал был обнаружен на четырех могильниках, расположенных на правом берегу Иртыша на довольно близком расстоянии друг от друга: Маринка, Барашки, Зевакинский (все три в Шемонаихинском районе) и Березовский (Глубоковский район). История исследования указанных памятников в значительной степени ограничивается немногочисленностью публикаций. В совместной монографии Н.А. Ткачевой и А.А. Ткачева представлены обширные сведения об исследуемых могильниках (Маринка, Барашки, Березовский), которые были раскопаны в 1993–1994 гг. В результате полевых работ было исследовано 81 погребение и обнаружено 62 целых и реконструированных сосуда (Ткачева, Ткачев 2008: 91). Из них в исследование включено 20 сосудов (в настоящее время хранящихся в фондах музея). В монографии также представлена типология и технология керамического материала.

Изучение Зевакинского могильника связано в первую очередь с именем Ф.Х. Арслановой, руководившей раскопками в 60-70-е гг. XX в. В последовавших за этим публикациях (Арсланова 1973, 1974, 1975) содержится информация о могильнике с описанием вещественных находок, чаще металлических изделий, а также керамических сосудов. При классификации сосудов прежде всего уделялось внимание орнаментальным традициям, которые в основном служили маркерами культурной принадлежности. Так, основная часть сосудов была отнесена к «классическому» нуринскому (федоровскому) типу. К сожалению, на этом исследовании керамического материала могильника ограничивается.

Статья посвящена изучению форм глиняных сосудов на основании историко-культурного подхода. В данном случае форма сосуда представляет конечный результат приложения гончаром определенных усилий, в значительной степени обусловленных профессиональными навыками (Холошин 2019: 204). Целью исследования является выявление и интерпретация культурно-хронологических особенностей керамического

производства бронзового века в Восточном Казахстане с акцентом на реконструкцию культурных взаимодействий и динамики развития гончарных традиций в регионе.

Таблица 1. Географическое расположение могильников с указанием хронологических периодов по данным предыдущих исследований.

Table 1. Geographical location of burial grounds with indication of chronological periods according to previous studies

Местоположение на берегу Иртыша	Месторасположение памятника	Памятник	Относительная хронология	Кол-во сосудов
Правый берег	Шемонаихинский р-н	мог. Маринка	XVI-XIII вв. до н.э.	10
		мог. Барашки	XIII-XII вв. до н.э.	6
		мог. Зевакинский	XI-IX до н. э.	11
	Курчумский р-н	мог. Айна-Булак III	XV-XIV вв. до н.э.	1
		мог. и пос. Канай	XIV-XI вв. до н. э.	2
	Глубоковский р-н	мог. Березовский	XIV-XII вв. до н.э.	7
	Алтайский р-н	мог. Мало-Красноярка	XIII-XI вв. до н. э.	1
близ г. Усть-Каменогорск	Случайная находка	поздняя бронза	3	
Левый берег	Уланский р-н	мог. Меновное	XV-XIV в. до н. э.	1
		мог. Кызылтас	XV-XIV вв. до н. э.	3
		мог. Аиртау	XIV-XIII вв. до н.э.	3
		мог. Акбаур	XIII-IX до н. э.	2
	Кокпектинский р-н (Абайская обл.)	мог. Усть-Буконь	XVIII - XVI вв. до н.э.	1
	Абайский р-н (Абайская обл.)	мог. Кырыкунгир	XIII-XII вв. до н. э.	1
	Всего			52

Материалы и методы

Процесс исследования был разделен на три основных этапа.

Первый этап заключался в изучении форм сосудов, которое традиционно проводилось с помощью морфологической типологии. Для данной коллекции были определены следующие типы форм: банки (14) и горшки (17). Однако для более подробного анализа применялась методика изучения форм А. Бобринского (Бобринский 2018а, 2018б, 2018с; Цетлин 2018). На этом этапе было выполнено три уровня анализа «емкостей». Важной составляющей было вычисление мерных показателей сосудов и определение общей пропорциональности сосудов по формуле: $ОПП = Н : D_{\max}$. В соответствии с числовым значением размеры ОПП заносились в таблицы в программе Microsoft Excel (Таблица 2). Согласно шкале, выделяются следующие качественные состояния сосудов: «очень-очень низкие», «очень низкие», «низкие», «средние/низкие, средние», «средние/высокие», «высокие» и «очень высокие» (Цетлин 2018: 154–155). На втором уровне анализа определялась естественная структура функциональных частей, из которых

состоят формы. Соединенные последовательно прямыми линиями точки, фиксирующие границы функциональных частей, образуют «костяк» сосуда, а выпуклые или вогнутые линии – его «оболочку» (Бобринский 2018b: 26-27; Цетлин 2018: 130-169) (Рис. 1). Последний уровень заключался в определении степени сформированности функциональных частей. А.А. Бобринским были выделены несформированные, частично сформированные, полностью сформированные и супер сформированные состояния функциональных частей (Бобринский 2018b: 28-37; Цетлин 2018: 137-139).

Рис. 1 – Полная (7-частная) естественная структура сосуда. Линии костяка и линии оболочки сосуда (Цетлин, 2018: 133).

Fig. 1 – The complete (7-part) natural structure of the vessel. Bone lines and vessel shell lines (Tsetlin, 2018: 133).

Следующий этап включал анализ стилистики орнамента по методике, разработанной И.В. Ковтуном (Ковтун 2016). Несмотря на то, что в процессе исследования данный этап рассматривался в качестве дополнительного, стилистический анализ позволил осуществить более комплексное исследование. В рамках методики в структуре орнамента присутствуют три уровня, включающие – элемент, мотив и композицию. Следует отметить, что варианты композиций для части исследуемых сосудов были ранее установлены самим автором (Ковтун 2016: 20, 22-57).

Третий этап исследования заключался в сравнительном анализе керамического материала по выше определенным признакам, а также по месторасположению памятников и их хронологическим периодам. Следует отметить, что на начальном этапе каждый керамический комплекс рассматривался как обособленная группа, принадлежащая отдельному могильнику. Далее данные группы были объединены в микрогруппу по географическому признаку, что в свою очередь позволило провести аналогии между данными комплексами (Таблица 1).

Для анализа общей пропорциональности форм был отобран 31 сосуд. Выборка включала 25 целых профилей и 6 профилей, которые были реконструированы графически с использованием профильного стержневого шаблона. Для обеспечения точности реконструкции в работу включались только фрагменты, которые сохранили не менее 2/3 высоты и имели все ключевые части (венчик, стенки и днище) (Савко и

др. 2023: 34). Диаметры всех сосудов измерялись с помощью специального шаблона с концентрическими кругами, обеспечивающего точность измерений до 0,5 см.

В тексте сосуда будут обозначаться номерами, присвоенными в Таблице 2.

Обсуждение

Горшки. По общей пропорциональности у горшков выделились две группы – средние (15) и средние/низкие (2). В пределах средних пропорций сосуды с более низкими пропорциями со значением ОПП 33–36 ступеней и сосуды средних-низких пропорций со значением 32 ступени. По мнению Ю.Б. Цетлина промежуточное состояние сосудов по ОПП «средние-низкие» возникают в истории гончарства в тех случаях, когда у гончаров возникает необходимость изготавливать так называемые «сосуды-подражания», используя в качестве образцов формы, которые они раньше никогда не делали (Цетлин 2018: 130).

Банки. У банок выделяются две группы: сосуды средних пропорций с более низкими пропорциями со значением ОПП в пределах 33–36 ступеней (50%), а также сосуды с более высокими пропорциями со значением ОПП 37–38 ступеней (50%).

Примечательно, что банок с более высокими пропорциями больше, чем горшков.

В коллекции горшков выделены две группы 5-частная конструкция Г+Ш+П+Т+Д(ОТ) – 16 сосудов и 6-частная - Г+Щ+Ш+П+Т+ОТ – 1 (№23).

В коллекции банок также две группы конструкций: 3-частная – Г+Т+ОТ – 1 (№5), 4-частные - Г+ПП+Т+ОТ – 12; Г+П/ПП+Т+ОТ – 1 (№9).

Степень сформированности. Дальнейший анализ был направлен на определение степени сформированности функциональных частей сосудов – шеи, предплечья и тулова. В результате экспериментов, проведенных П.Р. Холошиным и Е.В. Сухановым было выявлено, что при выделении разных гончарных традиций следует учитывать показатели нижних частей сосудов, так как они являются наиболее устойчивыми (Холошин 2019: 205; Суханов 2021: 143). При учете степени сформированности шеи были указаны данные лишь по горшкам. В единичном случае была определена несформированная щека (очень-очень низкая) для №23.

1) шея – несформированные (далее: н/с) – 6, частично сформированная (далее: ч/с) – 11;

2) предплечье – н/с – 24; ч/с – 7 (П/ПП для №9);

3) тулово - ч/с – 18, полностью сформированное (далее: п/с) – 12.

Таблица 2 – Общая пропорциональность сосудов и варианты композиций декора керамической коллекции музея (могильники: Зевакинский, Березовский, Маринка, Барашки).

Table 2 – General proportion of vessels and decorative compositions in the museum's ceramic collection (burial grounds: Zevakinsky, Berezovsky, Marinka, Barashki)

№	Инв.№	Памятник	Форма сосуда:	№ ступени ОПП	Композиция
1	УКПИ АЭ - 66	мог-к Зевакинский, к.№87-а	горшок	35	классический полисюжет
2	УКПИ 66	мог-к Зевакинский, ограда 16	горшок-миска	32	редуцированный полисюжет

3	УКПИ АЭ - 67 (№93)	мог-к Зевакинский, ограда 72б	горшок	35	ложноклассический моносюжет
4	УКПИ АЭ - 67 ЗЕВ-31	мог-к Зевакинский, к. №19	банка	36	моносюжет-эталон
5	УКПИ АЭ - 67 ЗЕВ-38	мог-к Зевакинский, к. №21а	банка	34	моносюжет-псевдодоминант
6	УКПИ АЭ - 71 "Б-133"	мог-к Зевакинский, ограда 72б	горшок	34	классический полисюжет
7	УКПИ АЭ - 71 (№92)	мог-к Зевакинский, огр. 72	банка	36	моносюжет-эталон
8	УКПИ АЭ - 71 (№95)	мог-к Зевакинский, курган 72 а	горшок	37	редуцированный полисюжет
9	УКПИ АЭ 71 (№17)	мог-к Зевакинский, огр. 4б	банка	34	моносюжет-эталон
10	УКПИ АЭ - 72 (№97)	мог-к Зевакинский, к. №31	банка	37	моносюжет-эталон
11	УКПИ 72	мог-к Зевакинский, огр 31	банка	37	моносюжет-эталон
12	2-93/2 М	мог-к Маринка, к. 11	горшок	34	редуцированный полисюжет
13	2-93/9 М	мог-к Маринка, к. 11	горшок	34	неоклассический полисюжет
14	2-93/29 М	мог-к Маринка, к. 25	горшок	35	классический полисюжет
15	2-93/30 М	мог-к Маринка, к. 30	горшок-миска	32	без орнамента
16	2-93/31 М	мог-к Маринка, к. 29	банка	38	моносюжет-доминант
17	2-93/4 М	мог-к Маринка, к. 32	банка	37	моносюжет-доминант
18	2-93/8 М	мог-к Маринка, огр. 8	горшок	36	классический полисюжет
19	Без инвентарного номера	мог-к Маринка, к. 26	горшок	37	моносюжет-доминант
20	Без инвентарного номера	Маринка мог., мог.12	горшок	33	редуцированный полисюжет
21	2-93/7 М	мог-к Маринка, мог.18	горшок	37	классический полисюжет
22	4-93 / УБ	Березовский мог-к, огр. 1	горшок	36	классический полисюжет
23	4-93/11 Б	Березовский мог-к, огр. 22а	горшок	36	моносюжет-эталон

24	4-93/2 МБ	Березовский мог-к, огр.13, могила	горшок	34	моносюжет-доминант
25	4-93/3 Б	Березовский мог-к, огр. 18	горшок	36	моносюжет-псевдоминант
26	4-94/63 Б	Березовский мог-к, огр.12	банка	35	моносюжет-эталон
27	КПнв9-5315 (№70)	Березовский мог-к, огр.6	банка	37	моносюжет-псевдоминант
28	6-94/3 Б	мог-к Барашки, огр. 32	банка	37	моносюжет-эталон
29	6-94/4 МБ	мог-к Барашки, огр. 33	банка	33	без орнамента
30	6-94/7 МБ	мог-к Барашки, огр. 31	банка	34	моносюжет-псевдоминант
31	6-94/9 МБ	мог-к Барашки, огр. 25	банка	37	моносюжет-эталон

Результаты

Группа 1. Могильник Маринка. Десять сосудов – семь горшков, один горшок-миска (по данным ОПП) и две банки.

Номера ступеней всех емкостей различаются и относятся к семи разным ступеням 32-1; 33-1; 34-2; 35-1; 36-1; 37-3; 38-1.

Группы конструкций функциональных частей (Цетлин, 2018: 137) менее разнообразны, но все же имеют некоторые различия:

- 1) четырехчастные – 2 (банки) (Г+ПП+Т+ОТ);
- 2) пятичастная – 8 (горшки) (Г+Ш+ПП+Т+ОТ).

По степени сформированности функциональных частей были выявлены следующие емкости (ниже при определении степени сформированности шеи, показатели баночных емкостей не указаны ввиду их отсутствия):

- 4) шея – н/с – 5, ч/с – 2;
- 5) предплечье – н/с – 8; ч/с – 2;
- 6) тулово – ч/с – 6, п/с – 3.

По способу нанесения декора выделены две традиции: протаскивание (инструментом с гладким краем) и штампование (гребенчатый (мелкий около 1-2 мм) и гладкий). На баночных сосудах зафиксировано прокатывание гладкого штампа, тогда как горшки декорированы как гребенкой, так и ножичком. Несмотря на различия в видах орнаментов, в структуре стилистики декора присутствует определенная закономерность, свидетельствующая о культурном единстве. Объединяющими элементами выступают заштрихованные треугольники «вертикального» типа по краю устья и ряды каннелюр в качестве разделителей орнаментальных зон у горшков, а также зигзаг и «штрихполосы» у банок. В то же время выделяются два варианта композиции моносюжет-доминант для банок и классический полисюжет для горшков. Мотивы будут рассмотрены в каждой группе отдельно.

Таким образом, сосуды из могильника Маринка были разделены по трем группам.

К первой группе относятся три сосуда с полностью сформированным туловом 37-38 ступеней ОПП (№16, 17 и 19). Важным объединяющим фактором помимо значений ОПП послужило сходство степени сформированности тулова. В эту группу вошли сосуд №19 5-частной конструкции с ч/с шеей («низкая») и предплечьем и две банки 4-частной конструкции с ч/с предплечьем («очень низкая»). Все три сосуда были орнаментированы композицией моносюжет-доминант. На сосудах № 16 и 17 присутствует мотив «качалки», наличие которого в сочетании с другими мотивами указывает на сходство с амангельдинскими сосудами (Зданович 1973: 33).

Во вторую группу вошли две подгруппы сосудов с частично-сформированным туловом. Первая включила горшки 5-частной конструкции 32–34 ступеней ОПП с ч/с туловом («средняя»), н/с шеей («очень низкая») и таким же предплечьем (№12, 13, 15 и 20). В декоре сосудов №12 и 13, обнаруженных в одном погребении мог. Маринка присутствуют два мотива – многорядовые каннелюры и сплошные «штрихполосы», при этом образующие два варианта композиции – редуцированный и неоклассический полисюжет. Учитывая сходство форм, а также способы нанесения и мотивы орнамента, с высокой степенью вероятности можно предположить, что они были выполнены одним мастером.

На сосуде №20 вместо «штрихполос» присутствует многорядовый зигзаг по тулову.

Горшок-миска №15 визуально выделяется среди остальных отсутствием орнамента и ребристой профилировкой (Ткачев 2008: 108, Рисунок 2). Кроме того, по значению ОПП он относится к категории «сосудов-подражаний». Такая форма емкости, обладающая пограничным значением качества ОПП, обычно формируется под влиянием иных культур (Цетлин 2015, 2018: 130). В свою очередь, в исследованиях А.А. Ткачева, появление таких сосудов в Верхнем Прииртышье связано с контактами нуринского с петровско-алакульским населением Притоболья, Северного и Центрального Казахстана. Однако по мнению ряда археологов, эти контакты фиксируются на этапе формирования нуринского населения (сосуды из мог. Маринка имеют отдельные черты, сопоставимые с абашевской или катакомбной керамикой) (Григорьев и др. 2018: 146, 193–194).

Ко второй подгруппе относятся три сосуда 5-частной конструкции 35 и 36 ступеней ОПП с ч/с туловом («низкая»), но различающиеся в показателях ОПП шей (н/с и ч/с) и предплечья (ч/с и н/с) (№14, 18 и 21). Все три сосуда были декорированы мелким гребенчатым штампом композицией классический полисюжет. Верхняя часть сосудов орнаментирована практически идентично и состоит из следующих мотивов: бордюра из прямоугольных заштрихованных треугольников вершинами кверху по краю венчика; далее следуют мотив из треугольников горизонтального типа с вертикально-сомкнутым способом соединения элементов по шее. В качестве разделителей орнаментальных зон выступают каннелюры. Следует отметить, что они были выполнены двумя инструментами (с гладким и зубчатым краем). В данном случае особый интерес представляет имитация каннелюр (последовательными горизонтальными оттисками гребенчатого штампа) (Ковтун 2016: 259, табл. 71, 2). По мнению Е.В. Волковой имитация образов связана с тем, что они были менее распространены в одной из брачующихся групп населения, поэтому для некоторых гончаров они все еще не стали привычными (Волкова 2018: 102).

Анализ в зоне предплечья-тулова показал сходство двух горшков, орнаментированных «ковровым» меандром, который в свою очередь отличался схемой нанесения. Сосуд под №14 имеет более простой узор А-тип (Рис. 2), тогда как сосуд под №21 более сложный В2-тип (Зотова 1965, Ковтун 2016: 18). Некоторые исследователи считают, что это может

указывать на одновременность захоронений. Сосуд №14 в данном контексте следует отнести к более раннему времени, так как помимо более простого меандра он имеет «уступчик» на плече (алакульская культура) (Зотова 1965; Ткачев 2008: 107–108, рис.29, 9; 30, 8). В отличие от них сосуд №18 декорирован мотивом меандра «разомкнутого» типа, состоящего из так называемых «уточек» (Ткачев 2008: 106, рис. 28, 8), которые следует признать сугубо алакульскими (Рудковский 2013: 76).

Стоит отметить, что у сосуда №21 отсутствовало дно и нижняя часть тулова, поэтому определить значение ОПП и степень сформированности тулова было затруднительно. Однако учитывая показатели, полученные в результате графической реконструкции, сосуд был отнесен к «средним» пропорциям (Таблица 2) и при сходстве других признаков был отнесен в эту подгруппу.

На основании проведённого анализа можно заключить, что по отношению к первой группе вторая является регрессивной. На это указывает степень сформированности тулова, переходящая от состояния, полностью сформированного к частично-сформированному. Однако, этого нельзя сказать о мотивах и композициях, которые становятся более разнообразными, сохраняя при этом неизменными некоторые элементы. В целом, анализ пропорций, стилистики орнамента и находки аналогичных сосудов на других памятниках позволяют отнести данный памятник к периоду развитой бронзы, демонстрирующим характерные признаки алакульской культуры, переходящие в нуринскую культурную традицию.

Рис. 2. Сосуд №15 и 14. Могильник Маринка.

Fig. 2. Vessel No. 15 and 14. Marinka cemetery.

Группа 2. Могильник Барашки. Пять сосудов баночной формы.

Номера ступеней всех емкостей различаются и относятся к пяти разным ступеням (33 -1; 34-1; 37-2).

В отличие от предыдущего, естественная структура емкостей из могильника Барашки менее разнообразна и представлена емкостями 4-частной формы.

По степени сформированности функциональных частей были выявлены емкости:

- 1) предплечье – н/с («очень низкое») – 4;
- 2) тулово – ч/с («средняя/низкая») – 2, п/с («средняя») – 2.

На данном памятнике орнаментальные традиции менее разнообразны, отсутствуют ярко выраженные геометрические узоры, тогда как преобладающими выступают вдавления различной конфигурации – треугольные, ногтевидные, причем последние двух разновидностей легкий оттиск ногтя и подушечки пальца, а также глубокие вдавления в виде зашипов (Ткачева, Ткачев 2008: 169).

При анализе емкостей были выделены две группы – первая – со значением 33–34 ступеней ОПП, а также 4-частной конструкции с ч/с туловом и н/с предплечьем. Один из сосудов декорирован композицией моносюжет-псевдодоминант (№30), сочетающий различные варианты элементов декора, такие как зигзаг, «елочка» и вдавления (треугольные, ногтевые и оттиски гладкого штампа). Тогда как на втором вовсе отсутствует какой-либо орнамент (№29).

Вторая группа сосудов, относящихся к 4-частным конструкциям 37 ступени ОПП и с п/с туловом и н/с предплечьем, показывает сходство в варианте композиции моносюжет-эталон. Однако сосуды декорированы различными техниками вдавлений – треугольной формы (№31) и ногтевыми оттисками (№28) (Рис. 3).

В отличие от могильника Маринка здесь наблюдается прогрессивная тенденция при переходе от одной группы в другую. Аналогии данным банкам были зафиксированы в памятниках поздней бронзы Верхнего Прииртышья (Арсланова 1975: 74). Устойчивость мотивов в виде рядов вдавлений при использовании различных видов орнамента, вероятно, связана со смешением традиций. Так, если традиции способов нанесения орнамента в гончарстве занимают более длительный период, то стилистические традиции меняются быстрее (особенно в условиях взаимодействия близкородственных групп населения) (Волкова 2018: 108).

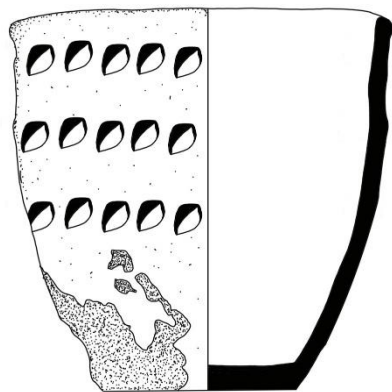

Рис. 3. Сосуд №28. Могильник Барашки.

Fig. 3. Vessel No. 28. Barashki cemetery.

Группа 3. Могильник Березовский. Коллекция включает шесть сосудов – два баночной формы и четыре горшководной формы.

Номера ступеней всех емкостей различаются и относятся к четырем разным ступеням (34-1; 35-1; 36-3; 37-1).

Группы конструкций функциональных частей исследуемых емкостей более разнообразны:

- 1) четырехчастные – 2 (банки) (Г+ПП+Т+ОТ);
- 2) пятичастные – 3 (горшки) (Г+Ш+ПП+Т+ОТ);
- 3) шестичастная – 1 (горшок) (Г+Щ+Ш+ПП+Т+ОТ).

По степени сформированности функциональных частей выявлены следующие емкости:

- 1) шея – ч/с – 4;
- 2) предплечье – ч/с – 2; н/с – 3;
- 3) тулово – ч/с – 4.

Орнамент выполнен в гребенчатой и ямчатой технике, причем в некоторых случаях сосуды декорировались двумя способами. Горшки с округлым плечом и отогнутым наружу венчиком орнаментированы по всей поверхности стенок традиционным для нуринской традиции мотивом. В частности, по краю венчика присутствует мотив заштрихованных треугольников «вертикального» типа (косые, равнобедренные) (№22, 24) и сплошной «елочки» по всей поверхности стенок (№ 23, 25, 27). Характерным орнаментальным признаком для данного могильника является наличие фестонов. Фестоны в данном случае выступают частью мотива, нежели разделителями орнаментальных зон (№22, 24–25). Вдавления в виде фестонов, вероятно, являлись своего рода «символом» (Волкова 2018), который указывает на родство населения, оставившего могильник Березовский.

Сосуд №23, как и сосуд №21 мог. Маринка сохранился частично. В результате графической реконструкции он был отнесен к сосудам «средних» значений ОПП. При этом, в связи с отсутствием нижней части тулова значительные трудности возникли с определением степени его сформированности (ч/с или п/с) из-за широкого разнообразия ступеней в этой категории. Исходя из этих методических сложностей, а также 6-частной структуры (Г+Щ+Ш+ПП+Т+ОТ) с функциональной частью – щека (отсутствует у всех других емкостей) – он был выделен в отдельную группу (1-я группа). Кроме того, сосуд отличается от остальных отсутствием «фестонов», а также композицией моносюжет-эталон часто характерной для банок. Вместе с тем показателен контекст находки: сосуд был обнаружен в погребении подростка (Ткачева, Ткачев 2008: 132), в то время как остальные горшки обнаружены в захоронениях взрослых.

Следующая группа включает горшки 5-частной конструкции (№22, 24 и 25) с ч/с туловом, ч/с шейей, н/с для №22 и ч/с предплечьем для остальных (Рис. 4). Все три сосуда имеют «средние» пропорции и относятся к 34 и 36 ступеням ОПП. Несмотря на сходство способов нанесения и некоторых элементов («фестонов») орнамента, композиционный сюжет существенно отличается. Сосуд №25, орнаментированный мотивом сплошной «ёлки» и рядом треугольных вдавлений по венчику (Рис. 4), более схож с сосудом №23 и 27, тогда как №22 декорирован композицией классический полисюжет, сочетающий в себе ряд мотивов. К ним относится бордюр из равнобедренных треугольников вершинами кверху (2), многорядовые каннелюры (2), ряды вдавлений (2) и треугольники «пирамидального» типа (1). №24, орнаментированный по венчику заштрихованными треугольниками «вертикального» типа, относится к варианту моносюжет-доминант и состоит из трех чередующихся элементов, включающих треугольники, каннелюры и вдавления.

Третья группа представлена одним сосудом (№27) 4-частной структуры сп/с («средняя») туловом и н/с предплечьем («очень низкая») 37 ступени ОПП. Банка орнаментирована сплошными «штрихполосами» и «елочкой». Судя по способу нанесения, выполнена имитация отпечатков шнура (вероятно, в результате контакта с инокультурным населением), при сохранении знакомых мотивов. Композиция классифицируется как моносюжет-псевдодоминант.

В 4-ю группу вошел сосуд №26, значительно отличающийся от трех других орнаментальным мотивом. Сосуд имеет 4-частную конструкцию 35 ступени ОПП с ч/с («средняя/низкая») туловом и ч/с («средняя/низкая») предплечьем. В отличие от предыдущих сосудов декор банки №26 выполнен фигурным округлым штампом (Ткачев 2008: рис. 60, 5) и образует композицию моносюжет-эталон.

Таким образом, если первые три группы сосудов, вероятно, отражают деятельность мастеров одной традиции, то №26 был изготовлен мастером, заимствовавшим этот способ или принадлежавшим к иной культурной группе.

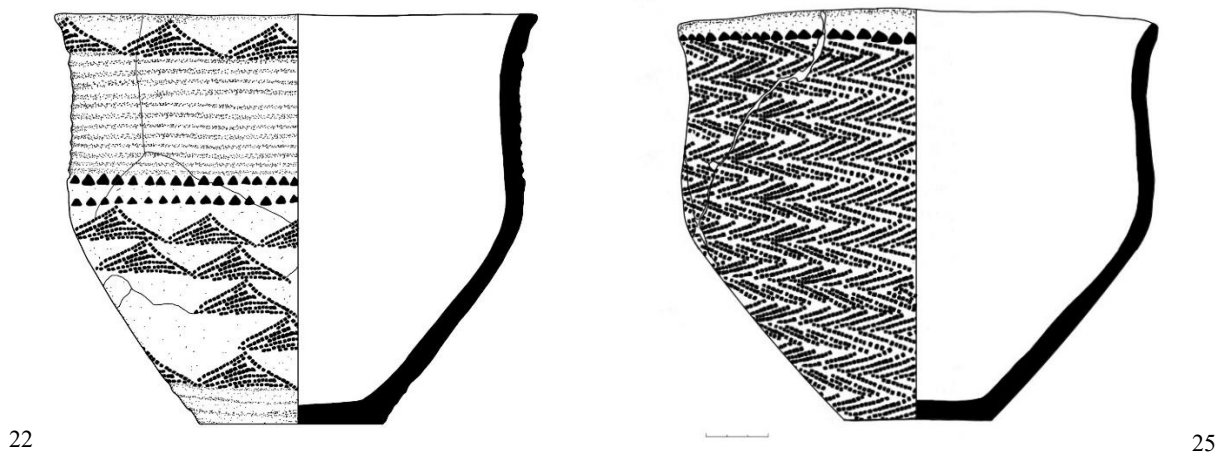

Рис. 4. Сосуды № 22 и 25. Могильник Березовский.

Fig. 4. Vessels No. 22 and 25. Berezovsky cemetery.

Группа 4. Могильник Зевакинский. Одиннадцать сосудов – шесть банок и пять горшков. Четыре из них были реконструированы, так как сохранились частично. У трех сосудов №3, 8 и 10 сохранилась большая часть стенки (около 2/3 в полную высоту) и дна, у сосуда №6 отсутствует только донце. В результате анализа было установлено, что практически все сосуды демонстрируют «средние» пропорции, и лишь один показал «средние/низкие». Последний был классифицирован как «горшок-миска». Несмотря на близость ОПП, номера ступеней всех емкостей различаются и относятся к пяти разным ступеням (32-1; 34-3; 35-3; 36-2; 37-2). В группах конструкций функциональных частей выделяются:

- 1) трехчастные – 1 (банка) (Г+Т+ОТ);
- 2) четырехчастные – 6 (банки) (Г+ПП+Т+ОТ), (Г+ПП/П+Т+ОТ для №9)
- 3) пятичастные – 5 (горшки) (Г+Ш+ПП+Т+ОТ).

По степени сформированности функциональных частей были выявлены емкости:

- 1) шея - ч/с – 4; н/с – 1;
- 2) предплечье – н/с - 9; плечо/предплечье – ч/с - 1;
- 3) тулово – ч/с – 5, п/с – 6.

В декоре сосудов присутствует разнообразие техник и мотив, что вероятно связано с существованием различных традиций в их изготовлении. Существенные различия также наблюдаются во внутримогильных сооружениях могильника. Некоторые исследователи объясняют такое сочетание разнотипных погребений как одну из характерных черт андроновской культуры, в которую входили разнообразные этнографические племена (Арсланова 1973:162). С другой стороны, причина может заключаться в разнородности культурных групп древнего населения, оставившего этот могильник. Так, сосуд №9, обнаруженный в ограде 4 «б», был отнесен к тагарским сосудам (Арсланова 1974: 51), тогда как остальные принадлежат нуринской культурной традиции.

Горшки орнаментированы мелким гребенчатым штампом (ок.1–2 мм), образующим различные варианты композиций (Таблица 2). Как типично для нуринской традиции, каждая зона была разделена каннелюрами (Арсланова 1973: 164), в случае сосуда №8 в сочетании с имитациями каннелюр (Ковтун 2016, с. 259, табл. 71, 2). Однако мотив в зоне шей и тулова у всех сосудов различен и включает различные вариации треугольников вертикального и горизонтального типа, зигзага, елочки, а также треугольников пирамидального типа, меандра и др. Все четыре сосуда объединяет наличие каннелюр, выполненных двумя видами орнаментов (с зубчатым (№6 и 8) и гладким краем (№1, 3, 6)). Мотив в виде горизонтальных треугольников с вертикально-сомкнутым способом соединения элементов по мнению Ф.Х. Арслановой, не соответствует канонам трехзонной орнаментации нуринской посуды (Арсланова 1973: 165) и может свидетельствовать о влиянии инокультурных традиций.

Первая группа включает сосуд 5-частной конструкции 32 ступени ОПП с ч/с («средняя/низкая») туловом, н/с («очень низкая») предплечьем и н/с («очень низкая») шей (№2).

Ко второй группе были отнесены две подгруппы сосудов с частично-сформированным туловом. В первую вошли горшки 5-частной конструкции 35–37 ступеней ОПП с ч/с шей («очень низкая») и н/с предплечьем («очень низкая») (№1, 3, 6, 8). Во вторую подгруппу включена банка 4-частной конструкции 36 ступени ОПП (№7). Дополнительно следует отметить, что сосуды №3, 6, 7 и 8 были обнаружены в одной ограде 72, которая, по всей вероятности, была семейной (Арсланова 1973: 163). Учитывая прогрессивную тенденцию в изготовлении тулова, но сходство орнаментальных навыков, вероятно, они были изготовлены гончарами близкородственной группы.

В третью группу вошли банки 4-частной конструкции 36–37 ступеней ОПП с ч/с («средняя») туловом и н/с («очень низкая») предплечьем (№4, 10 и 11). Все три сосуда орнаментированы вертикальным (елочкой) и горизонтальным зигзагом и образуют композицию моносюжет-эталон. Сосуды №10 и 11, обнаруженные в одной ограде 31, декорированы гребенчатым штампом (зигзаг). Для нанесения схожего мотива (вертикальный зигзаг) для сосуда №4 использовался другой вид орнамента (с гладким краем).

Сосуды №5 и №9, морфологически отличающиеся от основной исследуемой коллекции, были выделены в отдельную группу по степени сформированности тулова (п/с), несмотря на вероятную принадлежность к разным культурным традициям (Рис. 5). Оба сосуда относятся к 34 ступени ОПП, образуя при этом 3-частную и 4-частную конструкции. Для сосуда №9 принадлежность функциональной части к плечу/предплечью была выявлена по углу наклона боковой линии костяка, который составил 121° и общей пропорциональности данной части (ч/с «низкая»). По мнению Ф.Х. Арслановой сосуд №9 находит прямые аналогии в тагарской культуре. Об этом свидетельствует сочетание косоугольных оттисков с «жемчужинами», характерных для «лесного» орнамента

тагарской посуды. Пропорции сосуда также типичны для тагарских банок, у которых диаметр венчика равен высоте, но диаметр дна больше половины высоты. Близкий по форме сосуд найден в могильнике Карасук. Исходные формы баночных сосудов следует искать в андроновской посуде (Арсланова 1974: 51).

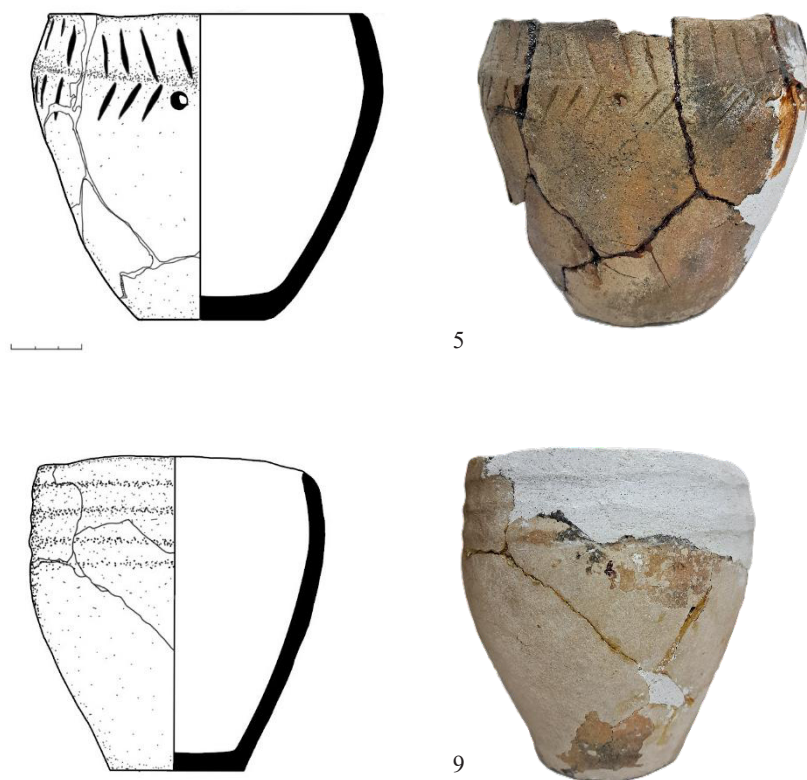

Рис. 5. Сосуды № 5 и 9. Могильник Зевакинский.

Fig. 5. Vessels No. 5 and 9. Zevakinsky cemetery.

Сопоставление форм и орнаментальных навыков в материалах могильника Зевакинский позволяет предположить существование родственной группы (первая, вторая и третья группы сосудов) которые при взаимодействии с другими сообществами перенимали определенные гончарные традиции. При этом сосуд №2 хронологически предшествует сосудам второй группы, поскольку в нём наблюдаются признаки, характерные при смешении традиций или инокультурном влиянии. Вторая группа сосудов отражает закрепление этих новых признаков («среднее» качество ОПП) в культуре населения. Сосуд №9, относящийся к переходному периоду от бронзы к железу, завершает этот хронологический ряд.

Микрогруппа. Причиной объединения в микрогруппу послужила близость географических и хронологических рамок их существования. Близкое расположение могильников, находящихся в двух соседних районах (могильники Зевакинский и Маринка в 5 км друг от друга) на правом берегу Иртыша в междуречье притоков Уба и Ульба (табл. 1), позволяет предположить их культурную однородность, либо же наличие интенсивных контактов в разные периоды их существования. Исследования предыдущих лет указывают на сходство хронологических рамок трех из представленных могильников, а также, вероятно, на их последовательность во времени (могильники Маринка – Барашки/

Березовский – Зевакинский) (табл. 1). Дополнительной причиной выбора сосудов из могильников Зевакинский (11), Маринка (10), Барашки (4) и Березовского (6) стало их численное преобладание над остальными в музейной коллекции.

Сосуды из последних трех могильников (20) преимущественно находились у изголовья погребенных (СЗ или ЮЗ), уложенных в скорченном положении на левом боку. Чаще всего встречаются детские захоронения (11). Реже взрослые (5), а также совместные погребения взрослых и детей (3). В могильнике Зевакинский положение индивидуумов было в аналогичной позе на правом, реже левом боку (ЮЗ).

В результате анализа стало ясно, что общей чертой для всех памятников является определенная закономерность в значении ОПП для различных категорий сосудов. Так для горшков характерна пятичастная структура ОПП, которого варьируется в пределах 34–36 ступеней. Для банок, которые представлены четырехчастной структурой значение ОПП варьируется от 36 до 38 ступени. Горшки в большинстве случаев имеют частично-сформированное тулово, в то время как степень сформированности тулова у банок практически равнозначно распределена между частично-сформированными и полностью сформированными. Композиционный вариант в виде моносюжетов чаще характерен для банок, хотя изредка встречается на некоторых горшках (моносюжет-доминат) (Таблица 2). Несмотря на некоторые различия, сохраняется трехзональная структура нанесения орнамента с характерными для нуринаского типа мотивами.

Сравнительный анализ памятников, расположенных в незначительной отдаленности друг от друга, с учетом ранее указанной хронологической последовательности, позволил проследить, как менялись гончарные традиции в пропорциях и орнаментальных навыках местных мастеров на протяжении длительного периода от средней бронзы до переходного периода. В частности, при анализе степени сформированности тулова можно заметить, что в переходе от могильника Маринка к Зевакинскому наблюдается прогрессивная тенденция у горшков, тогда как у банок она регрессивная. Иными словами, со временем данная часть всё более эффективно выполняет присущую ей функцию в структуре сосуда, и наоборот. (Цетлин 2012, 2018: 177).

При сравнении отдельных групп памятников были выявлены схожие тенденции между могильниками Маринка и Зевакинский. Стоит уточнить, что памятники находятся в 5 км от с. Зевакино, однако в двух разных направлениях: к западу (Маринка) и северо-западу (Зевакинский). Наиболее явное отличие от двух других памятников проявляется в наличии сосудов средне-низких пропорций (№2 и №15). Этот факт может быть свидетельством активного взаимодействия различных культурных групп, посредством торговли, обмена, подарков или какими-либо иными способами. На это также указывают неустойчивые орнаментальные навыки местных гончаров, так ими были предприняты попытки имитации различных видов орнаментиров с сохранением орнаментальных образов. Кроме того, на мог. Маринка отмечены аналогии с алакульскими и амангельдинскими сосудами, тогда как на Зевакинском был обнаружен сосуд тагарской культуры. Все эти сведения могут указывать на регулярные контакты населения (оставившего эти могильники) с иными группами, что в отдельных случаях могло приводить к их смешению.

С другой стороны, судя по анализу археологических находок могильники Березовский и Барашки были оставлены жителями поселения Барашки 1 (Ткачева, Ткачев, 2008: 63). При сравнении сосудов было определено, что большая часть групп керамики имеет частично-сформированное тулово (7 из 10). Классическая андроновская посуда все

еще присутствует при декорировании горшков, но наблюдается тенденция в смене гончарных традиций при орнаментации банок и появлении форм, господствующих на заключительном этапе бронзового века Верхнего Прииртышья. Банка из 4-й группы мог. Березовский близка по технике орнаментации к сосудам мог. Барашки (вдавления различной конфигурации), хотя и были использованы различные виды орнаментиров. В дополнении, технологический анализ формовочных масс, представленный в монографии (Ткачева, Ткачев 2008: 151, 169), показывает наличие в тех и других примеси в тесте в виде медной руды и капелек меди.

Заключение

Проведенный анализ керамической коллекции из могильников Восточного Казахстана (Маринка, Барашки, Березовский, Зевакинский) позволил конкретизировать сложные культурные процессы и хронологические особенности керамического производства на территории Верхнего Прииртышья на протяжении длительного периода эпохи бронзы.

Морфологический анализ выявил значительное разнообразие форм и конструкций, вместе с тем выявил противоположную динамику в развитии изготовления тулова: прогрессивная тенденция у горшков и регрессивная тенденция у банок, что является ключевым индикатором последовательной смены гончарных традиций. Анализ стилистики орнаментации позволил выявить некоторые особенности, которые указывают на активные контакты местных групп населения, в отдельных случаях приводивших к смешиванию культурных традиций. В декоре присутствуют попытки имитации способов нанесения посредством привычных орнаментиров, однако при сохранении отдельных орнаментальных образов (фестоны, горизонтальные прямые линии, «елка»), которые, вероятно, служили «символом» коллективной идентичности.

Таким образом, керамическая коллекция из исследованных могильников является важным историческим источником, позволяющим детально реконструировать развитие гончарных традиций, существовавших на территории Восточного Казахстана в эпоху бронзы.

Acknowledgements

The authors express their sincere gratitude to the management and staff of the East Kazakhstan Regional Museum of History and Local Lore for their assistance in studying the ceramic collection, as well as for permission to publish photographs of the exhibits.

Алғыс

Авторлар Шығыс Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейінің басшылығы мен қызметкерлеріне музейдің қыш бұйымдар топтамасын зерттеуге жәрдемдескені, сондай-ақ экспонаттардың фотосуреттерін жариялауға рұқсат бергені үшін шынайы алғыстарын білдіреді.

Благодарности

Авторы выражают искреннюю признательность руководству и сотрудникам Восточно-Казахстанского областного историко-краеведческого музея за содействие в изучении керамической коллекции, а также за разрешение на публикацию фотоизображений экспонатов.

Список литературы

- Арсланова Ф. Памятники андроновской культуры из Восточно-Казахстанской области. *Советская Археология*. 1973. No.4, с.160-168.
- Арсланова Ф. Погребальный комплекс VIII-VII веков до нашей эры из Восточного Казахстана. В глубь веков. *Археологический сборник*. Алма-Ата: Наука. КазССР. 1974. С.46-61.
- Арсланова Ф. Погребения эпохи бронзы Зевакинского могильника. *Первобытная археология Сибири*. Ленинград: Наука. 1975. С.73-78.
- Бобринский А. О методике изучения форм глиняной посуды из археологических раскопок. Формы глиняных сосудов как объект изучения. *Историко-культурный подход*. Москва: ИА РАН. 2018а. С.11-25.
- Бобринский А. Подготовка форм сосудов к аналитическому изучению. Формы глиняных сосудов как объект изучения. *Историко-культурный подход*. Москва: ИА РАН. 2018b. С.39-40.
- Бобринский А. Оболочки функциональных частей глиняной посуды. Формы глиняных сосудов как объект изучения. *Историко-культурный подход*. Москва: ИА РАН. 2018с. С.41-59.
- Волкова Е. Об относительной устойчивости орнаментальных традиций в гончарстве (по материалам эпохи бронзы). *Краткие сообщения Института археологии*. 2018. No.251, с.96-109.
- Зданович Г. Керамика эпохи бронзы Северо-Казахстанской области. *Вопросы археологии Урала*. 1973. No.12, с.21-43.
- Зотова С. Ковровые орнаменты андроновской керамики. Новое в советской археологии. *Материалы и исследования по археологии СССР*. Москва: Наука. 1965. No.130. С.177-181.
- Ковтун И. *Андроновский орнамент (морфология и мифология)*. Казань: Казанская недвижимость. 2016. 547 с.
- Поселение Мочище и андроновская проблема*. С. Григорьев, Л. Петрова, М. Плешанов, Е. Гущина, Ю. Васина. Челябинск: Цицеро. 2018. 398 с.
- Рудковский И. *Андроновская орнаментика в контексте системообразующих инвариантов*. Алматы. 2013. 189 с.
- Савко И., Холошин П., Демин М., Ситников С. Анализ форм глиняных сосудов могильника Чекановский Лог-2 андроновской (федоровской) культуры предгорий Алтая. *Вестник археологии, антропологии и этнографии*. 2023. No.1(60), с.32-44.
- Суханов Е. Об устойчивости функциональных частей глиняных сосудов: (Экспериментальное исследование). *Вестник «История керамики»*. No.3. Отв. Ред. Ю. Цетлин. Москва: ИА РАН. 2021. С.116– 143.
- Ткачева Н., Ткачев А. *Эпоха бронзы Верхнего Прииртышья*. Институт проблем освоения Севера СО РАН. Новосибирск: Наука. 2008. 304 с.
- Холошин П. Опыт изучения величины случайных колебаний функциональных частей сосудов. Новые материалы и методы археологического исследования: от критики источника к обобщению и интерпретации данных: *Материалы V Междунар. конф. молодых ученых*. Отв. ред. В. Родинкова. Москва: ИА РАН. 2019. С.204-206.
- Цетлин Ю. *Древняя керамика. Теория и методы историко-культурного подхода*. Москва: ИА РАН. 2012. 384 с.
- Цетлин Ю. Понятия «качества» для анализа объема сосудов. *Краткие сообщения Института археологии*. Москва: Языки славянской культуры: Знак. 2015. No.239. С.39-408.
- Цетлин Ю. Об общем подходе и методике системного изучения форм сосудов. Формы глиняных сосудов как объект изучения. *Историко-культурный подход*. Москва: ИА РАН. 2018. С.124-179.

References

- Arslanova F. Pamyatniki andronovskoy kultury iz Vostochno-Kazakhstanskoy oblasti. *Soviet Archeology*. 1973. No.4, pp.160-168. (in Russian)
- Arslanova F. Pogrebalnyy kompleks VIII-VII vekov do nashey ery iz Vostochnogo Kazakhstana Into the Depths of Centuries: *An Archaeological Collection*. Alma-Ata: Science. Kazakh SSR. 1974. Pp.46-61. (in Russian)
- Arslanova F. Pogrebeniya epokhi bronzy Zevakinskogo mogilnika. *Prehistoric Archaeology of Siberia*. Leningrad: Science. 1975. Pp.73-78. (in Russian)
- Bobrinskii A. O metodike izucheniya form glinyanoy posudy iz arkheologicheskikh raskopok. The Shapes of Clay Vessels as a Subject of Study. *A Historical-Cultural Approach*. Moscow: Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences. 2018a. Pp.11-25. (in Russian)
- Bobrinsky A. Podgotovka form sosudov k analiticheskomu izucheniyu. The Shapes of Clay Vessels as a Subject of Study. *A Historical-Cultural Approach*. Moscow: Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences. 2018b. Pp.39-40. (in Russian)
- Bobrinskii A. Obolochki funktsionalnykh chastey glinyanoy posudy. The Shapes of Clay Vessels as a Subject of Study. *A Historical-Cultural Approach*. Moscow: Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences. 2018c. Pp.41-59. (in Russian)
- Volkova Ye. Ob odnositel'noy ustoychivosti ornamental'nykh traditsiy v goncharstve (po materialam epokhi bronzy). *Brief reports from the Institute of Archaeology*. 2018. No.251, pp.96-109. (in Russian)
- Zdanovich G. Keramika epokhi bronzy Severo-Kazakhstanskoy oblasti. *Questions of the archaeology of the Urals*. 1973. No.12, pp.21-43. (in Russian)
- Zotova S. Kovrovye ornamenty andronovskoy keramiki. *New Developments in Soviet Archaeology. Materials and Research on the Archaeology of the USSR*. Moscow: Science. 1965. No.130. Pp.177-181. (in Russian)
- Kovtun I. *Andronovskiy ornament (morfologiya i mifologiya)*. Kazan: *Kazan Real Estate*. 2016. 547 p. (in Russian)
- Poselenie Mochishche i andronovskaya problema*. S. Grigoriev, L. Petrova, M. Pleshanov, E. Gushchina, Yu. Vasina. Chelyabinsk: Cicero. 2018. 398 p. (in Russian)
- Rudkovsky I. *Andronovskaya ornamentika v kontekste sistemoobrazuyushchikh invariantov*. Almaty: Hikari Publ. 2013. 189 p. (in Russian)
- Savko I., Kholoshin P., Demin M., Sitnikov S. Analiz form glinyanykh sosudov mogil'nika Chekanovskiy Log-2 andronovskoy (fedorovskoy) kul'tury predgoriy Altaya. *Bulletin of Archeology, Anthropology and Ethnography*. 2023. No.1(60), pp.32-44. (in Russian)
- Sukhanov Ye. Ob ustoychivosti funktsional'nykh chastey glinyanykh sosudov: (Eksperimental'noye issledovaniye). «*History of Ceramics*» *Bulletin*. No.3. Ed. by Yu. Tsetlin. Moscow: Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences. 2021. Pp.116-143. (in Russian)
- Tkachev N. Tkachev A. *Epokha bronzy Verkhnego Priirtyshya*. Institute of Problems of Northern Development. Novosibirsk: Science. 2008. 304 p. (in Russian)
- Kholoshin P. Opyt izucheniya velichiny sluchaynykh kolebaniy funktsional'nykh chastey sosudov. *New Materials and Methods in Archaeological Research: From Source Criticism to Data Synthesis and Interpretation: Materials of the International Conference of Young Scientists*. Ed. V.Ye. Rodinkova. Moscow: Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences. 2019. Pp.204-206. (in Russian)
- Tsetlin Yu. *Drevnyaya keramika. Teoriya i metody istoriko-kulturnogo podkhoda*. Moscow: Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences. 2012. 384 p. (in Russian)
- Tsetlin Yu. Ponyatiya «kachestva» dlya analiza obema sosudov. *Brief Communications of the Institute of Archaeology*. Moscow: Languages of Slavic Culture: Sign. 2015. No.239. Pp.393-408. (in Russian)

Tsetlin Yu. Ob obshchem podkhode i metodike sistemnogo izucheniya form sosudov. Forms of Clay Vessels as a Subject of Study. *Historical and Cultural Approach*. Moscow: Institute of Archeology of the Russian Academy of Sciences. 2018. Pp.124-179. (in Russian)

Information about authors

Didar S. Shaimukhanova – PhD student, Department of Archaeology, Ethnology and Museology, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Ave., 050040, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0005-9531-6319>, didarash757@gmail.com

Rinat S. Zhumatayev – PhD, Head of the Department of Archaeology, Ethnology, and Museology, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Ave, 050040, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-2291-4992>, Rinat.Zhumatayev@kaznu.edu.kz

Авторлар туралы мәлімет

Дидар Сериковна Шаймуханова – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, археология, этнология және музеология кафедрасының PhD докторанты, әл-Фараби даң., 71, 050040, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0005-9531-6319>, didarash757@gmail.com

Ринат Серикович Жұматаев – PhD, археология, этнология және музеология кафедрасының меңгерушісі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даң., 71, 050040, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-2291-4992>, Rinat.Zhumatayev@kaznu.edu.kz

Сведения об авторах

Дидар Сериковна Шаймуханова – докторант PhD кафедры археологии, этнологии и музеологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0005-9531-6319>, didarash757@gmail.com

Ринат Серикович Жұматаев – PhD, заведующий кафедрой археологии, этнологии и музеологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби 71, 050040, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-2291-4992>, Rinat.Zhumatayev@kaznu.edu.kz

Authors contribution

Shaimukhanova D.S. – collected, systematized, and provided scientific descriptions of ceramic vessels from the museum funds. Analyzed the morphological features of the collection and prepared the interpretation of the results.

Zhumatayev R.S. – developed the general concept, logic, and methodological framework of the research. Ensured the formation of the publication's structure and took a key part in writing and editing the article sections.

Авторлардың қосқан үлесі

Шаймуханова Д.С. – музей қорларындағы қыш ыдыстарды жинақтады, жүйеледі және ғылыми сипаттау жұмыстарын орындады. Коллекцияның морфологиялық белгілеріне талдау жасап, алынған нәтижелерге интерпретация дайындады.

Жұматаев Р.С. – ғылыми зерттеудің жалпы тұжырымдамасын, логикасы мен әдіснамалық негізін әзірледі. Жарияланым құрылымының қалыптастырып, мақала бөлімдерін жазуға және редакциялауға негізгі үлес қосты.

Вклад авторов

Шаймуханова Д.С. – осуществила сбор, систематизацию и научное описание керамических сосудов из фондов музея. Провела анализ морфологических признаков коллекции и осуществила интерпретацию полученных результатов.

Жуматаев Р.С. – разработал общую концепцию, логику и методологическую базу научного исследования. Сформировал структуру публикации и принимал ключевое участие в написании и редактировании разделов статьи.

Disclosure of conflict-of-interest information. The author claims no conflict of interest. **Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.** Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді. **Раскрытие информации о конфликте интересов.** Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 14.01.2026.

Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами: 18.02.2026.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 05.03.2026.

Research Article

IRSTI 03.81.37, 03.09.25

<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-60-75>

The Chronicle of Baybars al-Manṣūrī al-Nāṣirī ‘Zubda(t) al-Fikra(t) fī Tārīkh al-Hijra(t)’ in the Studies of the Mamluk State in Egypt in the Early Bahri Period

A. Filipau

Belarusian State University of Culture and Arts, Minsk, Belarus

[✉alexfilippov1983@gmail.com](mailto:alexfilippov1983@gmail.com)

Abstract. The article deals with the place and role of the ‘Zubda(t) al-Fikra(t) fī Tārīkh al-Hijra(t)’ by Baybars al-Manṣūrī (d. in 1325) in the contemporary Mamluk studies, as well as with possibility of its wider implementation in Middle East studies. The author of this Chronicle was a prominent amīr and official in the early Bahri period. Despite the importance of the Chronicle in deep understanding of the early Mamluk history, the political development of the Mamluk state, and the transformation of its political institutions under the influence of the Turk legacy of the first Mamluk elite, this source was published according to academic standards relatively late, only in 1998 by Donald Richards. After that, ‘Zubda(t)...’ is commonly cited in almost all academic works devoted to the Bahri period. The article considers the history of academic research on the source, various approaches to its significance, as well as possible implementation in studies beyond the Mamluks state, particularly for studying the history of the Golden Horde and the Ilkhanate. The article summarizes the importance of ‘Zubda(t)...’ because of the following considerations: a) it is still insufficiently studied and brings new information into the Mamluk studies; b) Baybars al-Manṣūrī is a very rare example of a member of the highest military and political elites who composed a full historic chronicle. Moreover, he personally participated in many events which are mentioned in his work; c) During to his Turk (presumably Kipchak) origin, Baybars al-Manṣūrī was aware of traditional Turk political and social institutes and made a special emphasis on these elements, while they were unclear and of less importance for later Mamluk authors; d) The Chronicle covers a relatively long period of time (1252-1307 AD), which allows making statistic observations and calculations, as well as to trace the evolution of main political and social institutes within the early Bahri period.

Keywords: ‘Zubda(t) al-Fikra(t) fī Tārīkh al-Hijra(t)’; Baybars al-Manṣūrī; Egypt; Mamluks; Bahri; Richards; the Golden Horde; Mamluk Chronicles

For citation: Filipau A. The Chronicle of Baybars al-Manṣūrī al-Nāṣirī ‘Zubda(t) al-Fikra(t) fī Tārīkh al-Hijra(t)’ in the Studies of the Mamluk State in Egypt in the Early Bahri Period. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Vol.154, no.1, pp.60-75. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-60-75>

Мысырдағы ерте бахриттік кезеңдегі мамлүк мемлекетінің зерттелуіндегі Байбарс әл-Мансури ан-Насиридің «Хижра тарихындағы ой қаймақтары» хроникасы

А. Филиппов

Беларусь мемлекеттік мәдениет және өнер университеті, Минск, Беларусь

Аңдатпа. Мақалада Байбарс әл-Мансури (1325 ж. қ.б.) қалдырған «Хижра тарихындағы ой қаймақтары» атты еңбектің қазіргі мамлүктанудағы орны мен рөлі, сондай-ақ Таяу Шығыс тарихын зерттеудегі кеңірек қолдану мүмкіндіктері қарастырылады. Бұл хрониканың авторы ерте бахриттік кезеңдегі көрнекті әмір және мемлекет қайраткері болған. Мамлүк мемлекетінің ерте тарихын, оның саяси дамуын, алғашқы мамлүк элитасының түркілік мұрасы ықпал еткен саяси институттардың трансформациясын терең түсіну үшін бұл деректің маңызы зор болғанына қарамастан, оның ғылыми басылымы салыстырмалы түрде жақында 1998 жылы Дональд Ричардс тарапынан жарық көрді. Осыдан кейін «Ой қаймақтары» бахриттік кезеңге арналған академиялық еңбектердің басым көпшілігінде кеңінен қолданылатын дереккөзге айналды. Мақалада сондай-ақ дерекке қатысты академиялық зерттеулердің тарихы, оның маңызына берілген түрлі бағалар және мамлүк мемлекетінің шекарасынан тыс аймақтарды, атап айтқанда Алтын Орда мен Хулагу әулеті мемлекетінің тарихын зерттеудегі қолдану мүмкіндіктері талданады. Мақалада «Ой қаймақтарының» маңыздылығы мынадай тұжырымдар арқылы негізделеді: а) бұл дерек әлі де жеткілікті деңгейде зерттелмеген және мамлүк тарихнамасын жаңа мәліметтермен толықтырады; ә) Байбарс әл-Мансури – жоғары әскери-саяси элита өкілдерінің арасынан толыққанды тарихи хроника жазған өте сирек мысалдардың бірі. Сонымен қатар ол өз еңбегінде баяндалған оқиғалардың көпшілігіне тікелей қатысқан; б) түркі (шамамен қыпшақ) текті автор ретінде Байбарс әл-Мансури дәстүрлі түркі саяси және әлеуметтік институттарын жақсы білген және оларға ерекше назар аударған, ал кейінгі мамлүк авторлары үшін бұл элементтер көмескіленіп, маңызы төмендей түскен; в) хроника уақыт жағынан кең кезеңді (1252-1307 жж. хижра бойынша) қамтиды, бұл статистикалық бақылаулар жүргізуге, есептеулер жасауға және ерте бахриттік кезеңдегі негізгі саяси және әлеуметтік институттардың эволюциясын қадағалауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: «Хижра тарихындағы ой қаймақтары»; Байбарс әл-Мансури; Мысыр; мамлүк; бахриттік кезең; Ричардс; Алтын Орда; мамлүк хроникалары

Сілтеме жасау үшін: Филиппов А. Мысырдағы ерте бахриттік кезең мамлүк мемлекетінің зерттелуіндегі Байбарс әл-Мансури ан-Насиридің «Хижра тарихындағы ой қаймақтары» хроникасы. *Gumilyov Journal of History*. 2026. T.154, no.1. с.60-75. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-60-75>

Хроника Бейбарса аль-Мансури ан-Насири «Сливки мысли в истории хиджры» в изучении государства мамлюков в Египте в раннебахритский период

А. Филиппов

Белорусский государственный университет культуры и искусств, Минск, Беларусь

Аннотация. В статье рассматривается место и роль произведения «Сливки мысли в истории хиджры» Байбарса аль-Мансури (ум. 1325 г.) в современных мамлюковедческих исследованиях,

а также возможность её более широкого применения в исследованиях Ближнего Востока. Автор этой хроники был видным эмиром и государственным деятелем в раннебахритский период. Несмотря на важность хроники для глубокого понимания ранней истории мамлюков, политического развития мамлюкского государства, трансформации его политических институтов под влиянием тюркского наследия ранней мамлюкской элиты, научное издание этого источника произошло относительно недавно – только в 1998 году – Дональдом Ричардсом. После этого «Сливки мысли...» стали широко цитироваться почти во всех академических работах, посвященных бахритскому периоду. В статье также рассматривается история академических исследований источника, различные оценки его значения, а также возможное применение в исследованиях за пределами мамлюкского государства, в частности, для изучения истории Золотой Орды и Государства Хулагуидов. В статье делается вывод о важности «Сливок мысли...» по следующим соображениям: а) этот источник до сих пор недостаточно изучен и обогащает мамлюковедение новой информацией; б) Бейбарс аль-Мансури представляет собой очень редкий пример представителя высшей военной и политической элиты, написавшего полноценную историческую хронику. Более того, он лично участвовал во многих событиях, упомянутых в его труде; в) будучи тюрком (предположительно кипчакским) по происхождению, Бейбарс аль-Мансури был осведомлен о традиционных тюркских политических и социальных институтах и делал особый акцент на этих элементах, в то время как для более поздних мамлюкских авторов они были неясны и имели меньшее значение; г) хроника охватывает относительно длительный период времени (1252-1307 гг. от Р.Х.), что позволяет проводить статистические наблюдения и расчеты, а также проследить эволюцию основных политических и социальных институтов в раннебахритский период.

Ключевые слова: «Сливки мысли в истории хиджры»; Бейбарс аль-Мансури; Египет; мамлюки; Бахри; Ричардс; Золотая Орда; мамлюкские хроники

Introduction

The chronicle of Baybars al-Mansuri al-Nasiri, "The Cream of Thought in the History of the Hijra / According to the Chronology of Hijra" (Zubda(t) al-Fikra(t) fī Tārīkh al-Hijra(t)), is one of the earliest Mamluk chronicles, which contains important information about the emergence and initial period of development of the Mamluk state. However, it was introduced into full-fledged scientific circulation relatively late. Only after the completion of Donald Richards' fundamental critical edition of the source in 1998, the text of the chronicle started to be actively used in various works on the history of the Mamluks (Sidarus 2020: 141). Currently, the Arabic text (but without D. Richards' scientific introduction) is available on the websites of many Arabic electronic libraries.

"Zubda(t) al-Fikra(t)..." occupies a special place in the Mamluk period, as it is the only historical chronicle about the early Bahri period written by a representative of the Mamluk elite who held high positions in the state apparatus (Richards 1998: XV-XIX). Largely due to the unique nature of this chronicle, Baybars al-Mansuri himself has become, perhaps, one of the most famous amirs in Mamluk historiography.

Methods and Materials

The focus of this article is the state and prospects of using Baybars al-Mansuri al-Nasiri's chronicle "The Cream of Thought in the History of the Hijra / According to the Chronology of the Hijra" in Mamluk studies, identifying further potential directions for studying the source.

In this context, the author seeks not only to provide a snapshot of current works that actively use "The Cream of Thought..." but also to characterize the source in the context of the peculiarities of reflecting the historical process and the formation of concepts for its development in the Mamluk period itself. Baybars al-Mansuri al-Nasiri, also known by one of his positions as Baybars al-Dawadar, was a member of the Mamluk elite who rose to the highest positions in the state. He took a personal part in many military and political events that he describes. Most of what we know about him comes from his own writings. The author of the chronicle was probably born no later than 645 AH / 1247 or 1248 AD. This date is determined approximately, based on the message that at his death he was about 80 years old, although it must be taken into account that these are lunar years (Sidarus 2020: 143), thus, he died at the age of 77-78 years, and the date 1245/1246, which is sometimes indicated as the year of his possible birth, is not correct due to confusion between solar and lunar years when indicating the amir's age. As Baybars al-Mansuri himself says, he arrived in Egypt in 659 AH, that is, in 1260 or 1261 AD, when he should have been about 14 years old.

His two nisbas – al-Mansuri and al-Nasiri – unequivocally indicate the Maliks under whom he was in service: al-Mansur Qalawun [1279-1290], although he joined him when he was still an amir, and al-Nasir Muhammad [1293-1294, 1299-1309, 1309-1341]. As a member of the Mamluk corps of the Amir Qalawun, Baybars participated personally in a number of military campaigns of Sultans al-Zahir Baybars [1260-1277] and al-Mansur Qalawun and others, including participation in the siege and capture of Acre in 1291 under the son and successor of al-Mansur Qalawun, Sultan al-Ashraf Khalil [1290-1293]. In 1293, under the young al-Nasir Muhammad, he was appointed "amir / muqaddim of a thousand" and "dawadar." The peak of his career can be considered the position of naib of Egypt / governor of the Sultan in Egypt, which he held for just under one year, in 1311-1312. After that, the Amir fell into disgrace and spent five years in prison (Ashtor 1986: 1127-1128). Despite all this, the personality of Sultan al-Nasir Muhammad in "The Cream of Thought..." is assessed at a very high level.

Researchers unanimously note the scholarship and good style of Baybars al-Mansuri's writings (Ashtor 1986: 1128 et al.). The author of this article, who has spent a lot of time working with the text of "The Cream of Thought..." and the works of other Mamluk chroniclers - al-Ayni, al-Maqrizi, Ibn Taghribirdi, Ibn Duqmaq, Ibn al-Dawadari - also would like to note the elegance of style and fascinating presentation in the chronicle composed by Baybars al-Mansuri.

In addition to his own text, Baybars al-Mansuri included into "The Cream of Thought..." numerous poetic fragments composed by other authors (some of these poetic pieces are related to the plot, while others pay tribute to and illustrate the work of the mentioned poet, usually in an obituary), individual khutbas (Friday prayers), diplomatic correspondence (for example, between the Ilkhans and the Mamluk sultans), individual decrees (manshurs) of the Mamluk sultans, individual firmans of other rulers (for example, of the Ilkhan Ghazan Khan, Ilkhan [1295-1304]).

The meaning of the title of the Chronicle is quite transparent - "The Cream of Thought" is a special epithet (practically not used in modern Arabic), reflecting that the author produced an extract of available information and presented its most valuable and significant parts. It must be understood that when we talk about "The Cream of Thought...", we are usually talking about a small part of the work, relatively original and not based on the chronicles of previous historians. In the original manuscript, this is the penultimate (tenth) of eleven volumes, which in total cover the history of the Islamic world from the Hijra of the Prophet to 724 AH (1324 AD). The

publisher and researchers of the source believe that the relatively original text begins in 650 AH (1252 AD) and ends in 709 AH (1309 AD). It is within these chronological frameworks that D. Richards carried out the scientific publication of the source. The chronicle in its scientific edition breaks off literally in mid-sentence ("...and this is Amir Saif ad-Din Burlaghi, Amir Izz ad-Din al-Baghdadi, Amir Shams ad-Din al-Dakaz [al-dkz] salahdar and Amir..." (Baybars 1998: 417). It is obviously not finished, and the date 709 AH in this case seems absolutely random.

The date of 724 AH, mentioned, among others, in the publication of E.W. von Tiesenhhausen, is associated with the alleged death of Baybars al-Mansuri al-Nasiri (725 AH / 1325 AD). According to the established tradition in Muslim historiography, his chronicle was included in later chronicles and, thus, created the appearance of continuous transmission of historical knowledge from chronicle to chronicle, from chronicler to chronicler.

Literature Review

In this context, the need for a critical edition of the source is undoubtedly overdue. Until 1998, the materials of "The Cream of Thought..." were used in fragments in academic research. For example, the publication of "Collection of Materials Relating to the History of the Golden Horde, Volume I. Excerpts from Arabic Writings" (Tiesenhhausen 1884) presented a Russian translation of separate parts of the Chronicle (Tiesenhhausen 1884: 76-123). The source itself was entitled "The Cream of Reflection about the Chronicle of the Hijra. From the Chronicle of Rukn al-Din Baybars." E.W. von. Tiesenhhausen used the manuscripts (or fragments of manuscripts) with the text of "The Cream..." available to him at that time, but relied mainly on the manuscript from the British Museum (Tiesenhhausen 1884: 76). The London manuscript (now kept in the British Library – Add MS 23325/2) became the basis for the modern scientific publication of the source. The book presents fragments in Arabic with the author's translation into Russian. In some cases, even after the publication of D. Richards' edition, the text cited by E.W. von. Tiesenhhausen remains relevant for modern researchers (Timokhin 2020: 395).

In modern historiography, it is argued that Baybars al-Mansuri's secretary, a Coptic author al-Qiss al-Shams Abu al-Barakat Ibn Kabar (d. 724 / 1324), made a significant contribution to the writing of "The Cream of Thought...". In particular, this issue is discussed in detail in the corresponding article by Adel Y. Sidarus. The researcher believes that the secretary's contribution may even be more significant than that of the Amir's (Sidarus 2020: 146). We believe that this issue needs further discussion, as the personality of Baybars al-Mansuri is quite unusual compared to other Mamluk amirs, and many fragments of the text have a definitely personal nature. In the part of the text that was actively used in the preparation of our book "The Formation of the Mamluk State in Egypt in the Second Half of the 13th Century," Baybars al-Mansuri is certainly identified as the author, with his numerous remarks and comments in the first person. For example, we find phrases such as "Baybars al-Dawadar, who transmits these records," "the narrator said," "I was appointed," etc.

A partial translation of the source into English, made by David Cook, was published in 2020 in the book "Chronicles of Qalawun and his son al-Ashraf Khalil" (Chronicles 2020). It also presents English translations of fragments of other works attributed to Baybars al-Mansuri – "al-Tuḥfa al-mulūkiyya fi al-dawla al-Turkiyya" and "Mukhtārāt al-akhbār." As far as the author of this article knows, there is no complete published translation into other languages. There are translations of certain fragments of the chronicle on the Internet (including those made by the

author of this work). Currently, a scientific translation of "The Cream of Thought..." into Kazakh and Russian, made by Doctor of Philology Samal Abaevna Tuleubaeva, is almost completed. As the author of the translation notes, "... [it] will allow a deeper understanding of the events and realities of the Mamluk period, primarily the era of the reign of Sultan al-Zahir Baybars" (Tuleubaeva 2024: 102).

Results

The structure of "The Cream of Thought..." is traditional for this genre of literature. The text is divided by years. Each year begins with a report on events in Egypt and al-Sham. Then, separate sections are devoted to events in other parts of the Islamic world, mainly in the Rum Sultanate, the Ilkhanate, and the Golden Horde. Information from other regions, such as the Maghreb, al-Andalus, and Yemen, is rarely included. At the end of each year, famous people from among religious figures, writers, and pious individuals who died in that year are listed.

The chronicle is a full-scale history of Islam, which, like many other similar compilations, is based mostly on well-known sources, such as al-Tabari's "History of the Prophets and Kings," Ibn al-Athir's "The Complete History," and others.

In addition to the Mamluk history itself, "The Cream of Thought..." is increasingly used as an auxiliary source for the study of other regions.

Thus, for example, the Chronicle of Baybars al-Mansuri became the central source in A.A. Porsin's fundamental work "The History of the Golden Horde of the late XIII - early XIV centuries in the work of Rukn ad-Din Baybars al-Mansuri "Zubdat al-Fikra" (Porsin 2018). The researcher considers the chronicle in question to be one of the most important sources for studying the early history of the Golden Horde, noting the following: "The choice of the object of study is simple: it can be stated with certainty that for the Golden Horde history of this period the "Zubdat al-Fikra" is the second most informative source, after "Jami' al-Tawarikh" by Rashid al-Din. This work had a huge impact on the further views of Mamluk historiography on this issue, reflected in the works of al-Nuwayri, Abu al-Fida, Ibn Khaldun and al-Ayni (Porsin 2018: 5). A.A. Porsin drew attention to the selective approach in Baybars al-Mansuri's coverage of events in the Golden Horde - the reigns of Khans Berke [1257-1266] and Uzbek [1313-1341], when the relations between Mamluk Egypt and the Ulus of Jochi were at their peak, are covered rather sparingly (Porsin 2018: 8) (or in the standard volume for a work of the genre under consideration, if we are talking about political events outside of Egypt - A.F.), but the internecine struggle in the Golden Horde in the last years before the death of Nogai Khan and after his death (1300) is considered unusually in details (Porsin 2018: 7-8).

A.A. Porsin concluded that in the 1290s, Baybars al-Mansuri, when writing his chronicle, apparently did not have exclusive sources about events in the Golden Horde and described them rather briefly and schematically. Then, after 1313, a text came to him that described in detail the internal political struggle in the Ulus of Jochi in the late 13th – early 14th centuries, and this text was revised and integrated into "The Cream of Thought..." (Porsin 2018: 257). Accordingly, it clearly stands out both in its volume and in the detail of presentation from other subjects related to the description of historical events outside of Egypt and al-Sham. This text was, apparently, dictated by someone from the surviving supporters of the deceased Taz and Tunguz (some of the participants in the internecine war who opposed Uzbek – A.F.), who were brought as part of one of the embassies sent from the Golden Horde to Egypt after the accession to power of Khan Uzbek (Porsin 2018: 259).

Nevertheless, according to D.M. Timokhin and V.V. Tishin, "...a significant part of A.A. Porsin's conclusions is based primarily on logical guesses. Often, he formulates only one of the possible solutions to a particular issue as the main one, and then relies on it not as a hypothesis, but as a fact" (Timokhin 2020: 394). A significant part of the criticism is built around A.A. Porsin's ambiguous attitude to Turkic onomastics (Timokhin 2020: 396-397). Nevertheless, although the conclusions about the specific source of BaYbars al-Mansuri's information about the internal political struggle in the Golden Horde at the turn of the 13th-14th centuries can be challenged, the fact of the obviously disproportionate attention to this internecine strife in "The Cream of Thought..." remains. Thus, in particular, this plot is completely absent in Ibn Duqmaq's "Precious Stone in the Biography of Caliphs, Maliks and Sultans", while al-Maqrīzī devotes only a few lines to it (al-Maqrīzī 1997: 200).

Zh.M. Sabitov and S.A. Tuleubaeva used "The Cream of Thoughts..." to study specific aspects of the history of the Sultanate of Rum, the Ilkhanate, and the Golden Horde, especially the relationships between them. The researchers concluded that "this source contains many new scientific data on the history of Egypt, as well as on the history of Asia Minor, the Ilkhanate, and the Golden Horde" (Sabitov, Tuleubaeva 2024: 9-10).

Undoubtedly, the Chronicle is valuable for studying not only the history of the Mamluk state but of the entire region as a whole. Robert Irwin (1946-2024), a British specialist in the history of the Middle East in the Middle Ages, noted that the great interest of historians to the early Bahri period was primarily due to Mamluks struggle with the Crusaders. Paradoxically, according to R. Irwin, this period was studied mainly on sources created during the al-Burji period (Irwin 1986: 33). In our opinion, there is nothing paradoxical in this, since the very specificity of the Mamluk chronicles assumed a gradual "swelling" of material about the same event from chronicler to chronicler. As a result, the events of the early Bahri period are described in the later chronicles in the greatest detail, which sharply increased the attractiveness of these chronicles for historians-narrativists.

Discussion

In modern historiography of the Mamluk period, a stable model was developed for studying various processes that took place in Mamluk Egypt, as well as the political institutions that existed within it. An analysis of the Mamluk Bibliography Online resource shows that when covering a number of problematic issues, a cross-cutting approach prevails, using asynchronous sources selected by the author according to a criterion that is not always clear.

This approach rarely brings accurate results. There is no secret that Mamluk chroniclers were least concerned with recreating historical reality. The very concept of a chronicle in that period was focused on reinterpreting, first of all, phenomena and events that were contemporary to the chroniclers, as well as understandable and acceptable to their target audience, and allowed them to defend and affirm a certain relevant idea. A similar situation exists with political and state institutions. The traditionalism of Egyptian society during the Mamluk period is difficult to deny, but the assumption that political and state institutions functioned unchanged for several centuries seems more than far-fetched (Filipau 2021: 23).

In Mamluk studies, in principle, the tradition of mixed use of various chronicles has dominated for a long time, starting from the chronicles of the early Bahri period and ending with sources from the late Burji era. To a large extent, this mixture was due to the relative weakness of the

source study of the Mamluk period and the gradual introduction of new sources into scientific circulation. Such an array seems unjustifiably large, because there was an obvious evolution of political institutions in different eras of the Mamluk state (Filipau 2021: 29).

By the time the Mamluk state emerged, the Muslim historiography had developed its own conceptual understanding of history and a well-developed toolkit for studying it. As Franz Rosenthal, one of the most prominent researchers of traditional Muslim historiography, notes, two main terms were used in the Islamic world to denote "history" (in the closest European understanding of the word) – "(ilm) al-akhbār" and "tārīkh" (Rosenthal 1997: 11). As a rule, "al-akhbār" (this is the plural of the word "khabar") meant "information about remarkable events." In modern Arabic, this word is translated as "news, reports." In the context of the development of Islam, this concept was increasingly associated with information about the activities of the Prophet Muhammad and great figures of Islam in the past (Rosenthal 1997: 11). In the chronicles of the Mamluk period, the term "akhbār" is used, as a rule, when describing individual subjects. Baybars al-Mansuri himself, in addition to "Zubda(t) al-Fikra(t)...", is credited with the work "Mukhtārāt al-akhbār / Selected News", which is a brief summary of the events of the Ayyubid and early Mamluk period (Mukhtār al-Akhbār) and some others. Not all of his works have reached us.

More specific, at least from the 9th century, to designate for the concept of "history" became the word 'tārīkh' which in modern Arabic translates to "history." There are various versions regarding its origin and, accordingly, its exact meaning (Rosenthal 1997: 12-13). F. Rosenthal considered the most likely version of the original meaning to be "determining the exact date by observing the phases of the Moon" (Rosenthal 1997: 13). Regardless of whether we agree with this interpretation or not, the practice of using the term "tārīkh" in Muslim historiography is closely linked to the use of precise dating, although in early works, most events were still mentioned without specifying dates (Rosenthal 1997: 14). From the second century of the Hijra (8th century AD), the term "tārīkh" also began to consistently denote "historical work / work on history" (Rosenthal 1997: 14).

Various Muslim scholars proposed different definitions of the term "tārīkh." However, the common features of all these concepts, as noted by Franz Rosenthal, were the definition of the issue of "tārīkh" as circumstances related to people and time, detailed to varying degrees, but included within the overall framework of random circumstances existing for people and in time (Rosenthal 1997: 16). Thus, the main content of history became the changes affecting human behavior - the adaptation of people to their times, to their era (Rosenthal 1997: 16).

Franz Rosenthal identifies the following genres in Muslim historiography (Rosenthal 1997: 66):

- Khabar (habir history). Considered the oldest form of Muslim historiography, it is a relatively brief description of a single event (usually a battle) (Rosenthal 1997: 66). In large historical works, "khabar" was included as sections devoted to a particular event. In many cases, as in the case of the chronicle of Baybars al-Mansuri, the "khabar" sections were called "dhikr/mention" (Baybars 1998). In later literature, the "khabar" sections were usually presented as vivid narratives with the inclusion of various details and dialogues. In this respect, "The Cream of Thought..." uses "khabar" quite moderately, compared, for example, with the works of al-Maqrizi. The third feature of the "khabar" sections in major historical works that F. Rosenthal identifies is the inclusion of poetic fragments (Rosenthal 1997: 67), which is very characteristic of the work of Baybars al-Mansuri. In fact, the term "akhbār" mentioned earlier is the plural of the word "khabr."

▪ Annals (Rosenthal 1997: 71). As the name suggests, they presented information according to the year-by-year principle. For the first time, this principle was used in its most complete form in the work of the famous historian Muhammad al-Tabari (839-923) "History of the Prophets and Kings," although F. Rosenthal reasonably points out that such a large-scale work could not have appeared without prior works (Rosenthal 1997: 71). Considering that the annals/chronicles of Muslim authors had a universalist character, F. Rosenthal, in our opinion, quite rightly suggests Byzantine influence, in particular, the influence of the "Chronography" of John Malalas (Rosenthal 1997: 76). The annals themselves, written by one author or another, represented, from the point of view of Muslim historiography, a continuation of earlier written annals. F. Rosenthal notes that, as a rule, chronicles attributed to a specific author actually served as a continuation of chronicles written by his predecessors (Rosenthal 1997: 81). However, one cannot fully agree with the researcher that the annals/chronicles were based on facts (Rosenthal 1997: 81). Of course, the year-by-year principle of presentation presupposes filling each year with a set of facts, but the very selection of these facts, as well as the inclusion of fragments in the "khabar" genre, were quite sufficient tools to formulate and promote certain historical concepts.

Typically, the authors of annals would rewrite the works of their predecessors and then continue them, filling them with recent and contemporary events. Baybars al-Mansuri says about it: "By the grace of the merciful and all-forgiving Baybars al-Mansuri al-Nasiri al-Dawadar, I received help from the possessor of greatness and power and completely finished what I chose from the truthful historical writings in this my book, which I myself completely compiled. I became engrossed in its composition and called it "The Cream of Thought in the History of Hijra." I outlined in it in chronological sequence [the history] of the religion of Muhammad, until I reached the beginning of the now existing, alongside the Islamic kingdoms, most glorious Turkic state, may the God give strength to its servants, raise its source of light, and lay at its [feet] the horizons of countries, regions, and their cities, until its power spread to the far and near, and the criminal and rebel submitted to it. It holds enemies by their forelocks and casts down the stubborn from peaks and fortresses. Verily, this state has settled [all problems], established Islam, illuminated nights and days, bared every sword for resolution [of problems] and sewed up every tear, regardless how insignificant it would be" (Baybars 1998: 155).

It should be emphasized that, due to the linear concept of history in Islam and the specifics of its chronology, the mere fact of a year-by-year presentation of information is not enough to conclude that a particular source belongs to the genre of annals.

In addition to the main genres, it is necessary to briefly note other important genres in Muslim historiography (Rosenthal 1997: 87):

▪ dynastic historiography. This genre is characterized by a peculiar combination of annals and presentation by periods of rule of a particular ruler. For a number of works, it is difficult to unambiguously assign them to one category or another based solely on external features. As a rule, dynastic historiography emphasized the moral and ethical qualities of the rulers being described, and gave a description of their appearance. The Chronicle of Baybars al-Mansuri has obvious elements of dynastic historiography, and the endowment of the described ruler with certain moral and ethical qualities was due to political considerations. The listing of various officials in dynastic historiography, as well as the mention of persons surrounding the ruler, is also of considerable importance to the historian (Rosenthal 1997: 87).

▪ the genre of "tabaqat," that is, the presentation of history by generations, although there is no consensus on the duration of one generation in Muslim historiography.

▪ genealogies, largely dating back to pre-Islamic times, due to the particular importance of tribal ties.

It is necessary to understand that, in Amir Mazor's apt expression, Arab medieval historiography never sought to be an "objective science." It carried didactic, moral, religious, or political content, rather than a statement of events (Mazor 2018: 103). The historical events described served as confirmation or illustration of some global idea. At the same time, we cannot assert that the very fact of the truth of an event was of no importance to medieval chroniclers. Rather, they sought to present a particular event, which they learned either from their own experience (as is often observed in the chronicle of Baybars al-Mansuri) or from other sources, in the light/aspect that seemed most advantageous to them for illustrating or confirming their own thought.

Annals, as noted above, are one of the two main types of Muslim historiography, starting from the 9th-10th centuries. Russian historians classify dynastic chronicles as the second type, in which historical events are structured according to the reign of rulers (Mikulsky 2019). D.V. Mikulsky notes that this type of chronicle is a more common genre in Muslim historiography than annals (Mikulsky 2019), but in Mamluk historiography, the latter outwardly dominate. As Hamilton Gibb notes, in the 12th-14th centuries, a distinct interest in the genre of universal chronicle is also preserved (Gibb 1960: 139), which is certainly associated with attempts to revive the idea of the Caliphate, the center of which became Egypt in 1261. Even though de facto the central place in Baybars al-Mansuri's text is occupied by the history of Egypt and al-Sham, and more specifically, the history of the Mamluk state, he builds the structure of his works in accordance with the unified system of historical identities that developed in the Muslim world in the 9th-10th centuries – into a world-historical chronicle (Kuznetsov 2010).

V.A. Kuznetsov notes that all human history in this approach acquires a common periodization, including the period of jahiliyyah (the pre-Islamic era), which is systematized and forms a certain semantic unity as the embodiment of the Divine plan (Kuznetsov 2010).

In our view, the world-historical exposition in "The Cream of Thought..." is an important element in legitimizing Mamluk rule.

Baybars al-Mansuri follows the "wave-like" concept of the development of the history of the Muslim world after the death of the Prophet Muhammad: the rise of one group or another (clan, tribal, ethnic), reaching the peak of power, and then decline. This decline could be caused by both the sinfulness of the rulers (for example, belonging to the Shiite community) and by the personal weaknesses of the malik, for example, his inability to lead the army, etc. The period of decline is accompanied by disasters, after which a new rise begins. It is characteristic that the more terrible the disasters that occurred, the more desperate the future rulers were, the more magnificent their rule will be. In particular, Baybars al-Mansuri says this about it: "And I say that success is from God. Verily, the Kingdom of the Egyptian Lands passed after the end of the state of slaves from the maliks poisoned by Shiism to the Ayyubid offspring, as has already been mentioned in the text, which we have given in full. And when God desired – Great is He and Almighty – the disappearance of this state, He doomed it to destruction. Earlier, He established in His creation that the good of the people lies in the establishment of rulers, the first in courage and bravery, and that the Turks are the most great and prudent, and that in leading them to faith there is common and private benefit. And His Might wanted to lead their community from decline and delusion to good, in order to erect with its help, the foundations of true faith and lead them to the light of religion from the dark oppression of godlessness. And because of this, the Tatar invasion and their conquest of the eastern and northern countries happened, including their attack on the Kipchak Turks. The Tatars plunged them into what memory has preserved for us; they went through murders and captivity, and captivity brought laws. The sons of the Kipchak

Turks were sold, and merchants took them far away, and some of them – all young and youthful – were brought to the Egyptian lands and to the country of al-Sham at the end of the [existence] of the Ayyubid state. The sons of Ayyub bought them in order to adorn themselves with their help in processions and to attract them to help themselves in the formation of troops, and they prepared them for misfortunes, since they (i.e., the Turks – A.F.) are brave, courageous, firm in archery, well-trained in riding, patient in terrible misfortune, accustomed to the hardships of war and accustomed from childhood to misfortunes. They (i.e., the Ayyubids – A.F.) made them great amirs and leaders of the army, elevated their dwellings and received their fortresses with their help” (Baybars 1998: 2).

Suffered hardships are the key to future greatness. This understanding of the historical process seems to be related to the concept of Divine retribution and intimidation existing in Islam. Interestingly, in presenting foreign policy events, Baybars al-Mansuri follows the same pattern: “When I finished describing its (i.e., the state’s – A.F.) history, I became so fond of the greatness of its power and the scale of its maliks’ activities, the organization of its services, that I remembered the founders of this religious community (milla(t)). The God vested them with power over it, exalted its leaders by their deeds, drove them out of vast countries, giving them wisdom and the reins of government over it because of such all-encompassing wisdom that minds could not comprehend its depths, and thoughts did not reach their (i.e., the depths’ – A.F.) secrets, until He injected blood into them and calmed the rabble, and turned their insignificance into greatness in relation to other peoples, and them – from subordinates – into subordinators, and granted the weak among them to inherit the kingdoms of Islam and protect the possessions of the house of the Prophet, peace be upon him, as the chronicles and testimonies, going back to reliable witnesses, correctly [indicate] that battles will not cease until the Day of Judgment” (Baybars 1998).

Within the framework of classical Islam, the idea of Divine retribution and fear of God developed to explain the causes of all kinds of disasters that periodically struck the Muslim community. Genetically, it goes back to the Old Testament, being one of the basic principles of Judaism. God’s punishment befalls a person if a sin is committed in a secret way or if the state leaves it unpunished. In the latter case, God’s punishment befalls the entire people, immersed in immorality (Leviticus 20, 2-5; Deuteronomy 27, 24-25; 29, 28; Ezekiel 33, 2-9). Judaism distinguishes two types of retribution:

1) rewarding or punishing an individual;

2) rewarding or punishing a people or the human race (Bernfeld 1991: 672). At the same time, it is emphasized that God will never destroy his people (Bernfeld 1991: 674). In Islam, this concept is called ‘rahba(t) – fear of God’ and ‘irhāb – intimidation’. The latter word is not used in the Koran, but the imperfect of the original verb is found (8:60) (Malik 2006). Intimidation is used by God as a way to point out to people their violations of religious law and to warn of the imminent consequences of this. As soon as Muslims return to a virtuous way of life, the disasters cease.

Accordingly, pre-Islamic and pre-Mamluk history is reinterpreted. It is perceived, even in a brief presentation, as a prelude to the rise of the Turks, as a guarantee of their unconditional devotion to Islam after a long period of disbelief, as a sign of special chosenness due to the suffering they endured before gaining power.

All subsequent history, after the Mamluks came to power, is seen as a gradual realization of the Divine plan, the peak of which falls on the ruler in whose interests the author of a particular chronicle acts. This concept becomes even more relevant in light of the restoration of the Caliphate in Egypt and the confrontation with the Mongols, reinforcing this Divine mission of

the Mamluk rulers. In particular, the struggle against the Ilkhanate and Christian states was conceptualized as a struggle of Islam against disbelief, giving a special status to the Mamluk rulers as defenders of all Islamic lands and of Islam itself as a religion.

At a lower level, this concept was more or less consistently embodied in the description of the change of power from the overthrown maliks to the new ruler.

This peculiar ascent "from good to better" in characterizing the activities of each subsequent ruler became a good tool for legitimizing the change of power within the Mamluk elite.

In this context, it is interesting to look at how Baybars al-Mansuri described the reasons for the defeat of the Mamluks under the formal leadership of al-Nasir Muhammad in the second battle of Homs in 1299: "When they saw the army weakened, and their hands tied [and unable] to do anything to the enemy, and also that waiting this time would lead to such a battle, which would turn into destruction and cause the disintegration of the kingdom and the destruction of the heads with which the bodies stand, and the supports with which the foundations are strengthened, [they fled]. And something similar was done on the day of Badr by al-Harith ben Hisham ben al-Mughira al-Makhzumi, saying in justification of his action the following couplets:

God knows that I did not abandon their battle // even when they raised horses with white foam at the mouth.

I knew that I would fight alone // I would be killed, and my enemy would not damage my grave. And I turned away from them, // wishing for them punishment on the day of unfitness.

And it was so, and the victorious Mansuri army later took revenge and quenched their thirst for revenge with the souls of the Tatars, which we will mention later from the news" (Baybars 1998).

In this fragment, the reference to the Battle of Badr is also of significant interest. This battle was the first major engagement between the Muslims and the Quraysh (March 17, 624), ending in a complete victory for the Prophet Muhammad. Al-Harith ibn Hisham ibn al-Mughira al-Makhzumi (died 634, 636, or 639), mentioned here, participated in this battle on the side of the Quraysh, as did his brother Abu Jahl (Amr ibn Hisham), a well-known opponent of the Prophet Muhammad, who died in this battle. When the Quraysh were discussing whether to engage in battle, Abu Jahl was one of those who insisted on the battle, which ended in the defeat of the Quraysh and the death of Abu Jahl himself. Subsequently, al-Harith ibn Hisham converted to Islam and became one of the companions of the Prophet Muhammad.

Thus, the appeal to a story from the life of the Prophet Muhammad was intended to emphasize once again the temporality and planned nature of failures – there is no trouble in defeat, no shame in retreat. God will not abandon his community and will eventually grant it superiority. The retreat in the second battle of Homs is a step that saved the lives of Muslims, as would have happened if the Quraysh had retreated in the Battle of Badr.

The role of predictions is also interesting, as they played an important role in the Mamluk rulers' understanding of historical processes and are often cited in Mamluk chronicles. Amir Mazor, who studied this issue in detail, identified the following as the main subjects for predictions (Mazor 2018: 106): a) predictions about the accession to the throne of specific sultans; b) predictions about the victory of Muslims over infidels; c) predictions about the assassination or fall of a sultan; d) predictions about natural death; e) predictions about the political career or good fortune for individual emirs.

As an example of predictions in "The Cream of Thought...", one can cite the famous story with the prediction about the future sultanate of al-Zahir Baybars and al-Mansur Qalawun. The narrator said: "Here I recall what an eyewitness reported, Sultan-Shahid al-Mahdum Malik al-Mansur Sayf ad-Din Qalawun, may God have mercy on him, about what happened to him and to Malik al-Zahir Rukn ad-Din Baybars al-Bunduqdari: "We were at that time few in number, separated and moving from place to place in fear, and we had no stability." Such an existence did not allow them to settle in a house (dār). At this time, Malik al-Nasir was zealous in searching for them, al-Mughis sought to capture them, and al-Mudzaffar in Egypt did not rely on them. [Al-Mansur Qalawun] said: "We decided in this difficult situation to visit Sheikh Ali al-Buka [may he be useful to the God - publisher's insertion], and he lived at that time in his zawiya in al-Khalili [in peace – publisher's insertion]. And I needed daily bread, I met a passerby with some food, and I asked him what he was eating to satisfy my hunger, but he refused to give it. And then I was overcome with anger so strong that I hit him hard, miscalculating the force, and in this blow was his fate and death. And I greatly regretted it and said: "Hunger and need would be better than bloodshed." And then I (variant - we - note of the publisher) went further to the sheikh, and when we arrived at him, he greeted the Amir Rukn ad-Din and shook his hand. And I approached him to greet him, and he showed disgust towards me, turned his face away from me, and said: "This one dares to murder a soul, which is haram of God." I was surprised by his discovery, his awareness, his disgust at my handshake, and his refusal of it. Amir Rukn ad-Din Baybars showed politeness in his question and request, and he allowed us to sit down and began to get acquainted with the matter. And when we got up to say goodbye to him, he shook the hand of Amir Rukn ad-Din Baybars, called out to him, and said: "You are going to the Egyptian lands, possession of them will pass to you, try to do good." Then I approached him after he shook my hand and said to me as he said to him. And we were surprised by his saying to us, and we [were] in that position. And the Moons made their revolutions, turned over and returned, and Amir Rukn ad-Din Baybars became malik [and his laqab is malik al-Zahir]. And what happened, happened, the rule passed to al-Mahdum, may God have mercy on him, and then to the people of his house and his descendants, by the power of God and by His will. And this is an example of the miracles of the saints, the discoveries of the elect, and the awareness of those who know about secret things, as it is said: "The hearts of the knowing possess eyes, Seeing what our eyes do not see" (Baybars 1998).

Al-Ayni also conveys a series of similar predictions regarding Malik al-Mudzaffar Qutuz. Below, we provide only one of them. According to him, even before Qutuz arrived in Egypt as a Mamluk, a conversation took place between the future Malik and a servant: "The servant said to him: 'Who is your father, who is your grandfather? They are infidels, aren't they?' And he replied: 'That's not true. I am a Muslim, the son of a Muslim for ten generations. I am Mahmud ben Maudud, the son of the sister of Jalal ad-Din, the Seljuk Khorezmshah. I will definitely be a Malik in Egypt and shut the mouths of the Tatars" (al-'Ayni 2010: 255).

As Amir Mazor notes, one of the main functions of these predictions was to legitimize the power and politics of the Mamluk rulers. This idea corresponds to everything said above, emphasizing that the historical process is fully controlled by God.

These prophecies highlight an important feature of the "Malik" institution. Personal valor and military fortune are the most important signs of the Malik's legitimacy, and they are present in him because they are predetermined by God. Deprivation, trials, and hardships are a necessary stage on the path to the triumph of the will of the Lord. At the level of the Malik, this is manifested in their personal hardships (like Qutuz, Baybars, Qalawun), and at the level of the

Muslim community, in defeats, wars, and disasters. All this marks the beginning of a kind of new microcycle – from misfortune to happiness.

Conclusion

The importance of "The Cream of Thought..." for studying the history of the Mamluks is explained by the following reasons:

- The source has not been fully studied in Mamluk studies and thus introduces a significant degree of novelty to its research;

- The author of the chronicle was a witness and participant in most of the events described in it. In addition, this is a rare example of the vision of a representative of the Mamluk military and administrative elite being presented to the reader. There are a few sources like that, and they do not belong to the most famous Mamluk historians. For example, al-Ayni (1360-1453) was a jurist. Al-Maqrizi (1364-1442), one of the most frequently cited Mamluk historians, was also a jurist. Ibn Taghribirdi (1410/1411-1470), although born into a noble Mamluk family, also did not pursue a military career. The biography of Baybars al-Mansuri obviously stands apart from the biographies of these three most famous Mamluk historians, and other authors of the period under consideration, whose works have been introduced into scientific circulation;

- The chronicle covers a significant period of time, within which it is possible to trace generational changes and collect relatively sufficient material for statistical analysis. The biographies of al-Zahir Baybars or al-Mansur Qalawun, written by Ibn Abd az-Zahir, do not provide such an opportunity, although they certainly cover many events in much more detail.

- Baybars al-Mansuri knew the realities of Turkic society well and paid attention to the relevant points, which seemed insignificant to the authors of later periods when covering the political history of the first decades of Mamluk rule.

In addition, the fact that the group of Mamluks that dominated the government in Egypt in 1250/1252-1260 (the as-Salihiyya faction) was defeated in the internal political struggle, leaving no tradition of court (panegyric) historiography, is of considerable importance. Baybars al-Mansuri, on the other hand, could collect information about the first years of the reign of the Mamluk rulers from eyewitnesses, although, of course, this is no more than an assumption due to chronological coincidence.

A promising area of research in Mamluk studies is a comparative analysis of the narratives of later Mamluk chroniclers with their views on political and social processes, with the works of earlier Mamluk historians, in particular, with the work of Baybars al-Mansuri al-Nasiri considered in this article. It would be naive to assume, based on the peculiarities of Muslim historiography (see, for example, the works of V.A. Kuznetsov, D.V. Mikulsky, F. Rosenthal, etc.), that Mamluk chroniclers sought (and, in general, were able) to accurately reflect the events of the past. It is more likely that they described the past based on the needs of the present. However, in many ways, their selective approach is valuable - thinking in terms of their era, the authors transferred mechanisms and foundations that were understandable to them to past events, interpreting them more from modern positions than from the realities of the events described. Simply put, when describing the mechanism of the change of power in the late Bahri period, a later author did so based on the normality of the period contemporary to him. This hypothesis seems promising to us for the subsequent active use of "The Cream of Thought..." in Mamluk studies.

The concept of the historical process in Baybars al-Mansuri is predominantly universal in nature, presenting Mamluk rule as an integral part of world history, both Muslim and non-

Muslim. The revival of the Abbasid Caliphate in Egypt in 1261 gave a huge impetus to this understanding of the historical process. An important place in his concept of the historical process is occupied by the concept of Divine intimidation and suffering as a necessary factor in the subsequent greatness of the state, headed by a group that has gone through suffering. This concept was clearly reproduced at the macro level and relatively stable at the micro level when characterizing individual cases of change of power.

The historical process is predetermined and controlled by God, who reveals its essence and points to the correctness of certain actions, to the preference of certain persons in various ways, the most common of which are predictions. In particular, a corresponding prediction was made regarding the future reign of the maliks al-Zahir Baybars and al-Mansur Qalawun.

The very greatness of the Mamluk state was interpreted through its role in the fight against specific opponents at this historical stage - the Mongols (the Ilkhanate) and the Christians (Crusaders). Providence as the engine of history leads at this historical stage the chosen people (qawm) – the Turks – represented by outstanding rulers, the elect of whom (people and rulers) is confirmed by going through suffering to military successes and the triumph of Islam, expressed at this stage through victories over the Crusaders and Tatars.

Acknowledgements

We would like to express our gratitude to the editorial board and the reviewers of the journal for the opportunity to publish this research, as well as for their attention to detail, professionalism and valuable recommendations during the preparation of the article for publication.

References

- Ahmad ibn ‘Alī al-Maqrīzī. *Kitāb al-Sulūk li-ma‘rifat duwal al-mulūk*. Beirut. 1997. Vol.2. 533 p.
- Ashtor E. Baybars al-Manṣūrī. In: *The Encyclopaedia of Islam*. Vol.1. Leiden: Brill. 1986. Pp.1187–1188.
- Badr al-Dīn Maḥmūd al-‘Aynī. *‘Iqd al-Jum‘ān fī Tārīkh Ahl al-Zamān*. Cairo. 2010. 558 p.
- Baybars al-Manṣūrī. *Zubdat al-Fikra fī Ta’rikh al-Hijra*. Berlin; Beirut: Das Arabische Buch. 1998. 488 p.
- Bernfeld S. Retribution. In: *Jewish Encyclopedia*. Vol.5. Eds. L. Katzenelson, D. Gintsburg. St. Petersburg. 1991. Pp.671-683.
- Chronicles of Qalāwūn and his son al-Ashraf Khalīl*. Translated by David Cook. Routledge. 2020. 436 p.
- Filipau A. *The formation of the Mamluk state in Egypt in the second half of the 13th century*. Minsk: IVC of the Ministry of Finance. 2021. 352 p.
- Gibb H. A. R. Arabic Literature: *The Classical Period. Translated from English*. Moscow: Oriental Literature Publishing House. 1960. 187 p.
- Irwin R. *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate. 1250-1382*. Carbondale: Southern Illinois University Press. 1986. 192 p.
- Kuznetsov V. *The Structure and Development of Arab-Muslim Historical Knowledge in the 8th-15th Centuries*. Abstract of PhD dissertation (History), Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences. Moscow. 2010. 31 p.
- Malik F. *Dictionary of the Holy Qur’an with References and Explanation of the Text*. Tilford: Islam International Publications Limited. 2006. 880 p.
- Mazor A. The Topos of Predicting the Future in Early Mamluk Historiography. In: *Mamluk Historiography – Revisited Narratological Perspectives*. Stephan Conermann (ed). Bonn: V&R UniPress. 2018. Pp.103-120.
- Mikulskii D. *Muslim Historiography as the Foundation of the Modern Historical Consciousness of Muslims*.

Electronic resource. Available at: <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/mikulski1.htm> (accessed 03.11.2019).

- Porsin A. *The History of the Golden Horde in the Late 13th – Early 14th Centuries in the Work of Rukn al-Dīn Baybars al-Manşūrī ‘Zubdat al-Fikra’*. Kazan: Sh. Marjani Institute of History. 2018. 276 p.
- Richards D. Introduction. In: *Baybars al-Manşūrī, Zubdat al-Fikra fī Ta’rīkh al-Hijra*. Berlin; Beirut. 1998.
- Rosenthal F. *History of Muslim Historiography*. Leiden: Brill Academic Publishers. 1997. 669 p.
- Sabitov Zh., Tuleubaeva S. Zubdat al-Fikra as a Source on the History of Kay-Kāwus II and Urbay-Khatun. *Bulletin of KazNU. Oriental Studies Series*. 2024. No.4(111), pp.4–12.
- Sidarus A. The Mamluk Historian al-Amīr Baybars al-Manşūrī al-Dawādār (d. 725/1325) and His Coptic Secretary al-Qiss al-Shams Abū al-Barakāt Ibn Kabar (d. 724/1324): A New Assessment. *American Journal of Humanities and Social Sciences Research*. 2020. Vol.4, no.1, pp.141–148.
- Timokhin D., Tishin V. Review of A. A. Porsin’s Book *The History of the Golden Horde in the Late 13th – Early 14th Centuries in the Work of Rukn al-Dīn Baybars al-Manşūrī ‘Zubdat al-Fikra’*. *Golden Horde Review*. 2020. Vol.8, no.2, pp.391–410.
- Tiesenhausen V. *Collection of Materials Relating to the History of the Golden Horde*. Vol.1: Extracts from Arabic Sources. St. Petersburg. 1884. 564 p.
- Tuleubaeva S. The Work of Emir Rukn al-Dīn Baybars al-Manşūrī al-Dawādār *Zubdat al-Fikra fī Tārīkh al-Hijra* as an Important Source on the Reign of Sultan Baybars. *Questions of Oriental Studies*. 2024. No.1, pp.96–103.
- Tuleubaeva S. Turkisms and Mongolisms in the Work of Emir Rukn al-Dīn Baybars al-Manşūrī al-Dawādār *Zubdat al-Fikra fī Tārīkh al-Hijra*. *Journal of the National Congress of Historians*. 2025. Vol.1, no.1, pp.53-68.

Information about authors

Aliaksandr A. Filipau – PhD in Political Science, Director of the Advanced Training and Further Education Institute of the Belarusian State University of Culture and Arts, 17 Rabkorovskaya St., 220007, Minsk, Belarus, <https://orcid.org/0000-0002-9619-3075>, alexfilippov1983@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет

Александр Анатольевич Филиппов – саясаттану ғылымдарының кандидаты, біліктілікті арттыру және кадрларды қайта даярлау институтының директоры, Беларусь мемлекеттік мәдениет және өнер университеті, Рабкоровская көшесі, 17, 220007, Минск, Беларусь, <https://orcid.org/0000-0002-9619-3075>, alexfilippov1983@gmail.com

Сведения об авторах

Александр Анатольевич Филиппов – кандидат политических наук, директор Института повышения квалификации и переподготовки кадров Белорусского государственного университета культуры и искусств, ул. Рабкоровская 17, 220007, Минск, Беларусь, <https://orcid.org/0000-0002-9619-3075>, alexfilippov1983@gmail.com

Information about the article./ Мақала туралы ақпарат / Информация о статье

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 30.01.2026.

Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами: 20.02.2026.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 05.03.2026

Research Article
IRSTI 03.09.55<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-76-93>

The Historical and Ideological Origins of Turkish Nationalism

G. Zhumatay^a✉, Y. Sari^b, A. Yskak^a^aNarxoz University, Almaty, Kazakhstan^bIbn Haldun University, Istanbul, Türkiye✉gabit.zhumatay@narxoz.kz

Abstract. The paper explores the historical and ideological origins and theoretical underpinnings of Turkish nationalism in the late Ottoman period and the early republican era. The study draws on relevant sources and literature on the topic and builds on underlying theories of nationalism and identity studies. Under Ottoman rule, the multiethnic and multireligious populations of the empire were bound by their belonging to the common homeland, the Ottoman nation, and the ideology of Ottomanism, regardless of their ethnic origins. However, the decline of the Ottoman Empire and the rise of Greek, Armenian, Serbian, and other minority nationalisms led to the decline of Ottomanism as the hegemonic ideology. This process also induced the emergence of Turkish nationalism. The genesis and promotion of Turkish nationalism and Turkishness by Ottoman intellectuals at the end of the 19th century led to the erosion of Ottomanism. The transition from the Ottoman era into the republican period was marked by the nationalization of Turkish society. The nation-building project implemented by Mustafa Kemal and his followers aimed to transform Turkish society from a traditional and Islamic society into a secular, modern, progressive, and Western one. The results of the study have shown that the establishment of the Republic of Türkiye was not a mere transition from one period to another, but the inception of crafting a new nation premised on Turkishness. The Kemalists focus more on creating a unified national identity by Turkifying Muslim ethnic groups, while maintaining separate identities for Christian and other religious minorities. The results of the study have also indicated that Kemalist nationalism has pursued a policy of displacing and marginalizing the Ottoman past and Islam. Furthermore, the study shows that alongside the dominant Kemalist nationalist discourse, Turkish society also hosts other competing and overlapping nationalist ideologies and political groups. This is particularly evident in the emergence of non-Kemalist discourses and the rise of the AKP to power. The ascent of the AKP has indicated the persistence of alternative nationalist ideologies and discourses that were displaced and suppressed by the Kemalists, specifically Ottomanism, which has become a powerful discourse in both domestic and foreign policy in Türkiye.

Keywords: Nationalism; Ottomanism; Turkishness; Islam; Secularism; Kemalism; Ottoman Empire; Türkiye; Westernization

For citation: Zhumatay G., Sari Y., Yskak A. The Historical and Ideological Origins of Turkish Nationalism. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Vol.154, no.1, pp.76-93. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-76-93>

Түрік ұлтшылдығының тарихи және идеологиялық тамырлары

Ғ. Жұматай^а, Я. Сари^б, А. Ысқақ^а

^аНархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

^бИбн Халдун Университеті, Стамбул, Түркия

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі түрік ұлтшылдығының идеологиялық тамырлары мен негіздері қарастырылып, талданады. Зерттеу тақырыпқа қатысты дереккөздері мен әдебиеттерге, сонымен қатар ұлтшылдыққа қатысты іргелі теорияларға негізделеді. Осман дәуірінде империяның көпұлтты және көпконфессиялы халқын этникалық шығу тегіне қарамастан ортақ отаны және османдық ұлт (османдық) байланыстырды. Алайда Осман империясының құлдырауымен қатар грек, армян, серб ұлтшылдығының күшеюі түрік ұлтшылдығының пайда болуына алып келді. XIX ғасырдың соңында осман зиялыларының түрік ұлтшылдығын насихаттауы османшылдықтың маңызының құлдырауына ықпал етті. Бұған қоса осман дәуірінен республикалық кезеңге өту түрік қоғамының этнизациялануымен ерекшеленді. Мұстафа Кемал мен оның ізбасарлары жүргізген ұлттық саясаты мен мемлекет құру жобасы Түркияны артта қалған, шығыстық және исламдық қоғамнан заманауи, прогрессивті, батыстық және зайырлы қоғамға айналдыруды көздеді. Зерттеу нәтижелері Түрік Республикасының құрылуы бір кезеңнен екінші кезеңге жай өту ғана емес, түрік ұлттық болмысына негізделген жаңа ұлттың құрылуының бастамасы екенін көрсетті. Кемалистер этникалық азшылықтарды түріктендіру арқылы елді этникалық және мәдени біртұтастандыруға айрықша басымдық берді. Зерттеу нәтижелері кемалистік ұлтшылдықтың осман дәуірі мен исламды елдің қоғамдық-саяси өмірінен ығыстыруды және шеттетуді мақсат еткенін көрсетті. Алайда зерттеу нәтижелері кемалистердің бұл бағыттағы саясатының кері нәтижелерді алып келгенін көрсетті. Атап айтқанда осман тарихы мен исламды ығыстыру әрекеттері елде балама саяси дискурстар мен күштердің пайда болуына алып келді. Республикалық дәуірде Ататүрік пен оның ізбасарлары мемлекеттік ресурстар мен механизмдерді жүйелі түрде пайдалану арқылы жаңа түрік ұлтын қалыптастыруға қол жеткізді. Алайда зерттеу нәтижелері көрсеткендей, кемалистік идеологияға негізделген жаңа түрік мемлекеті мен түрік ұлтын қалыптастыру идеологиясы мен саясаты түптеп келгенде түрік қоғамындағы барлық азаматтар мен топтардың көңілінен шыға қоймады. Ататүрік мұрасының ұлттың бір бөлігінің іштей наразылығын тудыруының бірден бір себебі – кемалистік режимнің жаңа мемлекет пен ұлтты құру жолында осман тарихы және ислам діні секілді түрік халқының тарихи жадысы мен ұлттық болмысының ажырамас бөлігі саналатын құндылықтар жүйесін көлеңкеде қалдырып, қоғамдық-саяси өмірден ығыстырып шығару әрекеттері болды. Осының салдарынан зерттеу нәтижесі көрсеткендей, Мұстафа Кемал Ататүріктің саясаты жаңа түрік мемлекеті мен жаңа ұлтты құру бағытында өшпес мұра қалдырса да, түрік қоғамының барлық бөлігі кемалистік идеологияны қабылдаған жоқ. Өз кезегінде бұл Әділет және даму партиясы (ӘДП) сынды кемализмге балама саяси күштер мен идеологиялардың саяси сахнаға көтерілуіне алып келді. Ердоғанның жетекшілігіндегі ӘДП-нің билікке келуі елдің дәстүрлі кемалистік курстан ауытқып, басқа бағытқа қарай жылжуына ықпал етті.

Түйін сөздер: ұлтшылдық; османшылдық; түрікшілдік; ислам; зайырлылық; кемализм; Осман империясы; Түркия; батыстану

Сілтеме жасау үшін: Жұматай Ғ., Сари Я., Ысқақ А. Түрік ұлтшылдығының тарихи және идеологиялық тамырлары. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Т.154, no.1. с.76-93. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-76-93>

Исторические и идеологические истоки турецкого национализма

Г. Жуматай^а, Я. Сари^б, А. Ыскак^а

^аУниверситет Нархоз, Алматы, Казахстан

^бУниверситет Ибн Халдуна, Стамбул, Турция

Аннотация. В статье исследуются исторические и идеологические истоки, а также теоретические основы турецкого национализма в поздний османский период и раннюю республиканскую эпоху. Исследование опирается на источники и литературу по данной теме и строится на основных теориях национализма и идентичности. Под османским владычеством многоэтническое и многоконфессиональное население империи было связано принадлежностью к общей родине, османской нации и идеологии османизма независимо от этнического происхождения. Однако упадок Османской империи и подъём греческих, армянских, сербских и других националистических движений меньшинств привели к упадку османизма как гегемонистской идеологии. Этот процесс также способствовал появлению турецкого национализма. Зарождение и распространение турецкого национализма и формирование турецкой идентичности османской интеллигенцией в конце XIX века привело к эрозии османизма. Переход от османской эпохи к республиканскому периоду был отмечен процессом этнификации турецкого общества. Проект национального строительства, осуществляемый Мустафой Кемалем и его последователями, был направлен на преобразование турецкого общества из отсталого «восточного» и «исламского» в «современное», «прогрессивное», «западное» и «светское». Результаты исследования показали, что создание Турецкой Республики было не просто переходом от одного периода к другому, а началом формирования новой нации, основанной на турецкой идентичности. Кемалисты уделяли больше внимания этнической и культурной гомогенизации страны посредством политики тюркизации этнорелигиозных меньшинств. Результаты исследования также показали, что кемалистский национализм проводил политику вытеснения и маргинализации османского прошлого и ислама. Более того, исследование выявило, что помимо доминирующего кемалистского националистического дискурса, в турецком обществе существуют и другие конкурирующие националистические идеологии и политические силы, что особенно отразилось в усилении некемалистских дискурсов и приходе к власти Партии справедливости и развития (ПСР). Несмотря на то, что кемализму удалось достичь своей цели, то есть создания новой нации посредством национальной политики, инициированной государством и осуществляемой сверху вниз, в конечном итоге кемалистский национализм глубоко травмировал современную турецкую нацию из-за разрыва с османским прошлым, в итоге не сумев создать «интегрированную и целостную национальную идентичность». Все попытки интегрировать и ассимилировать различные группы населения в гражданское общество республики не принесли ожидаемых результатов, и в итоге гегемонистский кемалистский дискурс не был принят всеми социальными группами турецкого общества. Появление Партии справедливости и развития (ПСР) свидетельствует о сохранении альтернативных националистических идеологий и дискурсов, которые были вытеснены и подавлены кемалистами, в частности османизма, который стал мощным националистическим дискурсом как во внутренней, так и во внешней политике Турции.

Ключевые слова: национализм; османизм; турецкость; ислам; секуляризм; кемализм; Османская империя; Турция; вестернизация

Introduction

The study examines the roots of Turkish nationalism and national identity, their historical, conceptual, ideological, intellectual, and theoretical underpinnings. The study also investigates the emergence and development of Turkish nationalism from the late Ottoman era throughout the republican period. The relevance and significance of the study lie in the fact that the birth of Turkish nationalism did not precede Turkish statehood; rather, it came into being long after the Ottoman state had established and existed. In this case, Aktar, Kızılyürek, and Özkırımlı argue that the emergence of Turkish nationalism acquired the form of “a transition from ‘state’ to ‘nation” (Aktar, Kızılyürek, and Özkırımlı 2010: xiv). Turkish nationalism emerged as a response to the weakening and disintegration of the Ottoman Empire at the end of the 19th century among Ottoman officers and intellectuals. The establishment of the control over the Ottoman state by European educated progressive civilian and military bureaucrats known as the Young Turks at the beginning of the 20th century eventually culminated in the creation of the republican system in 1923, which not only crafted a new Westernized and secular political system, but also, forged a new Turkish nation and identity (Aktar, Kızılyürek and Özkırımlı 2020: xiv). Moreover, mainstream Kemalist Turkish nationalism discarded old nationalist attachments and jettisoned the Ottoman-Islamic legacy, instead adopting a new modernist secular discourse (Aktar, Kızılyürek, and Özkırımlı 2010: xiv). Although Kemalism became the driving force behind a dramatic transition from the Ottoman era into a new republican age and revolutionary changes sweeping Turkish society, eventually the Kemalist discourse could not bridge the moral gap resulting from the rejection of the value system based on Ottomanism and Islam (Aktar, Kızılyürek, and Özkırımlı 2010: xiv). Despite Kemalism being able to achieve its goal of crafting a new nation through the top-down state-inspired mechanisms, eventually Kemalist nationalism deeply traumatized modern Turkish ethnic and national identity due to its rupture with the Ottoman past, having eventually failed to produce “an integrated and seamless national identity.” All attempts to integrate and assimilate the diverse populations into the civic body of the republic have not yielded expected outcomes, and ultimately, the hegemonic Kemalist discourse has not been embraced by all segments and members of Turkish society (Aktar, Kızılyürek, and Özkırımlı 2010: xiv). As a result, in contemporary Turkish politics and society, rival nationalist discourses increasingly challenge the Kemalist discourse. The importance of the study also stems from the various dimensions and expressions of Turkish nationalism, including linguistic, ethnic, cultural, state-driven, civic nationalism, pan-Turkism, Turanism, religious nationalism, and the presence of multiple local Turkish identities and sub-identities. Yet it should be noted that the current study focuses on the birth of Turkish nationalism, and considering other forms of nationalisms in Türkiye is beyond the scope of this research.

Methods and materials

The methodology of the study is based on research methods and approaches in nationalism studies. Specifically, the study employs historical analysis, critical discourse, content analysis, case study, and comparative analysis. The method of historical analysis allows us to critically examine historical data pertaining to the topic, and it also helps gain a proper understanding of the historical roots, origins, and development of a nation, nationalism, and nationalist ideologies, discourses, and narratives. Critical discourse analysis and content analysis are essential to explore and analyze written and oral texts, speeches, programs, and other historical

and political data to uncover discourses, ideologies, and narratives of nationalism. While a case study is instrumental in delving into the Ottoman and modern Turkish contexts to understand the origin and evolution of Turkish nationalism, a comparative analysis is of great importance in comparing and contrasting different forms of nationalism, Turkish nationalism under the Ottomans and in the republican era, as well as revealing conceptual and ideological overlaps and divergences between rival nationalisms in Turkish society. The study references relevant sources and literature related to the topic. In examining the research problem, we have incorporated studies by Turkish scholars as well as researchers from other countries. The conceptual and theoretical underpinnings of the study are theories of nationalism and identity studies. In terms of theoretical perspectives, Turkish nationalism can be understood through both primordialism and constructivism. The former considers a nation an ancient and organic community of people united by shared blood and ancestry, while the latter posits that nations and nationalism are artificial and ideological constructs. (Heywood 2021: 132–133).

Literature review

The historiography of Turkish nationalism and national identity is complex and multifaceted. Various studies offer different perspectives and assessments of Turkish nationalism. Most studies indicate the end of the 19th century as the time of inception of Turkish nationalism. According to Kieser, Turkish nationalism emerged within the revolutionary movement at the end of the 19th century, calling for the establishment of a “new Türkiye” (Kieser 2006a: vii). Yet Kieser argues that the term “revolution” was understood and interpreted differently by various groups and figures. The Young Turks came to view “revolution” as the prospect of building a new, modern Ottoman state through the seizure of political power. As a result, a political and ideological movement of Turkish nationalism emerged and soon crystallized into an influential political force (Kieser 2006a: vii). According to Kieser, these Turkish nationalists began to see revolution as a sign of significant social change within nationalist perspectives, shaping and promoting their own and emerging modern nationalist ideas (Kieser 2006a: vii). Kieser considers Turkish nationalists in the late Ottoman period to be ethnic and primordial, some of whom later became among the builders of the republican system (Kieser 2006a: vii). Hanioglu states that the emergence of Turkish nationalists among Ottoman intellectuals of Turkish origin marked the decline of Ottomanism. This shift was particularly evident during the Balkan Wars of 1912–1913 (Hanioglu 2006: 3). However, Hanioglu directs attention to the fact that the concepts of Ottomanism and Turkism (Turkish nationalism) ought not to be understood in an essentialist manner, especially viewing them as rival, monolithic and rigid ideologies is wrong (Hanioglu 2006: 3–4). Despite the decline and eventual bankruptcy of Ottomanism, it, alongside Turkism, remained persistent, fluid, and adaptable even after World War I. Hanioglu argues that, in fact, Turkism turned out to be a new interpretation of Ottomanism rather than a complete disengagement with it, in which the Turkish nation was assigned a centrifugal role within the Ottoman social context (Hanioglu 2006: 4). This process gradually led to the decline and demise of the Ottoman empire and the emergence of the Republic of Türkiye. Studies indicate that the origins of Turkism and Turkish nationalism developed and spread primarily among influential Ottoman thinkers and the Young Turks.

Two of the leading thinkers of Turkish nationalism are Yusuf Akçura and Ziya Gökalp. They were the two most influential figures in the development of early Turkish nationalism, yet they approached the concept of the nation from different ideological and sociological perspectives.

Akçura is often described as the strategic architect of political Turkism, primarily through his 1904 manifesto *Üç Tarz-ı Siyaset* (Three Types of Policy), in which he argued that Ottomanism and Islamism were no longer viable for saving the state. Instead, he proposed a nationalism based on race and language, viewing the ethnic unity of Turkic peoples as the only solid foundation for a modern state (Akçura 1976: 6–7, 24–35; Akilli 2013: 28–32). In contrast, Ziya Gökalp is regarded as the primary theoretician of Turkish nationalism, emphasizing a sociological rather than a purely biological or racial definition of the nation. Gökalp defined the nation as a social group sharing a common “collective consciousness” (*maşeri vicdan*) built through shared language, education, aesthetics, and ethics (Akilli 2013: 33–35; Parla 1993: 59; Saray 2022: 51–54).

The role of religion also marked a significant difference in their nationalist frameworks. Gökalp sought a synthesis summarized by his slogan “Turkify, Islamize, Modernize,” arguing that Islam was an essential component of the national culture (*hars*). He believed that Turkism could coexist with Western civilization if the nation preserved its unique cultural and religious values (Gökalp 1988: 15). Akçura took a more secular and pragmatic approach to religion, suggesting that Islam should be utilized to serve the national interest and that ethnic ties were more reliable than religious ones for ensuring state survival. While Gökalp believed a nation was formed by those who received a common education and felt a shared identity regardless of lineage, Akçura remained more committed to the idea of an ethnic and genealogical Turkish unity (Çalen 2019: 6–8).

These two thinkers profoundly influenced early Turkish nationalism by providing the ideological shift away from an imperial identity toward a national one. Their ideas were adopted by the Committee of Union and Progress (CUP), making Turkism the unofficial state ideology leading up to and during World War I. Gökalp’s specific distinction between culture (*hars*) and civilization (*medeniyet*) provided a vital intellectual justification for the early Republic’s reforms; it allowed the new state to adopt Western technology and administrative systems (civilization) while maintaining a distinct Turkish identity (culture) (Buçukçu 2020: 159–162).

Furthermore, Akçura’s focus on the necessity of a national bourgeoisie and economic independence influenced the developmentalist and etatist policies of the early Republican period. After the establishment of the Republic of Türkiye in 1923, Turkish nationalists under the leadership of Mustafa Kemal activated the profound ideological break from the Ottoman past as well as dramatic social changes with the intent to transform the Turkish nation into a modern civilized nation, who would conform to European standards of civilization (Kieser 2006b: 20). Mustafa Kemal Atatürk utilized the works of both men as a foundation for his own vision of a secular, unitary, and modernization-oriented national state, incorporating Gökalp’s cultural focus and Akçura’s territorial and political realism into the core principles of the new Republic (Georgeon 1996: 133–134). Ultimately, Akçura provided the political strategy for a Turkish state, while Gökalp provided the sociological soul to define its people.

Kemalist nationalism became the official ideology of the republican regime, codified in the program of the *Cumhuriyet Halk Partisi* (Republican People’s Party) through the Six Arrows. According to Bozarslan, Kemalism, a secular nationalism, emerged as a praxis and an ideology of nation-building aimed at transforming a “backward oriental society” into a “progressive and civilized European political entity” through radical social and civilizational changes (Bozarslan 2006: 28). In the early republican period, the Kemalists focused on constructing a new Turkish nation mostly on a primordial basis. The republican regime under Mustafa Kemal forged a new national history of the Turks, as reflected in the “Turkish History Thesis” (*Türk Tarih Tezi*), which constructed Turkish history and the ethnic origins of the Turks through an ethnocentric

primordial perspective (Aydin 2010: 36; Foss 2014: 829). It argued that pre-Islamic Turks from Central Asia were the originators of world civilization and the “ancestors” of ancient Anatolian groups such as the Hittites (Erimtan 2008: 141–142). This thesis served to legitimize Anatolia as an eternal homeland and to distance the state from its Ottoman-Islamic past. Complementing this was the “Sun Language Theory” (Güneş Dil Teorisi), a product of scientism that claimed the Turkish language was the source of all human languages (Özdoğan 2019: 84–87).

The drive toward modernization and Westernization was characterized by a cultural revolution that sought to replace the Caliphate (the Ottoman state) and traditional religious structures with secular institutions. While Gökalp distinguished between culture (hars) and civilization (medeniyet) – arguing that technology could be imported from the West while preserving Turkish values – more radical Westernizers argued for the total adoption of Western civilization, including its social mores. This led to revolutionary changes, such as the Turkification of the alphabet and the ethnic and cultural homogenization of the population. Writers of this era, like Falih Rıfkı Atay (Atay 2023: 409–411) and Şevket Süreyya Aydemir (Aydemir 2024: 358–360), documented the intensity of this Kemalist nation-building project.

In Aydin’s view, Kemalist nation building involved not only ethnicity, nation, culture, and language, but also included race and racial issues, which were outlined in the “Turkish History Thesis” (Aydin 2010: 36). The Turkish History Thesis pursued several underlying objectives, notably, it tried to scientifically prove the indigeneity of the Turks to Anadolu. The Kemalist nation building project underlined that the Turks were descendants of the Hittites and the ancient Hittite civilization in Asia Minor, they were builders of great civilizations in human history, the Turks were not a lower yellow Mongolian race, but rather they were a European Caucasian race (Aydin 2010: 37–38; Erimtan 2008: 158; Foss 2014: 828; Gürpınar 2013: 83). Foss claims that with the use of history for political purposes and interest of the state, the Kemalists sought to demonstrate that the Turks had always been a civilized nation and equal to the Western civilization, and prove that the Turks were indigenous to Anadolu, countering the Greek and Armenian claims to indigeneity to the land (Foss 2014: 828). It was argued that the Turkish roots in Asia Minor went deeper than the Seljuk Empire and no cultural and historical period was alien to the Turks, including the Hittite period, which were with other ancient peoples of the region lumped together under the umbrella term “Proto-Turks” (Aydin 2010: 38). In general, through a new history and primordial perspective, the Kemalists produced and reinforced the discourse of superiority of the Turkish nation and race as founders of ancient civilizations (Aydin 2010: 36). In this case, studies draw attention to Turkification or cultural assimilation of ethnic minorities by the republican government in the early period. Bali conceptualizes Turkification as the Kemalist national project aimed at cultivating citizens who would enjoy equal rights and define themselves as Turks, yet their religious beliefs are a private matter (Bali 2006: 43).

Results

The Origins of Turkish Nationalism

The Turks, as a distinct ethnic group, originated from Central Asia. According to Golden, the first historical accounts about the ethnogenesis and origins of Turks or Turkic peoples are preserved in the Chinese dynastic annals under the Tang empire from around 629 to 860 (Golden 1992: 117). The term “Turk” means “helmet”, which is believed to stem from the shape of the Altay that looks like a helmet (Golden 1992: 120). In 552, Bumin Qagan founded the Turkic Khaganate, also known as the Göktürk Khaganate, which is the first proto-Turkic state

(Golden 1992: 127). After the disintegration of the Göktürk Khaganate, it split into succeeding rump states and later led to the emergence of the Seljuk Empire. The founder of the House of Seljuk was Seljuk, who was a great warlord from the Qiniq tribe of Oghuz Turks. Later, the Seljuk Empire expanded westward through Transoxiana and Persia into Mesopotamia and Anatolia. The turning point in the history of Turkic peoples and the Oghuz tribe was the decisive victory of the Seljuks under the leadership of Sultan Alp Arslan over the Byzantine Empire (the Eastern Roman Empire) in the Battle of Manzikert (Malazgirt) in 1071 (Kaldellis 2023: 626). The triumph of the Seljuks at Malazgirt paved the way for the Seljuk takeover and domination of Anadolu and the Turkification of Asia Minor. While the Seljuks were invincible in the west, their supremacy in the east was challenged and eventually upset by the Kara Khitai state (Biran 2005: 43). The contest for domination in Central Asia with the Kara Khitai state in the 12th century and an eventual loss of their control of Mawarannahr pushed the Seljuks westward (Biran 2005: 43-44). The setback in Mawarannahr forced the Seljuks to expand their influence and geopolitical primacy into the Middle East and Anadolu. The chain of events led to the establishment of Turkish domination in Anadolu and the creation of the Ottoman state, whose existence lasted several centuries, eventually giving birth to the Republic of Türkiye.

The birth of Turkish nationalism goes back to the end of the 19th century, which was brought about by three key factors. First, the decline of the Ottoman Empire that had begun in the 18th century led to the fracture and dismemberment of the empire into ethnic realms and the emergence of independent nation-states. According to the prominent Turkish political scientist Umut Uzer, the dwindling of the power of the Ottoman Empire gradually resulted in the independent nationalist movements represented by Greeks, Serbs, Albanians, Arabs, and others. This in turn undermined “Ottomanism” and “Islamism” as the hegemonic concepts that provided national cohesion and held together multiethnic and multireligious Ottoman society for many centuries (Uzer 2016: 2). In Uzer’s view, as Ottomanism and Islamism struggled to provide ethnic and cultural cohesion and parochial ethnic nationalism prevailed over and eventually superseded the hegemonic nation building discourses, “Turkishness” or “Turkism” emerged as the only feasible and viable way for the establishment of a new Turkish nation state in the form of the modern Republic of Türkiye (Uzer 2016: 2).

The second factor that brought about Turkish nationalism was linked to linguistic and historical studies in Europe and later in the late Ottoman Empire in relation to the historical roots and development of Turkish language, culture, and history. Such studies highlighted the greatness, heroism, uniqueness, cultural, intellectual, and military accomplishments of Turks in the pre-Ottoman and pre-Islamic era. Islam and the Ottoman era were increasingly associated with the decline and strategic failures, and divorced Turks from their glorious past and pristine epoch (Uzer 2016: 2). Revisiting the pre-Islamic and pre-Ottoman past encouraged Turkish nationalists to see their society and state not through the lens of Ottomanism and Islam, but rather from the perspective of Turkishness and Turkish national identity that stood apart from other ethno-religious communities in the empire such as Arabs, Greeks, Armenians, Jews and so on.

Third, the rise and dissemination of Turkish nationalism was also significantly affected by intellectuals from various areas of the Russian empire such as Crimea, Tatarstan, Bashkortostan, the Caucasus and Central Asia, who contributed to the consolidation of nationalist discourses and thought in Türkiye (Uzer 2016: 3). These immigrants were armed with advanced conceptual, ideological and theoretical tools and concepts, which led them to forge a form of nationalism in an Islamic and premodern environment. Having been exposed to different theories of nationalism and political ideologies such as pan-Slavism, socialism, and others, these intellectuals from

Russia experienced cultural, ethnic, and racial oppression in the Russian colonial context. Therefore, in Türkiye, they felt themselves an integral part of the Turkish majority and thereby joined first the Young Turks and later the Kemalist movement (Uzer 2016: 3).

The late 19th century and early 20th century Turkish nationalism was heavily affected by the studies on the pre-Ottoman era Turkish history, which was largely portrayed as an era of great achievements of Turks. The core narrative of linking emerging nationalistic sentiment to the pre-Ottoman era Turkish history argued that before conversion to Islam and the Ottoman epoch, Turks had been great builders of civilization. The spread and entrenchment of such narratives led to the contempt and rejection of the Ottoman legacy and Islam, which was pervasive within Turkish nationalist movements in the late Ottoman period. Narratives glorifying the ancient pre-Ottoman era of Turkish history and ignoring or neglecting Islam and Ottomanism informed, to a certain degree, Turkish nationalism represented by the Young Turk movement and its main faction – the Committee of Union and Progress (CUP, İttihad ve Terakki Cemiyeti). In turn, nationalist discourses in the age of the Young Turks and the CUP explicitly and implicitly affected Mustafa Kemal and his reforms after the establishment of the Republic of Türkiye in 1923 (Zürcher 2005: 14; Zürcher 2010: 124).

Intellectual and ideological underpinnings of Turkish nationalism

The rise of Turkish nationalism was triggered by the decline of the Ottoman Empire in the second half of the 19th century. The driving force behind the advent of Turkish nationalism was the Young Turks or the Young Turk movement that emerged as the response to the monopolization of power by Sultan Abdulhamid II in 1878. Under the strong influence of the Enlightenment ideas of 18th century Europe, pro-Western and European-educated Turkish intellectuals of that time were certain that in order to prevent further decline of the Ottoman state, radical liberal reforms and a progressive constitution were necessary. After Sultan Abdulhamid suspended the 1876 constitution and parliament, adversaries of the sultan got together and established the Young Turks. In Hanioglu's view, one cannot understand Mustafa Kemal's worldviews, attitudes and policies without having a proper understanding of the Young Turk movement and its political and ideological philosophy (Hanioglu 2001; Hanioglu 2011: 48). Mustafa Kemal's worldviews and policies were shaped by the Young Turks because he himself was an integral part of the movement and belonged to the second generation of the Young Turks (Hanioglu 2001; Hanioglu 2011: 52).

Besides being under the influence of the European Enlightenment, a significant proportion of Turkish intellectuals were the followers of the mid-19th century German philosophy – *Vulgärmaterialismus*, which was a vulgarized form of the concept of materialism fused with rationalism, scientism and social Darwinism that prioritized the role of science in society (Hanioglu 2011: 48–49). At the core of *Vulgärmaterialismus* lay ideas that outrightly rejected religion and emphasized the quest for building a secular social order, which later would become one of the ideological pillars of the republican regime in Türkiye. Like many other leading members of the Young Turk movement, Mustafa Kemal belonged to an educated class of intellectuals, who believed that science could be a remedy for all the difficulties and ills of the Ottoman empire at that time, which would lead to the establishment an advanced, progressive, prosperous and irreligious society hinged upon rationalism, science and secularism (Hanioglu 2011: 50). The advocates and supporters of science and rationalism believed in the supremacy of science over religion and came to understand history and historical evolution in terms of a constant struggle between religion and science, in which the latter would eventually triumph over the former.

Thus, a belief in science or scientism became one of the prominent principles of the Young Turk ideology and political philosophy. Although under the reign of the Young Turk regime between 1908 and 1918, its leadership had embraced the official ideology of Ottomanism with the intent to deal with the multicultural and multi-confessional populations of the empire, with time they came to shift to Turkish nationalism (Zürcher 2019a: 897; Zürcher 2019b: 481). Yet, as in this period, the empire's multicultural and multireligious populations were glued together under the banner of Islam, which prevented the Young Turk regime from putting in motion its policies of establishing a society based on science and secularism. Under the strong influence of European social sciences, especially social Darwinism, the Young Turks came to argue that humans originated from fish and human life involved a constant struggle for survival and that only the strongest could survive.

According to Hanioglu, although Mustafa Kemal belonged to the Young Turk movement and was influenced by key concepts and works about popular materialism, he never became a prominent theoretician and a scientific thinker like other leading Turkish intellectuals of that time (Hanioglu 2011: 53). Moreover, while plunging into progressive political and philosophical discourses and works of his time, Mustafa Kemal seems to have come to the conclusion that while science leads society to prosperity and progress, religion only holds it back, corrupting and retarding it (Hanioglu 2011: 53). Although the promotion of science excluded religion within the Young Turk movement, there were endeavors to reconstitute Islam as a materialist political and philosophical discourse that would be utilized as a cultural resource to craft a progressive society free from religion. Yet like many other prominent intellectuals of his time, Mustafa Kemal came to understand that Islam had been deeply embedded within Ottoman culture and society.

Another prominent theme within the Young Turk movement was attitudes and views of Turkish intellectuals about Christian Europe or Western civilization, in which they did not develop an all-embracing approach towards Europe. Although Turkish intellectuals were the products of a European-style education, their attitudes towards the West could be described as a love-hate relationship. On the one hand, Christian Europe came to be seen as the vehicle for human development and an ideal model for crafting a prosperous and progressive society. On the other hand, the West was increasingly perceived as a predatory imperial juggernaut that fed on the Ottoman and other non-European peoples' wealth and land. Despite such an ambiguity, the leading adherents of scientism advocated Europeanization and Westernization because only this path would lead to an ideal society governed by science. By the same token, Mustafa Kemal also shared his contemporaries' view of the West, namely that European Enlightenment civilization was indeed the epitome of progress and modernity. However, he was also aware of West's intention to undermine and destroy the Ottoman empire, especially against the backdrop of the Ottoman defeat in the 1912-1913 Balkan wars, when the Ottoman empire was reduced to an Oriental country (Hanioglu 2011: 57).

In addition, Mustafa Kemal came to understand that Europeans increasingly perceived the Ottoman Empire and Turks as inferior and backward. Despite harboring deep-seated suspicions of Europe, Mustafa Kemal came to advocate the wholesale Westernization of Ottoman society and later Turkish society. Moreover, Mustafa Kemal was convinced that only through Westernization would create an important precondition for a society predicated upon science. Westernizers within Ottoman intellectual circles, including Mustafa Kemal himself, advocated the total displacement of customs, values and institutions that were not compatible with the notion of modernity, Westernization and science. In this regard, the adherents of scientism and Westernization called for the replacement of everything old and obsolete. The efforts to

shift from the Arabic-Persian script to Latin, the call for the adoption of European manners and lifestyle, as well as the replacement of the Islamic legal system with the Swiss civil code, reflected Westernization efforts.

Another important dimension of the nascent Turkish nationalism was the greater emphasis on the pre-Islamic era Turkish history, in which the adherents of Turkish nationalism argued that Islam increasingly corrupted Turks and that pre-Islamic Turkish way of life and customs had been more liberal and progressive (Hanioglu 2011: 61). Although the Young Turks emphasized the pre-Islamic glorious past and history of Turks, minimizing and belittling the role of Islam, under the rule of the Young Turk regime, the efforts were made to reconcile Islam and Turkism. At that time, prominent intellectuals like Ziya Gökalp aimed to reconcile Turkism and Islam, proposing that Islam could be used as a tool to modernize Ottoman society (Meram 1969: 174–182). However, later, Mustafa Kemal shunned a reconciliatory method proposed by Ziya Gökalp, which came to embrace both Islam and Turkism as an integral part of the nation-building process. Instead, Mustafa Kemal came to believe that the use of Islam for the modernization of society was not consistent with Europeanization and attempts to craft a society governed by science. This was, in turn, reflected in Mustafa Kemal's policies at displacing Islam from politics and the introduction of a secular European legal system to govern a new Turkish society (Buçukçu 2020: 169–171).

As a Turk who was born and grew up in the European side of the empire, Mustafa Kemal subscribed to Turkism and Turkish nationalism. It should be noted that Turkism among Ottoman intellectuals emerged at the start of the 20th century as a response to the spread of separatist ethnic movements and rival ethnic nationalisms of Greeks, Serbs, Bulgarians, and others. In such an increasingly nationalistic environment, Mustafa Kemal and other Turkish nationalists came to draw upon the pre-Islamic proto-Turkish history and heritage, stressing the greatness of Turks. In a similar vein, leading members of the Young Turk movement also subscribed to Turkism. After the 1908 revolution, they were forced to instrumentalize Ottomanism to manage multiethnic and multireligious populations of the empire. However, wars against Balkan nations and World War I reignited the relevance of nationalism in the empire, in which some prominent intellectuals, such as Ziya Gökalp, called for building a Turan empire (Uyanık 2003: 99–101). In this regard, Ziya Gökalp expanded the scope of Turkism and Turkish nationalism, highlighting Turan as an eternal country of Turks (Hanioglu 2011: 65). Although Mustafa Kemal overlooked Ziya Gökalp's attempt to integrate Islam with Turkish identity, he was still attracted to his nationalist ideas. Yet it should be noted that later, while at the helm of the Turkish nation state, Mustafa Kemal capitalized on Turkishness rather than pan-Turkism or Turanism.

Although race and racial issues were less prominent in Turkism initially, they later became a central focus for some Turkish intellectuals during the 1940s and 1960s. Mustafa Kemal and other prominent Turkish intellectuals came to embrace the European categorization of the human race and racial hierarchies. They came to accept the tenets of European scientific racism that the Turks occupied the bottom of racial hierarchies as an inferior and backward race. However, the Japanese triumph over imperial Russia in 1905 renewed deep interests in racial issues, which motivated Turkish intellectuals to revisit and reconsider European racial categories. This in turn led Turkish intellectuals to stress the noble character of the Turkish race, denouncing Eurocentric assumptions that the Turks belonged to an inferior yellow race (Hanioglu 2011: 66). Viewing increasingly everything from nation to religion and modernity through the lens of scientism encouraged Mustafa Kemal and other prominent Turkish intellectuals to see the Turks as a noble race and elevate them to the top of the racial hierarchies.

Discussion

As Mustafa Kemal and his followers gained prominence during the decline of the Ottoman Empire, particularly through the Turkish War of Independence (1919–1923) and the founding of the Republic of Türkiye in 1923, the hegemonic nation-building discourses from the Ottoman era, like Ottomanism and Islam, gradually lost relevance and were eventually considered unnecessary. After the triumph in the Turkish War of Independence, as the leader of Turkish nationalists, Mustafa Kemal embarked upon the path of building a new nation, state and society. According to the Turkish scholar Hanioglu, Mustafa Kemal himself was not a great theoretician; rather, he used and implemented a set of nationalist and modern ideas and theories defined and developed within the Young Turk movement (Hanioglu 2011). Çolak and Uzer state that during the formation of a new nation state, the founding fathers of the republic viewed the Ottoman past and Islam as no longer relevant or even obstructive to their goals. They believed these elements hindered their efforts to Westernize and establish a modern, progressive society based on scientism. (Çolak 2006: 590; Uzer 2020: 277).

By overcoming both foreign and domestic enemies during the War of Independence and dismantling the Ottoman state, Mustafa Kemal and his followers initiated policies aimed at creating a new nation and state. This process involved a swift and thorough break from the Ottoman past to establish a Westernized, secular, and progressive society (Tokdoğan 2024: 30). To forge a new Turk, Mustafa Kemal and his supporters declared cultural war on Ottomanism and Islam, which were increasingly seen as the vestiges of the defunct empire and obsolete civilization (Tokdoğan 2024: 28). Çolak posits that Kemalist nation building constituted the top-down state-orchestrated measures and policies intended to transform a traditional Oriental society into a new Westernized secular one (Çolak 2003: 3-4). Turkish nationalism under the republican regime stood in stark contrast to the Turkist or Turanist nationalism that had been prominent during the late Ottoman period (Çolak 2003: 4). To be precise, “Kemalist nationalism” throughout the republican period has diverged from Turkism and Turanism under the Young Turk regime in a sense that it was predicated upon the principle of territoriality, which included Anadolu and the segment of European Türkiye (Çolak 2003: 4).

To craft a new nation and forge a new national identity, the founders of the Republic of Türkiye, first and foremost, divorced the new country from the Ottoman empire, and at the same time, chose a radically new path of development based on Westernization (Çolak 2003: 5). Despite the fact that the Ottoman era provided a solid historical, ideological and intellectual foundation and background to the republican regime and Mustafa Kemal’s drastic reforms, and political and social revolution, the Kemalist elites sought a complete break from the previous era and erecting a modern state (Çolak 2003: 5). The efforts to build a new modern state and craft a new Turkish nation were reflected in revolutionary changes and cultural transformations such as the abolition of the Caliphate (the Ottoman state), the displacement of Islamic law (sharia), discarding Oriental customs and traditions, elimination of the Arabic script and the Arabic calendar (Kadioğlu 1996: 186; Tokdoğan 2024: 29; Uzer 2020: 277).

With the ascent of the Kemalists to power in 1923, the new nation was identified as “Turks”, but not as “Ottomans,” as citizens of the Republic of Türkiye, but not the subjects of the Ottoman Islamic Caliphate (Zürcher 2010: 213). Under the Ottoman rule, the glorious Ottoman history and Islam had been backbone of the multinational and multireligious empire, but Mustafa Kemal aimed to create a culturally and ethnically monolithic and homogenous nation, in which the ideological concepts of the previous era such as Ottomanism, Islam and rival nationalisms

(Kurdish, Greek, Armenian, etc.) were entirely excluded (Aktar 2010: 24; Foss 2014: 828; Zeydanlıoğlu 2008: 155). Uzer argues that for the Kemalist elite of Türkiye not the Ottoman past but rather Europe and the West became the source of inspiration and informed their nation building project, in which they strove for crafting a modern Turk who would be Western, secular, progressive and proud of his heritage but entirely divorced from his Ottoman history and Islamic faith (Uzer 2020: 277). Islam was associated with obscurantism and with Semitic Arabs, entirely alien to the Turks (Gürpınar 2013: 85). Although Kemalism involved the break from the Orient and shift to the West, Turkish nationalism and the Kemalist nation building project resulted from both a hostility towards the West and at the same time, mimicking Western way of development (Kadioğlu 1996: 185). Kemalist nation-building manifested in the rejection of the Ottoman past and the invention of the distant past; the prevalence of the state over a nation (Özdoğan 2010: 47).

It should be noted that ethnic and cultural homogenization of the population lay at the core of the Kemalist nation-building project (Aktar 2010: 24; Zeydanlıoğlu 2008: 155). According to Aktar, the Kemalist nation-building and revolution in Türkiye centered on political assimilation and Turkification of its multiethnic populations. This process involved recognizing religious minorities such as Christians and Jews and aimed to establish the unconditional dominance of state authority over all ethnic, religious, and political communities and minorities. (Aktar 2010: 22). According to Zeydanlıoğlu, the Kemalist elite pursued the goal of establishing a homogenous Turkish nation (Zeydanlıoğlu 2008). Zeydanlıoğlu argues that Mustafa Kemal and the Kemalist elite increasingly employed Western colonial concepts, especially Eurocentrism and Orientalism, to realize their nation-building project (Zeydanlıoğlu 2008). For the republican regime to conform to Europeanness and Westernness, the Kemalist elite built a homogenous nation-state (Zeydanlıoğlu 2008). Moreover, to conform to the Western cultural and political norms, the Kemalist elite embarked upon the path of displacing and extinguishing the Eastern character and spirit of Türkiye and building a Westernized society (Zeydanlıoğlu 2008). The main goal of Kemalist nation-building was to turn the geographical and territorial area known as Türkiye into a nation that embraces a Turkish state identity by speaking Turkish and accepting the national identity. Aktar examines Kemalist policies, focusing on Turkification and the formation of an ethnically and linguistically exclusive nation state (Aktar 2010: 22–23).

Viewing Türkiye as a “melting-pot,” Kemalists emphasized that various ethnic and religious communities living in Türkiye were meant to evolve into a single, unified national identity (Aktar 2010: 25). Therefore, all ethnic and national groups were expected to integrate with the official state identity. This exclusive approach to nation-building was reflected in the programs of the Republican People’s Party (Cumhuriyet Halk Partisi, CHP), as well as in the laws, statutes, proclamations, and speeches of high-ranking officials and policymakers, where Turkishness was prioritized over other ethnic and religious identities. (Zürcher 2010: 232). In December 1925, having emphasized certain attempts of enemies of the republic to undermine Turkish unity, the Ministry of Education of Türkiye announced that the use of terms such as Kurd, Laz, Kurdistan, and Lazistan would be banned (Zürcher 2010: 232). In 1927, the CHP’s program emphasized that the Turkish language and culture would be the guiding principle for unifying compatriots and providing national unity and cohesion (Zürcher 2010: 232). In 1931, at the second congress of the CHP, “nationalism” was incorporated into Six Arrows (Altı Ok) that constituted the fundamental pillars of Kemalism and the CHP (Zürcher 2010: 232). It was widely believed that Turkish society departed from Islam, Ottomanism, and the Orient, and shifted to European and Western civilization and camp (Aydin 2010: 38).

Thus, Türkiye's current ethnic and cultural identity based on Turkishness is the outcome of Mustafa Kemal Atatürk's nation-building project and cultural revolution in the 1920s-1930s. However, since the 1980s, new alternative political discourses and groups have increasingly challenged the hegemony of Kemalism. The rise of alternative political discourses, parties and policymakers reflected the weakening of Kemalism and the strengthening of non-Kemalist movements. The very political, cultural, and religious discourses and legacies that had been displaced and victimized by the Kemalists later came to erode the hegemony of Kemalism in Turkish politics and society. The advent of the AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) in 2002 attested to the shrinking influence of Kemalism in Turkish politics. As a result, today's Turkish society is split into the "old" and "new" Türkiye. While the Kemalist regime is referred to as the "old Türkiye", the current AKP government under Recep Tayyip Erdoğan is defined as the "new Türkiye" (Dinç and Hünler 2025: 2). On the one hand, the supporters of the hegemonic Kemalist discourse tend to portray the Kemalist rule as an era of great achievements and progress. On the other hand, the adherents of non-Kemalist discourses believe that they have been marginalized by Kemalists for many decades (Dinç and Hünler 2025: 2). However, currently these groups seem to feel emboldened and empowered under the AKP rule under Erdoğan, increasingly drawing upon Islam and the Ottoman imperial past that had long been disempowered by the Kemalists (Dinç and Hünler 2025: 2).

Conclusion

The study has shed light on the historical, conceptual, ideological, and theoretical origins and underpinnings of Turkish nationalism. The results of the study have demonstrated that Turkish nationalism occurred after the long existence of the Ottoman state and as a response to the decline of the Ottoman empire and the birth of rival nationalisms and ethnic separatist movements, such as Greek, Serbian, Bulgarian, and so on. In this regard, the demise of the Ottoman Empire and the birth of the Republic of Türkiye were distinguished by the transition from the state to the nation. The results of the study have also revealed that modern Turkish nationalism, Mustafa Kemal's nation-building project, and cultural revolution were rooted in the late Ottoman era nationalist ideas and concepts, specifically within the Young Turk movement. In other words, dramatic political, social, and cultural changes and transformation of Turkish society in the 1920s-1930s under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk were informed and guided by the ideas and theories of the Young Turks. Moreover, Mustafa Kemal was under heavy influence of progressive Turkish intellectuals and radical European political philosophy.

The Ottoman state and society operated on the basis of ethnic, cultural and religious coexistence and harmony of a multitude of ethnic and confessional communities across the empire. In such a multiethnic and multireligious society, Ottomanism and Islam lied at the core of nation building policy and provided social cohesion. Under Ottoman rule, all ethnic and religious communities regardless of their ethnic origins belonged to the same Ottoman nation and the common homeland. In this case, the Ottoman Empire was not an ethnocratic society where the stress was placed not upon the ethnic background of people but rather on their sense of belonging to the same motherland and to the Ottoman nation. However, with the decline of the Ottoman empire, ethnic and religious particularism and distinctions became more prominent, which was reflected in the emergence of Greek, Serbian, Armenian, Bulgarian, and other nationalisms. Their nationalistic fervor and separatist aspirations undermined and eroded the concepts of Ottomanism and the Ottoman nation. This in turn gave rise to Turkish

nationalism at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries, which was conceptually and theoretically developed and promoted by leading intellectuals within the Young Turk movement. Under the strong influence of the European Enlightenment ideas and the 19th century European political teachings, the Young Turks came to reject Ottomanism and, to a lesser degree, Islamism as less relevant to their nation-building project. Instead, they focused on Turkish nationalism and Turkishness. Yet under the Young Turk rule, the time was not ripe for implementing such a nationalistic project.

With the triumph in the Turkish War of Independence, the fall of the Ottoman empire and the establishment of the Republic of Türkiye in 1923, the implementation of the nationalist project of the Young Turks became feasible. The specific feature of the Kemalist nation-building project lay in its outright rejection of Ottomanism and Islam, increasingly stressing Turkish nationalism, Turkishness, Western identity of the Turks, their indigeneity to Anadolu, their belonging to a great civilization, and a white European race. Another specific feature of Kemalist nationalism is reflected in the exclusive character of nation-building, in the greater emphasis on political assimilation and Turkification of numerous ethno-religious minorities, and in building a Turkish nation-state and society. Another conspicuous characteristic of Kemalist nationalism was its methodical displacement and marginalization of the Ottoman past and Islam, to which a significant proportion of the Turkish population has a strong sense of belonging. However, the Kemalist policies of disempowering and persecuting Ottomanism and Islam soon backfired, which was seen in the rise of powerful non-Kemalist discourses. In this regard, Turkish scholars stress the failure of the Kemalists to achieve ethnic and cultural homogenization of the population. Moreover, the rise of the AKP under the leadership of Erdoğan in 2002 was a clear indication of a dramatic paradigm shift in Turkish society. Having stressed Ottomanism and Islam as powerful concepts providing ethnic and national unity and cohesion, Erdoğan and his adherents have placed greater efforts to steer the nation towards a new direction distinct from the Kemalist discourse.

Acknowledgements

We would like to express our appreciation to the editorial board of the journal for the opportunity to publish this study, as well as for their attention to detail, professionalism, and valuable recommendations in the process of the preparation of the article for publication. We would also like to express our gratitude to the reviewers for their constructive and useful comments and recommendations on the manuscript of the study.

References

- Akçura Y. *Three Types of Policy*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1976. 55 p.
- Akıllı E. *State Identity and Foreign Policy in Turkey*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 2013. 189 p.
- Aktar A., Kızılyürek N., Özkırmımlı U. Introduction. In: *Nationalism in the Troubled Triangle*. Cyprus, Greece and Turkey. Edited by Ayhan Aktar, Niyazi Kızılyürek, Umut Özkırmımlı. Palgrave Macmillan UK. 2010. Pp.xiii–xxiii.
- Aktar A. Conversion of a 'Country' into a 'Fatherland': The Case of Turkification Examined, 1923-1934. In: *Nationalism in the Troubled Triangle*. Cyprus, Greece and Turkey. Edited by Ayhan Aktar, Niyazi Kızılyürek, Umut Özkırmımlı. Palgrave Macmillan UK. 2010. Pp.21–35.
- Atay F. *Çankaya*. 6. Edition, Istanbul: Pozitif Yayınevi. 2023. 591 p.
- Aydemir Ş. *The Man Who Searched for Water*. 59. Edition, Istanbul: Remzi Kitabevi. 2024. 408 p.

- Aydin S. The Use and Abuse of Archaeology and Anthropology in Formulating the Turkish Nationalist Narrative. In: *Nationalism in the Troubled Triangle*. Cyprus, Greece and Turkey. Edited by Ayhan Aktar, Niyazi Kızılyürek, Umut Özkırımlı. Palgrave Macmillan UK. 2010. Pp.36-46.
- Bali R. The Politics of Turkification during the Single Party period. In: *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*. Edited by Hans-Lukas Kieser. London – New York: I.B. Tauris. 2006. Pp.43-49.
- Biran M. *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World*. Cambridge Studies in Islamic Civilization. Cambridge, England: Cambridge University Press. 2005. 279 p.
- Bozarslan H. Kemalism, Westernization and Anti-liberalism. In: *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*. Edited by Hans-Lukas Kieser. London – New York: I.B. Tauris. 2006. Pp.28-34
- Buçukçu Ö. *Nationalism: History, Theory, and Fundamental Issues*. Istanbul: Ketebe Kitabevi. 2020. 220 p.
- Çalen M. The Emergence of Turkish Nationalism According to Yusuf Akçura and Ziya Gökalp, and a Proposal for Periodization of the Emergence Period of Turkish Nationalism. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*. Spring. 2019. No.1(1), pp.1-16.
- Çolak Y. Nationalism and the State in Turkey: Drawing the Boundaries of ‘Turkish Culture’ in the 1930s. *Studies in Ethnicity and Nationalism*. 2003. Vol.3, no.1, pp.1–19. <https://doi.org/10.1111/j.1754-9469.2003.tb00034.x>
- Çolak Y. Ottomanism vs. Kemalism: Collective Memory and Cultural Pluralism in 1990s Turkey. *Middle Eastern Studies*. 2006. July. Vol.42, no.4, pp.587-602.
- Dinç P. Hünler O. Introduction by the Editors. In: *The Republic of Turkey and its Unresolved Issues*. P. Dinç and O. Hünler (eds.). Singapore: Palgrave Macmillan. 2025. Pp.1-15.
- Erimtan C. “Hittites, Ottomans and Turks: Ağaoğlu Ahmed Bey and the Kemalist construction of Turkish nationhood in Anatolia”. *Anatolian Studies*. 2008. Vol.58, pp.141–171.
- Foss C. “Kemal Atatürk: Giving a New Nation a New History”. *Middle Eastern Studies*. 2014. Vol.50, no.5, pp.826-847. <https://doi.org/10.1080/00263206.2014.913574>
- Georgeon F. *The Origins of Turkish Nationalism: Yusuf Akçura (1876-1935)*. Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 1996. 226 p.
- Gökalp Z. *Becoming Turkish, Becoming Islamic, Becoming Modern*. Istanbul: Toker Yayınları. 1988. 80p.
- Golden P. *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Göttingen, Wiesbaden: Harrassowitz. 1992. 483 p.
- Gürpınar D. *Ottoman/Turkish Visions of the Nation, 1860-1950*. Palgrave MacMillan. 2013. 308 p.
- Hanioğlu Ş. *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*. New York: Oxford University Press. 2001. 273 p.
- Hanioğlu S. Turkism and the Young Turks, 1889-1908. In: *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*. Edited by Hans-Lukas Kieser. London – New York: I.B. Tauris. 2006. Pp.3–19.
- Hanioğlu Ş. *Ataturk: An Intellectual Biography*. New Jersey: Princeton University Press. 2011. 273 p.
- Heywood A. *Political Ideologies. An Introduction. 7th edition*. Red Globe Press: Macmillan International. 2021. 292 p.
- Kadioğlu A. The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity. *Middle Eastern Studies*. 1996. Vol.32, no.2, pp.177-193. <https://doi.org/10.1080/00263209608701110>
- Kaldellis A. *The New Roman Empire: A History of Byzantium*. New York: Oxford University Press. 2023. 1133 p.
- Meram A. *History of Turkism and Turkist Struggles*. Istanbul: Kültür Kitabevi. 1969. 262 p.
- Özdoğan G. *From “Turan” to “Gray Wolf” : Turkish Nationalism During the One-Party Period (1931-1946)*.

- I. Kaplan (trans.). 5. Edition. Istanbul: İletişim Yayınları. 2019. 352 p.
- Özdoğan G. "Turkish Nationalism Reconsidered: The 'Heaviness' of Statist Patriotism in Nation-Building". In: *Nationalism in the Troubled Triangle*. Cyprus, Greece and Turkey. Edited by Ayhan Aktar, Niyazi Kızılyürek, Umut Özkırımlı. Palgrave Macmillan UK. 2010. Pp.47–60.
- Kieser H-L. Introduction. In: *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*. Ed. by Hans-Lukas Kieser. London – New York: I.B. Tauris. 2006a. Pp.vii–xvii.
- Kieser H-L. An Ethno-nationalist Revolutionary and Theorist of Kemalism: Dr Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943). In: *Turkey Beyond Nationalism: Towards Post-Nationalist Identities*. Ed. by Hans-Lukas Kieser. London – New York: I. B. Tauris. 2006b. Pp.20–27.
- Parla T. *Ziya Gökalp, Kemalism and Corporatism in Turkey*. Istanbul: İletişim Yayınları. 1993. 232p.
- Saray M. *Atatürk's Understanding of Turkishness and Nationalism*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi. 2022. 219 p.
- Tokdoğan N. *Neo-Ottomanism and the Politics of Emotions in Turkey: Resentment, Nostalgia, Narcissism*. Cham: Palgrave Macmillan. 2024. 183 p.
- Uyanık M. *Three Styles of Politics: Turkishness as a Design of a Superordinate Identity*. Istanbul: Metropol Yayınları. 2003.147p.
- Uzer U. *An Intellectual History of Turkish Nationalism Between Turkish Ethnicity and Islamic Identity*. Salt Lake City: University of Utah Press. 2016. 261 p.
- Uzer U. Conservative Narrative: Contemporary Neo-Ottomanist Approaches in Turkish Politics. *Middle East Critique*. 2020. Vol.29, no.3, pp.275-290. <https://doi.org/10.1080/19436149.2020.1770444>
- Zeydanlıoğlu W. The white Turkish man's burden; Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey. In: *Neocolonial Mentalities in Contemporary Europe? Language and Discourse in the Construction of Identities*. Edited by Guido Rings and Anne Ife. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars Publishing. 2008. Pp.155–174.
- Zürcher E. *Ottoman Sources of Kemalist Thought*. In: *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*. Edited by Elisabeth Özdalga. London: Routledge Curzon. 2005. Pp.14–27.
- Zürcher E. *The Young Turk Legacy and Nation Building. From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*. New Work: I.B. Tauris & Co Ltd. 2010. 351 p.
- Zürcher E. Young Turk Governance in the Ottoman Empire during the First World War. *Middle Eastern Studies*. 2019a. Vol.55, no.6, pp.897-913. <https://doi.org/10.1080/00263206.2019.1590820>
- Zürcher E. The Young Turk revolution: comparisons and connections. *Middle Eastern Studies*. 2019b. Vol.55, no.4, pp.481–498. <https://doi.org/10.1080/00263206.2019.1566124>

Information about authors

Gabit B. Zhumatay – Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor, School of Law and Public Policy, Narxoz University, 55 Zhandosov St., 050035, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-0468-8538>, gabit.zhumatay@narxoz.kz

Yaşar Sari – PhD, Professor of International Politics, Department of Political Science and International Relations, Director of Haydar Aliyev Center for Eurasian Studies, Ibn Haldun University, Istanbul, Türkiye, <https://orcid.org/0000-0002-3383-6600>, yasar.sari@ihu.edu.tr

Akmaral S. Yskak – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, School of Arts and Social Sciences, Narxoz University, 55 Zhandosov St., 050035, Almaty, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-3998-584X>, sakmaral7@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет

Ғабит Бекенұлы Жұматай – тарих ғылымдарының кандидаты, ассистент профессор, Құқық және мемлекеттік басқару мектебі, Нархоз Университеті, Жандосов көшесі, 55, 050035, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-0468-8538>, gabit.zhumatay@narхоз.kz

Яшар Сари – PhD, саясаттану және халықаралық қатынастар кафедрасының халықаралық саясат профессоры, Гейдар Әлиев атындағы Еуразиялық зерттеулер орталығының директоры Ибн Халдун университеті, Стамбул, Түркия, <https://orcid.org/0000-0002-3383-6600>, yasarsari@ihu.edu.tr

Ақмарал Сыдығалықызы Ысқақ – тарих ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Гуманитарлық мектебі, Нархоз Университеті, Жандосов көшесі, 55, 050035, Алматы, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-3998-584X>, sakmaral7@gmail.com

Сведения об авторах

Ғабит Бекенұлы Жұматай – кандидат исторических наук, ассистент профессор, Школа права и государственного управления, Университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-0468-8538>, gabit.zhumatay@narхоз.kz

Яшар Сари – PhD, профессор международной политики на кафедре политологии и международных отношений, директор Центра евразийских исследований имени Гейдара Алиева, Университет Ибн Халдуна, Стамбул, Турция, <https://orcid.org/0000-0002-3383-6600>, yasarsari@ihu.edu.tr

Ақмарал Сыдығалықызы Ысқақ – доктор исторических наук, ассоциированный профессор, Гуманитарная школа, Университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, Алматы, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-3998-584X>, sakmaral7@gmail.com

Authors contribution

Gabit Zhumatay – contributed to the development of the topic, identifying the goal and objectives of the study, the methodology, methods, and theoretical basis of the study, conducted an extensive review of literature, analyzed the results of the study and their discussion, concluded, and finalized the manuscript. Yaşar Sari – contributed to outlining the structure of the paper, planning and conducting the study, data analyses, developing the methodology section, reviewing relevant literature and sources, including a critical review of studies in the Turkish language.

Akmaral Yskak – contributed to data collection, their classification and analyses, developed the methodology section, wrote the initial draft, formatted and finalized the manuscript.

Disclosure of conflict-of-interest information. The author claims no conflict of interest. **Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.** Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді. **Раскрытие информации о конфликте интересов.** Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 30.01.2026.

Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами: 25.02.2026.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 05.03.2026.

Ғылыми мақала / Research Article
МҒТАР / IRSTI 03.20.00

<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-94-118>

The Activities of Independent Kazakhstan in the Justification and Development of the Country's Defense and Its Political and Historical Significance

G. Karassayev^a, K. Yensenov^b, N. Konrbay^a, A. Balykova^a

^aInstitute of State History of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

^bL.N. Gumilyov Eurasian National University

 akkain-b@yandex.ru

Abstract. The article delineates the inaugural organisational measures and their ramifications in the implementation of the autonomous defence policy of the Republic of Kazakhstan since the inaugural period of its independence. It cites a plethora of data, assesses the relevance and significance of this step in developing and strengthening sovereignty, and analyzes the initial work being done. The objectives of the state program of the Republic of Kazakhstan for implementing the defense policy adopted during the first period of independence are specified, and the significance of the work to be carried out within its framework is determined. The specific measures implemented by the Republic of Kazakhstan to strengthen the country's defense forces, train military specialists, and ensure their technical condition, and the initial activities and tasks for further implementation of this work are analysed using specific examples. The text goes on to describe the Republic of Kazakhstan's entry into the Collective Security Organization (CSO), a body founded among several former USSR republics, and its activities within it. It also indicates the significance of the planned efforts and proposals for further development and increasing the effectiveness of the work of this defense organization. Finally, it analyses the activity of the Republic of Kazakhstan in the SCO and indicates its significance. The text goes on to outline specific proposals put forward by the state within the framework of this regional organisation for organising the country's defence on a solid basis, and to provide a historical assessment. The analysis then goes on to consider the relations and exchange of experience with the defence services of foreign countries, including the Republic of Turkey, the USA, and others, in strengthening the armed forces of the sovereign state, basing its capabilities in accordance with world requirements. Simultaneously, consideration is given to the accords established by the sovereign nation with NATO member states within this domain to ensure parity and tranquillity. Furthermore, the implementation of Kazakhstan's "Partnership for Peace" initiative is documented. The necessity of maintaining a consistently high level of defence policy, the primary guarantee of the country's independence, in the context of global and regional changes, is emphasised. Recommendations are provided for the systematic and purposeful implementation of this work. The primary sources of information for this article are drawn from foreign and domestic state archives, as well as historical works.

Keywords: Independent Kazakhstan; Defense policy of the state; CIS countries; military partnership; political and historical significance

For citation: Karassayev G., Yensenov K., Konrbay N., Balykova A. The Activities of Independent Kazakhstan in the Justification and Development of the Country's Defense and Its Political and Historical Significance. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Vol.154, no.1, pp.94-118. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-94-118>

Funding. The research was carried out within the framework of the project «Evolution of political institutions and structures in the history of Kazakhstan (XIX-XXI centuries)», under the programme of grant financing of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Project IRN: BR21882308).

Деятельность независимого Казахстана в укреплении и развитии обороны страны и ее политико-историческое значение

Г. Карасаев^а, К. Енсенов^б, Н. Конрбаев^а, А. Балыкова^а

^а*Институт истории государства Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, Астана, Казахстан*

^б*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

Аннотация. В статье рассматриваются первоначальные организационные меры и результаты формирования и реализации самостоятельной оборонной политики Республики Казахстан с момента обретения независимости. В исследовании использованы исторические и архивные данные, дана оценка необходимости и значимости этих ключевых государственных мероприятий как гаранта свободы страны. В их числе проанализирована необходимость обоснования обороны суверенной страны не только силами самой республики, но и через межгосударственные связи в региональном контексте, а также даётся обзор первых шагов в этом направлении. Проведён анализ содержания государственной программы по реализации оборонной политики Республики Казахстан, определена важность мероприятий, подлежащих выполнению в ее рамках. На конкретных примерах проанализированы первоначальные меры по созданию Вооружённых сил Республики Казахстан, подготовке военных специалистов и материально-техническому обеспечению, а также государственная необходимость и задачи по дальнейшему развитию этой сферы. Описано вступление республики в Организацию Договора о коллективной безопасности (ОДКБ), созданную между несколькими союзными республиками бывшего СССР в целях совместного противодействия возможным вооруженным конфликтам в Центральноазиатском регионе в условиях глобализации. Проанализирована деятельность Казахстана в этой организации, направленная на дальнейшее развитие и повышение эффективности данной оборонной структуры. Проанализирована деятельность Республики Казахстан в рамках Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), созданной для обеспечения безопасности в приграничных районах государств Центральной Азии. Изложены конкретные предложения государства в рамках указанной региональной организации по укреплению обороноспособности страны и представлена их историческая оценка. Проанализировано сотрудничество с государствами дальнего зарубежья, в частности с Турецкой Республикой, США и другими государствами, по вопросам укрепления вооруженных сил и обмена опытом в соответствии с мировыми стандартами. Наряду с этим, рассмотрены соглашения Казахстана с государствами-членами НАТО в целях обеспечения равенства и мира, а также принятию программы «Партнерство во имя мира». Подчеркивается необходимость постоянного поддержания оборонной политики государства на высоком уровне в связи с изменениями в мире и регионе как главного залога независимости страны. Представлены предложения по системной и целенаправленной реализации этой работы. Источниковую базу статьи, наряду с историческими трудами, составляют сведения из зарубежных и отечественных государственных архивов.

Ключевые слова: независимый Казахстан; государственная оборонная политика; страны СНГ; военное сотрудничество; политико-историческое значение

Тәуелсіз Қазақстанның ел қорғанысын негіздеп, дамытудағы қызметі және оның саяси – тарихи маңызы

Ғ. Қарасаев^a, Қ. Еңсенев^b, Н. Қонрбай^a, А. Балыкова^a

^aҚазақстан Республикасының Ғылым және жоғары білім министрлігі

Ғылым комитетінің Мемлекет тарихы институты, Астана, Қазақстан

^bЛ.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының өзінің тәуелсіздігін алған алғашқы мерзімінен басталған егемен мемлекеттің дербес қорғаныстық саясатын жүргізудегі алғашқы ұйымдастыру шаралары мен оның нәтижелері баяндалған. Атқарылар істің нақты мақсаты айқындалған. Аталған тақырыпты ашуда көптеген тарихи және архив деректері пайдаланылып, бұл келелі мемлекеттік шараның Ел бостандығының кепілі ретіндегі қажеттігі мен маңызына баға берілген. Солардың қатарында егемен еліміздің қорғанысын негіздеудің республиканың өзінің ғана емес, аймақтық мемлекеттер аралық байланыстар арқылы жүзеге асырылуының қажеттігі мен осы бағыттағы алғашқы атқарылып отырған жұмыстарға талдау берілген. Қазақстан Республикасының қорғаныстық саясатын жүргізуге арналған мемлекеттік бағдарламасының мазмұнына талдау жасалып, оның аясындағы атқарылуға тиісті істердің маңызы айқындалған. Қазақстан Республикасының әскери қорғаныс күштерін негіздеу, әскери мамандар дайындау мен техникалық жағдайын қамтамасыз етудегі бастапқы жүзеге асырылған шаралары мен бұл істі одан ары жүзеге асырудың мемлекеттік тұрғыдағы қажеттігі мен міндеттері нақты мысалдар арқылы сараланған. Қазіргі жаһандану заманындағы Орталық Азия аймағындағы мүмкін болар қарулы қарсы әрекеттерге бірлесе тойтарыс беру мақсатындағы Республиканың бұрынғы КСРО құрамында болған бірнеше одақтас республикалар арасындағы негізделген Ұжымдық қауіпсіздік ұйымына кіруі мен ондағы атқарып отырған қызметі баяндалған. Аталған қорғаныстық ұйымның жұмысын одан ары дамытып, нәтижелілігін арттырудағы Қазақстан Республикасының жоспарлы бұл ұйымдағы атқарып отырған қызметі мен оны одан ары дамытудың қажеттігі көрсетілген. Орталық Азиядағы мемлекеттердің шекара аймағындағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында құрылған ШЫҰ-дағы Қазақстан Республикасының қызметіне талдау беріліп, маңызы көрсетілген. Мемлекеттің елдің қорғанысын берік негізде ұйымдастыру жолындағы аталған аймақтық ұйым шеңберіндегі жасаған нақты ұсыныстары баяндалып, оған тарихи баға берілген. Егемен мемлекеттің қарулы күштерін нығайту, оның қабілетін әлемдік талаптарға сай негіздеудегі алыс шетел мемлекеттері, солардың қатарындағы Түркия Республикасы, АҚШ, тағы да басқа мемлекеттердің қорғаныстық саладағы қызметтерімен байланысына, тәжірибе алмасу жұмыстарына талдау берілген. Бұлармен бірге Егемен еліміздің осы саладағы НАТО-ға мүше мемлекеттермен арадағы теңдік және бейбітшілікті қамтамасыз ету жолындағы жасалған келісімдеріне назар аударылып, Қазақстанның «Бейбітшілік жолындағы серіктестік» атты Бағдарламасын қабылдауы баяндалған. Ел тәуелсіздігінің басты кепілі мемлекеттің қорғаныстық саясатын әлемдегі және аймақтағы өзгерістерге байланысты үнемі жоғары деңгейде жүргізудің қажеттігіне назар аударылған. Бұл істі жүйелі де мақсатты тұрғыда іске асыруға арналған ұсыныстар берілген. Мақаланың дереккөздерінің негізгі бөлігін тарихи еңбектермен қатар шетелдік және отандық мемлекеттік архив мәліметтері құрайды.

Түйін сөздер: тәуелсіз Қазақстан; мемлекеттің қорғаныстық саясаты; ТМД елдері; әскери әріптестік; саяси-тарихи маңызы

Сілтеме жасау үшін: Қарасаев Ғ., Еңсенев Қ., Қонрбай Н., Балыкова А. Тәуелсіз Қазақстанның ел қорғанысын негіздеп, дамытудағы қызметі және оның саяси – тарихи маңызы. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Т.154, no.1. с.94-118. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-94-118>

Қаржыландыру. Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің ЖТН № BR21882308 «Қазақстан тарихындағы саяси институттар мен құрылымдардың эволюциясы (XIX-XXI ғғ.)» тақырыбын бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру бойынша іске асырылады.

Kіpіcne

Егемендікке қол жеткізілген алғашқы күндерден бастап Қазақстан Республикасының алдына қойылған негізгі міндеттердің қатарында еліміздің әскери қорғаныс жүйесін негіздеу, Қазақстан армиясын жасақтау, осы бағыттағы қазіргі заман сұранысына жауап беретін қорғаныс саясатын қалыптастыру болды. Осы міндеттерді жүзеге асыру үшін мемлекет тарапынан жүйелі әрі жоспарлы жұмыстар жүргізіле бастады.

Аталған бағыттағы ең алғашқы қадам – Кеңес Одағы кезіндегі республиканың территориясында орналастырылған әскери бөлімдердің негізіндегі Республика Қарулы Күштерін жасақтау, оның алдына қойған мақсатын белгілеуге арналды.

Осы тұрғыдағы жүзеге асырылған бастапқы істер туралы Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.А. Назарбаев: «1992 жылы қаңтардың басында, менің тапсырмаммен мемлекеттік әскери доктрина жасау қолға алынды. Сондай-ақ бұрынғы КСРО әскери бөлімдерін, қару-жарақ пен әскери дүние-мүлікті түгендеуге шешім қабылданды. 1993 жылдың 11 ақпанында Жоғарғы Кеңес алғашқы әскери доктринаны мақұлдады және мен бекіткеннен кейін күшіне енді. Ол басынан бастап елдің бейбіт саясатын паш етті және қорғаныс сипатына ие болды. Одан арғы әскери құрылыстар сол доктринаға сәйкес жүзеге асырылды» – деп жазды (Назарбаев 2017: 48, 102).

Бастапқы атқарылған жұмыс шараларының нәтижесінде Қазақстан Армиясы біршама заман талаптарына сай қалыптастырылып, одан ары дамыту жұмыстары бастау алды. Мысалы, аймақтық әскери бөлімдерін құру, оларды арнайы білімді мамандармен қамтамасыз ету, ұлттық әскери оқу орындарын ашу, техникалық жабдықтау жұмыстары қарқынды жүргізілді. Осылардың ішіндегі маңыздысы – уақыт талабына сай саны қысқа, алайда толық дайындықтан өткізілген кәсіби әскер құрамаларын жасақтау жүзеге асырыла бастады.

Мақаланы дайындау барысында авторлар ең алдымен аталған тақырыпқа байланысты Ресей Федерациясының Сыртқы саясат архиві, Қазақстан Республикасы Президенті архивіндегі осы тақырыпқа арналған деректерді іріктеп, өзара салыстыру арқылы талдау жасауды іске асырды. Бұлармен бірге осы тақырып мазмұнын ашатын тарихи туындылар пайдаланылды.

Мақалада Ел Егемендігінің алғашқы жылдарындағы Қазақстанның қорғаныстық саясатын негіздеу мен осы бағыттағы атқарылған істерге талдау жасалғандықтан (1992-2002 жж.) негізінен аталған мерзім аралығындағы тарихи және архив деректер пайдаланылды.

Әдеби шолу

Қазақстандық дипломат, қоғам қайраткері Қ.К. Тоқаев (Қазақстан Республикасының қазіргі Президенті) «Беласу» атты еңбегінде: «1990 жылдардың басында қалыптасқан әлемдік тәртіпке қауіп төндірмеу үшін қосымша дипломатиялық акциялар керек болды. Вашингтонда, Москвада және дүниежүзі державаларының астаналарында бұрынғы кеңес кеңістігінде Ресейдің ядролық мемлекет болғанын заңды түрде растайтын құжат әзірлеу жөніндегі жұмыс басталды. 1992 жылы наурыз айында Москвада бұрынғы Кеңес Одағы мемлекеттерінің – Қазақстан, Ресей, Украина және Беларусь арасында сыртқы істер министрлері орынбасарларының деңгейінде келіссөздер болды. Бұл КСРО ыдырағаннан кейін өткен жоғары деңгейдегі алғашқы дипломатиялық кездесу» – деп жазды (Тоқаев 2008: 173-174). Ал бұл айтылғандар Кеңес Одағы тарағаннан кейінгі алғашқы уақыттан бастап-ақ Тәуелсіздігін жаңадан алған ТМД құрамындағы республикалардың жеке және ұжымдық қорғаныс істерін, солардың қатарында әрбір республиканың дербес қорғаныс саясатын негіздеп, оны заман талабына сай жүргізуінің қажеттігін айқындады.

Міне, сондықтан да Қазақстан Республикасының саяси басшылығы және оның әскери мамандары әрбір мемлекеттің дербес қарулы күштерін негіздеу тәуелсіз елдің міндетті ерекше белгісі екендігіне барынша назар аударып, бұл бағытта ауқымды істер атқара бастады. Ең алдымен Қазақстан армиясын құру және оның атқарар қызметін айқындау жұмыстары уақтылы қолға алына бастады. Қауіпсіздік мақсатында 1992 жылы 1 шілдеде бұған дейін ел территориясында орналасып келген кеңестік 40-шы жеке жалпыәскери армия Қазақстан Республикасының қарамағына алынды және жаңадан құрылған Қорғаныс министрлігіне бағындырылды (Қазақстан тарихы 2010). Міне, осылай аталған бағыттағы алғашқы нақты қадамдар бастау алды.

Ұлыбритания қоғам қайраткері Джонатан Айткен «Қазақстан. Сюрпризы и стереотипы» деп аталатын еңбегінде: «Кеңес Одағы тарағаннан кейін ең алғашқы Антиядролық қозғалысты бастап, «Семей полигонын» жапқан мемлекет Қазақстан болды. Осындай бастамалары үшін бұл мемлекет әлем елдеріне үлгі боларлық оқиғаның бастаушысы ретінде танылды. Жалпы, Қазақстанда бұл полигон 40 жыл сынақ жүргізіп келген. Бірақ, жаңа жағдайда оның зардаптарынан құтылу үшін және әлемге бейбітшілік жағдайын қалайтын Қазақстан Президенті Н.А. Назарбаев батыл шешім қабылдады» – деп көрсетті (Айткен 2011: 81-82). Семей ядролық сынақ полигонын жабумен бірге Тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында Қазақстан Республикасы Кеңес Одағы тарағанға дейін өзінің территориясында орналасқан барлық ядролық қару түрлері мен оларды жеткізу құралдарын республика аумағынан толық шығарғаны белгілі. Бұдан туындайтын қорытынды осындай әлемдік деңгейдегі маңызды шаралары арқылы Қазақстан Республикасы бейбітшіл сыртқы саясатын жүргізетіндігі айқындалды.

Жүзеге асырылған нақты шаралары арқылы Қазақстан басшылығы елдің кез келген сыртқы қатерлерге лайықты жауап беру мақсатындағы өзінің дербес қорғаныс саясатын жүргізу және оның кепілі ретінде заман талабына сай әскери қорғаныс күштерін негіздеуді жылдам қолға ала бастады. Міне, осылай әлемдік деңгейдегі бейбіт бастама көтерген Қазақстан Республикасының бұл шешімін дүниежүзі мемлекеттерінің басшылары мен әлем тұрғындары оң қабылдады.

Бұлармен бірге Қазақстанның өз қауіпсіздігін іске асыру міндетінің аймақтық бейбітшілікті берік қамтамасыз ету жолындағы көрші елдермен арадағы көп бағытты қызметі де бастау алды. Ал мұның өзі әлемдік бейбітшілікті сақтауға мүдделі жақын,

алыс елдер тарапынан да қолдау тапты. Осы мақсатты жүзеге асыру жолындағы Қазақстан мемлекетінің әлем елдерінің көпшілігімен өзара екіжақты және көпжақты байланыстары орнатыла бастады. Ал мұның барлығы нақты архив және тарихи деректер арқылы мақалада көрініс табуына назар аударылды.

Тақырыпқа байланысты пайдаланылған бұл тарихи деректермен бірге мақала авторлары Қазақстан Республикасының тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастау алған еліміздің қорғанысын қамтамасыз етудегі қызметінің қазіргі уақытқа дейінгі жалғасып келе жатқанына да назар аударды.

Осындай мақсатпен мемлекетіміздің аталған бағытындағы қызметін ашатын соңғы жарық көрген көптеген ғылыми туындыларға да талдау жасалды. Атап айтқанда, Г. Дубовцевтің: «Военная безопасность Республики Казахстан: опыт, актуальные проблемы, основные направления обеспечения» атты еңбегінде Қазақстан қарулы күштерінің алғашқы негізделген мерзімінен 2015 жылға дейінгі даму жолына талдау берілген. Соның ішінде АҚШ, Еуропа Одағы елдерімен арадағы осы бағыттағы ынтымақтастығы нақты мысалдар арқылы баяндалған. Онда атап көрсетілгеніндей: «Қазақстанның әскери қызметкерлері АҚШ-тың әскери оқу орындарында білім алады, олар АҚШ-пен Қазақстанның жетекші әскери жоғары оқу орындары оқытушылары мен курсанттары (кадеттер) қатысатын қысқа мерзімдік тәжірибе алмасу курстарынан өтеді. Еуропа Одағына мүше мемлекеттермен арадағы әскери ынтымақтастық жеке елдермен немесе тікелей НАТО ұйымы арқылы іске асырылады. Ұлыбритания, Франция, ГФР, Испания, Италия және де Еуропа Одағының басқа да елдерімен арадағы қатынас бейбітшілікті қамтамасыз етудегі бірлескен шараларды іске асыру, әскери білімалу, әскери-техникалық ынтымақтастықты қамтамасыз ету бағытында жүргізіледі» (Дубовцев 2018: 163)

Қазақ-американдық зерттеуші, ядролық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласының маманы Тогжан Касенованың 2022 жылы АҚШ-та жарық көрген «Атомная степь: как Казахстан отказался от ядерного оружия» атты зерттеуінде Қазақстандағы Семей ядролық сынақ полигонының ашылуы, ондағы жүргізілген ядролық сынақтар, зардаптары туралы көптеген деректер келтірілген. Кеңес Одағының соңғы жылдарындағы Қазақстандағы аталған полигонның жабылуы және тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы ел аумағында орналасқан ядролық қарулардан арылуының барысы, қажеттігі мен маңызы баяндалған (Касенова 2024: 29).

Осы тақырыпқа байланысты 2020 жылдан кейінгі уақытта жарияланған келесі монографиялық зерттеуде Қазақстан Республикасындағы әскери қауіпсіздікті қамтамасыз етудің міндеттері мен тәсілдерін одан әрі жетілдіру жолдары көрсетілген (Ещанов, Баянов, Губашев 2020: 190). «Правовые основы организации деятельности Вооруженных сил Республики Казахстан: состояние и перспективы» деген ғылыми зерттеу еңбегінің мазмұны да тақырыбында көрсетілгеніндей, Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің қызметін бүгінгі күн талабына сай құқықтық негізде жүргізудің талаптары баяндалған (Молдашева 2023: 135).

2021 жылы жарық көрген келесі ғылыми туындыда Қазақстан жастарын әскери қызметін атқаруының жолдары мен ондағы негізгі атқарылатын шараларға сипаттама жасалып, осы бағыттағы іс жоспарлары айқындалған (Сагадиев және басқалар 2021: 198).

2020 жылдың 20-22 шілде аралығында өткізілген «Қарулы Күштердің қызметінің әскери-техникалық қамтамасыз етілуі: Әлемдік тәжірибе және даму үрдістері» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда белгілі еліміздің қорғаныстық

саласын зерттеуші ғалымдар мен мамандар аталған келелі қызметті заман талабына сай жандандырудың қажеттігін саралап, атқарылар істерді саралады (**Қарулы** күштердің қызметінің әскери-техникалық қамтамасыз етілуі: әлемдік тәжірибе және даму үрдістері 2020: 413).

Материалдар мен әдістер

Ғылыми зерттеу мақаласын жазуға Қазақстан Республикасының Президенті архиві (ҚР ПА), Ресей Федерациясының Сыртқы саясаты архиві (РФ ССА) құжаттарынан алынған тың деректер пайдаланылып, тақырып мазмұнына сай ғылыми байланысқа енгізілді. Сондай-ақ, әскери және халықаралық қатынастарға байланысты жазылған шетелдік және отандық ғылыми зерттеу еңбектеріне талдау беріліп, оларға сілтемелер жасалынды.

Мақалада ғылыми зерттеудің теориясы және методологиясы бойынша негізінен тарихшылдық, объективтілік, тарихи салыстырмалы талдау және тарихи жүйелілік методтары пайдаланылды.

Біздің зерттеу нысанына айналып отырған бұл мақалада нақты мысалдар арқылы еліміздің Қарулы күштерін құрып, қорғаныстық саясаттың бейбітшіл бағытын қамтамасыз етуде жақын және алыс шетел елдерімен ынтымақтастық бағытындағы істеріне де талдау жасалынды. Себебі, Қазақстанның болашақтағы қауіпсіздігін қамтамасыз ету біздің мемлекеттің көршілес елдермен бірлесе отырып Орталық Азиядағы қауіпсіздікті қамтамасыз ету міндеттерімен ұласатындығы белгілі.

Бұлармен бірге ғылыми шығармада аталған күрделі де маңызды мәселені ойдағыдай шешуде алыс шетелдік мемлекеттермен ынтымақтастық орнатылып, атқарыла бастаған бірлескен шаралардан мәліметтер келтіріліп, маңызы атап көрсетілген. Жоғарыдағы көрсетілгендерден барып, Қазақстан Республикасының Тәуелсіздіктің алғашқы мерзімінен бастап қолға алынған мемлекеттің беріктігі мен қуаттылығының негізіне айналып отырған осы бейбітшіл қорғаныстық саясатын жеке тарихи тұрғыдан зерттеу де қажет екендігі белгілі.

Нәтижелер

Мақаланы дайындауға негізінен алғанда Қазақстан Республикасының Тәуелсіздік жылдарындағы көпбағытты тарихына арналған ғылыми зерттеу еңбектері, құжаттар жинағы және де шетелдік (Ресей Федерациясы сыртқы саясаты, Қазақстан Республикасы Президенті, Қазақстан Республикасы Бірінші Президенті Қоры архивтерінің қорларында жинақталған мәліметтерге талдау жасалып, қажетті деректер алынды.

Оларды ғылыми байланысқа енгізіп отырып, ел тәуелсіздігінің бастапқы жылдарындағы мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі алғашқы атқарылған нақты шараларға талдау жасалды. Олардың нәтижелілігі мен маңызын айқындауға назар аударылды. Бұлардың қатарындағы мемлекетіміздің бейбітшіл қорғаныстық саясатын негіздеудегі айрықша маңызға ие болып келген Орталық Азиядағы бейбітшілікті сақтаудағы көрші мемлекеттермен арадағы қатынасты берік жолға қою, осы бағыттағы ынтымақтастықты іске асыруға деген нақты істері, ұсыныстарына талдау жасалды.

ТМД елдерімен арадағы жүзеге асырылған шараларға сипаттама беріліп, нәтижелері баяндалды, бұл істі одан әрі жалғастырудың қажеттілігі көрсетілді.

Қазақстанның бейбітшіл қорғаныстық саясатын жүргізіп, дамытудағы, Қарулы Күштерді құрып, оны жабдықтаудағы Түркия Республикасы, Қытай Халық Республикасымен арадағы қол жеткізілген алғашқы өзара ынтымақтастыққа сипаттама беріліп, олардың нәтижелеріне талдау жасалынды, оның болашақтағы маңызы көрсетілді.

Ресей Федерациясы, Еуропа елдері, АҚШ-пен арадағы бұл бағыттағы атқарылған істер нақты деректер арқылы баяндалды.

Осылардың қатарында ғылыми жұмысты дайындауда 1991 жылдың соңынан басталатын біздің мемлекетіміздің сыртқы саясат ісін негіздеп, одан ары жүргізудегі қызметіне арналған шығармалардағы мақалалар мен жасалған баяндамалары пайдаланылды. Мысалы, «Актуальные проблемы внешней политики Казахстана» мақалалар жинағындағы сол мерзімдегі Қазақстан Республикасының сыртқы істер министрі қызметін атқарған Қ.К. Тоқаевтың «Основные аспекты процесса становления и развития внешней политики Республики Казахстан» атты мақаласында Тәуелсіз Қазақстанның XX ғасырдың 90 жылдарының басындағы сыртқы саяси қызметін негіздеудегі осы бағыттағы әлем мемлекеттері, халықаралық ұйымдармен арадағы қатынасты орнату, өзінің Қарулы күштерін құрудағы бастапқы қызметіне сипаттама берілген.

Келесі, «Внешнеполитические инициативы Президента Республики Казахстан» деген атаумен дайындалған кітаптың 48-бетінде мемлекетіміздің қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі Ресей Федерациясымен арадағы жасалған әскери-техникалық ынтымақтастықты қамтамасыз ету жөніндегі келісім талаптарына сипаттама берілген. Осы бағыттағы атқарылған істердің маңыздылығы атап көрсетілген.

Бұл кітаптың 102-бетінде ТМД мемлекеттері арасындағы Ұжымдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған деректердің мазмұнына талдау жасалған. Бұл әскери ұйымдастыру шарасының болашақтағы маңызына баға берілген.

Ағылшын саясаткері Айткен Джонатанның «Казахстан. Сюрпризы и стереотипы» еңбегінің 81–82-беттерінде XX ғасырдың 90-жылдарының ортасындағы Қазақстан Республикасындағы КСРО өмір сүруін тоқтатқаннан кейінгі алғашқы мерзімдегі республикадағы Семей ядролық сынақ алаңының жұмысын тоқтату, ел аумағынан ядролық қаруларды толығымен шығару қызметінің әлемдік деңгейдегі маңызы айқындалған. Осы арқылы жаңа мемлекеттің өзінің бейбітшілік бағытындағы келелі бағытының дүниежүзілік қауымдастық тарапынан қолдау табуына назар аударылған. Әлемдік ядролық мемлекеттердің Қазақстанның қауіпсіздігін қамтамасыз етуге деген ұсыныстарының маңызы көрсетілген.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Тәуелсіздік дәуірі» кітабындағы Тәуелсіз Қазақстанның дербес қарулы күштерін негіздеудегі, оның мақсатын айқындаудағы атқарылған істерге шолу жасалып, деректер алынды.

«Қазақстан тарихы көптомдығының Қазақстан Республикасының қазіргі заман тарихына арналған 5-томынан да мемлекетіміздің өзінің егемендігінің алғашқы жылдарындағы сыртқы саясатты жүргізудегі, ел қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі атқарған істерінен мәліметтер алынып, мақаланың мазмұнын ашуға пайдаланылды. Осылардың қатарындағы Еліміздің Қарулы Күштерін қалыптастырудағы атқарған алғашқы шараларына сипаттама жасалып, баға берілді.

Қ.К. Тоқаевтың «Беласу» еңбегінің 173-174-беттеріндегі 1990 жылдың соңынан бастау алатын АҚШ жетекшілік еткен әлем мемлекеттерінің ауыр саяси-экономикалық және ұлтаралық қатынастардағы терең дағдарысқа түскен, жер шарындағы ең ірі ядролық және оны жеткізу құралдарының қоры жинақталған КСРО-дағы осы қарулардың

болашағын айқындауға алаңдаушылықты тудырып келген ахуалдың себептеріне сараптама жасалып, баға берілген. Ал Кеңес Одағы тарағаннан кейінгі ең алғашқы уақыттағы, атап айтқанда, 1992 жылдың наурыз айындағы Мәскеу қаласындағы Қазақстан, Ресей, Украина және Беларусь арасында сыртқы істер министрлері орынбасарларының жоғарыдағы аталған ядролық қарулардың болашағын айқындау жолдары, сонымен бірге бірлескен, өзара ынтымақтастықты қорғаныс шараларын іске асыруға арналған келіссөз өткендігі баяндалған. Бұл келісімнің аталған жағдайдағы жаңадан тәуелсіздігін алған мемлекеттердің ұжымдық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің бастамасы болғандығына назар аударылған.

Талқылау

Кеңес Одағы тарағаннан кейінгі кезеңдегі өзара көршілес орналасқан жаңадан негізделген дербес мемлекеттердің көпшілігіндегі саяси, экономикалық тұрақсыздық, мемлекеттік шекаралардың түпкілікті тұрғыдағы негіздегі анықталмауы, оның ашықтығы, реттелмеген заңсыз көші-қонның жоғары деңгейдегі орын алуы, тағы да басқа қайшылықты жағдайлар Қазақстанның қорғаныс қызметін талап дәрежесіне сай қоюды қажет етті.

Келесі орын алған күрделі жағдай – жаңа тәуелсіз мемлекеттерге, соның ішіндегі Қазақстанға Орталық Азия елдерінен келетін жасырын есірткі көлемінің артуы, аталған аймақ мемлекеттеріндегі діни бағыттағы қарулы топтардың белсенді әрекеттері, олардың бүлдіру қимылдарының арта түсуі де жағдайды күрделендіре түскен еді. Міне, осындай құбылыстар мемлекет шекарасының бұзылмастығын іске асыру, республика Қарулы Күштерін уақыт сұранысы дәрежесінде жасақтап, техникалық жарақтануын қамтамасыз ету шараларының керектігін тудырды.

Қалыптасқан осындай жағдайлардан барып, ел экономикасын уақыт талабына сай бағытқа бұру, осының негізіндегі еліміздің көпбағытты Қарулы Күштерін құру, оның атқарар міндетін белгілеп, мемлекет қауіпсіздігін сенімді негізде іске асыруда Қазақстан мемлекеті тарапынан ауқымды шаралар атқарыла бастады. Солардың қатарындағы маңыздысы – елдің қорғаныстық жүйесін халықаралық талап негізінде жолға қою, еліміздің әскери қауіпсіздігін аймақтық және дүниежүзілік өзара теңдік жағдайындағы қорғаныстық саясатқа қосу болды. Өйткені уақыт өткен сайын шеңбері мен ауқымы артып отырған бейбітшілікке қарсы күштерге тосқауыл қоюға Қазақстан сияқты жас мемлекеттердің толық мүмкіндігі әзірге қамтамасыз етілмегендігі айқындала түсті.

Мұнымен қатар, көптеген әлемдік мемлекеттердің қорғаныстық қуаты дербес тұрғыдағы ел қауіпсіздігін сенімді негізде қамтамасыз ете алмайтындығы айғаққа айналған еді. Өйткені, бір аймақтан асып, құрлықтық, тіпті әлемдік қауіпке айналып отырған халықаралық терроризм, жаппай қаруланған әр бағыттағы діни сепаратистік ұйымдар мен олардың дүниежүзілік билікке ұмтылуы қауіпін артуы, өз мақсаттарына жетудегі ешқандай да қарулы әрекеттен бас тартпайтын әлемге тараған есірткі айналымы, тағы басқа қауіпті жағдайлар әлем мемлекеттерінің барлық күшін осындай кері құбылыстарға қарсы жинақтауға мәжбүрлеп отырғандығы белгілі.

Осындай жағдайлардан барып, қорғанысты іске асырудағы жоғары техникалық дамуды қамтамасыз етудің өзі мемлекеттердің бұл бағыттағы бірігулерінің қажеттігін тудырды. Ал, Тәуелсіздікке енді қол жеткізіп, экономикалары нарық талаптарына жаңадан түсе бастаған ТМД құрамындағы мемлекеттерге мұндай ынтымақтастық

қажеттілікке айналды. Осындай себептерді негіз еткен Қазақстан Республикасы Достастыққа мүше мемлекеттердің барлығымен арадағы көпсалалы ынтымақтастыққа қосылып, жоспарлы негізде ортақ қорғаныс жүйесін құру қызметіне бет алды.

Егер сол уақыттағы осы мақсатты іске асыруға арналған тарихи оқиғаларға талдау жасайтын болсақ, Ресей Сыртқы істер министрлігінің арнайы мәлімдемесінде: «Достастық елдері әскери-саяси ынтымақтастықты тереңдетуде ұжымдық қауіпсіздік жүйесін құру арқылы белгілі қадамдар жасады. Бұл жүйенің құқықтық негізі 1992 жылдың мамыр айындағы Ресейдің бастамасы негізіндегі Ұжымдық қауіпсіздік туралы келісім (ҰҚШҰ) болды (Оған қатысушылар: Ресей, Армения, Азербайжан, Беларусь, Грузия, Қазақстан, Қырғызия, Тәжікстан және Өзбекстан). Осыдан шығатын маңызды қорытынды Достастыққа мүше елдердің әуе қорғанысының бірлескен жүйесін құру туралы Келісімге қол қойылуы болды. Одан кейін шекара мәселесіндегі ынтымақтастықты тереңдету ісі байқалды.

Достастық елдері мен оған кірмейтін мемлекеттер арасындағы мемлекеттік шекараны қорғаудың бағдарламасы мен Келісімнің қабылдануы нәтижелілігімен айқындалды (Армения, Беларусь, Грузия, Қазақстан, Қырғызия, Ресей, Тәжікстан қол қойды). Аталған елдердің мемлекеттік шекараларын қорғаудағы бірлескен қимыл мемлекеттер арасындағы жекелеген мәселелерді шешеді, мүмкін болар шекаралық ахуалды шешудегі тұрақтандырушы күш бола алады.

ТМД-ның Мәскеудегі 19 қаңтарындағы мәжілісінде мемлекет басшылары Достастыққа мүше елдер қақтығыстарды реттеу мен оның алдын алу мақсатындағы Концепцияны, сонымен бірге бейбітшілікті қолдаудағы ұжымдық күштер туралы ережені қабылдады», – деген анықтамалар беріліп, Қазақстан Республикасының жаңадан негізделген ТМД-ға мүше мемлекеттермен ортақтасқан ұлттық және ұжымдық қорғаныс саласын құрудағы алғашқы қызметіне сипаттама жасалды¹.

Егемендіктің бастапқы уақытынан Қазақстан Республикасының осылардың қатарындағы, Ресей Федерациясымен арадағы қорғаныстық мақсаттағы өзара ынтымақтастығы бастау алып, одан әрі жалғастырыла түсті. Оған екі жақ та мүдделі болды. Кеңес Одағы тарағаннан кейінгі уақыттағы Қазақстанда орын тепкен ядролық қарулар мен оларды жеткізу құралдарының болашағы, республикадағы жаңа әскери қару түрлерін сынау алаңдарын бірлесіп пайдалану, жаңадан құрыла бастаған республика Қарулы Күштерін техникамен қамтамасыз ету, Ресей әскери оқу орындарында кадрлар дайындау мәселелерін бірлесе шешу екі жақты қажеттілікке айналды. Міне, осындай жағдайда: «Жалпы әскери-стратегиялық кеңістік шеңберіндегі сенімді бірлескен қорғанысты қамтамасыз ету мақсатында Ресей мен Қазақстан Республикасының территориясында уақытша орналасқан стратегиялық ядролық күштердің міндеттерін белгілеу туралы келісімге келді. Екі елдің қорғаныс министрліктері әскерлерді мемлекеттердің өзара қауіпсіздігі мәселелеріне арналған бірлесе жоспарлау мен қолдануға арналған келісімдерге қол қояды».

Президент П. Ельцинге ядролық қарулы мемлекеттің басшы ретінде Қазақстан Республикасының ядролық қарусыз ел ретіндегі ядролық қаруды таратпау туралы келісімге қосылғаны туралы құжат тапсырылды. Ресей Қазақстанның бұл қадамын қолдап, оны жаһандық қауіпсіздік пен әлемдік бейбітшілікті нығайтуға қосылған маңызды үлес деп бағалады және ядролық қауіпсіздік туралы өзінің кепілдігін бекітті².

Көрсетілген кезеңдегі Қазақстанның сыртқы саясаттағы қызметінде туындаған келелі мәселелердің қатарында мемлекет территориясында орналасқан ядролық қаруды

айқындау болды. Бұл әлемдік маңызға айналды. Осы уақытта ел ішінде және одан тыс жерлерде Қазақстандағы ядролық қарудың қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жолдары ұсыныла бастады. Орын алған ахуалды есепке ала отыра Республика басшылығы тарапынан бұл қарудан және оны жеткізу құралдарынан жылдам тұрғыда толығымен аластану туралы шешім шығарылып, оның алғашқы қадамдары жүзеге асырыла бастады. Міне, осылай: «Қазақстан тәуелсіздігін алғаннан кейін-ақ республиканың ядролық қарудан аластану мәселесіне арналған саяси қысымға ұшырады. Алматы, өз кезегінде ядролық қаруы бар мемлекеттерден кепілдік алу үшін бұл істі саналы тұрғыда одан ары созды» – деп жазылды шетелдік баспасөз беттерінде³.

Бұған жауап ретінде, Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасында өзара әскери ынтымақтастықты жолға қою шаралары, соның ішінде ядролық қару мәселесін шешуге арналған екіжақты уағдаластықтар жасалды. Аталған уағдаластықтар мазмұнында:

«Осылайша, Қазақстан Республикасының қауіпсіздігіне қазіргі уақытта келесі құжаттар кепілдік береді:

– Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы 1994 жылғы 28 наурыздағы Әскери ынтымақтастық туралы келісім;

– Қазақстан Республикасының ядролық қаруды таратпау туралы бірлескен шартқа қосылуы;

– Ресеймен әскери ынтымақтастық және ортақ әскери-стратегиялық кеңістік құру туралы келісім.

Бұлар арқылы осы бағыттағы Ресей мен Қазақстанның әскери доктриналары ережелерінің сәйкестендірілуі арқылы әскери қауіптердің сыртқы көздерін анықтауға мүмкіндік туады.

Қажет болған жағдайда бірлескен қимылдарды іске асыра отыра, Қазақстан қауіпсіздігі мәселелері бойынша Ресей Федерациясы тарапынан кепілдіктер беріледі», – деп көрсетілді⁴.

Екі мемлекет арасындағы жасалынған мұндай келісімдер Қазақстанның қорғаныс қабілетін арттыруға елеулі тұрғыда ықпал етті. Жоғарыда аталған өзара келісімдер талаптарына сай: «Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың тапсырмасына сәйкес, ҚР мүдделі министрліктері мен ведомстволары өкілдерінің жұмыс тобы әскери полигондарды бірлесе пайдалануға байланысты мәселелерді талдап, тиісті жазба дайындады.

Қазақстан мен Ресей арасындағы әскери полигондарды жалға алу туралы шарттар жасасу туралы шешім мынадай құжаттар негізінде дайындалды:

– 1992 жылғы 25 мамырдағы Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы «Достық, ынтымақтастық және өзара көмек» туралы шарт (екі тарап та ратификациялаған);

– Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы Әскери ынтымақтастық туралы шарт және 1994 жылғы 28 наурыздағы Әскери-техникалық ынтымақтастық туралы келісім;

– Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы 1995 жылғы 20 қаңтарда қол қойылған 929-шы Мемлекеттік ұшу-сынақ орталығын, 4-ші мемлекеттік сынақ полигонын, «Ембі» және «Сары-Шаған» полигондарын пайдалану тәртібі туралы келісімдер⁵.

Бұлармен қатар аталған бағыттағы өзара қатынасты айқындайтын келесі құжатта: «Қазақстан мен Ресей арасындағы Әскери ынтымақтастық туралы шартта (11-бап) Тараптар Қазақстан Республикасы Әскери-теңіз күштері мен Ресей Федерациясы Әскери-Теңіз Флотының күштері мен құралдарын екі жақтың қауіпсіздігін бірлесіп қамтамасыз ету мүддесінде Каспий теңізі акваториясын бірлесе пайдалану туралы келісім жасасатыны көзделген», – деп жазылған⁶.

XX ғасырдың 90 жылдарының басындағы екі мемлекет арасындағы аталған бағыттағы келісімдерге, олардың орындалуына үнемі баса назар аударылып келді. Оны «Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы осындай келісімдердің орындалуына екі жақ тарапынан ерекше маңыз беріліп келеді. Осы бағыттағы іске асырылған ресми екі жақты сапарлардың басты қорытындыларының бірі – Қорғаныс министрі И.Д. Сергеевтің Қазақстанға ресми сапары болды. Осы сапарда Ресей Қорғаныс министрлігінің қазіргі басшылығының тең және өзара тиімді негізде әскери ынтымақтастықты жүзеге асыру қажеттілігі туралы айқын түсінігі болды.

Кездесудің қорытындысында Ресейдің Қорғаныс министрі іске асырылып отырған екіжақты әскери ынтымақтастықты одан әрі нығайту ынтымақтастыққа ойдағыдай серпін ретінде бағалады. Келіссөздер барысында әскери ынтымақтастықтың келелі мәселелері қаралды...», – деген ресми мәлімет бекіте түседі⁷.

Бірлескен әскери бағыттағы қорғанысты жолға қоюдағы болашақтағы осындай екі жақты келісімдердің маңыздылығы баяндалған ресми хаттамада: «Келесі – әскери және әскери-техникалық ынтымақтастық туралы шарт жалпы әскери-стратегиялық кеңістік шеңберінде сенімді бірлескен қорғанысты қамтамасыз ету мақсатында Ресей мен Қазақстан Республикасы аумағында уақытша орналасқан стратегиялық ядролық күштердің мәртебесін айқындау туралы уағдаластық болды. Екі елдің қорғаныс министрлері аталған бағыттағы келелі мәселелер бойынша келісімдер жасауды да жоспарлап отыр. Іс жүзінде біртұтас әскери кеңістік құрылады. Бірлесе шығарылатын әскери өнімдер түрлері туралы мәселелер реттелді, әскери мамандар мен офицерлерді даярлау тәсілдері келісілді.

ҰҚШҰ (Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы) шеңберінде әскери-техникалық ынтымақтастықты, елдердің әскери бөлімшелерінің бірлескен оқу-жаттығуларын нығайтатын әуе қорғанысының біріккен жүйесін құру – мұның бәрі қалыптасатын бірыңғай қорғаныс кеңістігінің құрамдас бөліктері болып табылады», – деп көрсетілді (Нурымбетова, Кудайберген 2010: 48, 102).

Міне, осындай осындай өзара ынтымақтастыққа негізделген ортақ қызметтің бастамасы өзара мүдделі маңызды істің одан ары жүргізілуіне жағдай жасады.

Қазақстан Республикасы жоғарыдағы Ресей Федерациясымен арадағы екіжақты атқарылған нақты істермен бірге, Кеңес Одағы тарағаннан кейінгі алғашқы кезеңнен бастап, ТМД елдерінің арасындағы бейбітшілікті қамтамасыз етуге арналған бірлескен қорғаныс жүйесін құрудың да бастамашысы болды. Мысалы, 1995 жылдың 10 ақпандағы Алматы қаласында өткен ТМД елдері мемлекет және үкімет басшыларының бірлескен мәжілісінде жасаған баяндамасында Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті: «Сіздерден Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына мүше мемлекеттер арасындағы бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау туралы Пактіні немесе Меморандумды қабылдау туралы ұсынысымызды қолдауыңызды сұраймын. Мұндай қадамның қажеттілігі пісіп-жетілгені анық. Бұл құжат біздің ынтымақтастығымыздың жаһандық мәселелерін тұтастай шешуге және әлі де бар келіспеушіліктерді еңсеруге ықпал ететіні сөзсіз.

Құжаттың саяси маңыздылығы, менің ойымша, ол посткеңестік кеңістікті тұрақтандыру үшін қосымша шараларды қолданудың үлгісі бола алады.

Бүгін Ұжымдық қауіпсіздік туралы шартты іске асыру мәселелеріне байланысты құжаттар топтамасын қабылдауды ұсынамын.

Достастық мемлекеттері Басшылары Кеңесінің «Ұжымдық бітімгершілік күштер және оларды материалдық-техникалық қамтамасыз ету жөніндегі бірлескен шаралар туралы» келісіміне енгізілетін хаттама уақтылы болып табылады деп санаймын.

Әуе шабуылына қарсы қорғаныс жүйесін құру туралы келісімге де қол қою ұсынылады.

Осы мәселелер тобына ТМД-ға қатысушы мемлекеттер мен оған кірмейтін мемлекеттердің шекараларын қорғаудағы ынтымақтастық туралы құжаттардың жобалары да қосылады. Аталған негізде біз өзіміздің құқықтық базамызды нығайта, шекара мәселелері бойынша ұлттық заңнамаларды жақындастыра аламыз», – деп көрсетіп, ТМД елдерінің ұжымдық ұлттық қауіпсіздік шараларын қабылдауының маңызын саралады⁸.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына мүше елдерінің жетекшілерінің осы мәжілісінде: «Достастыққа мүше мемлекеттердің әскери, саяси, экономикалық және басқа да салаларда бір-біріне қысым жасаудан бас тартатын болады.

Осы Меморандумға қол қойған мемлекеттер өздерінің ұлттық заңнамасына сәйкес өз аумақтарында тәуелсіздікке, шекаралардың аумақтық тұтастығына және қол сұғылмаушылығына қарсы не ұлтаралық қатынастарды шиеленістіруге, сондай-ақ осы Меморандумға қол қойған елдердің мемлекеттік құрылымына сырттан қол сұғуға бағытталған ұйымдарды, топтарды құрудың және олардың қызметінің алдын алуға ниетті.

Мемлекеттер бір-бірінің қолданыстағы шекараларының мызғымастығын растайды және олардың беріктілігіне нұқсан келтіретін кез келген әрекетке қарсы тұрады, сондай-ақ шекаралар мен аумақтар мәселелері бойынша туындайтын барлық дауларды тек бейбіт жолмен шешетін болады», – деген мәлімдеме жарияланып, өзара бірлескен қорғаныс ынтымақтастықтың атқарар істерінің шеңбері айқындалды⁹.

XXI ғасырдың басынан ТМД елдерінің Ұжымдық қауіпсіздік күштерінің қызметі жалғасын тауып, Еуразия аңғарындағы қауіпсіздік шараларын іске асырудағы ықпалды қорғаныстық құрылым болып қалыптасты. Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті бұл бірлестіктің одан арғы қызметі туралы: «2001 жылдың шілдесінде Ұжымдық күштер құрылды. Оған Қазақстан, Ресей, Қырғызстан, Тәжікстан, құрылымдары енді, басқармасы Бішкекте орналасты. Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымының ережелері, жұмыс бағыттары белгіленді.

Өңірдегі және әлемдегі күрделі ахуалға байланысты 2002 жылдың 14 мамырында Мәскеуде Ұжымдық қауіпсіздік кеңесінің шешімімен ҰҚК – ҰҚШҰ (Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы) халықаралық ұйымы болып өзгертілді. 2002 жылдың 7 қазанында Кишиневте ҰҚШҰ жарғысына қол қойылып, ол 2003 жылдың қыркүйегінде күшіне енді. ҰҚШҰ міндеті — әскери-саяси басқыншылардан, ланкестік ұйымдардан және табиғи апаттардан бірлесе отырып қорғану болып белгіленді.

ҰҚШҰ-ны нығайту үшін жасалған келесі қадам – Ұжымдық жедел қимылдау күштерін құру туралы шешім болды. Ол 2009 жылдың ақпанында құрылды. Бұл құрылым сыртқы агрессияны тойтаруға, терроризммен және экстремизммен, есірткі тасымалымен, қару-жарақ контрабандасымен, трансұлттық қылмыспен күреске ұдайы жауынгерлік әзірлікте болатын күшке айналды», – деп жазды (Назарбаев 2017: 508).

Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымының 2010 жылғы 10 желтоқсандағы өткен арнайы сессиясында оған мүше мемлекеттер жетекшілері оның жұмысын жаңа заман талаптарына сай жүргізу, осы бағыттағы бірлескен іс-қимылдарының тиімділігін арттыруға арналған ұсыныстары мен пікірлерін жариялады. Осы сессиядағы сөйлеген сөзінде сол мерзімдегі Қазақстан жетекшісі: «Бұдан басқа, біз келесі жылы ҰҚШҰ Ұжымдық қауіпсіздік жүйесін жетілдіру және дамыту бойынша стратегиялық және тұжырымдамалық құжаттарды әзірлеуді бастау туралы шешім қабылдадық. Қолда бар және болжанатын тәуекелдер мен қауіптер аясында бізде барлық мүше мемлекеттердің ұлттық мүдделерінің жиынтығын негізге ала отырып, орта және ұзақ мерзімді перспективадағы ұйым болуға тиіс», – деген айқындама жасап, ұйымның болашақтағы атқарар қызметіне талдау берді¹⁰.

Яғни, мүшелігінде бұрынғы Кеңес Одағы құрамында одақтас республикалар дәрежесінде болған бірнеше Тәуелсіз мемлекеттер қатарындағы Қазақстанның Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымына енуі де оның бейбітшілікке негізделген қорғаныстық саясатының негізіне айналып, аталған бағыттағы әскери қуатын жақсартуға елеулі тұрғыда оңды ықпал етіп отырғандығы да қазіргі күні барынша айқындалып келе жатқандығы белгілі.

Тәуелсіздіктің алғашқы уақытынан Қазақстанның Америка Құрама Штаттары, Қытай Халық Республикасы және Түркия Республикасымен арадағы бейбітшілік бағытты негізге алған қорғаныстық саладағы өзара ынтымақтастығы іске асырыла бастады. Бұл саясаттағы Қазақстанның алдына қойған негізгі мақсаты осы мемлекеттердің қорғаныстық бағыттағы қызметін заман талабына сай атқарып отырған істерімен танысып, өзара тәжірибе алмасу, қазақстандық әскери мамандарды аталған елдердің оқу орындарында дайындау, қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатындағы бірлескен әскери жаттығулар өткізу, тағы басқалары болды.

Мысалы, осы мерзімнен Қазақстан Республикасының АҚШ-пен арадағы басқа бағыттармен қатар бейбітшілікті сақтауға негізделген екі жақты қорғаныстық саладағы ынтымақтастығы орын ала бастады. Атап айтқанда: «Біздің өзара қарым-қатынастарымыздың серіктестік сипатын белгілеген және саясат, экономика, қорғаныс және қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастықты дамыту басымдықтарының сапасын айқындаған аса маңызды және іргелі құжат ... «Демократиялық серіктестік туралы Хартия».

Осы құжатқа қол қойылғаннан кейін 1994 жылы қарашада бірлескен Комиссияға айналған екіжақты бірлескен комитеттің құрылуы мүмкін болды.

...Бірлескен Комиссия саяси, ... әскери-қорғаныс, ... облыстарында екіжақты ынтымақтастықты ілгерілетудің негізгі құралы болды», – деп көрсетілді бұл саяси да маңызды құжат туралы Қазақстан жағынан жасалған ресми мәлімдемеде¹¹.

Аталған саладағы одан арғы нақты атқарылған шараларға талдау жасайтын болсақ: «1994 жылғы 14-16 ақпанда Қазақстан Республикасының Президенті АҚШ-қа ресми сапармен келді, оның барысында төмендегідей құжаттарға қол қойылды: «Қазақстан Республикасы мен Америка Құрама Штаттары арасындағы демократиялық әріптестік туралы Хартия», «Қорғаныс және әскери қатынастар саласындағы өзара түсіністік туралы Меморандум», «Қорғаныс конверсиясы жөніндегі бірлескен комитетті құру қағидаттары туралы мәлімдеме».

1994 жылы 19-21 наурызда АҚШ Қорғаныс министрі Уильям Перри Алматыға жұмыс сапарымен келді. АҚШ Қорғаныс министрі Президент Н. Назарбаевпен кездесті, оның

барысында екі тарап қорғаныс және қорғаныс өнеркәсібін конверсиялау мәселелерін талқылады. Екі елдің қорғаныс министрлері С.К. Нұрмағамбетов пен У. Перри бұрын қол жеткізілген уағдаластықтарға қосымша болып табылатын және Қазақстан үшін осы қажеттіліктерге 15 млн. доллар бөлуді көздейтін Қазақстандық қорғаныс өнеркәсібін конверсиялау туралы келісімге қол қойды.

Сапар барысында Қазақстан – Америка қорғаныс конверсиясы комитетінің бірінші отырысы өтті»¹².

Қазақстан Республикасы сыртқы істер министрлігінің 1997 жылдың соңындағы дайындалған қорытынды есебінде: «Екі мемлекет арасындағы қатынастың дамуының өткен бесжылдығы өзара мүдделілік жағдайындағы қазақстан-америкалық ынтымақтастығының жоғары қарқынды және нақты дамуымен ерекшеленді. Саясат және қауіпсіздік бағытындағы өзара кеңес ауқымды және тұрақты жағдайға қойылды, әскери-қорғаныс бағыттарындағы қатынас тереңдей түсуде», – деп көрсетілді¹³.

Қазақстан Республикасы мен Америка Құрама Штаттары арасындағы қорғаныстық саладағы мемлекеттік тұрғыда келісілген мұндай шаралар мемлекетіміздің бейбітшілікті нығайту бағытындағы жүргізіліп отырған қорғаныс саясатының халықаралық деңгейде танылып отырғандығының нақты белгісі болды.

Өз дербестігінің алғашқы уақытынан-ақ Қазақстан Республикасының аймақтық және әлемдік бейбітшілікті қамтамасыз ету жолындағы халықаралық ұйымдардың қызметіне қосылуы мақсатындағы НАТО-мен арадағы қатынасы орнатылуы да жүзеге асырылды. Соның ішінде біздің мемлекетіміз бұл әскери-қорғаныстық ұйымның “Бейбітшілікке жету жолындағы серіктестік” атты Бағдарламасына қабылданып, оның осы бағыттағы жоспарын орындау шараларына қатыса бастады. Бұл туралы Ресей Федерациясы Сыртқы істер министрлігінің мәлімдемесінде баяндалғанындай: «Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты соңғы мерзімдегі негізгі бағыттардан тұрады: ТМД елдерімен, соның ішінде Ресеймен арадағы қатынастан, бұл Еуразия Одағы идеясынан, ал батыспен арадағы қатынас – НАТО-ның «Бейбітшілік жолындағы серіктестік» (Партнерство во имя мира) бағдарламасынан лайықты орын алуға ұмтылушылық болып табылады.

Осылармен қатар, НАТО-мен арадағы қатынастың негізі халықаралық жағдайдағы қазіргі даулы мәселелердің орын алуы жағдайындағы Қазақстанның қауіпсіздігі және территориясының тұтастығы, сонымен бірге халықаралық институттар тарапынан өз экономикасына инвестициялар тартуды іске асыру арқылы аз пайызды, сонымен бірге ақысыз көмек алу арқылы экономикалық қауіпсіздігін іске асыру болып табылады»¹⁴.

Жоғарыда аталып өткеніндей: «Біздің еліміз басқа халықаралық ұйымдардың қызметіне, атап айтқанда, НАТО-ның «Бейбітшілік жолындағы серіктестік» бағдарламасына белсенді қатысуға ұмтылды.

1993 жылғы ақпанда НАТО басшылығының шақыруымен Н.Ә. Назарбаев Солтүстік Атлантикалық альянстың штаб-пәтерінде болып, онда Қазақстан мен НАТО-ның әскери және саяси салаларда тиімді ынтымақтастықты жолға қоюда ортақ мүдделері бар екенін атап өтіп, еліміздің сыртқы саясаты туралы сөз сөйледі» (*Актуальные проблемы внешней политики Казахстана* 1998: 24).

Біздің мемлекетіміз бен Америка Құрама Штаттары және Қазақстан мен НАТО арасындағы іске асырыла бастаған осындай ынтымақтастықтың мақсаты және мазмұны туралы Қазақстан Республикасының Ресей Федерациясындағы елшілігі: «Хартияда («Қазақстан Республикасы мен Америка Құрама Штаттары арасындағы демократиялық әріптестік туралы Хартияға» (1994 жылғы ақпанда қол қойылды) Қазақстанның НАТО-

ның «Бейбітшілік жолындағы серіктестік» көпжақты ынтымақтастық бағдарламасына қосылуы туралы да айтылады, алайда бұл Н.Ә. Назарбаевтың айтуынша, Қазақстанның Солтүстік Атлантикалық блокқа кіруі болып табылмайды», – деген ресми мәлімдеме жасап, бұл келісімдердің түпкі мәнін айқындады¹⁵.

Қазақстан Республикасының XXI ғасырдың басынан НАТО-мен арадағы қорғаныстық бағытындағы ынтымақтастығының барысы және оның нәтижесі туралы Мемлекетіміздің Тұңғыш Президенті: «2000 жылдары Қазақстан НАТО-мен ынтымақтастығын дамыта түсті. 2001 жылдың қыркүйегінен бастап Ауғанстандағы халықаралық ланкестікке қарсы коалицияға транзиттік қолдау көрсеттік.

2002 жылдың қарашасында Солтүстік Атлантикалық альянстың Бас хатшысы Дж.Робертсон Астанаға келді. 2006 жылы НАТО мен Қазақстан өңірлік қауіпсіздікті нығайтуды, терроризммен күресте ынтымақтаса жұмыс істеуді, сондай-ақ шұғыл азаматтық жоспарлауды негіз еткен серіктестіктің жаңа деңгейіне өтті.

2006 жылдан Қазақстан Қарулы Күштері (Қазбат) пен НАТО күштерінің бірлескен «Дала қыраны» бітімгершілік жаттығулары өткізіліп келеді. Қазақстанның ҰҚШҰ жұмысына белсене араласуы және НАТО-мен серіктестігі ұлттық және өңірлік қауіпсіздіктің нығаюына жол ашты, жаһандық бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету ісіне маңызды үлес қосты», – деп жазды.

Тәуелсіздіктің бастапқы жылдарынан Қазақстан Республикасының өзінің тікелей көршісі Қытай Халық Республикасымен арадағы қорғаныстық бағытындағы өзара қатынасы негізделіп, одан әрі дами түсті. Бұл мерзімде екі мемлекеттің аталған сала басшыларының әр деңгейдегі кездесулері ұйымдастырылды. Маңызды келісімдерге қол қойылды. Мысалы: «1997 жылғы 3-9 қазан аралығында Орталық Комитет төрағасы, Мемлекеттік Кеңес мүшесі, ҚКП ОК Саяси Бюросының мүшесі, ҚХР Қорғаныс министрі генерал-полковник Чи Хаотянның шақыруымен ҚР Қорғаныс министрі, генерал-полковник М.К. Алтынбаевтың Қытай Халық Республикасына ресми сапары іске асырылды.

1997 жылғы 4 қазанда ҚР ҚМ мен ҚХР ҚМ арасында достық жағдайда өткен ресми келіссөздер ұйымдастырылды. Келіссөздер аяқталғаннан кейін бұрын қол қойылған мемлекетаралық келісімдер негізінде екіжақты әскери-техникалық ынтымақтастықты одан әрі дамыту мәселелері бойынша сындарлы пікір алмасу орын алды.

Аталған ресми кездесулердің қорытындысы бойынша әскери-техникалық ынтымақтастық туралы келісімге және Келіссөздер хаттамасына қол қойылды, онда екі тарап ҚР мен ҚХР арасындағы мемлекетаралық және әскери қатынастардың даму деңгейін жоғары бағалады, екі елдің қорғаныс министрлері немесе олар тағайындаған өкілдер деңгейінде тұрақты кездесулер өткізудің қажеттігі мақұлданды, екіжақты әскери-техникалық ынтымақтастықты кеңейтудің маңыздылығы айқындалды»¹⁶.

XX ғасырдың 90 жылдарының соңына дейінгі осындай атқарылған істердің барысында қазақстандық архив деректерінде: «Әскери байланыстар мен әскери-техникалық ынтымақтастық саласында жақсы іргетастар негізделді. Бұл салада маңызды екі құжатқа қол қойылды: ҚР мен ҚХР арасындағы ынтымақтастық туралы Меморандум және Әскери-техникалық ынтымақтастық туралы келісім. Екі қорғаныс ведомствосы арасында бірінші басшылар деңгейінде де, бас штабтар, әскери бөлімшелер деңгейінде де белсенді делегациялық алмасу жүріп жатыр», – деп жазылып, бұл екі жақты байланыстың маңызы атап көрсетілді¹⁷.

Көрсетілген кезеңде Қазақстан Республикасының Түркия Республикасымен арадағы қорғаныс саласындағы өзара ықпалдастыққа да ойдағыдай назар аударылды.

Өйткені «Түркия Республикасы Қазақстанның тәуелсіздікке қол жеткізген және өзінің Қарулы Күштерін құрған кезден бастап елімізбен саяси және әскери салада белсенді ынтымақтастықты бастаған алғашқы алыс шет мемлекеті болып табылады. Содан бері біздің елдеріміз қорғаныс ынтымақтастығы саласында айтарлықтай алға басуларға қол жеткізді.

Екі елдің әскери ведомстволарының басшылығы арасындағы алғашқы байланыстар 1993 жылғы ақпанда, Қазақстан Республикасына ресми сапармен бұрынғы Ұлттық қорғаныс министрі Н. Аяз және Түркия Бас штабының бұрынғы бастығы армия генералы Д. Гүлеш келген кезде орнатылды. Осы сапар барысында әскери білім беру саласындағы ынтымақтастық туралы ведомствоаралық келісімге қол қойылды.

Атап айтқанда: «1996 жылғы қыркүйекте қазақстандық қорғаныс министрлігі басшысының Түркияға сапары барысында Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігі мен Түркия Республикасының Қорғаныс министрлігі арасында Әскери саладағы ынтымақтастықты кеңейту жөніндегі өзара түсіністік туралы Меморандумға қол қойылды. Бұдан басқа, Қазақстан Республикасы Үкіметінің тапсырмасы бойынша Қазақстан Республикасы Министрлігінің жанындағы Қорғаныс өнеркәсібі комитетінің төрағасы - Қазақстан тарапынан және Түркия Ұлттық Қорғаныс Министрлігі тарапынан Қорғаныс министрінің орынбасары генерал-полковник Т. Кылынч техникалық және қорғаныс-өнеркәсіптік ынтымақтастық туралы үкіметаралық келісімге қол қойды»¹⁸.

Қазақстан мен Түркияның арасындағы бейбітшілікті сақтауға арналған өзара әскери ынтымақтастық қазіргі күні де одан ары жалғасып отыр. Олардың қатарына тұрақты жүргізіліп келе жатқан әскери саладағы тәжірибе алмасулар, әскери мамандарды бірлесе дайындау, т.б. жатқызуға болады.

Міне осылай, Қазақстан Республикасы ХХ ғасырдың 90-жылдарының басынан бейбітшілік бағыттағы қорғаныстық саясаты мен оның жүйесін негіздей отыра, ел қауіпсіздігі, Орталық Азия өңіріндегі тұрақтылық пен бәсеңдікті қамтамасыз етудегі мемлекетаралық ынтымақтастыққа белсенді тұрғыда қосылуы арқылы әлемдік деңгейдегі бейбітшілікті түпкілікті қамтамасыз етудегі өзінің келелі ұсыныстарын жариялап келе жатқандығы белгілі. Біздің мемлекетіміз осы бағыттағы дүниежүзі мемлекеттерінің бірлескен шараларына да тұрақты негізде қатысып, ұсыныстарын жариялап келеді. Осылардың қатарында Қазақстан Республикасының сол мерзімдегі жетекшісі 2010 жылдың 13 сәуіріндегі Вашингтон қаласында өткізілген «Ядролық терроризмнің қаупін азайтудың Ұлттық шаралары мен ядролық материалдардың қауіпсіздігін іске асыру» деген тақырыппен өткізілген Ядролық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған саммиттегі жасаған баяндамасында: «Мемлекетаралық кооперацияның, әсіресе жаһандық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелерінде жүйелі әлсіздіктің көрінісі байқалады», – деп көрсетіп, халықаралық ядролық терроизмнің алдын алудағы бірлескен қызметтің өсе түскен қауіпке қарсы қызметінің деңгейіне тоқтады, оны ортақтаса жандандырудың жолдарын саралады¹⁹.

Ал, 2010 жылдың 1 желтоқсанындағы Астана қаласында өткізілген ЕҚЫҰ-ның VII Саммитінде сөйлеген сөзінде Қазақстан Республикасының басшысы: «Біз кеңірек координаттардағы қауіпсіздік пен ынтымақтастықтың жаңа деңгейіне – «Мұхиттан Мұхитқа дейін» – көшуіміз керек.

Біз төрт мұхиттың шекарасында – Атлантикадан Тынық мұхитына дейін және Солтүстік мұзды мұхиттан Үндіге дейін еуразиялық қауіпсіздіктің бірыңғай кеңістігін қалыптастыру туралы айтып отырмыз», – дей келе, Еуразия аңғарындағы бейбітшіліктің

тұрақтылығын іске асырудың маңыздылығына тоқтады. Халықаралық деңгейдегі ұзақ мерзімді бейбітшілікті сақтаудағы Қазақстан құрамына енетін әлемдік қорғаныстық саясаттың келелігі және қажеттігін атап көрсетті²⁰.

Қазақстан Республикасының ел егемендігінің алғашқы он жылдығындағы еліміздің қорғанысын негіздеп, оның қуатын арттырудағы атқарған көп бағытты қызметінің нәтижесінде Қазақстан Қарулы Күштері заман талабына сай жабдықталды. Оның әскери қуаты арттырылды. Қажетті жоғары санатты әскери қызметкерлермен қамтамасыз етілді. Яғни аталған бағытты іске асыру қалыптасқан жүйеге көшті. Қазақстан Армиясы ТМД елдерімен қоса, Орталық Азиядағы бейбітшілікті қорғаудағы ықпалды күшке айналды. Тақырыптың өзектілігін ескере отыра, ел қорғанысын негіздеп, дамытудағы ХХІ ғасырдың 20 жылдарындағы мемлекеттік негіздегі атқарылған істерге ғылыми негізде талдау жасап, зерттеу жұмысын одан ары жалғастыру жоспарланып отыр.

Қорытынды

– Қазақстан Республикасының Тәуелсіздіктің алғашқы мерзіміндегі жүргізген қорғаныстық саясатының басты мақсаты ең алдымен ел қауіпсіздігін қамтамасыз ету, аймақтық және дүниежүзілік деңгейдегі бейбітшілікті сақтауға, соның ішінде, өзімен көрші орналасқан мемлекеттермен арадағы өзара келісімді де түсіністікті қатынасты қамтамасыз етуге үлес қосуға арналды;

– Аталған бағыттағы іске асырылған шаралар мемлекетіміздің шекарасын берік негізде қорғау, ғаламдық, өңірлік шеңбердегі бірлескен қорғанысты іске асыруға арналды;

– Қазақстан Республикасының осы мақсатқа арналған келісімдер мен шараларға белсенділікпен және тұрақты түрде қатыса отыра, ұжымдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жолындағы ТМД елдері деңгейіндегі атқарылған нақты істердің тиімділігін қамтамасыз етудегі орны қалыптасты;

– Көрсетілген кезеңдегі әлемнің жекелеген жақын және алыс елдерімен арадағы жүзеге асырылған ынтымақтастықтың басты мазмұны да осы қызметке арналып, кез келген сыртқы қарулы күш көрсетуге лайықты жауап беру мақсатындағы республика қорғаныс жүйесін қалыптастыруға назар аударылды;

– Қазақстан Республикасының ҰҚШҰ (Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы) шеңберіндегі жұмыстар мен ұйымдастырылатын шараларға қатысуы тұрақты негізге айналып, келелі ұсыныстарымен ерекшеленді;

– Осындай мазмұндағы қамтамасыз етілген көпсалалы қорғаныстық саясаттың нәтижесінде Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері қазіргі заман талабына сай жабдықталып, дайындықтан өтуі іске асырылды;

– Республиканың бейбітшіл бағыттағы қорғанысты іске асыру мақсатындағы өмірге келген Қарулы Күштері Еуразия өңіріндегі қуатты да ықпалды құрылым ретінде белгілі бола түсті;

– Еліміздің арнайы әскери бөлімдері Орталық Азия аймағындағы қайшылықты аудандардағы бейбітшілікті қамтамасыз етудегі бірлескен шараларға тұрақты негізде қатысу орын ала бастады;

– Ең бастысы, мемлекетіміздің Қарулы Күштері ел тұрғындарының қауіпсіздігі мен бейбіт өмірін қамтамасыз етудің берік қамалына айналып, олардың сеніміне ие болды.

– Ел тәуелсіздігі беріктігінің айқын кепілінің қатарындағы мемлекеттің қорғаныстық саясатын заман талабына сай жүргізудегі, мемлекет ішілік қана емес, халықаралық

деңгейдегі мүдделі жақын, алыс мемлекеттермен арадағы өзара келісімді іс-қимылы және оның алғашқы нәтижелілігіне мақалада мүмкіндігінше назар аударылды. Бұл істі одан ары жандандырудың маңызы айқындалды.

– Бұлармен қатар, мемлекетіміздің аталған бағыттағы кең ауқымды қызметі Еліміздің әлеуметтік және экономикалық дамуына кепілдік жасап, оңды әсер еткендігі дәлелдене түсті.

Ұсыныстар

– Қазақстан Республикасының елдің тәуелсіздікке қол жеткізген алғашқы жылдарынан мемлекеттің қорғаныстық саясатын іске асырудағы атқарған жүйелі де едәуір деңгейдегі нәтижелі қызметін және оның одан ары қажеттілігі маңызын мүмкіндігінше әртүрлі баспасөз құралдары арқылы насихаттауды іске асыру;

– Осы бағыттағы жастар арасындағы патриотизм және отансүйгіштік сезімін қалыптастырудағы қазіргі Қазақстан Армиясындағы үлгі болар жетістіктерді, әскер қатарындағы азаматтардың айтулы қызметтерін теледидарларда, тағы да басқа ақпарат құралдарында берілетін арнайы хабарларда жүйелі тұрғыда жариялауға назар аудару;

– Бұлармен қатар Қазақстан армиясындағы заманның талабына сай атқарылып жатқан кең ауқымды шаралар мен олардың нәтижесіне арналған арнайы бұқаралық ұйымдастыру шараларына жоғары деңгейдегі әскери мамандардың, саясаткерлердің жүйелі тұрғыда қатысуына жету;

– Орта мектепті бітірушілер арасында олардың әскери мамандықты таңдауларына, осы саладағы жоғары әскери оқу орындарына түсіп, білім алуларына назар аудару. Бұл үшін Қазақстан қорғаныс саласындағы атқарылып жатқан озық істердің үнемі жариялылығын іске асыруға жету, Отан алдындағы қызмет етудің, маман әскери қызметтің қасиеттілігін жастар санасында түсіндіруді жүйелі түрде ұйымдастыру;

– Заман талабына сай жабдықталып, халықаралық деңгейде таныла бастаған Қазақстан Қарулы Күштерінің осы бағыттағы бейбітшілікті қамтамасыз етудегі қызметінің одан ары тұрақты негізде жүргізілуіне қоғамдық негізде ат салысуға жету;

– Мұнымен бірге, Қазақстан Республикасының қазіргі күнгі мемлекеттің берік қауіпсіздігін қамтамасыз ету іске асыру және аймақтық, одан ары әлемдік дәрежедегі бейбітшілікті сақтаудағы атқарып отырған көпсалалы қызметін, оның оңды нәтижелерін ел ішінде және халықаралық деңгейде жариялаудағы осы саламен айналысатын тарихшылардың белсенділіктерін арттыру;

Осындай нақты бірлескен ауқымды да жоспарлы іс-шаралар атқарылғанда Отанымыздың көпұлтты тұрғындарының арасында Қазақстан қарулы күштерінің бүгінгі деңгейі мен қызметіне, Мемлекетіміздің қорғаныстық саясатына деген қанағаттанарлық және жауапкершілік сезімі орнайтын болады, Халық пен Армияның арасында тығыз байланыс орнатылады. Қазақстан Армиясының алдына қойған міндеттерді орындауға деген жауапты міндеттілік туады деп есептеуге болады.

Acknowledgements

We express our sincere gratitude to the Deputy Director of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Historical Sciences K.Sh. Alimgazinov, for selecting archival materials on the topic of the article; to Lieutenant General, Doctor of Historical Sciences, Professor A.B. Tasbolatov, for his valuable advice on current issues concerning the history of

the formation and development of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan; and to the Leading Researcher at the Institute of State History of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Political Sciences B.R. Sheriazdanov, for his practical advice on structuring the scholarly work. We also extend special appreciation to the staff of the National Academic Library of the Republic of Kazakhstan for providing the necessary materials. We thank the editorial board of the journal for their technical support and methodological recommendations.

Алғыс

Осы зерттеу жұмысы барысында мақаланың тақырыбына арналған архив деректерін іріктеуге қолдау көрсеткен Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві директорының орынбасары, тарих ғылымының докторы Қ.Ш. Әлімғазиновке, Қазақстан Республикасының Қарулы күштерінің құрылуы мен қалыптасу тарихының өзекті мәселелері бойынша құнды пікірлерімен кеңес берген генерал-лейтенант, тарих ғылымының докторы, профессор А.Б. Тасболатовқа, ғылыми еңбектің құрылымы бойынша кеңес берген ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Мемлекет тарихы институтының бас ғылыми қызметкері, саяси ғылымдар кандидаты Б.Р. Шерияздановқа алғысымызды білдіреміз. Сондай-ақ, қажетті материалдарды ұсынған ҚР Ұлттық академиялық кітапханасы қызметкерлеріне ерекше ризашылығымызды білдіреміз. Журнал редакциясына техникалық жағынан берген кеңестеріне алғыс айтамыз.

Благодарность

Выражаем искреннюю признательность заместителю директора Архива Президента Республики Казахстан, доктору исторических наук К.Ш. Алимгазину за подбору архивных материалов по теме статьи; генерал-лейтенанту, доктору исторических наук, профессору А.Б. Тасболатову за ценные советы по актуальным вопросам истории формирования и становления Вооруженных Сил Республики Казахстан; ведущему научному сотруднику Института истории государства Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК, кандидату политических наук Б.Р. Шериязданову, за практические советы по составлению структуры научного труда. Также выражаем особую признательность сотрудникам Национальной академической библиотеки РК за предоставленные необходимые материалы. Благодарим редакцию журнала за техническую поддержку и методические рекомендации.

Қосымша

1. Договора о военном сотрудничестве между РК и РФ, документы, информации, справки за 1992 год. Архив Президента РК (Далее АП РК). Ф. 75-н, оп. 1, д.850, лл.32-37.
2. Об аренде военных полигонов, расположенных в Казахстане. Документы, справки и др. 1992 год. АП РК. Ф. 75, оп. 1, д. 2944, л. 47
3. Двухсторонний Договор о военном сотрудничестве (ст.11) между Казахстаном и Россией. Соглашении, справки и др. 1994 год. АП РК. Ф. 75, оп. 1, д. 846, лл. 16-18.
4. О военном сотрудничестве между государствами СНГ и дальнейшем и пути его развития. Справки, информации и др. 1994 год. АП РК. Ф. 75, оп. 1, д. 2944, л. 116
5. Текст вступительного слова Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. на совместном заседании Советов Глав Государств и правительств СНГ 10 февраля

- 1995 г. Алматы. АП РК. Ф. 5-н, оп. 1, д. 5015, лл. 7-10.
6. Перспективы военного сотрудничества Государств-участники Содружества. доклады, проекты межправительственных соглашений и др. 1994 год. АП РК. Ф. 75-н, оп. 1, д. 2927, л. 38
 7. Тезисы выступления Президента РК Н.А.Назарбаева на пресс-конференции по итогам сессии Совета коллективной безопасности ОДКБ Москва. 10 декабря 2010 г. АП РК. Ф. 75-н, оп. 8, д. 1120, л. 2
 8. Соглашение с государствами СНГ в области экономики, обороны, безопасности, экологии. Соглашения, проекты документов, справки. 1995 год. АП РК. Ф. 75-н, оп. 1, д. 3198, л. 2
 9. Об итогах визита Президента РК Н.А.Назарбаева в США. Документы, проекты соглашений, выступления. 1994 год. АП РК. Ф. 5-н, оп. 1, д. 5202, лл. 50-54.
 10. Отношение со странами СНГ в области политики, экономики, безопасности. 1994 г. АП РК. Ф. 75-н, оп. 1, д. 3198, лл. 1-4.
 11. Основные направления внутренней и внешней политики Республики Казахстан в современном этапе. Политические письма посольств и представление РФ и заключения к ним. Справки, докладные записи, информации. Январь-июнь 1995 г. Архив внешней политики РФ (далее АВП РФ). Ф. 897, оп. 1, д. 3, лл. 4-15.
 12. Итоги встречи, переговоров Н.А. Назарбаева и Б.Н. Ельцина по вопросу о собственности на имущество СЯС. Справки, информации, доклады. 1992 год. АП РК. Ф. 75-н, оп. 1, д. 850, лл. 32-37.
 13. Об официальном визите Министра обороны Республики Казахстан в Китайскую Народную Республику. Информация, доклады, справки. 1997 год. АП РК. Ф. 75-н, оп. 1, д. 3270, лл. 17-19.
 14. Об итогах официального визита Министра обороны Республики Казахстан в Китайскую Народную Республику. Информация, доклады, справки. 1997 год. АП РК. Ф. 75-н, оп. 1, д. 3265, лл. 6-12.
 15. Документы о сотрудничестве Республики Казахстан с Турецкой Республикой по вопросам обороны и безопасности. Информации, письма, ноты. 6 января - 1 декабря 1997 год. АП РК. Ф. 75-н, оп. 1, д. 3412, лл. 73-74.
 16. Положение в СНГ в 1995 году. Справки, докладные записи, информации. Москва, 1996 год. АВП РФ. Ф. 897, оп. 3, д. 7, лл. 66-67.
 17. О послании Президента Казахстана к народу Казахстана (Казахстан 2030). Докладные записи, информации, справки. Москва, 1997 год. АВП РФ. Ф. 897, оп. 4, д. 12, л. 93
 18. Документы по военному и военно-техническому сотрудничеству с Российской Федерацией. Справки, проекты договоров, соглашения. Июль 1992 - февраль 1993 г. АВП РФ. Ф. 5-н, оп. 1, д. 3351, л. 2
 19. Выступление Президента РК Н.А.Назарбаева на утреннем заседании Саммита по ядерной безопасности по теме «Национальные меры по снижению угрозы ядерного терроризма и обеспечению безопасности ядерного материала». Вашингтон, 13 апреля 2010 год. АП РК. Ф. 5-н, оп. 1, д. 1127, лл. 2-5.
 20. Тезисы выступления Президента РК Н.А.Назарбаева на Саммите ОБСЕ. Астана, 1 декабря 2010 г. АП РК. Ф. 5-н, оп. 8, д. 1084, лл. 2-3.

Әдебиеттер тізімі

- Айткен Д. *Казakhstan. Сюрпризы и теоретипы*. Москва: Художественная литература. 2011. 208 с.
- Актуальные проблемы внешней политики Казахстана. *Сборник статей*. Под общей ред. К. Токаева. Москва: Русский Раритет. 1998. 413 с.
- Дубовцев Г. *Военная безопасность Республики Казахстан: опыт, актуальные проблемы, основные направления обеспечения*. Астана: КИСИ При Президенте. 2012. 218 с.
- Ещанов А., Баянов А., Губашев С. *Правовое регулирование обеспечения военной безопасности и обороны Республики Казахстан*. Нур-Султан: Национальный университет обороны имени Первого Президента Республики Казахстан-Елбасы. 2020. 190 с.
- Касенова Т. *Атомная степь: как Казахстан отказался от ядерного оружия*. Алматы: Steppe & World Publishing. 2024. 368 с.
- Қазақстан тарихы*. 5-том. Алматы: Атамұра. 2010. 517 б.
- Қарулы күштердің қызметінің әскери-техникалық қамтамасыз етілуі: әлемдік тәжірибе және даму үрдістері. *Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдар жинағы*. Нұр-Сұлтан: 2020. 413 б.
- Назарбаев Н. *Тәуелсіздік дәуірі*. Астана: ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы қоры. 2017. 508 б.
- Нурымбетова Г., Қудайбергенов Р. *Внешиполитические инициативы Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева*. Историко-документальное исследование. Алматы: Қазақ энциклопедиясы. 2010. 384 с.
- Молдашева А. *Правовые основы организации деятельности Вооруженных сил Республики Казахстан: состояние и перспективы*. Астана: Национальный университет обороны имени Первого Президента Республики Казахстан- Елбасы. 2023. 135 с.
- Сагадиев М., Бекболатов А. *Әскери дайындықтың физикалық аспектілері*. Нұр-Сұлтан: Қорғаныс министрлігі баспасы. 2021. 198 б.
- Тоқаев Қ. *Беласу*. Алматы: Дәуір. 2008. 552 б.

References

- Aitken D. *Kazakhstan. Siurprizy i steoretipy*. Moscow: Fiction Publ. 2011. 208 p. (in Russian)
- Aktualnye problemy vneshnei politiki Kazakhstana. *Collection of articles*. Pod obshchei red. K.K. Tokaeva. Moscow: Russian Rarity Publ. 1998. 413 p. (in Russian)
- Dubovtsev G. *Voennaia bezopastnost Respubliki Kazakhstan: opyt, aktualnye problemy, osnovnye napravleniia obespecheniia*. Astana: Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan Publ. 2012. 218 p. (in Russian).
- Eshchanov A.Sh., Baianov A.M., Gubashev S.S. *Pravovoe regulirovanie obespecheniia voennoi bezopasnosti i oborony Respubliki Kazakhstan*. Nur-Sultan: National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy Publ. 2020. 190 p. (in Russian)
- Kasenova T. *Atomnaia step: kak Kazakhstan otkazalsia ot iadernogo oruzhiia*. Almaty: Steppe & World Publishing Publ. 2024. 368 p. (in Russian).
- Qazaqstan tarihy*. Vol.5. Almaty: Atamura Publ. 2010. 517 p. (in Kazakh)
- Qaruly küşterdiñ qyzmetiniñ äskeri-tehnikalyq qamtamasyz etilui: älemdik täjiribe jäne damu ürdisteri. *Collection of Materials from the International Scientific Conference*. Nur-Sultan: 2020. 413 p. (in Kazakh)
- Nazarbayev N. *Täuelsizdik дәuiri*. Astana: First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy Foundation Publ. 2017. 508 p. (in Kazakh)

- Nurymbetova G., Kudaibergen R. *Vneshnepoliticheskie initsiativy Prezidenta Respubliki Kazakhstan N.A. Nazarbaeva*. Historical and documentary study. Almaty: Kazakh Encyclopedia Publ. 2010. 384 p. (in Russian)
- Moldasheva A. *Pravovye osnovy organizatsii deiatelnosti Vooruzhennykh sil Respubliki Kazakhstan: sostoianie i perspektivy*. Astana: National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy Publ. 2023. 135 p. (in Russian)
- Sagadiev M.T., Bekbolatov A.K. *Äskeri daiyndyqtyñ fizikalyq aspektleri*. Nur-Sultan: Ministry of Defense Press Publ. 2021. 198 p. (in Kazakh)
- Toqaeв Q. *Belasu*. Almaty: Däuir Publ. 2008. 552 p. (in Kazakh)

Information about the authors

Ganiy Karassayev – Doctor of Historical Sciences, Chief Researcher, Institute of State History of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, 8 Mangilik El Avenue, 010000, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-8579-7922>, karasayev_gm@mail.ru

Kanat Yensenov – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Professor, Department of Regional Studies, Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Street, 010000, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0000-1853-4869>, kanat-02-79@mail.ru

Nurzhan Konrбай – PhD, Leading Researcher, Institute of State History of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, 8 Mangilik El Avenue, 010000, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-1284-3403>, nurjan12.kz@mail.ru

Akkaiyn Balykova – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher, Institute of State History of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, 8 Mangilik El Avenue, 010000, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-5660-694X>, akkain-b@yandex.ru

Авторлар туралы мәлімет

Ғани Қарасаев – тарих ғылымдарының докторы, бас ғылыми қызметкері, ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің Мемлекет тарихы институтының Мәңгілік ел даңғылы, 8, 010000, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-8579-7922>, karasayev_gm@mail.ru

Қанат Еңсенов – тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Халықаралық қатынастар факультеті аймақтану кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-дің, Сәтпаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0000-1853-4869>, kanat-02-79@mail.ru

Нұржан Қонрбай – PhD, жетекші ғылыми қызметкері ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің Мемлекет тарихы институтының, Мәңгілік ел даңғылы, 8, 010000, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-1284-3403>, nurjan12.kz@mail.ru

Аққайың Балыкова – тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, жетекші ғылыми қызметкері, ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Мемлекет тарихы институты, Мәңгілік ел даңғылы, 8, 010000, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-5660-694X>, akkain-b@yandex.ru

Сведения об авторах

Ганий Карасаев – доктор исторических наук, главный научный сотрудник Института истории государства Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, пр. Мангилик ел, 8, 010000, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-8579-7922>, karasayev_gm@mail.ru

Канат Енсенев – кандидат исторических наук, ассоциированный профессор, профессор кафедры регионоведения факультета международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0000-1853-4869>, kanat-02-79@mail.ru

Нуржан Конрбай – PhD, ведущий научный сотрудник Института истории государства Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, пр. Мангилик ел, 8, 010000, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-1284-3403>, nurjan12.kz@mail.ru

Аккайын Балыкова – кандидат исторических наук, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории государства Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, пр. Мангилик ел, 8, 010000, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-5660-694X>, akkain-b@yandex.ru

Contribution of the authors

G. Karasaev – defined the scientific concept of the article's topic and the structure of the research problem. Systematized historical and documentary materials, prepared the introduction, main part, conclusion, and recommendations section. Provided scientific supervision of the research, ensuring its substantive and methodological quality. In addition, worked with domestic and foreign archival materials, selected the necessary sources, and conducted a review of foreign scholarly literature.

K. Ensenov – analyzed the historical stages of the defense policy of the Republic of Kazakhstan and carried out a comparative analysis of a number of sources. Participated in preparing the section devoted to Kazakhstan's role within the CIS and the CSTO, contributed to the processing of materials, and took part in writing the main and analytical parts of the article.

N. Konrбай – collected materials related to Kazakhstan's defense cooperation with international organizations, in particular with NATO, the SCO, and the USA, and participated in preparing the corresponding sections. Contributed to editing the academic style and grammatical accuracy of the article.

A. Balykova – participated in preparing the introduction and methodological sections of the article, analyzed sources based on the principles of historical systematization and the comparative method. Standardized bibliographic references and carried out the technical editing of the article.

Авторлардың қосқан үлесі

Ғани Қарасаев – мақала тақырыбының ғылыми тұжырымдамасын айқындап, зерттеу мәселесінің құрылымын анықтады. Тарихи-деректік материалдарды жүйелеп, мақаланың кіріспе, негізгі, қорытынды және ұсыныс бөлімдерін әзірледі. Жалпы зерттеу жұмысына ғылыми жетекшілік жасап, оның мазмұндық және әдіснамалық сапасын қамтамасыз етті. Сонымен қатар, шетелдік және отандық архивтік материалдармен жұмыс жасап, қажетті деректерді іріктеді. Шетелдік еңбектерге шолу жасады.

Қанат Енсенев – ҚР-ның қорғаныс саясатына қатысты тарихи кезеңдерді талдап, бірнеше дереккөздерге салыстырмалы талдау жүргізді. Әсіресе ТМД және ҰҚШҰ шеңберіндегі Қазақстанның рөліне арналған бөлімді дайындауға қатысып, материалдарды өңдеуге үлес қосты. Мақаланың негізгі және талдау бөлімдерін жазуға атсалысты.

Нұржан Қонрбай – халықаралық ұйымдармен, атап айтқанда НАТО, ШЫҰ және АҚШ-пен қорғаныстық ынтымақтастық бағытындағы деректерді жинақтап, тиісті бөлімдерді әзірлеуге қатысты. Мақаланың ғылыми стилін және грамматикалық талаптарын дайындауға ат салысты. Аққайың Балыкова – мақаланың кіріспе және әдіснама бөлімдерін дайындауға қатысып, деректерге тарихи жүйелілік пен салыстырмалы әдіс негізінде талдау жүргізді. Мақаладағы сілтемелерді біріздендірді және техникалық редакциясына жауапты болды.

Вклад авторов

Г. Карасаев – определил научную концепцию темы статьи и структуру исследуемой проблемы. Систематизировал историко-документальные материалы, подготовил введение, основную часть, заключение и раздел с рекомендациями. Осуществлял научное руководство исследованием, обеспечивал его содержательное и методологическое качество. Кроме того, работал с отечественными и зарубежными архивными материалами, осуществил отбор необходимых источников и провёл обзор зарубежной научной литературы.

К. Енсенев – проанализировал исторические этапы оборонной политики Республики Казахстан, провёл сравнительный анализ источников. Принял участие в подготовке раздела, посвящённого роли Казахстана в рамках СНГ и ОДКБ, внёс вклад в обработку материалов. Участвовал в написании основной и аналитической частей статьи.

Н. Конрбай – собрал материалы, касающиеся сотрудничества Казахстана в области обороны с международными организациями, в частности с НАТО, ШОС и участвовал в подготовке соответствующих разделов. Принял участие в редактировании научного стиля и корректировке текста статьи.

А. Балыкова – участвовала в подготовке введения и методологического раздела статьи, провела анализ источников на основе принципов исторической систематизации и сравнительного метода. Осуществила унификацию библиографических ссылок и осуществила техническое и редакционное оформление статьи.

Disclosure of conflict-of-interest information. The authors claim no conflict of interest / **Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.** Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді. / **Раскрытие информации о конфликте интересов.** Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье.

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 24.12.2025.

Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрена рецензентами: 15.02.2026.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 05.03.2026.

Научная статья / Research Article
МРНТИ / IRSTI 03.41.01

<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-119-137>

On the issue of the results of the re-election of the Soviets in 1927 in the Cossack ASSR

M. Izguttinov^a , Kh. Maslov^a

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

 izguttinov@gmail.com

Abstract. The relevance of the author's research lies in the formation of a historiographical understanding of the emergence of the Soviet electoral system and the Soviet state power apparatus. The historiography of electoral history has accumulated substantial scholarly experience reflected in published articles, monographs, and defended dissertations across a broad academic field; this topic has also been actively developed in Kazakhstan. Despite a certain degree of critical assessment, it can be noted that the principle of popular sovereignty within the Soviet electoral system became a political platform of state democracy implemented from above. The controversial nature of the issue lies in the question of whether the electoral system formed in the RSFSR as a whole, and in the Kazakh ASSR as part of the union system, genuinely contained elements of popular self-government. The key research question and scientific novelty of the article consist in the analysis of the 1926-1927 electoral campaign based on the content of an archival document introduced into scholarly circulation for the first time, identified in the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan. The narratives of the presented document and the authors' research analysis reveal the multilevel relationships between state authorities and the electorate through a comparative examination of data that confirm or refute specific fragments of the document. The article examines the 1926-1927 electoral campaign in the Kazakh ASSR in the context of the tightening of Soviet electoral policy, taking into account the Instruction on Elections approved on November 4, 1926, by the Presidium of the All-Russian Central Executive Committee (VTsIK). The new Instruction, which replaced the 1925 document, introduced mechanisms of stricter control, including the expansion of categories of persons deprived of electoral rights (including those using hired labor), detailed procedures for compiling lists of *lishentsy* and for appealing unlawful deprivation of voting rights, the strengthening of the role and significance of electoral commissions, as well as the introduction of quorum requirements for electoral assemblies (at least 35% of eligible voters). The identified archival document reconstructs the phased implementation of the electoral campaign calendar plan, the formation of electoral commissions, the determination and format of their activities at the local level – including agitation work – the conduct of meetings, compliance with electoral procedures, mandatory oversight by authorized representatives, and their actions in response to identified violations. One of the outcomes of the 1926-1927 elections was an increase in the number of individuals deprived of electoral rights. The uniqueness of the published document lies in the numerous examples cited by authorized officials in their reports concerning cases of disenfranchisement. Such large-scale deprivation of citizens' electoral rights reflects not only the provisions of the Instruction on Elections but also the arbitrary interpretation of its clauses by electoral commissions at the gubernial, district, city, and rural (*aul*) levels. Virtually all electoral campaigns were accompanied by *talasovki* and clan-based confrontations in rural communities both during the pre-election period and in the course of the elections themselves. The article is based on a variational-critical approach that combines the analysis of state sources with regional specificity. The author's historiographical review demonstrates sustained scholarly interest in the problem under study and its significance for the historical research community.

Keywords: Kazakh ASSR; electoral campaign; archival documents; disenfranchised persons; elections; instruction

For citation: Izguttinov M., Maslov Kh. On the issue of the results of the re-election of the Soviets in 1927 in the Cossack ASSR. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Vol.154, no.1, pp.119-137. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-119-137>

Funding. The article was prepared within the framework of the implementation of a scientific project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan on the topic: AP26197673 «Electoral Campaigns for Local Self-Government Bodies in Kazakhstan: Implementation Experience and Electoral Practices (1921-1936)».

1927 жылы Қазақ АКСР-інде өткізілген кеңестерді қайта сайлаудың нәтижелері туралы

М. Изгуттинов^а, Х. Маслов^а

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Авторлық зерттеудің өзектілігі кеңестік сайлау жүйесінің және кеңестік мемлекеттік билік аппаратының қалыптасуы туралы тарихи танымды қалыптастырумен айқындалады. Сайлау жүйесінің тарихнамасы жарияланған мақалаларда, монографияларда және қорғалған диссертациялық зерттеулерде көрініс тапқан елеулі ғылыми тәжірибеге ие. Бұл тақырып Қазақстанда да белсенді түрде зерттеліп келеді. Белгілі бір сын пікірлерге қарамастан, кеңестік сайлау жүйесіндегі халық билігі қағидаты жоғарыдан енгізілген мемлекеттік демократияның саяси платформасына айналғанын атап өтуге болады. Мәселенің пікірталастылығы РКФСР көлемінде және одақтық жүйенің құрамдас бөлігі ретінде Қазақ АКСР-інде қалыптасқан сайлау жүйесінің шын мәнінде халықтық өзін-өзі басқару элементтерін қамтыды ма деген сауалмен байланысты. Мақаланың негізгі мәселесі мен ғылыми жаңалығы 1926-1927 жылдардағы сайлау науқанын Қазақстан Республикасы Президентінің Архивінен анықталып, ғылыми айналымға алғаш рет енгізіліп отырған архивтік құжат негізінде талдау болып табылады. Ұсынылған құжаттың мазмұны мен авторлардың ғылыми-зерттеушілік талдауы деректерді салыстыру арқылы билік пен халық сайлаушылары арасындағы көпсатылы өзара қатынастарды, құжаттағы жекелеген фрагменттерді растайтын немесе жоққа шығаратын мәліметтер аясында ашып көрсетеді. Мақалада Қазақ АКСР-індегі 1926-1927 жылдардағы сайлау науқаны 1926 жылғы 4 қарашада БОАК Президиумы бекіткен сайлау туралы нұсқаулықты ескере отырып, кеңестік сайлау саясатының қатаңдануы контекстінде қарастырылады. 1925 жылғы құжатты алмастырған жаңа сайлау нұсқаулығы бақылаудың неғұрлым қатаң тетіктерін енгізді, соның ішінде сайлау құқығынан айырылатын тұлғалар санатын кеңейту (оның ішінде жалдамалы еңбекті пайдаланғаны үшін), «лишенецтер» тізімін жасау және сайлау құқығынан заңсыз айыруға шағымдану рәсімдерін нақтылау, сайлау комиссияларының рөлі мен маңызын арттыру, сондай-ақ сайлау жиналыстарының кворумына қойылатын талаптарды енгізу (дауыс беру құқығы барлардың кемінде 35%-ы). Анықталған архивтік құжат сайлау науқанын іске асырудың күнтізбелік жоспарының кезең-кезеңмен жүзеге асырылуын, сайлау комиссияларын қалыптастыруды, жергілікті жерлердегі сайлау комиссияларының қызметінің сипаты мен формаларын, соның ішінде үгіт-насихат жұмыстарын, жиналыстарды өткізуді, сайлау рәсімдерінің сақталуын, уәкілетті тұлғалар тарапынан жүргізілген міндетті бақылауды және анықталған заңбұзушылықтарға қатысты олардың әрекеттерін қайта жаңғыртады. 1926-1927 жылдардағы сайлаулардың нәтижелерінің бірі сайлау құқығынан айырылған тұлғалар санының артуы болды. Жарияланып отырған құжаттың бірегейлігі уәкілетті тұлғалардың есептерінде сайлау құқығынан айыру фактілеріне қатысты келтірілген көптеген мысалдардың болуымен

айқындалады. Азаматтарды сайлау құқығынан жаппай айыру тек Сайлау туралы нұсқаулықтың талаптарымен ғана емес, сонымен қатар губерниялық, уездік, қалалық және ауылдық-селолық сайлау комиссиялары деңгейінде нұсқаулық тармақтарының жергілікті деңгейде өз бетінше түсіндіріліп, қолданылуымен де байланысты болды. Іс жүзінде барлық сайлау науқандары қарсаңында және сайлау барысында ауылдарда руаралық қақтығыстар мен «таласовкалармен» қатар жүрді. Мақала мемлекеттік дереккөздер мен өңірлік ерекшеліктерді талдауды ұштастыратын вариативті-сыни тәсіл негізінде жазылған. Авторлық тарихнамалық шолу зерттеліп отырған мәселенің өзектілігін және оның тарихи қауымдастық үшін маңызын көрсетеді.

Түйін сөздер: Қазақ АКСР-і; сайлау науқаны; архивтік құжаттар; сайлау құқығынан айырылған тұлғалар; сайлау; нұсқаулық

К вопросу о итогах перевыборов советов в 1927 году по Казакской АССР

М. Изгуттинов^а, Х. Маслов^а

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Аннотация. Актуальность авторского исследования заключается в формировании историографии о становлении советской избирательной системы и советского государственного аппарата власти. Историография советской избирательной системы имеет значимый опыт в опубликованных статьях, монографиях, защищенных диссертациях в обширном научном сегменте, в том числе и в Казахстане данная тема активно разрабатывается. Несмотря на определенную долю критики, можно отметить, что принцип народовластия советской избирательной системы стал политической платформой государственной демократии, запускаемой сверху. Дискуссионность вопроса заключается в том, действительно ли сформированная система выборов в целом в РСФСР, в том числе в Казахской АССР как части союзной системы, несла в себе элементы народного самоуправления. Научная новизна исследования заключается в анализе избирательной кампании 1926-1927 гг. на основе содержания впервые вводимого в научный оборот архивного документа, выявленного в Архиве Президента Республики Казахстан. Сюжеты представленного документа и научно-исследовательский анализ авторов раскрывают вопросы многоступенчатых взаимоотношений власти и народных избирателей в фокусе сопоставления данных, подтверждающих или опровергающих фрагменты документа. В статье исследуется избирательная кампания 1926-1927 гг. в Казахской АССР в контексте ужесточения советской избирательной политики с учетом инструкции о выборах, утвержденной 4 ноября 1926 г. Президиумом ВЦИК. Новая инструкция о выборах заменила документ 1925 г. и заложила механизмы более жесткого контроля, в том числе расширение категорий лиц, лишаемых избирательных прав (в т. ч. по признаку использования наемного труда), детализацию процедур составления списков «лишенцев» и обжалования ими незаконного лишения избирательных прав, усиление роли и значимости избирательных комиссий, а также введение требований к кворуму избирательных собраний (не менее 35 % имеющих право голоса). Выявленный архивный документ реконструирует поэтапность календарного плана реализации избирательной кампании, формирование избирательных комиссий, определение и формат деятельности избирательных комиссий на местах в том числе и агитационную работу, проведение собраний, соблюдение процедуры проведения выборов, обязательный контроль со стороны уполномоченных и их действия по выявленным нарушениям и пр. Одним из результатов выборов

1926-1927 гг. является рост численности лиц, лишенных избирательных прав. Уникальность публикуемого документа в множестве упоминаемых уполномоченными в отчете примеров по фактам лишения избирательных прав. Столь масштабное лишение граждан избирательных прав свидетельство не только о положениях Инструкции о выборах, но и о произвольном толковании ее пунктов избирательными комиссиями на уровне губернских, уездных, городских и аульно-сельских избирательных комиссиях. Практически все избирательные кампании сопровождали таласовки, родовое противостояние в аулах в предвыборную кампанию и непосредственно в выборах. Статья написана с опорой на вариативно-критический подход, сочетающий анализ государственных источников и региональной специфики. Авторский историографический обзор демонстрирует интерес к исследуемой проблеме и ее значимость для исторического сообщества. Ключевые слова: Казакская АССР; избирательная кампания; архивные документы; лица, лишенные избирательных прав; выборы; инструкция

Для цитирования: Изгуттинов М., Маслов Х. К вопросу о итогах перевыборов советов в 1927 году по Казакской АССР. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Т.154, no.1, с.119-137. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-119-137>

Финансирование: статья подготовлена в рамках проекта по грантовому финансированию Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан АР26197673 «Избирательные кампании в органы местного самоуправления Казахстана: опыт реализации и электоральные практики (1921-1936 гг.)».

Введение

4 ноября 1926 года Президиум ВЦИК утвердил инструкцию о выборах городских и сельских советов и о созыве съездов советов, что автоматически упразднило предыдущую инструкцию, утвержденную 13 октября 1925 года. Вместе с тем принятая инструкция 1926 года стала началом «закручивания гаек» то есть проведения более жесткой политики избирательной кампании в сравнении с выборами 1924 года. Ввиду того, что одним из результатов предыдущих выборов стало проникновение в советы социально чуждых элементов, т.н. «бывшие», была усилена роль избирательных комиссий. Последним были расширены права и полномочия по фильтрации списков избирателей. В частности, в указанной инструкции были детализированы категории лиц, подлежащих лишению избирательных прав на классовой основе с расширением понятия «эксплуатация» / использование наемного труда. Пошагово был расписан алгоритм лишения избирательных прав, включая составление списка лишенцев. А также порядок обжалования через специально созданные избирательные комиссии, что естественным образом усложняло административные процедуры и удлиняло процесс рассмотрения, искусственно затягивая его.

В практику избирательной кампании инструкцией 1926 годы были введены организация избирательных собраний, также были уточнены требования к кворуму для проведения избирательных собраний. Собрание считалось состоявшимся, если на нём присутствовало не менее 35% лиц, имеющих право участвовать в выборах по данному избирательному участку. Указанные пункты усилили контроль над избирательными участками с одной стороны, с другой расширили функционал местных органов, регламентировав

правила каждого этапа избирательной кампании. Если явка была ниже, собрание переносилось на другой день. Инструкцию дополнили пункты по лишенцам, в частности вводились разделы о рассмотрении жалоб и восстановлении в избирательных правах, лиц, лишенных их. Естественно, классовый подход избирательной системы не изменился, однако определенные изменения социальной политики в отношении лишенцев были очевидны.

Цель статьи – показать документированную процедуру избирательной кампании на примере опубликованной итоговой сводки по перевыборам 1927 года, раскрывающей процесс выборов и статистические данные, наглядно демонстрирующие участие казахских аулов в выборах 1926-1927 гг.

Материалы и методы

В фондах российских архивов – Государственного архива Российской Федерации (далее ГАРФ) и Российского государственного архива социально-политической истории (далее РГАСПИ), а также в Архиве Президента Республики Казахстан (далее АП РК) и Центрального государственного архива Республики Казахстан (далее ЦГА РК) – отложились уникальные документы, раскрывающие фрагменты избирательных кампаний, проводимых в Казахской АССР. Фонды Всесоюзный центральная исполнительный комитет (ВЦИК), Народный комиссариат внутренних дел РСФСР (НКВД РСФСР), Центральный исполнительный комитет СССР (ЦИК СССР) содержат постановления, директивы, инструкции, протоколы, отчеты, документальное оформление и прочие сопроводительные письма и переписку, включая статистические материалы по КАСР. В фондах казахстанских архивов АП РК и ЦГА РК отложились региональные материалы, свидетельствующие о уникальных явлениях, наблюдаемых в процессе проведения избирательной кампании, в том числе и визуальные, как газеты с опубликованными списками по лишенным избирательных прав.

Нами представлен документ, выявленный в АП РК «Итоговая сводка перевыборов советов в 1927 году по Казакской АССР», состоящий из нескольких разделов:

- Организация избирательных комиссий;
- План избирательной комиссии;
- Обеспечение избирательной комиссии литературой;
- Информация по лишенным избирательных прав и работа комиссии по обращениям населения;
- Отчетность избирательных комиссий.

Документ содержит информацию по четырем губерниям: Акмолинская, Актюбинская, Джетысуйская, Кустанайская, Уральская, Семипалатинская, Сыр-Дарьинская и Каракалпакская АО. Содержание представленного документа интересно детализацией проводимой избирательной кампании, в частности формированием состава избирательных комиссий в губерниях, серьезно отстававших от даты создания Центральной избирательной комиссии 11 ноября 1926 г., в некоторых губерниях комиссии были созданы в первые десять дней января 1927 г., а в Джетысуйской области в Чуйском районе избирательная комиссия была создана после вторичного напоминания из центра. Рамочные даты обозначены началом 15 декабря 1926 г. и завершающим съездом 1 апреля 1927 г. Судя по отчету не все прошло относительно намеченного календарного плана, в целом комиссия оценила проведение выборов удовлетворительно. Выборы

контролировались на местах присутствием и наездами уполномоченных, раздачей пропагандистских материалов, агитационными собраниями, противостоянием родовым интересам.

По оценке участия в избирательной кампании можем воспользоваться дополнительными данными итоговых данных, опубликованных ВЦИК РСФСР в 1927 году. Согласно данным, ВЦИК в избирательной кампании 1927 г. Казакская Автономия была представлена участием следующих городов в статистическом разрезе по численности населения:

Кзыл-Орда – 22560; Акмолинск – 12770; Актюбинск – 20820; Алма-Ата – 45379; Аулие-Ата – 24856; Гурьев – 11992; Джамбей – 2390; Джаркент – 10956; Зайсан – 7246; Каркаралы – 7103; Кокчетав – 11013; Кустанай – 25380; Лепсинск – 4351; Ново-Казалинск – 5800; Павлодар – 17927; Петропавловск – 48922; Семипалатинск – 56000; Туркестан -21786; Турткуль – 4252; Усть-Каменогорск – 13928; Уральск – 35944; Челкар – 2860; Чимбай – 5426; Чимкент – 21460 (Итоги 1928). ВЦИК не получил сведения о выборах по семи городам; городской совет в Ново-Казалинске был образован в 1927 г., отметим, что ВЦИК также не получил сведения о выборах в горсовет по шести городам.

В избирательную кампанию 1927 г. на выборах в РСФСР в сельсоветы по РСФСР из 40 473 754 избирателей участвовало в выборах 19 242 754 избирателей, что составило 47,5%. Динамика роста участия избирателей с 22,3% 1922 года выросла до 47,5% в 1927 г. По Казакской АССР наблюдались незначительные колебания в 1927 году процент всех избирателей составил 50,0%, в 1925-1926 гг. процент был чуть выше – 51,8% ([Выборы 1928: 6-7](#)).

Особое внимание в отчете уделено лишенцам, в губерниях опираясь на секретное циркулярное письмо на время проведения избирательной кампании «выселяли лиц лишенных избирательных прав, тормозящих проведение выборов»¹. В указанную избирательную кампанию, строго применяемый в уездах и аулах классовый подход привел к увеличению процента лишенных избирательных прав в ауле и деревне по Казакстану в целом с 0,9% всех избирателей в 1925/26 г. до 4,6% в 1927 году...»². Огромный поток жалоб на неправильное лишение и ходатайств о восстановлении в избирательных правах характерен для указанной избирательной кампании не только для Казакской автономии, но и в целом по РСФСР. Например, в ходе выборов 1925-1926 годов в РСФСР поступило 469 жалоб, за первые 9 месяцев 1926-1927 годов поступило 10820 жалоб, практически в 20 раз больше ([Итоги выборов в Советы РСФСР 1928: 33](#)). Отметим, что это жалобы, поступившие только в центральную комиссию, данные с мест не были еще включены. Вместе с тем, данные по губерниям Казакской автономии представлены в отчетных документах, отложившихся в фондах ЦГА РК. Список лиц, лишенных избирательных прав на местах, согласно губернским отчетам, соответствовал Конституции и инструкции по перевыборам, по требованиям его публиковали в газете и вывешивали в специально отведенных местах для всеобщего ознакомления. Довольно часто на местах допускались ошибки и наблюдалось предвзятое отношение к лицам, прибегающим к наемному труду с целью извлечения прибыли и живущим на нетрудовые доходы. Центризбиркомом в выборы 1926-1927 гг. было рассмотрено 12,9% всех жалобных дел, из числа лишённых избирательных прав за использование наёмного труда 23,6 % были восстановлены в правах после изучения ходатайств обратившихся ([Итоги выборов в Советы РСФСР 1929: 34](#)).

Авторы в исследовательской оценке и работе с источниками опирались на вариативно-критический подход, рассматривая предложенную тему в фокусе разнообразия выявленных материалов. Авторский метод учитывал не только государственные источники в рамках изучаемой хронологии, но географию региона с целью демонстрации различных статистических данных в приводимом документе. Совокупность научных методов позволила детализировать проблемные вопросы избирательной системы и их региональное статистическое разнообразие.

Литературный обзор

Историография избирательной системы и избирательных кампаний в Советы на сегодня весьма обширна и многопланова. Изучение выборов 1920-1930-х гг. имеет значительную традицию как в советской, так и в постсоветской историографии. Особый интерес у специалистов вызывает раннесоветская избирательная модель 1918-1936 годов. На данный момент в историографии наиболее изучены избирательные кампании 1920-х годов, что объясняется интересом к формированию аппарата советской власти на местах, в то время как выборы первой половины 1930-х гг., приведшие к укреплению политической системы, остаются малоизученными. Несмотря на наличие значительного количества работ, посвященных электоральным процессам в разных регионах СССР, ощущается явный недостаток исследований, анализирующих выборные кампании в национальных республиках и автономиях.

Первые публикации, посвященные роли партии в формировании аппарата советской власти на местах, появились в середине 1920-х гг. Рост научного интереса к теме советизации Казахстана и советизации аула в контексте изучения избирательной системы относится к периоду становления казахской исторической науки 1940–1950-е гг. Ее результаты нашли отражение в первой обобщающей работе «История Казахской ССР», подготовленной казахстанскими специалистами совместно с группой видных московских ученых, оказавшихся в республике в эвакуации. Особо следует остановиться на исследованиях московского историка А.П. Кучкина, который будучи заведующий сектором архивов Центрального государственного партийного архива (ЦПА ИМЛ, ныне – РГАСПИ) получил возможность в годы войны работать с коллекциями Института истории партии при ЦК КП(б) Казахстана (ныне АП РК) и несколькими областными партийными архивами. Первая крупная публикация вышла в 1946 г., а в 1949 г. была защищена докторская диссертация, по итогам которой в 1962 г. была опубликована монография (Кучкин 1946). Одна из ее глав посвящена советским избирательным практикам второй половины 1920-х гг. в условиях Казахстана. Несомненным достижением автора стало то, что он попытался осмыслить политику «оживления советов» в контексте не только социально-классового, но и родового противостояния. Кучкин сформулировал концепцию «родовых советов», полагая, что в середине 1920-х гг. она рассматривались властью как возможная альтернатива привычным советам при организации «советов для кочевников». В целом в советский период интерес к советской избирательной системе проявлялся в большей степени в анализе формирования советской управленческой системы в фокусе народовластия, самоуправления.

Вопросы истории избирательной системы в Казахской автономии не получили столь широкого освещения в научном сообществе, однако есть публикации прямо

или косвенно затрагивающие отдельные вопросы предложенной авторами темы. В Казахстане был опубликован ряд научных статей, очень близких по тематическому направлению к нашему исследованию, а именно источниковедческий анализ итогового доклада Акмолинского губернского исполкома по динамике выборов в Казахской АССР и в том числе Акмолинской губернии, проведен подробный анализ и представлена таласовочная борьба за власть во время избирательной кампании в казахских аулах, что вполне сопоставимо с выборами имперского периода (Аблажей, Жанбосинова 2024). Эти же авторы рассмотрели избирательную кампанию 1925-1926 гг., последовательность изучения указанной проблемы демонстрирует анализ кассации выборов 1924 года и исследовательский фокус выборной тематики в лозунге «оживление советов». «Советизация аула» вынесла на поверхность не классово-политическое противостояние, а родовое – борьба кланов на власть в советском аппарате (Аблажей, Жанбосинова 2025). Участие родовых группировок и их адаптационные практики в избирательных кампаниях Казахской автономии через призму впервые введенных архивных материалов рассмотрели Е. Сайлаубай, А. Жанбосинова (Sailaubay, Zhanbossinova 2024)

История выборов и законодательные практики активно разрабатываются в российском научном сегменте, есть множество интересных исследований касаясь региональных избирательных систем в советском обществе. Ракурс научных тематических направлений охватывает широкий спектр вопросов, начиная от дискриминации избирательного права до механизма взаимодействия власти с населением – избирателями. На общем фоне выделяются работы М. Саламатовой профессионально на протяжении десяти лет занимающейся разработкой различных сюжетов избирательной системы советского государства. Ее публикации затрагивают вопросы ранее не исследованные в историографии, как оценка применяемых технологий в выборных практиках, электоральных поведенческих практик и пр. (Саламатова 2016, 2025)

Краткий экскурс в историографию авторской темы демонстрирует, что источниковедческий анализ и публикация архивных документов, освещающих вопросы избирательных кампаний в советском Казахстане не стал предметом более детальных исследований. Публикация архивного документа, впервые вводимого в научный оборот позволит заложить основы документационного изучения материалов выборов в Казахской автономии и даст толчок новым научно-исследовательским сюжетам.

№

Итоговая сводка перевыборов советов в 1927 году по Казакской АССР

г. Кзыл-Орда

не позднее 1927 г.

ИТОГОВАЯ СВОДКА ПЕРЕВЫБОРОВ СОВЕТОВ В 1927 ГОДУ ПО КАССР

ОРГАНИЗАЦИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ КОМИССИЙ

1. ОРГАНИЗАЦИОННО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА.

Постановлением КЦИК-а центральная избирательная комиссия была образована 11/XI-1926 г. в составе 11 человек, под председательством секретаря КЦИК-а тов. АРАЛБАЕВА.

Губернские избирательные комиссии были образованы с 25 ноября 1926 г. Низовые избирательные комиссии были образованы во второй половине декабря 1926 г. и в первой половине января (в Кара-Калпакии). При организации низовых избиркомов был допущен целый ряд ненормальностей:

1) «... Аулсельизбиркомы не создавались советами, а избирались на общих собраниях граждан-сходах». (в с. Иеновск Джаркентск. уезда Джетысуйской губ., в Бухтарминском у. Сем. губ., в Талкубасской вол. Сыр-Дарьинской губ.)

2) «... Организация отдельных волостных и аулсельизбиркомов задержалась до начала января 1927 г. (в Чуйском районе Джетысу) избиркомы были созданы только после второго напоминания из губцентра...»

3) «... В состав низовых избиркомов проникли лица, подлежащие лишению избирательных прав...» (Кустанайский окр., Бухтарминский уезд Сем. губ.).

4) «... При заполнении состава избиркомиссий пропущены представители нацмен, красной армии и т.д.» (Сыр-Дарьинская и Уральская губернии). В общем же избирательные комиссии были созданы своевременно.

ПЛАН ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ КАМПАНИИ.

Президиум КЦИК-а утвердил план перевыборов советов в следующем порядке:

1. С 15/XII – 26 г. по 20/1 – 27 г. подготовительная кампания.
2. С 20/1 – по 19/II – 27 г. проведение перевыборов аульных, сельских, станичных и городских советов.
3. С 7/II – по 15/II – 27 г. проведение волостных съездов советов.
4. С 25/II по 1/III – 27 г. проведение уездных (окружных в КАО) съездов советов.
5. С 10/III проведение губернских съездов советов, Областного КАО, Кустанайского Окружного и Адаевского уездного.
6. Всеказакский съезд советов проводится с 1/IV – 27 г.

Соответственно срокам вся избирательная кампания делится на три периода: а) организационно-подготовительный, б) отчетно предвыборный, в) перевыборный. Кроме того, планом намечено провести следующее:

а) в области агитационной – увязка директивных указаний Казцентризбиркома с КСМС, Крайкомолом, Женотделом, союзом Кошчи, ККОВ, о практическом участии звеньев этих организаций в перевыборах, опубликование в печати директив, указаний, обзоров о ходе, дефектах, достижениях и итогах перевыборов; б) в области организационно-контрольной, выражающейся в составлении специального письма исполкомам и избиркомам о политических задачах кампании и методах их выполнения, разработка специальных указаний о подборе и подготовке уполномоченных и избирательных комиссий, разработка плана и срока выборного обследования и наблюдение за выполнением исполкомами и избиркомами календарных сроков, заслушивание докладов избиркомов, инструктирование и т.д. Этот план был положен в основу планов всех губернских и низовых избиркомов.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ МЕСТ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ.

Литература законодательного и руководящего характера по избирательной кампании, как то: инструкция о перевыборах в советы от 16/XII – 26 г. КЦИК-а на русском и казакском языках, издан плакат-отчет КЦИКа (15.000 экз. на каз. языке и 8.000 экз.

на русском), лозунги к перевыборам около 300.000 экз. на русск. и казакском языках. Кроме того, изданы две брошюры «беседы с аульным коммунистом о его задачах в перевыборах» (10.000 экз. на каз. языке) и популярную брошюру об итогах предыдущей перевыборной кампании 25-26 г.

«Ряд Губисполкомов (Уральский, Актюбинский, Семипалатинский, Сыр-Дарьинский и др.) отпечатали необходимое для всех районов губерний количество избирательных повесток. Специальных изданий на местах не было, за исключением издания Актюбинским и Семипалатинским своих отчетов. Кроме того, кампания освещалась всеми газетами Казакстана, выпускались даже специальные номера». (Из отчета КЦИК-а).

Нужно сказать, что все материалы КЦИК-а были получены местами с значительным опозданием, отчего агитационная работа несколько задержалась, и только один Уральский губисполком самостоятельно перевел на каз. язык инструкцию ВЦИК-а, в остальных же районах агиткампания развернулась только после получения.

Непосредственное руководство местами.

ДЛЯ НЕПОСРЕДСТВЕННОГО РУКОВОДСТВА КАМПАНИЕЙ НА МЕСТА ВЫЕЗЖАЛИ ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КАЗЦЕНТРИЗБИРКОМА и 2 инструктора КЦИК-а (в КАО и Актюбинск. губ.), для обследования выезжали 3 члена Казцентризбиркома (в Уральскую, Джетысуйскую и Сыр-Дарьинскую губ.) Места, в свою очередь, послали значительное число уполномоченных. Так, например: Сыр-Дарьинский Губисполком командировал 96 человек, Кара-Калпакский Облик – 17 человек, Уральский Губик – 179 ч., Акмолинский – 14 ч., Кустанайский ОКК – 25 ч.; Семипалатинский ГИК – 120 и т.д. Причем следует отметить, что некоторые губернии ККАО, Акмолинск и др., командировали только из губернии, не указывая количества посланных местами (укомами, волкомами и т.п.).

ТАКИМ ОБРАЗОМ В ОБЛАСТИ ЖИВОГО РУКОВОДСТВА МЕСТАМИ БЫЛИ ОБЕСПЕЧЕНЫ В ДОСТАТОЧНОЙ МЕРЕ.

Составление списков лишенных избирательных прав.

Избирательный закон 1926 г., дающий конкретную возможность отстранения байства и кулачества от советского строительства, вызвал большое оживление во всех слоях крестьянства.

САМ ПРОЦЕСС ЛИШЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ В ЭТОМ ГОДУ ХАРАКТЕРИЗУЕТСЯ ТВЕРДЫМ КЛАССОВЫМ ПОДХОДОМ, ПОЛУЧИВШИМ ПОЛНОЕ ОДОБРЕНИЕ СО СТОРОНЫ БЕДНОТЫ И БЛИЗКО К НАМ ЧАСТИ СЕРЕДНЯЧЕСТВА. ОДНОВРЕМЕННО БЫЛИ СЛУЧАИ ПЕРЕГИБА В СТОРОНУ ПЕРЕ ЛИШЕНИЯ И НЕ ДО ЛИШЕНИЯ ВЫЗЫВАВШИЕ ЗАКОННЫЕ НЕДОВОЛЬСТВА СО СТОРОНЫ ТРУДЯЩИХСЯ.

В общем –

«... средний процент лишенных избирательных прав в ауле и деревне (по Казакстану) поднялся с 0,9% всех избирателей в 1925/26 г. до 4,6%% в 1927 году...» (КАЗЦЕНТРИЗБИРКОМ).

При практическом же выполнении местами этой работы наблюдались случаи недоучета лишенцев, например:

1. Кызыл-Ординский горизбирком лишил права членов семей лишенцев только после того, как ему на пропуск их было указано Казцентризбиркомом.

2. В г. Алма-Ата после опубликования списка лишенцев поступили персональные указания от граждан на пропуск лиц, подлежащих лишению... (ОТЧЕТ КАЗЦЕНТРИЗБИРКОМА).

3. «...Не лишались голоса явные кулаки, там, где лишался какой-нибудь десяток, после пересмотра список перевалил за сотню». (АЛМА-АТИНСКИЙ УЕЗД).

4. «... В одном сельсовете Буровской волости кулаки имеющие мельницы и нескольких наемных рабочих, не лишались права голоса. Частично такие случаи отмечены и в Затобольской волости, где парт ячейки объяснили это тем, что «они хорошо участвуют в общественной жизни села». (КУСТАНАЙСКИЙ ОКРУГ).

5. «Входящий в Боровской избирком член ВКП(б) КОЧКО допустил к участию крупного кулака своего б. квартирохозяина...» (КУСТАНАЙСКИЙ ОКРУГ).

Аналогичные же случаи имеются и по другим губерниям.

В других случаях имеются факты перегиба палки в другую сторону, вплоть до массового лишения. Так,

«В селе Пенджиме Хоргосской волости Джетысуйской губ. сельизбирком лишил прав женщину, занимающуюся гаданием».

«В селе Воскресенском Алешинской волости уполномоченный волизбиркома – милиционер Иванов потребовал лишить избирательных прав 8% взрослого населения. Он же потребовал, чтобы лишили прав члена сельизбиркома учителя Лисенко, как Эсэра. Кустанайский окризбирком восстановил Лисенко, как не состоявшего и не состоящего в эсэровской партии. Милиционер Иванов привлечен к ответственности». (КУСТАН. ОКРУГ)

«В с. Самарском объединённой волости лишили прав больше 60% избирателей». (АКМОЛИНСКАЯ ГУБ.).

Такой же факт отмечается в с. Казакском Сыр-Дарьинской губернии.

«В Чиликской волости Алма-Атинского уезда были лишены избирательных прав, как торговцы, декхане, бедняки, торговавшие со своих посевов клевером и семечками».

«Лишали прав бедняков-членов союза Кошчи за то, что они при учете объектов обложения указывали на баев-укрывателей объектов». (БУХТАРМИНСКИЙ УЕЗД).

«... Были случаи лишения прав крестьян общественников-участником гражданской войны, за то, что, работая в кооперативе и т.д., сами не обрабатывали землю, и пользовались постоянным наемным трудом». (АУЛИЭ-АТИН. у. С-ДАР. губ.).

Отмечаются также случаи несвоевременного лишения избирательных прав.

«... В Кз-Орде лишение избирательных прав производилось за день и даже за полчаса избирательного собрания». (Казцентризбирком).

«В Карабинской волости избиркомы принуждены были лишить аткамнеров права голоса даже накануне собраний, замечая их в агитации в пользу байства...» (УРАЛЬСК. ГУБ.).

«В Карагандинской волости списки лишенцев не опубликовались предварительно, а зачитывались только на аульных избирательных собраниях.» (АКМОЛИНСК. ГУБ.).

«Были случаи, что списки лишенных избирательных прав обсуждались на предвыборных собраниях (Чуйск. район-Джетысуйской губ. и Семиярская волость Семипалатинской губернии)».

Есть ряд случаев лишения избирательных прав бывших членов сельаулсоветов и волисполкомов.

«В богатых кержацких поселках были случаи лишения прав 50% членов совета созыва 1925-26 г.» (БУХТАРМ. У.).

«Зам. Пред. волисполкома Баскубчакской волости лишен избирательных прав за применение постоянного наемного труда 3 человек». (ДЖЕТЫСУЙСКАЯ ГУБ.).

«Лишен избирательных прав председатель Аягузского волысполкома Джакаманов, несколько лет работавший в этой должности, был верным слугой байства, эксплуатировал чужой труд и занимался торговлей». (Джет. г.).

«Одна волость включила в списки лишенцев всех умерших за прошлый год и всех уехавших за пределы волости». (Актюбинская губ.).

«В пос. Долонь лишена права голоса делегатка, два года активно работавшая среди женщин, но сожительствующая с дьячком, тогда как сожитель ее – не дьячек».

«По Калмы-Курганской волости в списке лишенцев значится даже один нынешний член Губисполкома (Актюб. г.)».

«Были такие курьезы: председатель аулсовета №9 оказался лишенным права голоса еще в прошлом году, а председательствовал еще в течение года». (Сыр-Дар. г.).

«Кроме того, списки лишенцев пестрят также именами комсомольцев и партийцев». (Казцентризбирком).

ОТДЕЛЬНЫЕ ФАКТЫ МАССОВОГО ЛИШЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ ВЫРАЖАЮТСЯ В СЛЕДУЮЩЕМ ВИДЕ:

		Абсол.	В %
СЫР-ДАР.ГУБЕРНИЯ			
1)	1,2,3 и 4 аулы Казал.уезда	830	18
2)	С. Казанское Аулиэ-Атин	118	30
АКМОЛИНСКАЯ ГУБЕРН.			
1)	Сел.Самарское		50
2)	Черлакская волость		13
АКТЮБИНСКАЯ ГУБ.			
1)	Калмык-Карганская и Темир-Уркачевская вол.	1714	9
2)	Пос. Вознесенск. Мартукск.вол.	56	11
СЕМИПАЛАТИНСКАЯ ГУБ.			
Есть села, где лишенные составляют			30-40
УРАЛЬСКАЯ ГУБЕРНИЯ			
ДЖЕТЫСУЙСКАЯ ГУБЕРНИЯ			
КУСТАНАЙСКИЙ ОКРУГ			
1)	Затобольская волость		8,5
2)	Аракарагайск. (казакская) вол		6,0
КАРА-КАЛПАК			
	Гор.Чимбай		26

ОТДЕЛЬНЫЕ ФАКТЫ ЛИШЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ В СРАВНЕНИИ С 1925/26 ГОДОВ.

	1925-26 г.	1927 г.
СЕМИПАЛАТ. ГУБ.		

КАРКАРАЛИНСКИЙ УЕЗД	408 – 0,36%	2,439 – 2,45%
Темирченская волость	26	148
Дегеленская	17	168
Катон-Балхашская	17	189

По десяти волостям Семипалат. уезда минимум лишенных избирательных прав выражается в 1,3 раза больше прошлогоднего (Лен. вол.) и максимум в 17 раз, а в среднем в 8 раз.

СЫР-ДАРЬИНСК.ГУБ.		
Туркестанск.уезд.		
Богарная волость	460	1,076
Ташказ.уезд		
Чиликская вол.		
Кзыл-Орд.уезда		670 – 3,8%
КАРА-КАЛПАКИЯ		
Чимбайский округ	0,9%	3%

ЛИШЕНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ПРАВА В ГУБЕРНСКИХ ГОРОДАХ.

	1925-26 г.	1927 года
1. Кустанай		1,030 – 9,1%
2. Семипалатинск		12,3%
3. Петропавловск		8,8%
4. Чимкент		446 – 4,5%
5. Актюбинск	420 – 4,8%	906 около 10%
6. Чимбай		26%

В вопросе лишения избирательных прав, особенно по отношению к крестьянам, намечилось два уклона:

1. «Середняка, имеющего постоянного или сезонного рабочего, подводили под категорию эксплуататоров и лишили его избирательных прав».
2. «В кулаке иногда видели «трудового крестьянина», а потому и не лишали его избирательного права». (СЕМИПАЛАТИНСКАЯ губ.).

ЖАЛОБЫ НА НЕПРАВИЛЬНОЕ ЛИШЕНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ.

Благодаря более правильному подходу к лишению избирательных прав, в «нынешней кампании мы имеем значительное уменьшение жалоб»... (СЫР-ДАРЬИНСКАЯ губ.).

Но все же эти жалобы имели место. Так, например:

«Отдельные массовые случаи неправильного лишения избирательных прав сов-активистов крестьян, селькоров и даже делегатов, вызывали сильное недовольство в деревнях.» (СЕМИПАЛАТ. губ.).

«Русское казачество (Разинская и Семиярская вол.) лишение избирательных прав считает позором

Если бы меня вздумали избирать в совет, я дал бы от себя 20 руб., чтобы не избирали. На стенке же в списке висеть считаю позором». (ст. Долонь)».

Заявления кулаков:

«Это что за новое право выборов, опять 20-й год настает, какая же здесь справедливость, когда лишают человека за то, что он дает кусок хлеба другому. Ведь мне совсем не надо работника, у меня хватит прожить и без него». (Урмотюнская вол. Павлодарск.уезда).

«...«лишенцы» пос. Федосеевского Кустан. окр. заявляют, что ни перед чем не остановятся в деле восстановления себя в правах – «хотя мы и не будем участвовать в голосовании, но ячейке не дадим пролезть в с. совет».

«Соввласть живет налогами с нас и нас же лишает голоса», – «я работаю, да 300 руб. плачу, и все еще мало»- и т.д.

Беднота:

«Мы одобряем полностью новую инструкцию об избирательных правах и выносили горячую благодарность нашему Раб. Кр. Правительству и партии» –реш. бедноты с участием середняков пос. Чудак, Устькаменогорск. уезда.»

В одном случае группа лишенцев, рядовых членов кооператива в знак протеста, намеревается выйти из членов и взять свои членские взносы. Но эти жалобы не были массовым явлением. Нижеприведенная таблица подтверждает это:

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ЛИШЕНЦЕВ В ИЗБИРАТЕЛЬН. ПРАВАХ.

	Число лиц.	Из них восстан.
Кустанайский округ		
Коломенская волость	106	35
Семипалатинск. губ.		
Советская вол.	257	58
Акмолинская губ.		
Булаевская волость	935	117
Уральская губ.		
Пос. Требухи, Рубежинск. в.	58	43
Актюбинская губ.		
Пос. Вознесенский Мартукской волости	56	2

Учитывая отдельные недочеты, в то же время нельзя не признать, что в отношении аула и деревни недочеты, естественно, были неизбежны, так как работа аулизбиркомов, если и проходила при меньшей активности, то обуславливалась она, в значительной степени, малограмотностью их членов, зачастую незнакомых с инструкцией о выборах.

С учетом же целого ряда объективных условий КАССР правильно будет оценить работу местных избиркомов за организационно-технический период в общем как удовлетворительную.

...

ВВЕДЕНИЕ ПРАКТИКИ ОТЧЕТНОСТИ НИЗОВОЙ СЕТИ СОВЕТОВ ПЕРЕД СВОИМИ ИЗБИРАТЕЛЯМИ, УЛУЧШЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ОТЧЕТНЫХ ДОКЛАДОВ ВЫЗВАЛО ЗДОРОВУЮ И ДЕЛОВУЮ КРИТИКУ СО СТОРОНЫ ПОСЛЕДНИХ

Настроение русской деревни к отчетной кампании можно характеризовать следующими примерами:

«Вот хоть на десятом году мы почувствовали, что мы-хозяева власти, т.к. волисполкомы отчитывались в первый раз за все время существования совет. власти». (с. Ванновка, С-Дарьинской губ.).

«В отчетную кампанию массы проявили себя хозяевами в полном смысле слова. Так, например, председатель совета заявляет, что, «письменный доклад уведен секретарем в другой поселок, а я сам ничего не знаю». – Присутствующие, недовольные таким ответом, кричат, что: «доклад не надо на быках возить, а надо иметь в голове. Год работал, а доложить нечего». (Актюбинская губерния).

В других местах население прямо указывает на недостатки работы, вроде: «распределение сенокосных и пахотных угодий фактически не проведено, а только на бумаге, и требовали ускорения землеустройства.» (Актюб. губерн.).

«По отчету Зуевского сельсовета указывали на бездействие последнего, который до сего времени не позаботился об уборке посева, СелККОВ не руководил кооперативами и т.д.». (Кустанайский округ).

«Устькаменогорский уком ВКП(б), заслушав доклад об отчётности кампании, отмечает общую активность массы, большую, чем в прошлом году, и значительный интерес со стороны женщин». (Семипалатинская губ.).

«Во время отчетной кампании отмечается большой сдвиг среди немцев». (Семипалатинск. губ.)

Таким образом, активность среди населения в отчетную кампанию была общей для всех национальностей.

Отмечается целый ряд выступлений на собраниях, обсуждающих работу советов. Вместо обычного «работу принять удовлетворительной», «признать, что работы не было», «работу признать вредной» и т.д.

В поселках, где стояли отчеты ВИК-а, мы имеем такие характерные вопросы: почему не открыли остальные две школы? Почему не позаботились постройкой мостов на речке, по дороге в город? Не было ли укрывательства объектов обложения? Почему ВИК не включил в смету расходов школы? И т.д. (Актюбинская губ.).

Не мешая активность наблюдалась и в казакских аулах и волостях. Требования населения о пересмотре или включении в наказ вопроса – передела сенокосных и пахотных угодий, постройка школ и т.д., в большинстве относится к аулу. Но, как общее правило, по всему Казакстану отмечается незначительное участие в перевыборной кампании русского казачества, - участвовало около 10% взрослого населения.

ОБЩАЯ АКТИВНОСТЬ НА ВЫБОРАХ.

Благодаря указанной выше системе проведения кампании перевыборов в советы, мы наблюдали определенный рост активности всех слоев населения. Правда, процент участия избирателей нынешнего года не увеличился, в сравнении с прошлым годом, но участники проявляли себя гораздо активнее.

В ГУБЕРНИЯХ – явка избирателей колеблется от 62,93% (Семипалат. губ.) до 44% (Акмолинская губ.).

ДЖЕТЫСУЙСКАЯ ГУБ.	Годы.	% участия.
	В 1926 г.	47,7%
	В 1927 г.	44,7%

Фактически уменьшения участия избирателей нет. В прошлом году количество участвующих увеличилось искусственно (см. письмо, телеграмму).

Отмечается повышение, сравнительно с прошлым годом, роста активности мужчин в кишлаке, и слабое участие женщин таранчинок, дунганок (см. письмо, т-му).

В УЕЗДАХ – Сыр-Дар. губ. Кызыл-Ординской – явка доходила до 75%, в остальных уездах (С-Дар. губ.) – явка колеблется от 44,5% до 50,6%. Семипалатинская губерния от 62,93% - Павлодар у. до 47,89% (Устькаменогорск. уезд).

В ГОРОДАХ – явка на выборы, сравнительно с прошлым годом, повысилась

1924-25 г. 15,3%

1925-26 г. 46,1%

1926-27 г. около 50%

КРАЙНОСТИ ЯВКИ В ГОРОДАХ:

В 1927 г. – 36,2% – Алма-Ата; 60,1% – Зайсан.

КУСТАНАЙ – участие в городе – 1926-27 г. – 55,69%; 1925-26 г. – 38%

(Сыр-Дарьинск.губ.): Гор. Аулие-Ата – 48,8%; Кызыл-Орда – 58,8%; Туркестан – 55,3%; Чимкент – 60%.

АКТИВНОСТЬ В АУЛЕ – Семипалатинский губком отмечает активность в ауле, достигающую 60% явки, но замечает, что эта активность, вынужденная, из боязни приписаться в другой участок. Во многих аулах массовые неявки на собрания из-за отсутствия помещения, теплой одежды и подвод.

АКТЮБИНСКИЙ ГУБКМ – Участие в ауле и деревне в среднем 35-40% Крайность – 40-80%

СЫР-ДАРЬИНСК. губ. КАЗАЛИНСКИЙ УЕЗД – явка от 50% до 70%, в среднем – 30% женщин (1-8 Казалинск.).

В ТАШКАЗАКСКОМ У. – от 40% до 50%, вместо 35% – 1922

АКТЮБИНСКАЯ ГУБ. – явка в русских деревнях на перевыборное собрание равняется 36-4% (см. доклад инструктор. стр. 10-я).

СЕМИПАЛАТИНСКАЯ ГУБ.

«По отдельным местам активность доходила до 80-90% (по профсоюзным участкам города и аулам), а по некоторым было ниже 30%, как в некоторых участках неорганизованного населения, так и в некоторых селах и волостях». (см. сводку №-2 Сем. стр.3).

АП РК. Ф. 141. Оп. 7. Д. 38. Л. 51-69. Об итогах перевыборов Советов в 1927 г. по КССР (итоговая сводка). Машинописный подлинник. Автограф ответственного информатора – неразборчиво. Сохранена стилистика и орфография документа.

Заключение

Представленный к публикации документ «Итоговая сводка перевыборов советов в 1927 году по Казакской АССР» впервые вводится в научный оборот. Этот небольшой фрагмент из истории избирательной системы КАССР раскрывает документальное содержание результатов выборов 1926–1927 гг. В итоговых сводках ВЦИК РСФСР не всегда присутствовали сведения от ЦИК КАССР, то есть они отсутствовали в издаваемых типографских справочниках. Относительность неполных данных во всесоюзной базе статистики подтверждается вводными информативными текстами об отсутствии сведений не только по КАССР, но и по многим городам и областям, входившим в состав РСФСР. Публикация подобных документальных источников является вкладом в цифровизацию архивных материалов, в том числе имеющих угасающий характер. Полный сбор аналоговых документальных источников в перспективе будет способствовать формированию целостной статистической картины по сюжетам репрезентации истории избирательной системы в фокусе политики лишения избирательных прав и развитию социальной истории избирательной системы КАССР.

Acknowledgments

The authors of the article express their gratitude to the editorial team and the reviewers.

Алғыс

Мақала авторлары редакция ұжымына және рецензенттерге алғысын білдіреді.

Благодарности

Авторы статьи выражают благодарность редакционной коллегии и рецензентам.

Примечания

1. Материалы по избирательной кампании. Центральный государственный архив Республики Казахстан (далее ЦГА РК). Ф. 30, оп.3, д. 85, л. 63.
2. Об итогах перевыборов Советов в 1927 г. по КССР (итоговая сводка). Архив Президента Республики Казахстан (далее АП РК). Ф. 141, оп. 7, д. 1138. л. 57

Список литературы

- Sailaubay Y., Zhanbossinova A. Kazakh nomads, social class transformations and Soviet power during the period of collectivization. *Central Asian Survey*. 2026. Vol.45(1). Pp.3–23. <https://doi.org/10.1080/02634937.2024.2407967>. Published online: 07 Nov 2024.
- Аблажей Н., Жанбосинова А. Ситуация стабильная»: выборы в советы в Акмолинской губернии 1926/1927 года. *Исторический курьер*. 2024. №.3, с.64-91. <http://istkurier.ru/data/2024/ISTKURIER-2024-1-05.pdf>
- Аблажей Н., Жанбосинова А. Избирательная кампания и родовое противостояние в Казахской АССР. *Вестник Санкт-Петербургского университета. История*. 2025. Т.70(2), с.421-444. <https://doi.org/10.21638/spbu02.2025.20>
- Выборы в Советы по РСФСР в 1927 г.* Всероссийская избирательная комиссия при Президиуме ВЦИК. Москва: «Искра революции». 1928 г. 98 с.
- Итоги выборов в горсовет 1927 г.* Москва-Ленинград: Московский рабочий. 1928. 295 с.
- Итоги выборов в Советы РСФСР в 1927 г.* Москва: Издание Центризбиркома. 1929. 75 с.

- Кучкин А. Советизация казахского аула 1926-1929 гг. *Вопросы истории*. 1946. No.10, с.3-23.
- Саламатова М. *Выборы в Советской России: законодательство и практика реализации (1918-1936 гг.)*. Новосибирск: НГУЭУ. 2016. 338 с.
- Саламатова М. Трансформация научных подходов в новейшей отечественной историографии к изучению становления советской избирательной системы. *Исторический курьер*. 2025. No.1(39), с.106-135.

References

- Sailaubay Y., Zhanbossinova A. Kazakh nomads, social class transformations and Soviet power during the period of collectivization. *Central Asian Survey*. 2026. Vol.45(1). Pp.3-23. <https://doi.org/10.1080/02634937.2024.2407967>. Published online: 07 Nov 2024. (in English)
- Ablazhey N., Zhanbossinova A. "Situatsiia stabilnaia": vybory v sovery v Akmolinskoi gubernii 1926/1927 goda. *Historical Courier*. 2024. No.3, pp.64-91. <http://istkurier.ru/data/2024/ISTKURIER-2024-1-05.pdf> (in Russian)
- Ablazhey N., Zhanbossinova A. *Izбирatelnaia kampaniia i rodovoe protivostoianie v Kazakhskoi ASSR*. Bulletin of St. Petersburg University. History. 2025. Vol.70(2), pp.421-444. <https://doi.org/10.21638/spbu02.2025.20> (in Russian)
- Vybory v Sovety po RSFSR v 1927 g.* The All-Russian Election Commission under the Presidium of the Central Executive Committee. Moscow: Iskra revolyutsii. 1928 98 p. (in Russian)
- Itogi vyborov v gorsovet 1927 g.* Moscow-Leningrad: Moskovsky Rabochy. 1928. 295 p. (in Russian)
- Itogi vyborov v Sovety RSFSR v 1927 g.* Moscow: Edition of the Central Election Commission, 1929, 75 p. (in Russian)
- Kuchkin A. *Sovetizatsiia kazakhskogo ayla 1926-1929 gg.* Questions of history. 1946. No.10. pp.3-23. (in Russian)
- Salamatova M. *Vybory v Sovetskoii Rossii: zakonodatelstvo i praktika realizatsii (1918-1936 gg.)*. Novosibirsk: NSUEU. 2016. 338 p. (in Russian)
- Salamatova M. "Transformatsiia nauchnykh podkhodov v noveishei otechestvennoi istoriografii k izucheniiu stanovleniia sovetskoii izbiratelnoi sistemy". *Historical Courier*. 2025. No.1(39), pp.106-135. (in Russian)

Information about authors

Medetzhan M. Izguttinov – Second-year PhD student in «History», L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpaev Str., 010000, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0006-6919-6605>, izguttinov@gmail.com

Khalil B. Maslov – PhD, Leading Researcher, Alash Research Institute, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpaev Str., 010000, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>, khalil.maslov@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет

Медетжан Мейрамжанұлы Изгуттинов – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Тарих» мамандығының 2 курс докторанты, Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0006-6919-6605>, izguttinov@gmail.com

Халил Борисович Маслов – PhD, «Алаш» ғылыми-зерттеу институтының жетекші ғылыми қызметкері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>, khalil.maslov@mail.ru

Сведения об авторах

Медетжан Мейрамжанович Изгуттинов – докторант 2 курса специальности «История», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0006-6919-6605>, izguttinov@gmail.com

Халил Борисович Маслов – PhD, ведущий научный сотрудник НИИ «Алаш», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-2027-0078>, khalil.maslov@mail.ru

Author Contributions

Izguttinov M.M. – carried out the collection of archival sources and participated in the preparation and editing of the “Results” section.

Maslov Kh.B. – proposed the idea and overall concept of the article; conducted the collection, systematization, and analysis of archival sources; prepared the historiographical review; and formulated the structure and main results of the study.

Авторлардың үлесі

Изгуттинов М.М. – архивтік дереккөздерді жинады; «Нәтижелер» бөліміне қатысты материалдарды дайындауға және редакциялауға қатысты

Маслов Х.Б. – мақаланың идеясын және жалпы тұжырымдамасын ұсынды; архивтік дереккөздерді жинады, жүйелеу және талдау жұмыстарын жүзеге асырды; тарихнамалық шолуды орындады; мақаланың құрылымын және негізгі ғылыми нәтижелерін қалыптастырды.

Вклад авторов

Изгуттинов М.М. – осуществил сбор архивных источников, участвовал в подготовке и редактировании раздела: «Результаты».

Маслов Х.Б. – предложил идею и общую концепцию статьи. Осуществил сбор, систематизацию и анализ архивных источников, обзор историографии, сформулировал структуру и основные результаты статьи.

Disclosure of conflict-of-interest information. The author claims no conflict of interest / **Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.** Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді / **Раскрытие информации о конфликте интересов.** Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 11.01.2026.

Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами: 12.02.2026.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 05.03.2026.

Научная статья / Research Article
МРНТИ / IRSTI 03.20.00

<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-138-159>

Myrzagazy Espolov's participation in the implementation of agrarian policy in the Turkestan ASSR

G. Tastekova^a✉, D. Panto^b

^a*Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan*

^b*Museum of the Second World War, Gdańsk, Poland*

✉tastekova.guldana@gmail.com

Abstract. The study aims to determine the socio-political activities of Myrzagazy Espolov in Tashkent in the early 1920s based on a comprehensive analysis of archival sources, as well as to provide a scholarly interpretation of his role within the system of the People's Commissariat of Agriculture (Turknarkomzem) of the Turkestan ASSR, his administrative approaches, and the specific features of his activities in defending national interests. The objectives of the study are: to analyze the process of formation of agrarian policy in the Turkestan ASSR and the institutional foundations of the activities of the People's Commissariat of Agriculture; to identify the official status and positions held by Myrzagazy Espolov in the city of Tashkent; and to reveal the characteristics of Myrzagazy Espolov's socio-political activity and his role as a representative of the national intelligentsia. Myrzagazy Espolov was one of the prominent representatives of the Kazakh intelligentsia of the early twentieth century and an activist of the Alash movement who made a significant contribution to the political development of Kazakhstan. The main focus is placed on his activities in Tashkent as a member of the Turkestan Central Executive Committee (TurkTsIK) and as a responsible official of the People's Commissariat of Agriculture. The study examines Espolov's participation in the development and discussion of key decisions on the land question, including his practical work in the field of land management and the organization of land-survey expeditions. The relevance of this study is due to the need for an in-depth analysis of the role of the national intelligentsia in the implementation of land policy in the Turkestan ASSR. An examination of Myrzagazy Espolov's activities within the system of the People's Commissariat of Agriculture and the Turkestan Central Executive Committee makes it possible to identify the specific features of interaction between central directives and regional practice, as well as to determine the contribution of national cadres to the process of socialist transformation of agriculture in the early Soviet period. In this regard, Myrzagazy Espolov is viewed as a figure who not only managed to adapt to new historical conditions but also actively participated in shaping them. The source base of the study consists of minutes and stenographic records of plenary sessions of the Turkestan Central Executive Committee, documents of the People's Commissariat of Agriculture, materials from land-survey expeditions, official reports, and the personal file of Myrzagazy Espolov. An analysis of these sources demonstrates that his activities had a pronounced socio-political character and were aimed at adjusting agrarian policy in the interests of the indigenous population in the context of the transition to the New Economic Policy. The article shows that Espolov acted not only as an administrator but also as a representative of the national intelligentsia who sought to use agrarian transformations as a tool for social stabilization. It is concluded that Myrzagazy Espolov's contribution goes beyond narrowly departmental work and reflects a broader process of participation by national cadres in the formation and implementation of agrarian policy in the Turkestan ASSR.

Keywords: Espolov; Turkestan ASSR; TurTsIK; Turknarkomzem; agrarian policy; the land and water reform

For citation: Tastekova G., Panto D. Myrzagazy Espolov's participation in the implementation of agrarian policy in the Turkestan ASSR. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Vol.154, no.1, pp.138-159. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-138-159>

Мырзағазы Есполовтың Түркістан АКСР-дағы аграрлық саясатты жүзеге асыруға қатысуы

Г. Тастекова^а, Д. Панто^б

^а*Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан*

^б*Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайы, Гданьск, Польша*

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты – архив дереккөздерін кешенді талдау негізінде 1920-жылдардың басында Ташкент қаласында Мырзағазы Есполовтың қоғамдық-саяси қызметін айқындау, сондай-ақ оның Түркістан АКСР-інің Жер халық комиссариаты (Жер халкомы) жүйесіндегі рөлін, басқарушылық ұстанымдарын және ұлттық мүдделерді қорғау бағытындағы қызметінің ерекшеліктерін ғылыми тұрғыда ашып көрсету. Зерттеудің міндеттері: Түркістан АКСР-інде аграрлық саясаттың қалыптасу үдерісін және Жер халық комиссариатының қызметінің институционалдық негіздерін талдау; Мырзағазы Есполовтың Ташкент қаласындағы қызметтік мәртебесі мен атқарған лауазымдарын анықтау; Мырзағазы Есполовтың қоғамдық-саяси қызметінің ерекшеліктерін және оның ұлттық интеллигенция өкілі ретіндегі рөлін ашып көрсету. Мырзағазы Есполов – ХХ ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының көрнекті өкілдерінің бірі, Қазақстанның саяси дамуына елеулі үлес қосқан Алаш қозғалысының қайраткері. Зерттеуде оның Түркістан Орталық Атқару Комитетінің (ТүрОАК) мүшесі әрі Жер халық комиссариатының жауапты қызметкері ретінде Ташкент қаласындағы қызметіне ерекше назар аударылады. Есполовтың жер мәселесіне қатысты негізгі шешімдерді әзірлеу мен талқылауға қатысуы, соның ішінде жерге орналастыру саласындағы практикалық қызметі мен жерге орналастыру экспедицияларын ұйымдастырудағы рөлі қарастырылады. Аталған зерттеудің өзектілігі Түркістан АКСР-інде жер саясатын іске асыру үдерісіндегі ұлттық интеллигенцияның рөлін терең талдау қажеттілігімен айқындалады. Мырзағазы Есполовтың Жер халкомы мен ТүрОАК жүйесіндегі қызметін қарастыру орталық директивалар мен өңірлік практиканың өзара ықпалдасу ерекшеліктерін анықтауға, сондай-ақ ерте кеңестік кезеңде ауыл шаруашылығын социалистік қайта құру үдерісіне ұлттық кадрлардың қосқан үлесін бағалауға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда, Мырзағазы Есполов жаңа тарихи жағдайларға бейімделіп қана қоймай, олардың қалыптасуына белсенді түрде қатысқан тұлға ретінде қарастырылады. Зерттеудің деректік негізін ТүрОАК пленумдарының хаттамалары мен стенографиялық есептері, Жер халкомы құжаттары, жерге орналастыру экспедицияларының материалдары, қызметтік баяндамалар және Мырзағазы Есполовтың жеке ісі құрайды. Аталған дереккөздерді талдау оның қызметінің айқын қоғамдық-саяси сипатқа ие болғанын және жаңа экономикалық саясатқа көшу жағдайында аграрлық саясатты жергілікті халықтың мүддесіне сай түзетуге бағытталғанын көрсетеді. Мақалада Мырзағазы Есполовтың тек әкімшілік қызметкер ретінде ғана емес, ұлттық интеллигенция өкілі ретінде де аграрлық қайта құруларды әлеуметтік тұрақтандыру құралы ретінде пайдалануға ұмтылғаны дәлелденеді. Қорытындысында Мырзағазы Есполовтың қызметі тар ведомстволық шеңберден шығып, Түркістан АКСР-індегі аграрлық саясатты қалыптастыру мен жүзеге асыруға ұлттық кадрлардың кеңінен қатысу үдерісін көрсететіні атап өтіледі.

Түйін сөздер: Есполов; Түркістан АКСР; ТүрОАК; Түркжерхалкомы; аграрлық саясат; жер-су реформасы

Участие Мырзагазы Есполова в реализации аграрной политики Туркестанской АССР

Г. Тастекова^а, Д. Панто^б

^аКостанайский региональный университет имени Ахмет Байтұрсынұлы, Костанай, Казахстан

^бМузей Второй Мировой войны, Гданьск, Польша

Аннотация. Целью исследования является определение общественно-политической деятельности Мырзагазы Есполова в Ташкенте в начале 1920-х годов на основе комплексного анализа архивных источников, а также научное раскрытие его роли в системе Народного комиссариата земледелия (Туркнаркомзем) Туркестанской АССР, управленческих установок и особенностей деятельности по защите национальных интересов. Задачи исследования: проанализировать процесс формирования аграрной политики в Туркестанской АССР и институциональные основы деятельности Наркомзема; определить служебный статус и занимаемые должности Мырзагазы Есполова в городе Ташкенте; раскрыть особенности общественно-политической деятельности Мырзагазы Есполова и его роли как представителя национальной интеллигенции. Мырзагазы Есполов – один из видных представителей казахской интеллигенции начала XX века и деятель движения Алаш, внесший существенный вклад в политическое развитие Казахстана. Основное внимание уделяется его деятельности в Ташкенте как члена Туркестанского Центрального Исполнительного Комитета (ТурЦИК) и ответственного работника Народного комиссариата земледелия. В исследовании рассматривается участие Есполова в разработке и обсуждении ключевых решений по земельному вопросу, в том числе его практическая деятельность в сфере землеустройства и организации землеустроительных экспедиций. Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью углублённого анализа роли национальной интеллигенции в реализации земельной политики в Туркестанской АССР. Рассмотрение деятельности Мырзагазы Есполова в системе Наркомзема и ТурЦИКа позволяет выявить особенности взаимодействия между центральными директивами и региональной практикой, а также определить вклад национальных кадров в процесс социалистического переустройства сельского хозяйства в раннесоветский период. В этом отношении Мырзагазы Есполов рассматривается как личность, которая не только сумела адаптироваться к новым историческим условиям, но и активно участвовала в их формировании. Источниковую базу исследования составляют протоколы и стенографические отчёты пленумов ТурЦИКа, документы Наркомзема, материалы землеустроительных экспедиций, служебные доклады и личное дело Мырзагазы Есполова. Анализ этих источников позволяет выявить, что его деятельность носила выраженный общественно-политический характер и была направлена на корректировку аграрной политики в интересах коренного населения в условиях перехода к новой экономической политике. В статье показано, что Есполов выступал не только как администратор, но и как представитель национальной интеллигенции, стремившийся использовать аграрные преобразования в качестве инструмента социальной стабилизации. Вклад Мырзагазы Есполова выходит за рамки узковедомственной работы и отражает более широкий процесс участия национальных кадров в формировании и реализации аграрной политики в Туркестанской АССР.

Ключевые слова: Есполов; Туркестанская АССР; ТурЦИК; Туркнаркомзем; аграрная политика; земельно-водная реформа

Для цитирования: Тастекова Г., Панто Д. Участие Мырзагазы Есполова в реализации аграрной политики Туркестанской АССР. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Т.154, no.1, с.138-159. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-138-159>

Введение

Начальный период советской власти в Туркестанской АССР характеризовался глубинными социально-экономическими преобразованиями, ключевое место среди которых занимала аграрная политика. Земельный вопрос в условиях послевоенной разрухи, колониального наследия и острого безземелья коренного населения приобрёл не только хозяйственное, но и ярко выраженное общественно-политическое значение. Реализация аграрных преобразований рассматривалась советской властью как важнейший инструмент социальной стабилизации и укрепления новых государственных институтов в национальных регионах.

В этих условиях особую роль сыграли представители национальной интеллигенции, привлечённые к работе в советских органах управления. Их участие было призвано обеспечить адаптацию аграрной политики к местным социально-экономическим реалиям и одновременно способствовать легитимации новой власти среди коренного населения. Одним из таких деятелей был Мырзагазы Есполов, чья деятельность в Ташкенте в начале 1920-х гг. была тесно связана с формированием и реализацией аграрной политики Туркестанской АССР. Мырзагазы Есполов – видный представитель казахской интеллигенции XX века и деятель Алаш. После революции 1917 года принимал активное участие в создании казахских комитетов, подготовке и проведении всеказахского съезда. Также Мырзагазы Есполов участвовал в создании и формировании Алашской милиции в годы гражданского противостояния ([Тастекова 2023:815-829](#)).

После прекращения деятельности движения «Алаш» под давлением большевистской власти, воспользовавшись объявленной Советской властью «амнистией» в апреле 1919 года, с 1920 года Мырзагазы Есполов приступает к работе в сфере хозяйственного управления нового общества. Его деятельность развернулась в Ташкенте – административном центре Туркестанской АССР, где концентрировались ключевые органы власти, определявшие направления земельной и аграрной политики. Есполов занял ответственные позиции в Туркестанском Центральном Исполнительном Комитете и Народном комиссариате земледелия, что позволило ему непосредственно участвовать в разработке и обсуждении решений по земельному вопросу ([Алашское дело 2022: 484](#)).

В статье деятельность Мырзагазы Есполова рассматривается как показательный пример, отражающий специфику государственного управления и аграрной политики в Туркестане в ранний советский период. Такой подход позволяет глубже понять механизмы практической реализации советской власти в национальных регионах, а также способствует переосмыслению исторической роли национальной элиты.

Материалы и методы

В 2025 году было получено разрешение на работу в Центральном государственном архиве Республики Узбекистан (ЦГА РУ). Основная часть источников исследования извлечена именно из данного архива, при этом ряд документов впервые вводится в научный оборот. В частности, 796 дело 86 фонда – дело №46 члена Центрального Исполнительного Комитета Советов Туркестанской Республики тов. Испулова Мирзагазы. Здесь стоит пояснить, что в архивных материалах его фамилия встречается

в различных вариантах: Есполов, Есболов, Испулов, Исполов, Еспулов. В документах на казахском языке он использовал формы «Есполов», «Есболов», тогда как в русскоязычных документах – «Испулов».

Существенное значение для исследования имели также материалы следующих архивных фондов ЦГА РУ: фонд 372 – Киргизский (Казахский) институт народного просвещения (Киринпрос), фонд 17 – Центральный Исполнительный Комитет Туркестанской республики, фонд 29 – Народный комиссариат земледелия Туркестана. В указанных учреждениях Мырзагазы Есполов осуществлял активную служебную и общественную деятельность.

Кроме того, в работе использованы и проанализированы архивные материалы Центрального государственного архива Республики Казахстан (ЦГА РК) и Туркестанского областного государственного архива (ТО ГА). В качестве исторических источников также привлечены материалы национальной периодической печати 1920-х годов – газеты «Ақ жол» и журнал «Шолпан», на страницах которых Мырзагазы Есполов активно публиковал свои статьи.

Наряду с неопубликованными архивными материалами, также были использованы опубликованные сборники документов. Ценные сведения были почерпнуты из сборника «Алашское дело 1920-1930 гг. Документы и материалы следственного дела, сфабрикованного ОГПУ» ([Алашское дело 2022](#)), опубликованного в 2022 году. Кроме того существенное значение имело издание «Социалистическое переустройство сельского хозяйства в Узбекистане (1917-1926 гг.)» ([Социалистическое переустройство 1963](#)) под редакцией О.Б. Джамалова, Р.Х. Аминовой и Т. Джураева, включающее широкий корпус документов, характеризующих процесс аграрных преобразований в Средней Азии

В статье применены методы исторического сравнения и анализа, а также принципы объективности и историзма. Исследование основано на использовании микро-исторического подхода, позволяющего через изучение судьбы конкретной личности раскрыть содержание более широких исторических процессов. Анализ жизненного пути и деятельности Мырзагазы Есполова также даёт возможность осмыслить и масштабные социально-исторические явления (макроисторию) начала XX века. Кроме этого в статье особое внимание уделено просопографическому анализу, позволившему рассмотреть деятельность М. Есполова в контексте биографий представителей национальной интеллигенции (С. Асфендиаров, С. Ходжанов, К. Ходжиков, Х. Болганбаев и др.), занимавших ключевые должности в государственных органах Туркестанской АССР. Это дало возможность выявить типологические особенности управленческих кадров и определить место Мырзагазы Есполова в структуре аграрной политики.

Литературный обзор

Историография проблемы представлена как отечественными ([Багрянцев 1957](#); [Чупеков 1961](#); [Аминова 1963](#); [Дахшлейгер 1965](#); [Нурпеисов 1973](#)) так и зарубежными исследователями ([Pianciola 2008](#); [Cameron 2018](#); [Vladimirskiy 2025](#)). Большинство исследований сосредоточено либо на институциональной истории советского строительства, либо на социально-экономических последствиях аграрных реформ, тогда как персонализированный анализ деятельности представителей национальной

интеллегенции остался недостаточно разработанным. Советская историография рассматривала аграрную политику в Туркестане преимущественно в рамках классово-экономической парадигмы. В трудах, посвящённых землеустройству и сельскому хозяйству Средней Азии, Народный комиссариат земледелия выступал как единый и идеологически целостный институт, реализующий решения центра, а участие национальных кадров интерпретировалось как второстепенный элемент общего процесса социалистической модернизации. В рамках данного подхода не ставился вопрос о внутренних противоречиях ведомства и индивидуальных стратегиях его сотрудников. Однако несмотря на наличие значительного массива научных работ, посвящённых формированию аграрной политики и системы советского управления в Туркестанской АССР, общественно-политическая деятельность отдельных национальных активистов, занимавших должности в советских структурах, до настоящего времени не стала предметом специального научного изучения. Общественно-политическая деятельность Мырзагазы Есполова во многом оставалась в тени исторических исследований, а его управленческие установки и политическая позиция до сих пор не были подвергнуты комплексному анализу.

Результаты

С 1919-1920 гг. концентрация деятелей движения Алаш в городе Ташкенте придала новый импульс общественно-политической и культурно-просветительской деятельности в Туркестанском крае. Поскольку профессиональная подготовка Мырзагазы Есполова была связана с Оренбургской учительской семинарией, это позволило ему приступить к преподавательской деятельности в Киргизском педагогическом институте народного просвещения (Кирипрос). Мырзагазы Есполов был принят на работу в состав Кирипроса 24 октября 1920 года¹. На первоначальном этапе М. Есполов преподавал родной язык, позднее стал преподавать географию, ведя занятия в 1-м и 2-м основных классах. Следует также отметить, что супруга Мырзагазы Есполова – Рахима Алдунгарова – работала в Киргизском институте просвещения в должности заведующей детским садом.

Согласно служебному списку, Мырзагазы Есполов был освобождён от занимаемой должности с 1 февраля 1921 года. Хотя архивные документы не содержат точных сведений о причинах его увольнения, представляется важным отметить, что кратковременность его работы в институте была обусловлена его назначением в этот период на должность члена Туркестанского Центрального исполнительного комитета (рис. 1) и члена коллегии Народного комиссариата по земельно-водным вопросам².

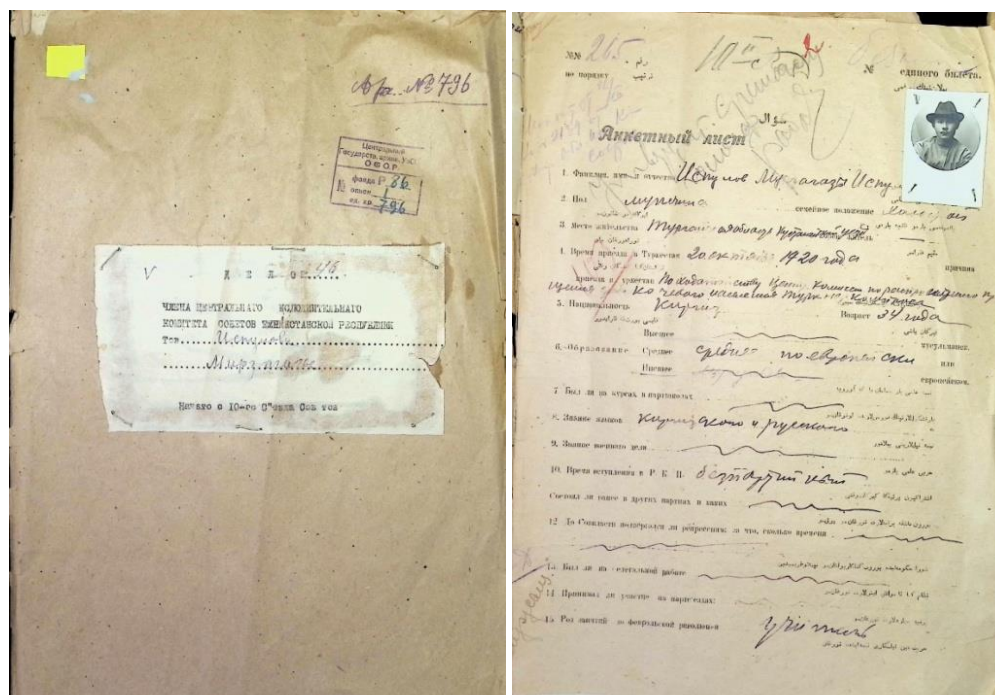

Фото-документ 1. Дело №46 члена Центрального Исполнительного Комитета Советов Туркестанской Республики тов. Испулова Мирзагазы. Начато с 10-го Съезда Советов. ЦГА РУ. ф. 86. оп. 1. д. 796. л.1-2.

Photo document 1. Case No. 46 of Mirzagazy Ispulov, Member of the Central Executive Committee of Soviets of the Turkestan Republic. Opened from the 10th Congress of Soviets. CSA RU. Fond 86, inv. 1, file 796, pp. 1-2.

Об этом сам Мырзагазы Есполов писал следующее: «Примерно, в двадцатых числах мы прибыли в Ташкент. Меня там назначили преподавателем Кирипроса. Без моего ведома состоялось постановление примерно 9 ноября или 9 декабря Совнаркома Туркестанской Республики, по которому меня ввели в члены коллегии Наркомзема. Такое выдвижение я приписываю и приписывал т. Тюрякулову, который был в то время пред. ТурЦИКа, с ним я был еще знаком по фронту. Других работников не знал, кроме Тюрякулова. Одним словом, он принимал большое участие в моем выдвижении. Из киргизских работников я знал Табунбаева, который был директором института. Из политических работников ни с кем не был знаком. Таким образом, я был вынужден уйти в Наркомзем. Почему я был вынужден, потому что мне хотелось работать по своей специальности по линии просвещения, поэтому я отговаривался от должности члена Коллегии Наркомзема, но Тюрякулов сказал мне, что поскольку состоялось постановление, неудобно его не исполнить. В Наркомземе проработал примерно до начала 1922 г.» (Алашское дело 2022: 484).

В условиях ускоренной реализации земельно-водной реформы в Туркестане в 1920-1921 годах были заложены ключевые политические и институциональные ориентиры аграрных преобразований. В сентябре 1920 г. V съезд Коммунистической партии Туркестана и IX съезд Советов Туркестанской Республики, руководствуясь директивами ЦК, определили в качестве первоочередной задачи советской власти уравнивание в правах на землю и воду туземного и русского крестьянства, а также освобождение беднейших слоёв сельского населения от эксплуатации переселенческим кулачеством. В соответствии с этими установками был разработан практический план земельной реформы, направленный на подрыв позиций

«колонизаторских элементов», прежде всего крупных землевладельцев, ущемлявших социально-экономические интересы аульной бедноты.

Реализация данных установок происходила при непосредственном участии представителей национальной интеллигенции находящихся в составе высших органов советской власти республики, к которым и относился Мырзагазы Есполов. Его деятельность в составе ТурЦИК позволяет рассматривать Есполова не только как административного работника системы Наркомзема, но и как участника общереспубликанского политического процесса. Архивные материалы свидетельствуют, что он входил в состав X сессии ТурЦИКа в качестве представителя от беспартийных и принимал участие как в пленарных заседаниях, так и в работе комиссий, что выводило его деятельность за рамки ведомственного управления и обеспечивало включённость в выработку и контроль реализации ключевых направлений земельно-водной реформы на уровне Туркестанской АССР³.

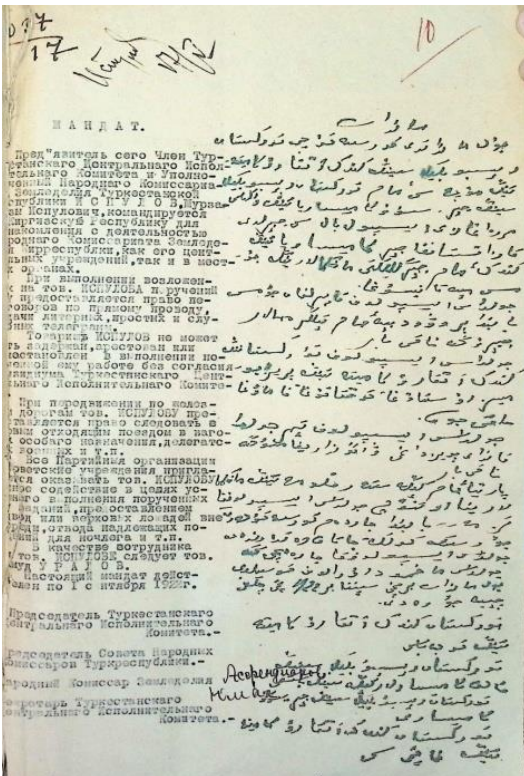
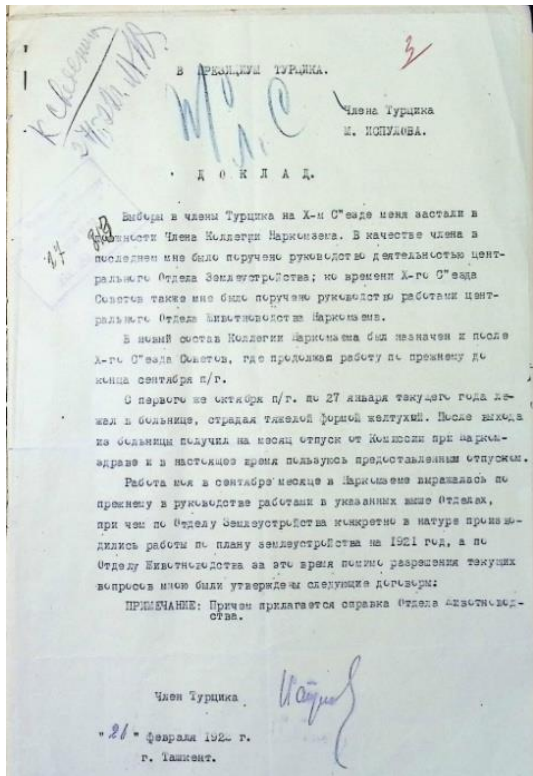

Фото-документ 2.
Доклад и мандат члена ТурЦИКа Испулова
Мырзагазы. 1922 г.
ЦГА РУ. ф. 86. оп. 1. д. 796. л. 3, 10.

Photo document 2. The report and the mandate
of the Member of the Turkestan Central Executive
Committee Mirzagazy Ispulov. 1922. CSA RU.
Fond 86, inv. 1, file 796, pp. 3, 10.

Состоя в составе ТурЦИКа, Есполов также участвовал в заседаниях Киротдела при ТурЦИКе. Он был назначен докладчиком по земельному вопросу вместе с Асфендияровым и Паскуцким для участия в Первом краевом съезде киргизской бедноты Туркестанской Республики, который прошел 20–30 января 1921 г. в г. Аулие-Ата⁴. На повестке дня съезда стояли следующие вопросы: 1) Текущий момент; 2) Национальный вопрос и Советская автономия; 3) Доклад с мест; 4) Земельный вопрос; 5) Продовольственный вопрос; 6)

Народное хозяйство и поддержка кустарных промыслов; 7) Организация киргизской бедноты и власть на местах; 8) Просвещение киргиз и печатное дело; 9) Женский вопрос; 10) Отношение к Кирреспублике; 11) Текущие дела Киротдела, в том числе доклад особой Комиссии ТурЦИК по устройству семиреченских беженцев и военный вопрос; 12) Выборы в Киротдел при ТурЦИК (Первый Краевой Съезд 1922). По 4-му вопросу Есполов изложил содержание своего доклада о земельной политике Наркомзема и об охране животноводства в степи у казахов. После Есполова выступил Конурходжа Ходжиков, который освещал водный вопрос в Туркестане. Стоит отметить, что в открывшихся прениях по докладам о проектах земельной реформы и водном вопросе, участники съезда выразили полное удовлетворение представленными проектами и единогласно приняли резолюцию по земельному вопросу⁵.

Выше было отмечено, что, значимым направлением деятельности Есполова в рамках ТурЦИКа было его участие в работе пленумов. Архивные протоколы фиксируют его присутствие и активность на заседаниях Пленума ТурЦИКа, в том числе в феврале 1922 года, когда он был включён в состав специальной комиссии по выработке резолюции по земельному вопросу. В составе комиссии, кроме Есполова, были Паскуцкий, Хомутханов и Асфендиаров⁶.

Содержание принятой резолюции позволяет утверждать, что ряд её ключевых положений коррелирует с теми направлениями, которые последовательно отстаивал Есполов в своей деятельности в Наркомземе и на пленарных заседаниях ТурЦИКа. В частности, резкая критика ослабления борьбы с колонизаторскими элементами, зафиксированная в резолюции, отражает позицию, ранее звучавшую в докладах и выступлениях представителей аграрного ведомства, ориентированных на защиту интересов коренного населения. Особенно показательно, что резолюция подчёркивает утрату Наркомземом «обще-ориентировочной политической линии» и необходимость восстановления активного политического воздействия через земельную реформу. Данный тезис совпадает с тем подходом, который Есполов последовательно проводил как член коллегии Наркомзема, рассматривая землеустройство не только как хозяйственную меру, но и как инструмент социальной мобилизации и укрепления доверия коренной бедноты к советской власти. Его участие в комиссии по выработке резолюции позволяет рассматривать данный документ как результат коллективной, но в то же время персонально окрашенной политической позиции национальных представителей. Не менее важным является социальный акцент резолюции, предусматривающий приоритетное землеустройство туземной крестьянской бедноты, запрет земельных отводов пришлому населению до завершения землеустройства коренных жителей, а также предоставление налоговых и хозяйственных льгот наиболее уязвимым слоям сельского населения. Эти положения непосредственно соотносятся с теми задачами, которые Есполов поднимал в рамках Наркомзема, включая вопросы помощи вновь устраиваемой бедноте, регулирования землепользования и смягчения последствий земельной реформы⁷.

Резолюция фиксирует попытку скорректировать аграрную политику в условиях НЭПа, восстановить приоритет антиколониальных установок и усилить роль Наркомзема как ключевого проводника государственной политики в ауле и деревне. В этом контексте деятельность Есполова выступает связующим звеном между аграрной практикой Наркомзема и политическими решениями ТурЦИКа.

В стенографическом отчете заседаний IV Пленума ТурЦИКа в феврале 1922 года в ходе обсуждения продовольственной и налоговой политики он выступил с дополнениями, касавшимися необходимости смягчения налогового бремени для населения, затронутого земельной реформой. Стенографический отчет пленума фиксирует, что Есполов настаивал на учёте социально-экономического положения местного населения при проведении фискальной политики, что придавало его выступлениям ярко выраженный социально-политический характер⁸.

Наиболее полно и системно деятельность Мырзагазы Есполова раскрывается в документах Народного комиссариата земледелия. Проанализировав протоколы и журналы заседаний коллегии за 1921 год можно сделать вывод, что Есполов в основном участвовал в выездной землеустроительной кампании. Так, 27 февраля 1921 год, в протоколе №3 был заслушан доклад Есполова по обследованию Туркестанского, Перовского и Казалинского уездов Сыр-Дарьинской области⁹. В докладе говорится, что этих уездов почти не коснулась колонизаторская царская политика, так как не имелось готовых орошенных площадей, где бы можно было развить земледельческое хозяйство. Есполов отмечал, что в этих уездах земельный вопрос, как хлебно-производительный – до самого последнего момента не представлял особенной остроты так как главная масса населения жила скотоводством и хлебопашество являлось лишь второстепенным промыслом, но зато скотоводство занимало первое место во всем Туркестане. Так было, примерно до 1917 года. Но голод 1917 г. засуха, мобилизация скота на фронт, продовольственные разверстки, падавшие, в главной своей массе на описываемые уезды и, в силу этого, отгоны огромнейших гуртов скота за границу Туркеспублики, эпизоотии, отсутствие медикаментов, индифферентность и не умение населения лечить больной скот – по мнению Есполова – убили скотоводческое хозяйство. Также Есполов обратил внимание, что «...если царская русская колонизация почти не проникла в западную окраину Туркестана, то благодаря анархии и безвластию на местах, за время Советского Правительства преступные местные правители в самый разгар экономической разрухи, все-таки ухитрились отдать остальные пригодные для культуры земельные клочки пришлому населению»¹⁰. Так образовался поселок Ново-Николаевский в Перовском уезде. Далее Есполов дал характеристику состояния уездных органов.

По результатам обследования выше названных уездов, Есполовым в качестве неотложных и первоочередных мер в сфере земельного регулирования предлагалось реализовать следующий комплекс действий. Во-первых, предусматривалось распространение действия декрета № 364 от 1920 г. на все селения и отдельные земледельческие хозяйства, возникшие после 1916 г. на землях коренного населения. В частности, ставился вопрос о полном возвращении поселка Ново-Николаевского, образованного в Перовском уезде в 1917 г. вследствие попустительства со стороны заведующего уездным земельным отделом и председателя Перовского исполкома. Во-вторых, предлагалось прекратить практику передачи культурных земель на территории волостей уездов железнодорожным и иным профессиональным организациям и коллективам. Для указанных структур допускалось выделение земельных участков исключительно под разовые посевы и только из фонда городских земель. В-третьих, железнодорожным работникам, самовольно занявшим киргизские земли в районе станции Терень-Узьяк, предлагалось отказать в праве пользования этими участками с последующей передачей их коренному населению. Одновременно железнодорожным организациям предусматривалось выделение земель в иных местах – при обязательном

согласовании с местным населением, что соответствовало постановлению уездного земельного отдела. В-четвёртых, учитывая, что в первый год после землеустройства киргизские сельскохозяйственные хозяйства не могли быть полностью налажены, а также принимая во внимание наличие значительного количества живого и мёртвого инвентаря, оставшегося от государственных посевов в Перовском и Казалинском уездах, предлагалось перераспределить половину этого инвентаря в Чимкентский уезд. Данная мера рассматривалась как необходимая для обеспечения хозяйственной устойчивости ударных землеустроительных районов¹¹.

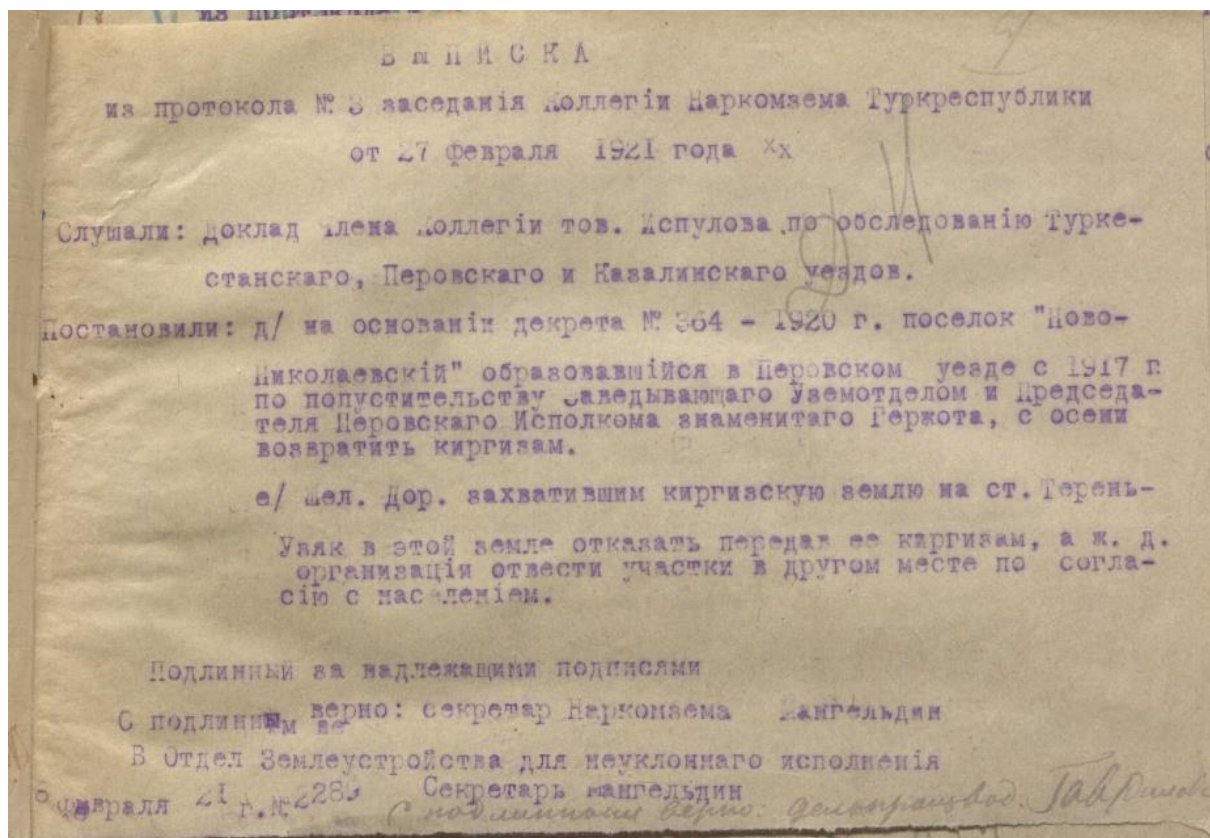

Фото-документ 3.
Выпуска из протокола
№3 заседания Коллегии НКЗ
Туркеспублики от 27 февраля 1921 г.
ЦГА РК. ф. 74. оп. 4. д. 22. л.4.¹²

Photo document 3. Extract from the Minutes
No. 3 of the Meeting of the Collegium of the
People's Commissariat of Agriculture of the
Turkestan Republic, February 27, 1921. CSA RK.
Fond 74, inv. 4, file 22, p. 4.

Следующая важная командировка у Есполова была в Чимкентский и Аулиеатинский уезды Сыр-Дарьинской области для ознакомления с ходом землеустроительных работ¹³. Материалы доклада свидетельствуют о резкой асимметрии в ходе проведения земельной реформы в уездах области. Так, в Чимкентском уезде землеустроительные работы к моменту инспекции фактически находились на начальной стадии. Отсутствовали систематизированные сведения о самовольческих поселках, масштабах захвата земель и структуре землепользования, не были разработаны планы расселения самовольцев и старожильского населения. Решения Коллегии Наркомзема и областных органов оставались нереализованными, что указывало на слабую управленческую дисциплину

и низкую вовлечённость местных партийных и советских структур. Есполов прямо фиксировал, что одной из ключевых причин кризиса стало недооценивание местными органами власти значения «ударной» фазы земельной реформы. Землеустроительная комиссия оказалась изолированной и лишённой поддержки, а её председатель Баймуратов был вынужден тратить значительную часть времени на объяснения и разбирательства вместо практической работы.

В отличие от Чимкентского, в Аулиеатинском уезде к моменту командировки основная часть землеустроительных мероприятий была близка к завершению. Ликвидация самовольческих поселков и частичное изъятие захваченных земель позволили высвободить значительные площади, предназначенные для размещения киргизской бедноты. Существенное внимание уделялось восстановлению традиционных кочевых и скотопрогонных путей, что подчёркивает стремление учитывать специфику хозяйственного уклада коренного населения в рамках реформы.

Значительное место в докладе занимает анализ аграрных и организационно-технических аспектов реформы. Есполов указывает на хронический дефицит квалифицированных кадров, сельскохозяйственного инвентаря и финансовых ресурсов, а также на запоздалость директив центра по вопросам весенней посевной кампании. В обоих уездах серьёзным сдерживающим фактором стала гужёвая повинность, отвлекавшая значительную часть транспортных и трудовых ресурсов в период полевых работ. Эти обстоятельства наглядно демонстрируют разрыв между нормативными установками центральных органов и реальными возможностями их реализации на местах.

Дополнительным подтверждением активной роли Мырзагазы Есполова в реализации земельно-водной реформы является журнальная запись заседания Коллегии Наркомзема от 22 апреля 1921 г., посвящённая обсуждению состояния землеустроительных работ в Голодностепском районе¹⁴. В ходе заседания по шестому вопросу повестки дня рассматривались проблемы, связанные с проведением землеустройства в данном районе, который имел стратегическое значение в контексте ирригационного освоения и аграрной колонизации. По итогам обсуждения было принято решение о необходимости выездного обследования ситуации на месте.

Начиная с 1921 г. Мырзагазы Есполов фактически курировал вопросы землеустройства в Сыр-Дарьинской области, принимая участие в инспекционных поездках, разработке практических решений и согласовании действий между центральными и местными органами. Данная деятельность продолжалась до 1924 г., когда он завершил работу в системе Наркомзема. Следует отметить, что рассмотренные в статье материалы не исчерпывают всей сложности и многоплановости проблемы. Значительный массив архивных источников, а также ряд аспектов деятельности органов Наркомзема в Туркестане требуют дальнейшего специального изучения и не могут быть в полной мере охвачены в рамках одной статьи.

Свое мнение по отношению к земельной реформе М. Есполов выражал и на страницах местных журналов и газет. Он являлся активным сторонником и постоянным сотрудником газеты «Ақ жол» и журнала «Шолпан». Стоит отметить, что он публиковал свои статьи как под псевдонимами, так и под собственным именем. Использование псевдонимов напрямую связано с традиционной для казахской интеллигенции культурной и интеллектуальной практикой. В казахской прессе начала XX века авторы нередко прибегали к использованию псевдонимов по политико-социальным причинам, в условиях цензурных ограничений и в целях обеспечения общественной и личной

безопасности. Мы считаем, что псевдоним «Шағырша» принадлежит Мырзагазы Есполову. Прямые указания на использование данного псевдонима в официальных документах отсутствуют, однако анализ источников позволяет выдвинуть обоснованное научное предположение о принадлежности этого имени именно Есполову. Прежде всего, обращает на себя внимание биографический аспект: в генеалогии Мырзагазы Есполова имя «Шағырша» носил его дед (Булатова 2013: 211), что соответствует распространённой среди представителей казахской интеллигенции начала XX века практике использования родовых или семейных имён в качестве литературных и публицистических псевдонимов. Подобная форма самоидентификации позволяла одновременно сохранить анонимность автора и подчеркнуть преемственность семейной и родовой памяти. Кроме того между материалами, опубликованными под псевдонимом «Шағырша», и работами, известными под именем М. Есполова, прослеживается содержательная и методологическая преемственность. В частности, в обоих случаях: земельный вопрос выдвигается в качестве центральной темы; систематически используются статистические показатели, такие как численность населения, размеры земельных угодий, плотность населения на один квадратный километр; аргументация носит расчётно-аналитический характер, а не эмоционально-публицистический. Указанные признаки свидетельствуют о том, что тексты, подписанные псевдонимом «Шағырша», принадлежат не случайному автору, а представляют собой элементы целостного авторского дискурса. Дополнительным аргументом в пользу данной атрибуции является совпадение временных и институциональных контекстов. Публикации под псевдонимом «Шағырша» относятся к периоду активной вовлечённости Есполова в аграрную политику Туркестанской АССР и отражают проблематику, находившуюся в центре внимания Наркомзема и республиканских органов власти. Это позволяет рассматривать данные тексты не как абстрактные публицистические размышления, а как форму публичного осмысления и популяризации тех же идей, которые Есполов реализовывал в своей практической деятельности. Таким образом, совокупность биографических сведений, тематической направленности публикаций и их хронологического соответствия профессиональной деятельности Мырзагазы Есполова позволяет аргументированно отнести псевдоним «Шағырша» к числу его публицистических имен. При этом данная атрибуция носит вероятностный, а не категорический характер, что соответствует принципам критического источниковедения и оставляет возможность для дальнейшего уточнения на основе новых архивных находок.

В № 50 газеты «Ақ жол» от апреля 1921 г. была опубликована статья, подписанная псевдонимом М. Шағырша, посвящённая заседанию Туркестанского Центрального Исполнительного Комитета и целям советской власти в решении земельно-водного вопроса в Туркестане (Ақ жол 2020:130-133). Данный материал представляет собой развёрнутое изложение аграрной программы, утверждённой после IX съезда Советов Туркестанской Республики, и отражает официальную позицию республиканских органов власти по вопросам землеустройства и переселенческой политики. В статье подчёркивается, что центральной задачей советской власти после IX съезда Советов являлось коренное решение земельно-водного вопроса как наследия колониальной политики царского правительства. Автор указывает, что в соответствии с решениями съезда и постановлениями ТурЦИКа от 17 ноября и 14 декабря 1920 г. земельная реформа должна была быть реализована в 1921 г. в ускоренном порядке через деятельность Народного комиссариата земледелия. Основной целью реформы

провозглашалось устранение последствий колонизации и восстановление земельных прав местного трудящегося населения, пострадавшего в результате событий 1916-1918 годов. Особое внимание в публикации уделяется конкретным положениям земельного законодательства. Автор подчёркивает, что переселенцам должно было оставаться лишь то количество земли, которое соответствовало норме трудового пользования, тогда как излишки подлежали возврату прежним владельцам. Запрещалось как внешнее переселение в Туркестан, так и самовольный захват земель внутри республики. Лица, утратившие землю вследствие колониальной политики и репрессий царского периода, подлежали возвращению на прежние места проживания. В статье подробно описываются районы проведения «ударных» землеустроительных работ, включая уезды Жетысуской, Сырдарьинской и Ферганской областей. Автор приводит конкретные статистические данные о количестве переселенческих поселений и объёмах изымаемых земель. Согласно приведённым расчётам, в результате реформы планировалось перераспределить около 1 млн. десятин земли и разместить до 70 тыс. хозяйств местного населения. Подчёркивается также неразрывная связь земельного и водного вопросов, в связи с чем мероприятия по регулированию водопользования рассматривались как неотъемлемая часть аграрной политики. Завершая изложение, автор делает вывод о социально-политическом значении земельной реформы, рассматривая её как средство реального уравнивания местных трудящихся с переселенцами не на декларативном, а на практическом уровне. Земельная политика интерпретируется как важнейший инструмент ликвидации социального неравенства и включения коренного населения в «общий ряд трудящихся».

В октябрьском номере журнала «Шолпан» за 1922 г. в разделе «Шаруашылық» была опубликована статья Мырзагазы Есполова «Түркістанда мал шаруашылығының осы күнгі жайы һәм оның ілгері басуы турасында» («О современном состоянии животноводства в Туркестане и перспективах его развития»), подписанная псевдонимом М. Шағырша ([Алаш](#) көсемсөзі 1 том 2010: 37-42). В данной публикации автор подробно анализировал современное состояние животноводства в Туркестане, уделяя особое внимание земельному вопросу и последствиям политики оседания кочевого населения. В статье раскрываются как экономические, так и социальные аспекты аграрных преобразований, их положительные и негативные последствия для коренного казахского населения. Особое место в статье занимает критический анализ переселенческой политики. Автор указывает, что земли, занятые переселенцами, располагались преимущественно в предгорных районах Алатау, в долинах рек и вокруг водоёмов, что лишало кочевое население доступа как к водным источникам, так и к традиционным пастбищам. Сокращение летних и осенних пастбищных угодий, утрата родовых кочевий и деградация пастбищ привели, по мнению автора, к массовому падежу скота, росту бедности и разрушению традиционных форм взаимопомощи внутри родовых общин. Эти процессы рассматривались как одна из причин социально-экономического упадка и демографического сокращения коренного населения. Наряду с аналитическими выводами в статье приводятся конкретные статистические данные о численности скота в Туркестане, а также сведения о размерах земельных участков, сенокосов, пастбищ и орошаемых земель в различных районах области. Использование точных количественных показателей придаёт публикации характер научного исследования, выходящего за рамки публицистики. Продолжение данной статьи было опубликовано в

ноябрьско-декабрьских номерах журнала («Шолпан» 1922 г.), что свидетельствует о её значимости и актуальности для современников ([Алаш көсемсөзі 1 том 2010: 133-138](#)).

В последующих номерах журнала «Шолпан» (1923 г.) в хозяйственном разделе были опубликованы и другие статьи Мырзагазы Есполова под псевдонимом «Шағырша», в частности «Түркістанда жер мәселесі қайдан шықты?» («Откуда возник земельный вопрос в Туркестане?») ([Алаш көсемсөзі 2 том 2010: 44-47](#)) и «Түркістанда жер алындың қысқаша тарихы» («Краткая история изъятия земель в Туркестане») ([Алаш көсемсөзі 2 том 2010:315-329](#)). В этих работах автор последовательно раскрывал генезис земельного вопроса в Туркестане, анализировал исторические этапы изъятия земель и рассматривал аграрные преобразования в широком историческом и социально-экономическом контексте. Публикации Есполова в журнале «Шолпан» существенно расширили проблемное поле хозяйственного раздела, что превратило его в площадку для научного осмысления вопросов землепользования, земледелия, животноводства и переселенческой политики. Данный характер его публицистики был обусловлен не только практическим опытом работы в Народном комиссариате земледелия, но и глубоким знакомством с трудами российских исследователей Туркестана, в том числе К. Кауфмана и других представителей дореволюционной колониальной историографии. Это позволяет рассматривать публицистическую деятельность Мырзагазы Есполова под псевдонимом «Шағырша» как важную часть его общественно-политической и научной деятельности в сфере аграрной политики.

Апогеем научно-публицистической деятельности Есполова и выражением его взглядов на решение земельного вопроса стал труд «Түркістандағы келімсектер орнаған аудандардағы жер мәселесі» («Земельный вопрос в районах Туркестана, заселённых переселенцами») ([Есболұлы 1923](#)). В работе автор последовательно рассматривает генезис земельной проблемы, связывая её с колониальной политикой Российской империи, переселенческими практиками и нарушением традиционных форм землепользования. Есполов подчёркивает неразрывную взаимосвязь земли и воды, указывая, что без комплексного водопользования земельная реформа теряет практический смысл. Существенное внимание уделяется сокращению пастбищных угодий, деградации кочевых маршрутов и снижению поголовья скота, что, по мнению автора имело последствия для казахского аула. Анализ статистических данных и административных материалов показывает, что аграрный кризис носил системный характер и был усугублен неравномерным распределением земель в пользу переселенческих хозяйств. В труде обосновывается необходимость пересмотра прежних принципов землепользования и проведения аграрных преобразований с учётом местных социально-экономических условий. Есполов выступает за приоритетное землеустройство коренного населения, восстановление справедливого доступа к пастбищам и водным источникам, а также за активную роль государственных органов в регулировании этих процессов. Тем самым данный труд отражает не только публицистическую позицию автора, но и его профессиональный взгляд как участника разработки и реализации аграрной политики в системе Наркомзема Туркестанской АССР.

Обсуждение

Современные исследования аграрной политики раннесоветского периода в Казахстане свидетельствуют об устойчивом интересе к анализу земельно-водных

реформ и механизмов их реализации в национальных регионах. В научной литературе данные преобразования рассматриваются как важный элемент политики стабилизации и интеграции окраин в условиях послевоенного кризиса, сопровождавшийся значительными социальными и институциональными противоречиями.

В Туркестанском регионе, где земельный вопрос был крайне обострѐн, процесс землеустройства и установления соответствующих норм имел свои специфические особенности. Проблематика земельной нормы в раннесоветском Казахстане позволяет выявить один из ключевых механизмов аграрной политики – нормативное конструирование «избыточности» земельного фонда (Исмагулов 2022). Установление норм землепользования выходило за рамки технической процедуры: оно определяло пределы допустимого землевладения, формировало категорию «излишков» и тем самым создавало правовую основу для последующих решений в сфере переселения и перераспределения земель.

В условиях Семиречья 1920-1922 гг. такая политика сопровождалась острыми конфликтами между коренным населением и переселенцами, а также институциональной непоследовательностью в деятельности местных органов управления. Советские структуры на местах нередко оказывались в ситуации выбора между директивами центра и давлением локальных социальных групп, что существенно ограничивало возможности реализации декларируемых деколонизационных мер и приводило к компромиссному или выборочному характеру проводимой политики (Pianciola 2008).

Важное место в современной историографии занимает анализ участия национальных кадров в системе советской власти. Подчёркивается, что привлечение представителей коренного населения в органы управления в первые послереволюционные годы носило ограниченный и противоречивый характер. Несмотря на провозглашѐнную установку на расширение социальной базы власти, управленческие возможности национальных кадров сдерживались централизованной системой принятия решений, дефицитом административных ресурсов и спецификой аграрной политики, что существенно ограничивало их влияние на практическую реализацию реформ (Cameron 2018).

В более широком контексте раннесоветские преобразования начала 1920-х гг. характеризуются в научной литературе как во многом экспериментальные. Отмечается, что между декларируемыми антиколониальными установками и возможностями их практического осуществления существовал значительный разрыв. Реализация реформ сталкивалась с сопротивлением на местах, кадровыми и материальными ограничениями, а также сложной социальной структурой казахского общества, что в совокупности снижало их эффективность и усиливало противоречивость государственной политики (Vladimirskiy 2025).

В этом контексте позиция казахской интеллигенции рассматривается как неоднородная и внутренне противоречивая: представители различных политических направлений по-разному оценивали масштабы и методы преобразований, однако в целом выступали за сохранение земельной основы и за адаптацию реформ к социально-хозяйственной специфике региона (Oralbekova 2025).

Национальная интеллигенция показана в двойственной позиции: с одной стороны, как участник советского административного аппарата, с другой – как выразитель интересов казахского населения, стремящийся смягчить последствия переселенческой политики и восстановить баланс землепользования. В отличие от макроструктурного анализа зарубежных авторов, акцентирующих институциональные и правовые

аспекты, Абдурахманов вводит в фокус национальный интеллектуальный компонент, что позволяет рассматривать аграрную реформу как поле столкновения стратегий – государственной, колониально-инерционной и национально-адаптационной. Казахская интеллигенция не выступала исключительно объектом политики центра, а участвовала в формировании практических решений, хотя её влияние оставалось ограниченным рамками централизованной системы власти. Тем самым проблема «коренизации» и участия национальных кадров получает конкретное административное измерение через анализ землеустроительных мероприятий (Абдурахманов 2014).

Вместе с тем в большинстве указанных исследований основной акцент сделан на институциональном и макроуровне анализа. Деятельность конкретных представителей национальной интеллигенции и управленческих кадров, участвовавших в формировании и практической реализации аграрной политики, как правило, рассматривается опосредованно или остаётся за рамками детального анализа. В результате персональный вклад национальных управленцев в функционирование советских органов власти остаётся недостаточно раскрытым.

Настоящее исследование дополняет существующие подходы применением персонализированного анализа, позволяющего рассмотреть аграрную политику Туркестанской АССР через призму деятельности конкретного национального деятеля. Анализ общественно-политической деятельности Мырзагазы Есполова позволяет конкретизировать механизмы реализации аграрной политики на уровне исполнительной практики и показать, каким образом общегосударственные директивы трансформировались в управленческие решения на местах. Полученные результаты подтверждают выводы о противоречивом характере аграрных реформ, зафиксированные в современной историографии, и одновременно уточняют их, демонстрируя активную и содержательную роль представителей национальной интеллигенции в органах советской власти. Тем самым исследование вносит вклад в развитие персоналистического направления и расширяет представления о функционировании аграрной политики в Туркестанской АССР в начале 1920-х гг.

Заключение

Проведённое исследование позволяет сделать вывод о том, что вклад Мырзагазы Есполова в формирование и реализацию аграрной политики Туркестанской АССР в начале 1920-х гг. носил системный и многоплановый характер. Анализ неопубликованных архивных материалов показал, что его деятельность выходила за рамки узковедомственной административной работы и была тесно связана с решением ключевых социально-экономических и политических задач раннесоветского периода.

Участие Есполова в работе Туркестанского Центрального Исполнительного Комитета и Народного комиссариата земледелия позволило ему непосредственно влиять на обсуждение и выработку решений по земельному вопросу. Его вовлечённость в подготовку резолюций пленумов ТурЦИКа, а также участие в практических землеустроительных мероприятиях и экспедициях свидетельствуют о том, что аграрная политика рассматривалась им не только как хозяйственная сфера, но и как важнейший инструмент социальной стабилизации.

Особое значение имеет тот факт, что деятельность Есполова была ориентирована на учёт интересов коренного населения в условиях перехода к новой экономической

политике. Это проявлялось в его поддержке приоритетного землеустройства местной бедноты, критике последствий колониального землепользования и стремлении адаптировать общегосударственные директивы к региональной специфике. Тем самым он выступал в роли посредника между центральной властью и местным обществом, что было характерно для представителей национальной интеллигенции, включённых в советскую систему управления.

В более широком контексте результаты исследования позволяют уточнить представления о роли национальных кадров в аграрных преобразованиях Туркестанской АССР. Деятельность Мырзагазы Есполова демонстрирует, что участие казахской интеллигенции в советских органах власти не ограничивалось формальным присутствием, а включало реальное воздействие на содержание и практику аграрной политики. Это, в свою очередь, открывает перспективы для дальнейших исследований, направленных на персонализированный анализ вклада национальных деятелей в процессы социально-экономической трансформации национальных республик в раннесоветский период.

Acknowledgements

We thank the journal editors and anonymous peer reviewers for their exceptionally helpful comments and suggestions for revision.

Алғыс

Мақаланы жетілдіру барысында берген құнды пікірлері мен ұсыныстары үшін журнал редакторларына және аты-жөні көрсетілмеген рецензенттерге шынайы алғысымызды білдіреміз.

Благодарности

Мы благодарим редакторов журнала и анонимных рецензентов за их чрезвычайно полезные комментарии и предложения по пересмотру.

Примечания

1. Именной список рабочих и служащих Киринопроса – исх. №1874 от 2/12-20 г. Центральный государственный архив Республики Узбекистан (далее ЦГА РУ). Ф. 372, оп. 1, д. 21, л. 4 об. – 6.
2. Дело №46 члена Центрального Исполнительного Комитета Советов Туркестанской Республики тов. Испулова Мирзагазы. Начато с 10-го Съезда Советов. ЦГА РУ. Ф. 86, оп. 1, д. 796, л. 1–10.
3. Список Членов Центрального исполнительного комитета Советов Туркестанской республики. X сессии. ЦГА РУ. Ф. 17, оп. 1, д. 59, л. 283-283об.
4. Протоколы заседаний Киргизского отдела при ЦИК. Туркестанский областной государственный архив (ТО ГА). Ф. 1170, оп. 20, д. 15, л. 6.
5. Первый краевой съезд киргизской бедноты Туркестанской республики. Центральный государственный архив Республики Казахстан (далее ЦГА РК). Ф. 5, оп. 2, д. 21, л. 16.
6. Протокол №3 Заседания Пленума Центрального Исполнительного Комитета Туркестанской Республики от 18-го февраля 1922 года. ЦГА РУ. Ф. 17, оп. 1, д. 88, л. 142.
7. Резолюция по земельному вопросу, принятая Пленумом ТурЦИКа X-й сессии. ЦГА РУ. Ф. 17, оп. 1, д. 88, л. 145.

8. Стенографический отчет заседаний 4-го Пленума ТурЦИКа в феврале 1922 года. ЦГА РУ. Ф. 17, оп. 1, д. 90, л. 242.
9. Протокол №3 Заседания Коллегии Народного Комиссариата Земледелия Туркестанской Республики от 27 февраля 1921 г. ЦГА РУ. Ф. 17, оп. 1, д. 843, л. 9-10.
10. Доклад о состоянии органов Комиссариата Земледелия в уездах Туркестанском, Перовском и Казалинском Сыр-Дарьинской области. ЦГА РУ. Ф. 29, оп. 3, д. 1962, л. 41-47 об.
11. Там же
12. Выписка из протокола №3 заседания Коллегии НКЗ Туркестанской Республики от 27 февраля 1921 г. ЦГА РК. Ф. 74, оп. 4, д. 22, л.4.
13. Доклад по командировке в Чимкентский и Аулиеатинский уезды Сыр-Дарьинской области для ознакомления с ходом землеустроительных работ. ЦГА РУ. Ф. 25, оп. 1, д. 526, л. 5-8.
14. Журнал №16 Заседания Коллегии Народного Комиссариата Земледелия Туркестанской Социалистической Советской Республики от 11 апреля 1921 г. ЦГА РУ. Ф.17, оп.1, д. 847, л. 173-174.

Список литературы

- Cameron S. *The Hungry Steppe. Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan*. Ithaca: Cornell University Press. 2018. 294 p.
- Oralbekova A. Land reforms of the soviet period and the position of the Kazakh intelligentsia. *Bulletin of Shakarim university. Historical Sciences Series*. 2025. Vol.1, no.1, pp.95-111.
- Pianciola N. Decoloniser L'Asie Centrale? Bolsheviks et colons au Semirec'e (1920-1922). *Cahiers du monde russe*. 2008. No.49/1, pp.101-143. <https://doi.org/10.4000/monderusse.9121>
- Vladimirsky I. The laboratory of the bolshevik economic experience: 1921-1922 reforms on land and water usage in Kazakhstan. *Al-Farabi Kazakh National University. Journal of history*. 2025. No.118(3), pp.4-15. <https://doi.org/10.26577/JH202511831>
- Абдурахманов Н. Из истории политики землеустройства казахского населения в 1917-1927 гг. Роль национальной интеллигенции в разрешении земельного вопроса. *Вестник Карагандинского университета. Серия История. Философия*. 2014. No.4(76), с.26-33.
- Ақ жол (газеті). 3 том. Құраст. Х. Есенқарақызы. Нұр-Сұлтан: «Алашорда» қоғамдық қоры. 2020. 384 б.
- Алаш көсемсөзі. Шолпан. 1 том. Алматы: Өнер. 2010. 352 б.
- Алаш көсемсөзі. Шолпан. 2 том. Алматы: Өнер. 2010. 360 б.
- Алашское дело 1920-1930 гг. *Документы и материалы следственного дела, сфабрикованного ОГПУ*. Том первый: Тургайское дело. 1922-1926 гг. Сост.: М. Койгелдиев, З. Мырзатаева, Р. Мирзакулова. Алматы: Издательство LEM. 2022. 984 с.
- Аминова Р. *Аграрная политика Советской власти в Узбекистане (1917-1920 гг.)*. Ташкент: Издательство АН Узбекской ССР. 1963. 343 с.
- Багрянцев А., Бейсенов С., Виленский Е. *Советское строительство в аулах и селах Семиречья*. 1921-1925 гг. Том 1. Алма-Ата: Казгосиздат. 1957. 283 с.
- Булатова Д. Есполов. *90 лет спустя: Забытая глава Алаш-Орды*. Алматы: Үміт. 2013. 232 с.
- Дахшлейгер Г. *Социально-экономические преобразования в ауле и деревне Казахстана (1921-1929 гг.)*. Алма-Ата. 1965. 536 с.
- Есболұлы М. *Түркістандағы келімсектер орнаған аудандардағы жер мәселесі*. Ташкент. 1923. 50 б.

- Исмагулов Ұ., Исмагулова Д. Қазақстанда жер нормасын жасақтау және жер қорын анықтау мәселелері (1917-1930 жж.). *Отан тарихы*. 2022. No.4(100). 122-131 бб. https://doi.org/10.51943/1814-6961_2022_4_121
- Нурпеисов К. Крестьянские Советы Казахстана в 1917-1929 гг. (История организации, укрепления и практической деятельности аульных советов): *Автореф. дисс. докт. ист. наук*. Алма-Ата. 1973. 143 с.
- Первый Краевой Съезд киргизской бедноты Туркестанской Республики*. г. Аулие-Ата, январь 1921 года. Ташкент: Издание Туркгосиздат. 1922. 32 с.
- Социалистическое переустройство сельского хозяйства в Узбекистане (1917-1926 гг.). *Сборник документов*. Под ред. Джамалова О.Б., Аминовой Р.Х., Джураева Т. Ташкент: Издательство АН Узбекской ССР. 1962 . 794 с.
- Тастекова Г., Алпысбес М., Ураков Д. Мырзағазы Есполов – Алаш қайраткері. *Edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы*. 2023. Т.10, no.4, 815-829 бб.
- Чупеков А. Первые мероприятия Советской власти по решению аграрного вопроса в Казахстане (1920-1925 гг.). *Ученые Записки Казахского университета. Серия Историческая*. 1961. Вып. 48, no. 7, с. 113-120.

References

- Cameron S. *The Hungry Steppe. Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan*. Ithaca: Cornell University Press. 2018. 294 p. (in English)
- Oralbekova A. Land reforms of the soviet period and the position of the Kazakh intelligentsia. *Bulletin of Shakarim university. Historical Sciences Series*. 2025. Vol.1, no.1, pp.95-111. (in English)
- Pianciola N. Decoloniser L'Asie Centrale? Bolsheviks et colons au Semirec'e (1920-1922). *Cahiers du monde russe*. 2008. No.49/1, pp.101-143. <https://doi.org/10.4000/monderusse.9121> (in French)
- Vladimirsky I. The laboratory of the bolshevik economic experience: 1921-1922 reforms on land and water usage in Kazakhstan. *Al-Farabi Kazakh National University. Journal of history*. 2025. No.118(3), pp.4-15. <https://doi.org/10.26577/JH202511831> (in English)
- Abdurakhmanov N.A. Iz istorii politiki zemleustroistva kazakhskogo naseleniia v 1917-1927 gg. Rol natsionalnoi intelligentsii v razreshenii zemelnogo voprosa. *Bulletin of the Karaganda university. History. Philosophy series*. 2014. No.4(76), pp.26-33. (in Russian)
- Aq jol (gazeti) (Gazeta Ak zhol)*. 3 tom. Qūrast. H. Esenqaraqyzy. Nūr-Sūltan: «Alaşorda» Public Foundation. 2020. 384 p. (in Kazakh)
- Alaş köemsözi. Şolpan*. (Slovo Alash. Sholpan). 1 tom. Almaty: Art Publ. 2010. 352 p. (in Kazakh)
- Alaş köemsözi. Şolpan*. (Slovo Alash. Sholpan). 2 tom. Almaty: Art Publ. 2010. 360 p. (in Kazakh)
- Alashskoe delo 1920-1930 gg. *Dokumenty i materialy sledstvennogo dela, sfabrikovannogo OGPU*. Tom pervyi: Turgaiskoe delo. 1922-1926 gg. Sost.: M. Koigeldiev, Z. Myrzataeva, R. Mirzakulova. Almaty: LEM Publ. 2022. 984 p. (in Russian /in Kazakh)
- Aminova R. *Agrarnaia politika Sovetskoi vlasti v Uzbekistane (1917-1920 gg.)*. Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR. 1963. 343 p. (in Russian)
- Bagriantsev A., Beisenov S., Vilenskii E.L. *Sovetskoe stroitelstvo v aulakh i selakh Semirechia*. 1921-1925 gg. Tom 1. Alma Ata: Kazgosizdat. 1957. 283 p. (in Russian)
- Bulatova D. *Espolov. 90 let spustia: Zabytaia glava Alash-Ordya*. Almaty: Hope. 2013. 232 p. (in Russian)
- Dakhshleiger G.F. *Sotsialno-ekonomicheskie preobrazovaniia v aule i derevne Kazakhstana (1921-1929 gg.)*. Alma-Ata. 1965. 536 p. (in Russian)
- Esboluly M. *Türkistandağy kelimsekter ornağan audandardağy jer мәsesi*. (Zemelnyi vopros v raionakh

- Turkeстана, zaselennykh pereselentsami). Tashkent. 1923. 50 p. (in Kazakh)
- Ismagulov U., Ismagulova D. Qazaqstanda jer normasyn jasaqtau jáne jer qoryn anyqtau máseleleri (1917-1930 jj.). *Otan tarihy*. 2022. No.4 (100), pp.122-131. https://doi.org/10.51943/1814-6961_2022_4_121 (in Kazakh)
- Nurpeisov K. Krestianskie Sovety Kazakhstana v 1917-1929 gg. (Istoriia organizatsii, ukrepleniia i prakticheskoi deiatelnosti aulnykh sovetov): *Abstract of the Doctoral Dissertation in Historical Sciences*. Alma-Ata. 1973. 143 p. (in Russian)
- Pervyi Kraevoi Sieezd kirgizskoi bednoty Turkestanskoi Respubliki*. g. Aulie-Ata, ianvar 1921 goda. Tashkent: Published by TurkGosIzdat. 1922. 32 p. (in Russian)
- Sotsialisticheskoe pereustroistvo selskogo khoziaistva v Uzbekistane (1917-1926 gg.). *Collection of documents*. Ed. by. Jamalova O., Aminova R., Juraeva T. Tashkent: Publishing House of the Academy of Sciences of the Uzbek SSR. 1962. 794 p. (in Russian)
- Tastekova G., Alpysbes M., and Urakov D. Myrzaǵazy Espolov – Alaş qairatkeri. *Electronic scientific journal edu.e-history.kz*. 2023. Vol.10, no.3, pp.815-829. (in Kazakh)
- Chupekov A. Pervye meropriiatiia Sovetskoi vlasti po resheniiu agrarnogo voprosa v Kazakhstane (1920-1925 gg.). *Scientific Notes of the Kazakh University. The series Is Historica*. 1961. Vol.48, no.7, pp.113-120. (in Russian)

Information about authors

Guldana B. Tastekova – Master of History, Senior Lecturer, Department of History of Kazakhstan, Akhmet Baitursynuly Kostanay Regional University, 47 Baitursynov St., 110000, Kostanay, Kazakhstan, <https://orcid.org/0009-0007-9403-7611>, tastekova.guldana@gmail.com

Dmitry Panto – PhD, Professor, Chief Specialist, Research Department, Museum of the Second World War, 1 Władysław Bartoszewski St., 80-862, Gdańsk, Poland, <https://orcid.org/0000-0002-5467-9990>, Dmitriy.panto@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет

Гульдана Батталовна Тастекова – тарих магистрі, Қазақстан тарихы кафедрасының аға оқытушысы, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Байтұрсынов көш., 47, 110000, Қостанай, Қазақстан, <https://orcid.org/0009-0007-9403-7611>, tastekova.guldana@gmail.com

Дмитрий Панто – PhD, профессор, ғылыми бөлімінің бас маманы, Екінші дүниежүзілік соғыс музейі, Владислав Бартошевский көш., 1, 80-862, Гданьск, Польша, <https://orcid.org/0000-0002-5467-9990>, Dmitriy.panto@gmail.com

Сведения об авторах

Гульдана Батталовна Тастекова – магистр истории, старший преподаватель кафедры истории Казахстана Костанайского регионального университета имени Ахмета Байтұрсынұлы, ул. Байтур-сынова, 47, 110000 Костанай, Казахстан, <https://orcid.org/0009-0007-9403-7611>, tastekova.guldana@gmail.com

Дмитрий Панто – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны, ул. Владислава Бартошевского, 1, 80-862 Гданьск, Польша, <https://orcid.org/0000-0002-5467-9990>, dmitriy.panto@gmail.com

Author Contributions

G. Tastekova was responsible for developing the research concept, analyzing archival and regulatory materials, interpreting the sources, and writing the main text of the article. D. Panto participated in scholarly consultations on the research topic, discussions of methodological approaches, and revision of the conclusions.

Авторлардың қосқан үлесі

Г. Тастекова – зерттеу тұжырымдамасын әзірлеп, архивтік және нормативтік материалдарды талдап, дереккөздерді интерпретациялауға және мақаланың негізгі мәтінін жазуға жауапты болды. Д. Панто – зерттеу мәселелері бойынша ғылыми кеңестер беріп, әдіснамалық тәсілдерді талқылауға және қорытындыларды түзетуге қатысты.

Вклад авторов

Г. Тастекова – отвечала за разработку концепции исследования, анализ архивных и нормативных материалов, интерпретацию источников и написание основного текста статьи. Д. Панто – принимал участие в научных консультациях по проблематике исследования, обсуждении методологических подходов и корректировке выводов.

Disclosure of conflict-of-interest information. The author claims no conflict of interest / **Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.** Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді / **Раскрытие информации о конфликте интересов.** Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 16.01.2026.

Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами: 20.02.2026.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 05.03.2026.

Research Article
IRSTI 03.81.21

<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-160-177>

Local elections in the Kazakh SSR as an instrument of political mobilization: a regional case of the Pavlodar Irtysh region (1920-1930s)

A. Turlybekova^a, N. Baigabylov^b, Ye. Sailaubay^b

^aToraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan

^bL.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

✉baigabylov_no@enu.kz

Abstract. This paper examines the evolution of the electoral system in the territory of Kazakhstan in the 1920s – 1930s. Considering that the institution of elections under the Soviet system was formed on the basis of the specific principle of non-alternativeness (lack of choice) and was consistently entrenched both in the center and locally, attention should be paid to the conditions of its formation, the regulatory framework, and the specifics of its dissemination. The country's population was integrated into the new realities of political life when, according to the Constitution, citizens gained the right to participate in the life of the state; however, at the same time, a certain part of them was deprived of this right if their involvement with "exploitative elements" was revealed. Ideologization, proclaimed equality, and harsh repressive policies became characteristic components of the country's electoral system as well. Under these conditions, the state authorities carried out extensive organizational work to promote the new model of electoral campaigns; a large number of people were involved in agitation activities among candidates and electors, and corresponding literature was developed. At the same time, it is necessary to point out the colossal financial resources spent on organizing the entire election procedure. The aim of the research is related to the analysis of the history of preparing and conducting electoral campaigns in the Kazakh SSR in the 1920s – 1930s, identifying their features, problems, and contradictions, as well as assessing the role of elections in the process of forming the Soviet political system in the region. A distinctive feature of this work is also the regional aspect of studying the stated issues. To achieve the aim and the set tasks, archival materials from the fonds of the State Archive of the Pavlodar Region (Pavlodar City Executive Committee of Workers', Peasants', and Red Army Deputies; Pavlodar Uyezd Committee of the Medical Sanitary Labor Union; Pavlodar District Executive Committee of Soviets of Workers', Peasants', and Red Army Deputies) were used, specifically within the framework of regulatory acts of authorities, reports of local executive committees, and electoral commissions. The source base of the research also included Soviet-era journals, analyzed from the perspective of their coverage of this topic. In the course of analyzing the historiography on the topic of the work, the main approaches, problems, and directions of its study were identified. Thus, the institution of elections to the Soviets became part of the process of "Sovietization" of society. These processes unfolded in parallel with a wide range of state-initiated campaigns of the period, such as the eradication of illiteracy, korenizatsiya (indigenization), anti-religious measures, and other initiatives aimed at reshaping the socio-political order and incorporating broad segments of the population, including residents of auls (villages), into newly constructed systems of social relations. Within this context, electoral practices acquired a ritualized character, serving as a symbolic mechanism through which citizens were formally integrated into political life.

Keywords: Kazakhstan; history; Soviet period; elections; regional case study; electoral campaigns

For citation: Turlybekova A., Baigabylov N., Sailaubay Ye. Local elections in the Kazakh SSR as an instrument of political mobilization: a regional case of the Pavlodar Irtysh region (1920-1930s). *Gumilyov Journal of History*. 2026. Vol.154, no.1, pp.160-177. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-160-177>

Funding. The article was prepared within the framework of the implementation of a scientific project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan on the topic: AP26197673 «Electoral Campaigns for Local Self-Government Bodies in Kazakhstan: Implementation Experience and Electoral Practices (1921–1936s)».

Қазақ АКСР-індегі жергілікті сайлау саяси жұмылдыру құралы ретінде: Павлодар Ертіс облысының аймақтық жағдайы (1920-1930 жж.)

А.Турлыбекова^а, Н. Байгабылов^б, Е. Сайлаубай^б

^аТорайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан

^бЛ.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Астана, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада 1920-1930 жылдардағы Қазақ АССР-індегі жергілікті сайлаулар кеңестік мемлекет құрылысының алғашқы кезеңінің элементі және халықты саяси жұмылдыру құралы ретінде қарастырылады. Павлодардың Ертіс аймағынан алынған материалдарда, бүкілодақтық сайлау шешімдері мен директиваларының округтік және болыс деңгейлеріндегі әкімшілік тәжірибеде қалай жүзеге асырылғаны және оларды жүзеге асыруда қандай қиындықтар туындағаны көрсетілген. Зерттеу тақырыбы – 1920-1930 жылдардағы партиялық-мемлекеттік басшылық және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жағдайында ұлттық автономия жағдайындағы кеңестік сайлау науқандарының қалыптасуы мен өзгеруі. Зерттеу пәні жергілікті деңгейде сайлауды дайындау және өткізу рәсімдері мен тәжірибелерінен тұрады: сайлаушыларды есепке алу және тіркеу (көшпелі және жартылай көшпелі халықтың ерекшелігін қоса алғанда), округтерді қалыптастыру, учаскелер мен комиссияларды ұйымдастыру, кандидаттарды ұсыну және бекіту, үгіт-насихат жұмыстары, сондай-ақ сайлау құқығынан айыру институты арқылы қатысуды шектеу тетіктері. Жұмыстың мақсаты – 1920–1930 жылдардағы Қазақ АССР-індегі жергілікті сайлау науқандарына дайындық пен өткізу барысын қайта құру, олардың ерекшеліктерін, проблемалық салаларын және ішкі қайшылықтарын анықтау, сондай-ақ кеңестік саяси жүйенің қалыптасуындағы сайлаудың рөлін және аймақтағы саяси қатысу модельдерін бағалау. Зерттеудің әдіснамалық негізі саяси жұмылдыру, саяси әлеуметтену және символдық билік ұғымдарына негізделген пәнаралық тарихи-әлеуметтанулық тәсілге негізделген. Тарихшылдық және жүйелік талдау принциптері, тарихи-генетикалық әдіс, партиялық-мемлекеттік құжаттар мен мерзімді басылымдардың мазмұндық талдауы, үгіт материалдарының дискурстық талдауы және реконструктивтік әдістер қолданылады. Бастапқы базаны кеңес органдарының нормативтік актілері мен нұсқаулықтары, сондай-ақ жергілікті атқару комитеттері мен сайлау комиссияларының есептерін қоса алғанда, Павлодар облысының мемлекеттік мұрағатының материалдары құрайды. Зерттеулер көрсеткендей, сайлаулар негізінен бақылауда болып, халықты легитимдеуге, оқытуға және жұмылдыруға қызмет етті: сайлауға қатысу әлеуметтік борыш және адалдықтың қоғам алдындағы растауы ретінде орнатылды. Сайлау тәжірибелері мен жергілікті халықты қалыптастыру және социалистік қайта құру науқандары саясаты арасындағы байланыс анықталды, ол кандидаттарды директивті түрде іріктеу мен «сайлау құқығынан айырылған тұлғалар» санатын кеңейтуде көрініс тапты. Сонымен бірге, жұмылдыру әсерінің шектеулері атап өтіледі: дауыс берудегі формальдылық, жиналыстардан жалтару жағдайлары, хабардарлықтың төмендігі және жергілікті билік

органдарының ықпалының жалғасуы, бұл халықты кеңестік саяси мәдениетке қосудың екіұштылығын баса көрсетеді. Алынған нәтижелер Қазақстандағы жергілікті өзін-өзі басқару органдарын құру тетіктерін және сайлау науқандарының халықты тәртіпке келтіру және әлеуметтендіру үшін қалай пайдаланылғанын түсінуді нақтылауға мүмкіндік береді. Сайлаулар осылайша қатысу формаларын және саяси адалдық критерийлерін өзгертетін әлеуметтік тәжірибе ретінде түсіндіріледі.

Түйін сөздер: Қазақстан; тарих; кеңестік кезең; сайлау; аймақтық іс; сайлау науқандары

Сілтеме жасау үшін: Турлыбекова А., Байгабылов Н., Сайлаубай Е. Қазақ АКСР-індегі жергілікті сайлау саяси жұмылдыру құралы ретінде: Павлодар Ертіс облысының аймақтық жағдайы (1920-1930 жж.). *Gumilyov Journal of History*. 2026. Т.154, no.1. с.160-177. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-160-177>

Қаржыландыру: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің АР26197673 "Қазақстанның жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайлау науқандары: іске асыру тәжірибесі және сайлау практикасы (1921-1936 жж.) ғылыми жобаны іске асыру шеңберінде").

Местные выборы в Казахской АССР как инструмент политической мобилизации: региональный кейс Павлодарского Прииртышья (1920-1930-е гг.)

А. Турлыбекова^а, Н. Байгабылов^б, Е. Сайлаубай^б

^аТорайгыров университет, Павлодар, Казахстан

^бЕвразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Аннотация. В данной работе рассматриваются вопросы эволюции избирательной системы на территории Казахстана в 1920-1930-е годы. Учитывая то, что институт выборов в условиях советской системы формировался на основе специфического принципа безальтернативности и последовательно укоренялся как в центре, так и на местах, следует обратить внимание на условия его складывания, нормативно-правовую базу и особенности распространения. Население страны включалось в новые реалии политической действительности, когда, согласно Конституции, граждане получили право принимать участие в жизни государства, однако одновременно определенная их часть лишалась этого права, если обнаруживалась их причастность к «эксплуататорским элементам». Идеологизация, декларируемое равенство, жёсткая репрессивная политика становились характерными компонентами в том числе и выборной системы страны. В этих условиях государственной властью проводилась мощная организационная работа по пропаганде новой модели избирательных кампаний, к агитационной деятельности среди кандидатов и выборщиков привлекалось большое количество людей, разрабатывалась соответствующая литература. При этом следует указать и на колоссальные денежные средства, затраченные на организацию всей процедуры выборов. Цель исследования связана с анализом истории подготовки и проведения избирательных кампаний в Казахской АССР в 1920-1930-е годы, выявлением их особенностей, проблем и противоречий, а также оценкой роли выборов в процессе формирования советской политической системы в регионе. Особенностью данной работы является также региональный аспект изучения поставленных вопросов. Для раскрытия цели и решения поставленных задач были использованы архивные

материалы фондов Государственного архива Павлодарской области, в том числе документы Павлодарского городского исполнительного комитета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, Павлодарского уездного комитета союза медицинских и санитарных работников, а также Павлодарского районного исполнительного комитета Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. В исследовании проанализированы нормативные акты органов власти, отчёты местных исполнительных комитетов и избирательных комиссий. Источниковую базу исследования составили журналы советского времени, проанализированные с точки зрения освещения данной темы. В ходе анализа историографии по теме работы были выявлены основные подходы, проблемы и направления ее изучения. Таким образом, институт выборов в Советы стал частью процесса «советизации» общества. Он сопровождался многими организованными властью кампаниями того времени, в том числе ликвидацией неграмотности, коренизацией, антирелигиозной деятельностью и др., которые должны были коренным образом изменить общественно-политическую структуру и включить население, в том числе аулов в систему новых социальных отношений. Формировалась ритуализированность электоральных практик, когда символически граждане включались в политическую жизнь.

Ключевые слова: Казахстан; история; советский период; выборы; региональный кейс; избирательные кампании

Introduction

Electoral campaigns in the Soviet state during the 1920s-1930s represented a specific political phenomenon, fundamentally different from classical democratic models of elections. They were not a mechanism for political competition or the expression of alternative social interests but served as a tool for legitimizing the power of the Bolshevik Party, mobilizing the population, and instilling socialist ideology. Particular scholarly attention is warranted by the conduct of electoral campaigns in national autonomies, including the Kazakh SSR, where, as reflected in official Soviet evaluations, processes of state construction unfolded in a context marked by economic underdevelopment, widespread illiteracy, and the continued influence of traditional social structures.

This research aims to analyze the history of preparing and conducting electoral campaigns in the Kazakh SSR in the 1920s–1930s, identify their features, problems, and contradictions, and assess the role of elections in the process of forming the Soviet political system in the region.

Notably, the study examines the issues of preparing and conducting elections from a regional perspective. In this regard, shifting from a general theoretical and republic-wide consideration of electoral campaigns in the USSR and the Kazakh SSR to their analysis at the regional level is methodologically justified and scientifically necessary. Notwithstanding the presence of a standardized legal framework and centralized party-state control, electoral preparation and implementation in the 1920s-1930s exhibited considerable diversity, shaped by the socio-economic, demographic, and cultural particularities of individual regions.

The regional approach allows for the identification of the actual mechanisms by which the Soviet electoral system functioned, mechanisms that at the all-Union level are often leveled out by official rhetoric and uniform statistics. It is precisely at the level of oblasts, uyezds, and okrugs that the contradictions between the proclaimed principles of "Soviet power" and the practice of party administration of the electoral process were most clearly manifested.

The choice of the Pavlodar region as the object of concrete historical analysis is motivated by several factors. First, the Pavlodar district (*okrug/uyezd*) in the 1920s-1930s was a territory with a complex socio-economic structure, combining elements of sedentary agriculture, nomadic and semi-nomadic pastoralism, and developing industrial centers. This diversity of economic forms created specific conditions for implementing Soviet electoral policy and allowed for tracing its influence on various social groups.

Second, the region was characterized by ethnic and social heterogeneity of its population. Alongside the Kazakh population, Russians, Ukrainians, Tatars, and other groups lived here, which gave particular significance to issues of *korenizatsiya* (indigenization), language policy, and representation in government bodies. Analyzing electoral campaigns in the Pavlodar region allows for an assessment of the extent to which the proclaimed principles of national equality and the involvement of the indigenous population in the system of Soviet governance were realized in practice.

Third, the Pavlodar region was a zone of active implementation of socio-economic transformations, primarily collectivization and the policy of "liquidation of the *bais* (wealthy stratum)". These processes directly impacted the preparation of elections, the formation of voter lists, and the scale of disenfranchisement. Studying regional materials allows for establishing the interconnection between socio-economic campaigns and electoral practices, as well as revealing the role of elections as a tool for political pressure and social control.

Furthermore, the Pavlodar region possessed a well-developed network of local government and party structures, enabling a detailed analysis of the interaction between the Soviet, the party committee, and electoral commissions. The regional level allows for tracing the decision-making process both "from the bottom up" and "from the top down," revealing the degree of autonomy of local bodies and the actual nature of party leadership. Attention was paid to identifying "class-alien elements," who were excluded from the electoral process.

Methods and Materials

This study is conducted within the framework of an interdisciplinary historical-sociological approach, combining the tools of political history and historical sociology. The theoretical and methodological foundation of the work is based on the concepts of political mobilization, political socialization, and symbolic power, as developed within modern social theory.

The general scientific methodological principles employed include the principle of historicism, which involves examining the institution of elections in the Kazakh SSR in the dynamics of its formation and transformation within the context of the socio-economic and political processes of the 1920s–1930s. The systemic approach, which allowed for the analysis of local elections as an element of the holistic mechanism of Soviet political power. The principle of social constructivism, within which electoral practices are interpreted as constructed forms of political reality.

The study employs the historical-genetic method to identify the logic of formation and factors in the evolution of electoral practices.

The historical sociological part of the research is based on the use of:

- Content analysis of party and state documents, instructions, meeting minutes, and periodical materials;
- Discourse analysis of agitation texts and public speeches, revealing the dominant narratives of mobilization;

- A reconstructive method aimed at restoring the practices of population participation through archival evidence, reports, and statistical data.

The empirical basis of the study consists of regulatory acts of the Soviet authorities of the Kazakh SSR and the RSFSR published in periodicals; materials from the regional archive – the State Archive of the Pavlodar Region; reports from local executive committees and election commissions. Among the documents used are materials from fonds 5, 17, and 75.

Results

After the October Revolution of 1917, the Bolsheviks rejected the principles of parliamentary democracy characteristic of bourgeois states and advanced the concept of Soviet power as a form of the dictatorship of the proletariat. The 1918 Constitution of the RSFSR already enshrined a fundamentally different model of electoral law, based not on civil equality but on a class approach.

Voting rights were granted only to the "working people," while individuals classified as belonging to the "exploiting classes" were disenfranchised. Thus, from the very beginning, elections were restrictive in nature and served as an instrument of class policy. Under the conditions of the Civil War and subsequent economic recovery, electoral campaigns primarily performed mobilizing and educational functions.

The Kazakh SSR was established in 1920 as the Kirghiz (Kazakh) Autonomous Republic within the RSFSR. The official renaming of the republic in 1925 formed part of the broader policy of national delimitation and korenizatsiya (indigenization). Within this framework, the electoral institutions of the autonomy were established in accordance with all-Union and republican legal norms, drawing in particular on the 1918 Constitution of the RSFSR and the 1926 Constitution of the Kazakh SSR.

In the context of the establishment of Soviet power in Kazakhstan, the electoral campaigns of 1920-1926 became an important instrument for implementing the policy of korenizatsiya, aimed at involving the indigenous population in the system of governance and forming national cadres for the administrative apparatus. As demonstrated by the research of I.V. Anisimova in "The Establishment of Soviet Power and the Policy of Korenizatsiya in Kazakhstan in 1920–1926", the process of indigenization had a dual character: on one hand, it contributed to expanding the representation of the Kazakh population in Soviet and elected bodies; on the other hand, it remained strictly controlled by the Party and was subordinated to the tasks of political mobilization and ideological integration. In this context, elections served not only as a legal mechanism for forming government bodies but also as a means of institutionally entrenching the Soviet model of governance, which combined national cadre policy with centralized control over the political process (Anisimova 2017: 21-27).

An important factor shaping the electoral system of the autonomy was the population registration processes unfolding in Kazakhstan in 1920-1923, which, as A.M. Balykova shows, were incomplete and largely transitional in nature. The instability of the administrative-territorial division, high population mobility, the consequences of the Civil War and famine, as well as the specificities of the nomadic and semi-nomadic way of life, significantly complicated accurate demographic accounting. This directly impacted the republic's electoral potential, such as voter registration, the formation of lists, and the determination of representation quotas, which were carried out under conditions of a limited and often fragmented statistical base. This situation enhanced the manageability of the electoral process and expanded opportunities for

administrative intervention during the early stage of establishing the Soviet electoral system in the Kazakh SSR (Balykova 2015: 70-72).

The organization of elections in the Kazakh Republic was governed by a special instruction issued by the Kazakh Central Executive Committee (KazTsIK). This document was formulated not only with reference to earlier regulatory acts and guidelines of the All-Russian Central Executive Committee (VTsIK) but also with explicit consideration of the particular conditions under which voting took place among Kazakhstan's nomadic population. The initial version of the instruction was approved on 9 October 1925 and emphasized the requirement for comprehensive voter registration, extending to nomadic groups. At the same time, the use of formal summons to notify voters in nomadic and semi-nomadic localities was not made mandatory. In rural settings, electoral meetings at the precinct level were entrusted to the chairpersons of village election commissions, who acted as authorized representatives of the volost electoral authorities (Ablazhei, Zhanbossinova 2025: 430).

Considered within a wider institutional and legal framework, these provisions correspond to the conclusions formulated by M. Salamatova, who argues that election commissions in the RSFSR between 1918 and 1936 functioned not as independent bodies of electoral administration but as structurally integrated components of the Soviet state system, operating under rigid normative regulation and direct party supervision. In the context of the Kazakh Republic, this approach implied that the adaptation of KazTsIK electoral instructions to local conditions, including the nomadic way of life, did not alter the fundamental model of electoral governance. Election commissions remained instruments for transmitting centrally defined directives, prioritizing objectives of political mobilization and supervision over electoral behavior rather than ensuring procedural autonomy or neutrality at the local level (Salamatova 2014: 58-76).

A key element of the RCP(b) strategy, known as the "Face to the Countryside," was the policy aimed at the "revitalization" of local Soviets. The expansion of their functional authority was intended to enhance the effectiveness of local governance. Volost (district) Soviets were granted independent budgets and received broader competencies in the spheres of public health, education, cultural and enlightenment activities, and communal services. In addition, they were charged with facilitating agricultural development, implementing agrarian measures, and promoting cooperative organization.

Village Soviets, in turn, acquired the right to draft revenue and expenditure estimates, which were subsequently incorporated into volost budgets. Their responsibilities encompassed the development of primary education infrastructure, the organization of reading huts, and the establishment of medical and sanitary facilities. In order to widen peasant participation in Soviet activities, the numerical composition of village councils was expanded. This increase made it possible to create specialized commissions (sections) within village Soviets responsible for particular areas of activity, such as land management, cultural and educational work, and public utilities. By 1925, most village and volost Soviets had established between two and five such commissions, whose work was to involve representatives of public organizations and the rural intelligentsia (Il'inykh 2024: 36-48).

At the same time, as noted by A.A. Kemelbekov, the expansion of the competencies of village and volost Soviets in the 1920s was directly interconnected with Soviet electoral practices, as elections were viewed not only to form governing bodies but also as a mechanism for legitimizing the local governance system. The formally declared involvement of broad layers of the peasantry and rural intelligentsia in the work of the Soviets was combined with strict regulation of the electoral process and party control, which limited the autonomy of local self-

government. Accordingly, even as their organizational responsibilities and functional scope expanded, the Soviets continued to operate within a highly centralized system of authority, while electoral procedures served predominantly mobilizational and administrative purposes, facilitating the ongoing reproduction of the Soviet administrative and political order at the local level (Kemelbekov 2019: 12-17).

A characteristic feature of electoral law in the republic was the widespread application of the practice of disenfranchisement. The category of the "disenfranchised" included representatives of the traditional Kazakh elite – bais, sultans, clergy, as well as traders, kulaks, and individuals accused of "anti-Soviet activity." In the conditions of Kazakhstan, this policy was particularly extensive, as the traditional social structure of society did not align with the Soviet class model.

In the well-known specialized party-ideological journal of the 1920s-30s, Propagandist, aimed at providing methodological support to agitators of the RCP(b)/VKP(b), disseminating the party line, and increasing the effectiveness of propaganda work, the country's leadership line was officially defined: "According to the 1918 Constitution of the RSFSR and the 1924 Constitution of the USSR, the electoral system in our country provided for restrictions on exploiter elements; elections were not entirely equal, were multi-stage (for elections to middle and higher bodies of power), and open. Certain restrictions on democracy were necessary at the time. The fierce resistance of the exploiting classes made the temporary deprivation of their voting rights necessary. Some advantages for workers in the norms of representation during elections were introduced when the peasants were still entirely small proprietors, and the influence of the kulaks in the countryside was still strong" (What is an electoral district? 1937: 22).

From the very first years of Soviet state formation, the determination of groups excluded from electoral participation occupied a central place in the political agenda of the ruling leadership and was regarded as an essential instrument for the acquisition and consolidation of power. Bolshevik rhetoric, as well as the earliest normative acts of the Soviet regime, reveal a consistent intention to protect the Soviets from the influence of so-called "socially alien" elements. Already in December 1917, the People's Commissariat of Internal Affairs circulated a special appeal entitled "To All Soviets of Workers', Soldiers', Peasants', and Farm Laborers' Deputies", which explicitly advised against electing kulaks, traders, and other exploiters to the Soviets of Peasants' Deputies. In this context, seven categories of citizens were formally deprived of electoral rights: (a) individuals employing hired labor for profit; (b) persons subsisting on unearned income, including interest on capital, enterprise profits, or property revenues; (c) private traders and commercial intermediaries; (d) monks and clergy of religious denominations; (e) former employees and agents of the police, gendarmerie, and security services, as well as members of the former ruling dynasty; (f) individuals officially declared mentally ill or placed under guardianship; and (g) persons convicted of mercenary or dishonorable crimes for periods established by law or judicial verdict (Salamatova 2018: 124).

Archival data from the Kazakh Central Executive Committee (KazTsIK) indicate that during the 1924-1925 electoral cycle, disenfranchised individuals accounted for 2.4% of the republic's population eligible for voting, with the figure rising to 4.3% in urban centers and amounting to 2.3% in rural areas. In auls and villages, Kazakhs constituted 54% of those excluded from voting rights, whereas in cities their share was significantly lower at 19%. The urban disenfranchised population was dominated by traders and intermediaries, who comprised 62% of the total. In rural localities, approximately 25% of those deprived of voting rights were members of the clergy, nearly 36% were classified as persons living on unearned income, and close to 15% had no criminal convictions. Overall, during the 1924-1925 campaign, Kazakhs represented 61% of

all disenfranchised individuals, while Russians and members of other ethnic groups accounted for the remaining 39% (Ablazhei, Zhanbossinova 2025: 433).

The extensive use of disenfranchisement, which became a characteristic feature of electoral campaigns in the 1920s, particularly in the formation of representative bodies at the highest levels of authority, including elections to the supreme Soviet institutions, emerged as a key mechanism of political filtration. By excluding substantial segments of the population from electoral participation, the authorities not only reduced the social base of the electorate but also redefined elections themselves as an administratively managed process aimed at selecting "class-reliable" representatives. By the mid-1920s, this practice had firmly institutionalized elections as a controlled procedure subordinated to the objectives of party consolidation and the reinforcement of the centralized power structure.

Archival materials indicate that the practice of disenfranchisement was accompanied by appeals from citizens with individual petitions for a review of their legal status. For instance, documents from the Pavlodar District Election Commission for 1934 record a fact of a written petition being submitted for the restoration of voting rights, in which the applicant appealed to a change in their social position and loyalty to the Soviet government. This source allows us to view election commissions not only as bodies of administrative record-keeping and control but also as institutions through which procedures for the conditional reintegration of the "disenfranchised" into the political space were carried out.

Appendix 1 contains one of the numerous materials addressed to an election commission¹.

As shown by the research of M.M. Kozybaeva and A.T. Kaipbaeva, the institution of the "disenfranchised" had not only an electoral but also a broader socio-legal dimension: disenfranchisement solidified a status of political marginalization, complicated social adaptation, and intensified the repressive nature of Soviet policy in the urban environment. In this context, local elections in the Kazakh SSR acted not so much as a form of political participation but as a mechanism for the institutional exclusion of "socially alien" groups, which was particularly evident at the regional level (Kozybaeva, Kaipbaeva 2024).

This conclusion correlates with materials from a socio-historical analysis of disenfranchisement in the 1920s–1930s, based on regional archival sources from Western Kazakhstan, which shows that the practice of classifying individuals as "disenfranchised" was expansive and often arbitrary, affecting not only "former" and affluent strata but also socially vulnerable groups of the urban population. This turned electoral restrictions into a persistent tool of social control at the local level (Sapasheva 2024).

Under these conditions, the question of the composition and functioning of local Soviets acquired particular importance for the party-state leadership. The escalating socio-economic changes associated with the conclusion of the NEP and the intensification of the course towards socialist reconstruction demanded not only maintaining but further strengthening control over local government bodies. This largely explains the emergence in 1927 of special directives addressed to all state bodies and party bloc administrations (GO and UPB) regarding the conduct of Soviet re-elections. These directives were aimed at renewing the composition of local authorities, strengthening party influence within them, and bringing the Soviets into line with the new political and social tasks facing the Soviet state on the eve of the fundamental shift of the late 1920s.

The transition from the policy of mass disenfranchisement to the campaign for Soviet re-elections in 1927 was not a rupture but represented a logical continuation of the course towards centralization and ideological unification of the Soviet political system. Re-elections were

viewed not as a democratic procedure for renewing power but as an instrument for adjusting the composition of the Soviets in accordance with the party's current directives and the tasks of the country's socio-economic transformation.

The instructions for conducting Soviet re-elections, sent in 1927 to all state bodies and party bloc institutions, were not declarative but clearly regulatory in nature. They detailed both organizational measures for preparing the re-election campaign and its political and ideological tasks. Such documents allow us to trace how the party-state leadership sought to transform re-elections from a formal procedure for renewing the composition of the Soviets into an instrument for targeted influence on the social structure of local power.

Of value in this context are archival materials that record specific directives addressed to local authorities and party organizations. They reflect not only the official interpretation of the re-elections' goals but also the practical mechanisms for their implementation on the ground. A characteristic example is a document stored in the State Archive of the Pavlodar Region, which concisely formulates the key tasks of the 1927 re-election campaign. Analyzing its content allows us to specify the general course of the party leadership and identify the priorities that determined the preparation and conduct of Soviet re-elections during the period under review:

At the beginning of 1927, Soviet re-elections were conducted across our gubernia [Semipalatinsk]. The main tasks of this campaign are:

1) Strengthening the alliance between the working class and the peasantry, as the main political factor ensuring socialist construction.

2) Creating an alliance between farm laborers, the poor, and middle peasants in the village and aul, as a means of excluding the bai-kulak element from socio-political Soviet activity.

3) Resolutely implementing the slogan 'Sovietization of the aul,' which means organizing genuine Soviet power in the aul by involving representatives of the poor and middle-peasant population of the auls in the leadership work of the aul Soviets...

6) A resolute rebuff to the NEP elements of the city, fundamentally paralyzing their attempts to infiltrate the City Soviets, while firmly implementing the principles of Soviet democracy...

The GSPC [gubernia trade union council] considers it necessary to emphasize the main tasks regarding the nomination of candidates. We believe the most appropriate and politically practical position is for trade union organizations, without presenting special lists, to nominate candidates jointly with VKP(b) cells, for we owe all existing achievements to the ideological leader of the working class, the VKP(b). On this issue, another point should be noted: when nominating candidates, it is necessary to consider the requirement to elect representatives of all groups/membership into the Soviets, such as Kazakhs, women, youth, specialists, etc. The GSPC considers it necessary to instruct trade union organizations that this work should not be viewed as auxiliary but must be at the center of the unions' attention during this campaign, especially in the village and aul, where the work of the Soviets significantly influences union work as well" (Gosudarstvennyj arkhiv Pavlodarskoj oblasti²).

During the collectivization and repressions of the 1930s, electoral campaigns increasingly transformed into a ritual of political loyalty. Elections were used as a tool for identifying "unreliable" elements and strengthening control over society.

The 1936 Constitution of the USSR established the Soviets of Working People's Deputies as the fundamental political institutions of the state. For the first time, the Constitution included a dedicated chapter on the Electoral System, formalizing the participation of citizens in elections to these Soviets. Key democratic principles were codified in law, including universal, direct, and equal suffrage conducted by secret ballot. Voting rights were conferred exclusively to citizens

of the USSR. Article 135 stipulated that elections were universal: all citizens of the USSR aged eighteen and above, regardless of nationality, race, religion, education, residence, social origin, property status, or past activities, were entitled both to vote and to stand for election, with exceptions made for persons legally declared insane or those whose convictions included the loss of electoral rights. Eligibility for election to the Supreme Soviet of the USSR was set at twenty-three years of age, without distinctions based on sex, nationality, or other social factors. Article 139 confirmed that elections to all Soviets of Working People's Deputies from local rural and urban Soviets up to the Supreme Soviet were to be conducted through direct participation of the citizenry (Borisov 2009: 195).

The adoption of the 1936 Constitution of the USSR formally enshrined the principles of universal, equal, and secret suffrage. However, in practice, these innovations did not lead to the democratization of the political system. Under conditions of a single-party state and mass repressions, elections retained a decorative character and served as a means of demonstrating the unity of the people and the party.

In the Kazakh ASSR, which was transformed into a union republic in 1936, elections became part of the all-Union political ritual, finally losing even the limited elements of autonomy.

The preparation for elections in the Kazakh SSR was a complex, multi-stage process under the strict control of party organs. Formally, electoral commissions and Soviets were responsible for organizing the elections, but actual leadership was exercised by the organs of the RCP(b) and later the VKP(b). Key elements of the preparation included compiling voter lists; verifying the social origin and political reliability of the population; forming electoral districts; and selecting and approving candidates.

As highlighted in the journal *Propagandist*, the organization of electoral precincts underwent a significant transformation. Previously, precincts were established according to production units such as factories, plants, state farms, and institutions. Following reforms, precincts were reorganized on a territorial basis. This shift was not only a response to the practical difficulties of dividing electoral districts along production lines but also reflected profound societal changes associated with the consolidation of socialism, the elimination of exploiting classes, and the socialist transformation of peasant agriculture. The political and moral unification of Soviet citizens, coupled with the USSR's emergence as a strong socialist state, enabled the removal of certain restrictions and inequalities previously embedded in electoral law.

Whereas earlier elections involved precincts that facilitated direct voting only for city and village Soviets, the new system established elections through larger electoral districts subdivided into precincts to improve accessibility for voters. Electoral precincts became central to the administration of elections: voter lists were maintained, ballots received and counted, and political agitation and candidate promotion carried out. Chapter IV of the Regulation on Elections to the Supreme Soviet of the USSR, comprising nine articles, was devoted to the organization of precincts, demonstrating the attention of the Bolshevik state to practical electoral administration and its commitment to the principles of socialist democracy (KHow is the polling station organized 1937: 22–23).

Legal limits were established to ensure precincts remained manageable. No precinct could exceed 2,500 residents or 1,500 registered voters, while rural settlements with populations between 500 and 2,000 were required to have their own precincts. The Central Executive Committee (CEC) further refined these provisions for sparsely populated areas: settlements with 300 or more residents situated at least 10 kilometers from the district center could form separate precincts, while northern, eastern, and mountainous regions allowed precincts for

populations as low as 100 individuals. Even military units and border outposts were included, with a minimum of 50 voters sufficient to constitute a precinct. In addition, deputies of the Soviet of Nationalities were elected in single-member districts, which did not necessarily correspond territorially to districts used for elections to the Soviet of the Union. A hierarchical system of electoral commissions was established, led by the Central Electoral Commission for the Supreme Soviet elections. The legislation aimed to ensure that polling stations were located as close as possible to voters' residences. Voting was strictly personal and conducted only in designated premises; preliminary voting or mobile ballot boxes were prohibited, and all registered citizens were required to vote in person (Berljavskij, Bondarev 2025: 15).

Local records illustrate the implementation of these regulations. According to the Protocol of the Pavlodar City Soviet of Workers', Peasants', and Red Army Deputies on 4 August 1937, members discussed and reviewed the city's preparedness for the upcoming elections to the Supreme Soviet, indicating the active engagement of local Soviets in the organizational process. Members of the Soviet lamented the City Soviet's unpreparedness for the elections due to the lack of proper attention to various categories of the population potentially planned for participation in the elections. "Now it is necessary to organize the study of the election regulations through study circles among the unorganized population of the city. The City Soviet is insufficiently engaged in cultural and mass work; it does not mobilize the masses to study the Stalin Constitution... special explanatory work on the regulations needs to be conducted with housewives and domestic workers, and agitation among religious believers needs to be strengthened. It is necessary to create an Agitators' Department under the City Soviet, to deploy an agitation network through ZhAKTs [housing-rental cooperative associations] and across the entire population"³.

In the 1920s–1930s, ZhAKTs were the grassroots unit of the Soviet urban management system, uniting residents. "The instruction to 'deploy an agitation network through ZhAKTs,' found in archival documents of the 1930s, reflects the practice of using housing-rental cooperative associations as basic cells for agitation and propaganda work among the urban population."

Following its deliberations, the plenum of the Pavlodar City Soviet concluded that: "... the plenum fully and completely approves the election regulations for the Supreme Soviet developed and approved by the 4th session of the CEC of the USSR. The Stalin Constitution, which has enshrined the positive successes in the victory of socialist construction, signifies a political turning point in the life of our country. The election regulations for the Supreme Soviet, reflecting the principles and objectives of the 1936 Stalin Constitution, codified in law the achievements of the USSR in implementing socialist democracy. These regulations required a thorough reorganization of the work of Soviets at all levels, demanding comprehensive engagement from the entire plenum to align local governance with the Constitution's goals. The Presidium of the City Soviet, primarily engaged in economic work (allocation of apartments, etc.), paid insufficient attention to cultural and mass work, did not mobilize the sections and deputy groups for the daily explanation of the Stalin Constitution, the election regulations for the Supreme Soviet, and other laws and decrees of the Party and government among the masses." It resolved: "In accordance with the resolution of the District Executive Committee plenum, to conduct reports by City Soviet deputies to their electors from August 15 to August 25 of this year. To oblige the working apparatus of the City Soviet to draw up a calendar plan and develop concrete measures for studying the election regulations for the Supreme Soviet of the USSR by August 7, organizing special study circles through ZhAKTs and for the unorganized population, for which purpose to select the best members of the plenum, section heads, approve

them as agitators and circle leaders, assigning them to specific districts of the city... The task of the Soviet is to rally even more closely around the Central Committee of the Bolshevik Party and the leader of the peoples, Comrade Stalin, based on mobilizing the attention of the city's working people to the struggle for the complete eradication of wreckers, saboteurs, spies of the Trotskyite-Zinovievite band, and for the complete liquidation of the consequences of wrecking"⁴.

The procedure for nominating candidates to the Soviets was strictly regulated and controlled by party structures. Candidates were approved at party conferences and meetings and were then formally nominated by labor collectives or public organizations.

In the Kazakh ASSR, significant attention was paid to the policy of *korenizatsiya* (indigenization) - attracting representatives of the indigenous Kazakh population to governance. However, in practice, many "national cadres" were under strict control by party organs and did not possess real political autonomy. Thus, the nomination of candidates was not democratic, but directive in nature, and elections essentially turned into a procedure for ratifying predetermined figures.

Agitation was a crucial element of electoral campaigns. Under conditions of low literacy and the predominance of oral forms of communication in the Kazakh ASSR, specific propaganda methods were widely used. These included mobile agitation groups, "red yurts," oral lectures, theatrical performances, and mass gatherings in auls. "The experience of Moscow and Leningrad convincingly proves the enormous influence and authority of worker-agitators and propagandists among the population of neighborhoods and houses gravitating towards enterprises. At present, it would be impossible to ensure the leading role of workers in the elections without the transition from production-based electoral precincts to territorial ones" (*KHow is the polling station organized 1937: 22-23*).

Electoral agitation during this period focused less on explaining individual candidates' programs than on cultivating loyalty to Soviet power and reinforcing the perception of its "popular" legitimacy. Participation in elections was framed as a political obligation, while abstention was interpreted as a sign of opposition to the regime.

Agitators communicated to the electorate the narratives sanctioned by the party and Soviet authorities, presenting elections to the Supreme Soviet of the USSR as both a demonstration of socialist democracy and a continuation of the struggle against "enemies of the people." Citizens were expected to engage actively in the electoral process, signaling their unity with the Communist Party and the candidates it endorsed. Official messaging emphasized that all eligible men and women aged eighteen and above were to vote, supporting pro-Soviet candidates and resisting any attempts by "hostile elements" to gain influence within the Supreme Soviet (*Berljavskij, Bondarev 2025: 16*).

At the same time, one of the key problems of electoral campaigns in the Soviet state was their formal nature. The absence of alternative candidates, administrative pressure, and predetermined results stripped the elections of real political content. Furthermore, mass disenfranchisement undermined the principle of representation and heightened social tensions.

Conclusion

After the formation of the Kazakh SSR in 1920, the Soviet authorities faced the necessity of integrating a predominantly rural, nomadic, and semi-nomadic population into new political structures. The low literacy rate, the dominance of traditional forms of social organization (clan and aul-based ties), and the weakness of the state apparatus shaped the distinctive character of electoral campaigns.

Local elections to the Soviets became part of a broader strategy of "Sovietization" of society. They were conducted against the backdrop of campaigns to eliminate illiteracy, anti-religious propaganda, and the social restructuring of the aul environment. In this way, elections were transformed into a form of political ritual, symbolically affirming the population's affiliation with the new system.

From a sociological standpoint, local elections in the Kazakh SSR can be seen as a form of managed mass mobilization, where the primary goal was not the competitive representation of interests but rather the involvement of as many citizens as possible in practices of Soviet loyalty.

Electoral commissions, as well as party and Komsomol cells, actively directed public participation, turning elections into an organized campaign. Voting was accompanied by meetings, rallies, and agitation, transforming elections into an element of mass political education. The restriction of voting rights for "class-alien elements" created a model of participation based not on universal citizenship but on political loyalty.

Historical-sociological analysis reveals that during the existence of the Kazakh ASSR, a profound transformation in models of public participation took place. In the pre-revolutionary period, forms of political activity in the region were primarily tied to traditional self-governing institutions, informal authorities, and clan structures. Soviet elections gradually displaced these practices, offering new forms of legitimacy through participation in meetings, voting, and the delegation of representatives.

By the mid-1920s to early 1930s, participation in elections increasingly took on a ritualized character. High voter turnout was ensured not so much by individual political motivation as by social control, administrative pressure, and the symbolic significance of the procedure. Participation became a mandatory social act, demonstrating one's belonging to "Soviet society."

Despite the formally massive participation, elements of hidden distrust and passive resistance persisted - such as avoidance of meetings, formalistic voting, and the preservation of alternative forms of authority in the aul environment. This reflects the ambiguous perception of elections as a tool for political integration.

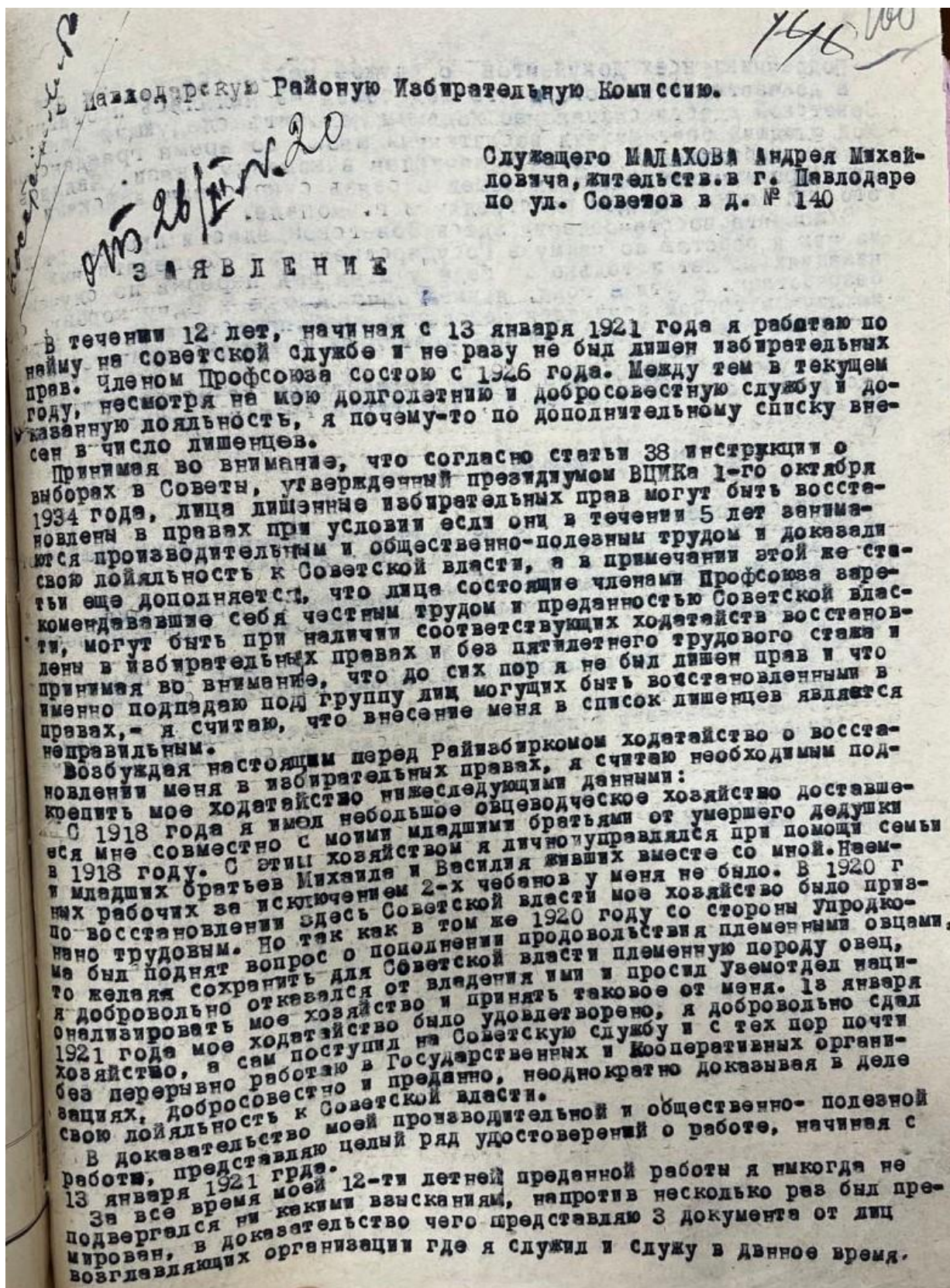
From the perspective of historical sociology, local elections in the Kazakh SSR can be interpreted as a technology for shaping a manageable political subject. Elections fulfilled the functions of socializing the population within the new symbolic framework of the state; disciplining through collective forms of participation; and legitimizing power through the demonstration of mass support. In this sense, it was less about democratization and more about the institutionalization of a mobilization model of politics, characteristic of the early Soviet regime.

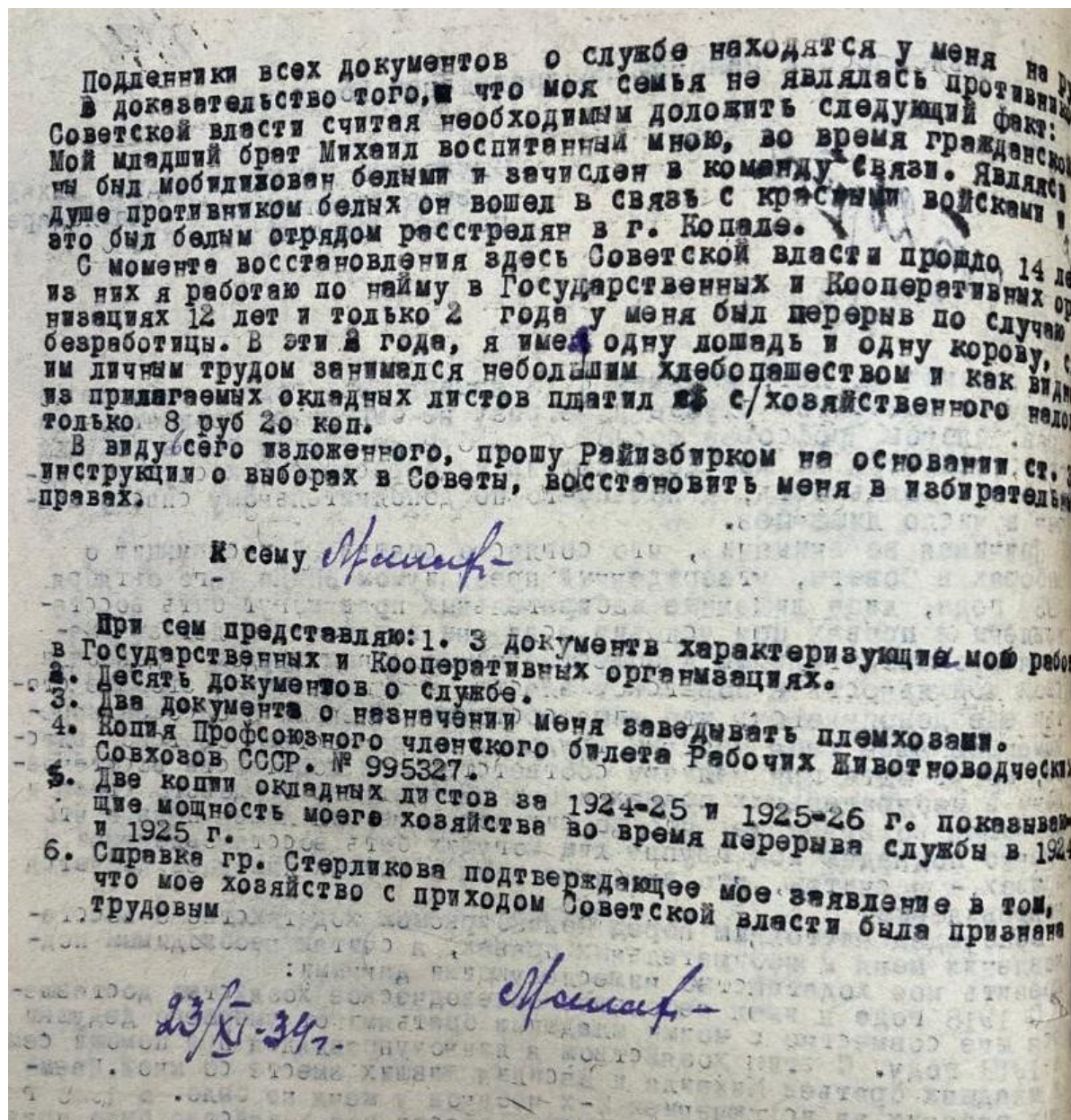
Local elections in the Kazakh SSR served as an important tool for political mobilization and the transformation of social behavior among the population. They contributed to the formation of new models of citizenship based on collective loyalty, ritualized participation, and ideological integration. Historical and sociological analysis indicates that, in this context, elections functioned less as a mechanism of political representation and more as a tool for integrating the population into the framework of Soviet political culture, where participation signaled the affirmation of one's loyalty to the state and its ideological objectives.

Acknowledgments

The authors of the article express their gratitude to the editorial team and the reviewers.

Appendix 1. Application for the Pavlodar District Electoral Commission

Notes

1. Application to the Pavlodar district Election Commission from employee A.M. Malakhov dated 11/23/1034. Gosudarstvennyj arkhiv Pavlodarskoj oblasti (further GAPO). F. 5, in. 1, fil. 13, p. 100.
2. On the tasks of re-election to the Councils. GAPO. F. 75, in. 1, fil. 29, p. 28-31.
3. Protocol of the meeting of the Plenum of the Pavlodar City Council of Workers', Peasants' and Red Army Deputies of August 4, 1937. GAPO. F. 17, in. 1, fil. 124, p. 95.
4. Resolution to the Protocol of the Meeting of the Plenum of the Pavlodar City Council of Workers', Peasants', and Red Army Deputies dated August 4, 1937. GAPO. F. 17, in. 1, fil. 124, p. 98.

References

- Ablazhej N., Zhanbossinova A. The Election Campaign and the Tribal Confrontation in the Kazakh ASSR. *Vestnik of Saint Petersburg University. History*. 2025. Vol.70, no.2, pp.421–444. <https://doi.org/10.21638/spbu02.2025.209>
- Anisimova I. Formation of the Soviet Power in Kazakhstan and Realization of the Policy of Indigenization of Administrative Facilities in 1920-1926. *Izvestiya of Altai State University*. 2017. No.2(94), pp.21–27
- Balykova A. The history of population registration in 1920-1923. *East European Scientific Journal*. 2015. Vol.2, no.3, pp.70-72.
- Berljavskij L., Bondarev V. Election Campaign of 1937 for the Elections to the Supreme Soviet of the USSR: Legislation and Practical Implementation in the Rostov Region. *Legal order and legal values*. 2025. No.3(2), pp.9-22. <https://doi.org/10.23947/2949-1843-2025-3-2-9-22>
- Borisov O. Formation of the electoral system of the Soviet state. *Scientific notes of the Orel State University. Ser.: Humanities and Social Sciences*. 2009. No.3, pp.194-196.
- Il'inyh V. Elections to the Soviets in the RSFSR under the Conditions of the NEP: Features and Results of Election Campaigns in 1922–1929. *Historical Courier*. 2024. No.1(33), pp.36-48.
- KHow is the polling station organized? *The propagandist*. 1937. No.23, pp.22–23. https://www.booksite.ru/election/03_st-65.html
- Kemelbekov A. Organization of local government in Kazakhstan in the period 1917-1933. (historical-j and legal aspect). *Legal science*. 2019. No.9, pp.12–17.
- Kozybaeva M., Kaipbaeva A. Political repressions and marginalized people in the cities of Kazakhstan in the 1920s–1930s: legal status and problems of adaptation of disenfranchised people *Asian Journal "Steppe Panorama"*. 2024. No.11(2), pp.411–423.
- Salamatova M. Election commissions of the RSFSR (1918-1936): features of legal regulation. Historical and legal problems: *A New Perspective*. 2014. No.10, pp.58–76.
- Salamatova M. The Institution of Disenfranchisement in Soviet Russia: from the 1918 Constitution to the 1936 Constitution. *Historical and Legal Problems: A New Perspective*. 2018. No.3, pp.125-144.
- Sapasheva E. *Disenfranchisement in 1920-1930*. Thought 2024. <https://mysl.kazgazeta.kz/news/16142>
- What is an electoral district? *The propagandist*. 1937. No.23, pp.20-22. https://www.booksite.ru/election/03_st-76.html

Information about authors

Aigul Turlybekova – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Toraigrov University, 64 Lomova Street. 140000, Pavlodar, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-5671-9119>, TurlybekovaAM@mail.ru

Nurlan Baigabylov – PhD, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpaev Str., 010000, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-8212-9171>, baigabylov_no@enu.kz

Yerlan Sailaubay – Candidate of Historical Sciences, director of the research center «El tarikhy» at L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpaev Str., 010000, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0003-1622-2997>, alashorda100@mail.ru

Авторлар туралы мәлімет

Айгүл Мұхаметханқызы Тұрлыбекова – тарих ғылымдарының кандидаты қауымд. профессор (доцент), Торайғыров университеті, Ломов көшесі, 64, 140000, Павлодар, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-5671-9119>, TurlybekovaAM@mail.ru.

Нурлан Оралбаевич Байгабылов – PhD, әлеуметтану кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-8212-9171>, baigabylov_no@enu.kz

Ерлан Ерназарұлы Сайлаубай – тарих ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті жанындағы «Ел тарихы» ғылыми-зерттеу орталығының директоры, Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0003-1622-2997>, alashorda100@mail.ru

Сведения об авторах

Айгуль Мухаметхановна Турлыбекова – кандидат исторических наук, ассоц. профессор (доцент), НАО «Торайгыров университет», ул. Ломова, 64, 140000, Павлодар, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-5671-9119>, TurlybekovaAM@mail.ru

Нурлан Оралбаевич Байгабылов – PhD, доцент кафедры социологии, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-8212-9171>, baigabylov_no@enu.kz

Ерлан Ерназарұлы Сайлаубай – кандидат исторических наук, директор научно-исследовательского центра «Ел тарихы», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0003-1622-2997>, alashorda100@mail.ru

Contributions by authors

A. Turlybekova processed archival document data, discussed hypotheses regarding the research questions, and compiled relevant information. N. Baigabylov wrote the historical context and the concluding part of the article. E. Sailaubai conducted a critical analysis of the available data on the research topic.

Disclosure of conflict-of-interest information. The author claims no conflict of interest / **Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу.** Автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді / **Раскрытие информации о конфликте интересов.** Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 30.01.2026.

Approved by reviewers / Рецензенттер мақұлдаған / Одобрено рецензентами: 20.02.2026.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 05.03.2026.

Научная статья / Research Article
МРНТИ / IRSTI 03.20.00

<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-178-194>

Historical Connections between the Kazakhs and the Uzbek Khanates in the 18th Century, According to the Works of Central Asian Authors of the Modern Period

Zh. Tulibayeva

SDU University, Kaskelen, Kazakhstan

 tulibay@gmail.com

Abstract. This article researches Arabic-script manuscript works produced by historiographers of Kokand, Khiva, Bukhara, and Tashkent. The research aims to identify valuable written sources on the historical connections between the Kazakhs and the peoples of the Central Asian region in the 18th century. The modern period of Central Asian historical literature is represented by chronicles of both official and private character. The authors of these narrative works came from diverse social classes and expressed the interests of either the central or local ruling elites. The use of diversified historical writings in the research makes it possible to develop a fuller and more objective understanding of the region's political situation during the researched period. In official works, particular attention is devoted to the political and economic crises that engulfed the region in the first half of the 18th century as a result of turmoil and rebellions among appanage rulers, as well as Kalmyk incursions into the Dasht-i Qipchaq and Mawarannahr. The principal sources used in compiling Central Asian chronicles were archival documents from khalal chanceries, as well as accounts transmitted by participants, eyewitnesses, and contemporaries of the events described by the authors. Subsequent historiographers tried to supplement works with previously unknown facts and to offer their own assessments of the ruling elite's activities. The factual material identified in these historical writings demonstrates that they contain original data on the history of our region. The valuable information preserved in written historical works makes it possible to gain a deeper understanding of the complex relations that developed among the khanates of the Central Asian region throughout the 18th century. Reports in the chronicles concerning the Kazakhs may be divided into the following thematic groups: 1) commercial ties in Central Asia and the influence of the cities near Syr Darya on the region's overall economic situation; 2) the involvement of the Chingizids of the Dasht-i Qipchaq in the internecine feuds of the Chingizids of Khwarazm and Bukhara; 3) the migration of Kazakhs into the territories of the Uzbek khanates occurred as a result of repeated Kalmyk incursions into the Kazakh Khanate in the first half of the 18th century: some kins of the Junior Zhuz resettled in Khwarazm; some kins of the Middle Zhuz moved toward Samarqand and Bukhara; and certain kins of the Senior Zhuz migrated into the regions of Karategin and Fergan, reaching as far as the Pamirs; 4) during the period under review, the vilayets of Sayram and Turkestan were at times under the control of Bukhara. The analysis of these materials indicates that the historical connections between the Kazakhs and the Uzbek khanates have an important place in the political and economic life of the states of the Central Asian region.

Keywords: Historiography of Kokand, Bukhara, Khiva; manuscripts; Kazakh and Uzbek khanates; 18th century

For citation: Tulibayeva Zh. Historical Connections between the Kazakhs and the Uzbek Khanates in the 18th Century, According to the Works of Central Asian Authors of the Modern Period. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Vol.154, no.1, pp.178-194. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-178-194>

Funding. This research is funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP26101025).

Қазақтардың өзбек хандықтарымен XVIII ғасырдағы тарихи байланыстары жаңа замандағы Орталық Азиялық авторлардың шығармаларының мәліметтері бойынша

Ж. Тулибаева

SDU University, Қаскелең, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада Қоқан, Хиуа, Бұхара, Ташкент тарихнамашыларының араб графикасымен жазылған қолжазба шығармалары қарастырылған. Зерттеудің мақсаты – қазақтардың орталықазиялық аймақтың халықтарымен XVIII ғасырдағы тарихи байланыстары бойынша құнды жазба деректерді анықтау. Жаңа заманның орталықазиялық тарихи әдебиеті ресми және жеке мазмұндағы жылнамаларда берілген. Нарративті шығармалардың авторлары қоғамның түрлі әлеуметтік топтарынан шықты және орталық немесе жергілікті басқарушы элитаның мүдделерін білдірді. Зерттеуге әртүрлі тарихи шығармаларды тарту біз зерттеп отырған кезеңдегі аймақтың саяси жағдайы туралы біршама толық әрі объективті түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ресми еңбектерде XVIII ғасырдың бірінші жартысында аймақта жекелеген билеушілердің қиындықтары мен бүліктерінің, қалмақтардың Дешті-Қыпшақ пен Мауреннахрға басып кіруінің салдарынан қалыптасқан саяси және экономикалық дағдарыстар толып сипатталған. Орталықазиялық жылнамаларды құрудағы негізі дереккөздері хан кеңселерінің мұрағаттық құжаттары, авторлар баяндаған оқиғалардың қатысушыларының, куәгерлерінің және замандастарының әңгімелері болды. Кейінгі тарихнамашылар еңбектерін бұрын беймәлім болған фактілерімен толықтыруға және басқарушы элитаның қызметіне баға беруге тырысты. Тарихи шығармаларда айқындалған нақты материалдар аймақ бойынша түпнұсқалық мәліметтерден тұратынын көрсетті. Жазбаша тарихи шығармалардың құнды ақпараттары XVIII ғасыр бойы орталықазиялық аймақтың хандықтарының арасындағы қалыптасқан күрделі қарым-қатынастарын тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Қазақтар туралы жылнамалар жаңалықтарын келесі тақырыптық бөліктерге бөлуге болады: 1) Орталық Азиядағы сауда байланыстары және Сырдария бойы қалаларының аймақтағы жалпы экономикалық жағдайға ықпалы; 2) Дешті қыпшақ Шыңғыс әулеті өкілдері мен Хорезм және Бұхара Шыңғыс әулеті өкілдерінің арасындағы өзара тартыстарға қатысуы; 3) қазақтардың өзбек хандарының территориясына қоныс аударуы XVIII ғасырдың бірінші жартысында Қазақ хандығына қалмақтардың бірнеше рет басып кіруінің салдарынан орын алды: Кіші жүздің бір бөлігі Хорезмге қоныс аударса, Орта жүздің кейбір рулары Самарқан мен Бұхараға көшті, Ұлы жүздің жекелеген рулары Қаратегінге, Ферғанаға, тіпті Памирге дейін ауып кетті; 4) қарастырылып отырған кезеңде Сайрам және Түркістан вилайеттері кейде Бұхараның қарамағында болды. Алынған мәліметтерді талдау қазақтардың өзбек хандықтарымен тарихи байланыстары Орталықазиялық аймақ мемлекеттерінің саяси және экономикалық өмірінде маңызды орынға ие екендігін көрсетеді.

Түйін сөздер: Қоқан, Бұхара және Хиуа тарихнамасы; қолжазбалар; қазақ және өзбек хандықтары; XVIII ғасыр

Исторические связи казахов с узбекскими ханствами в XVIII веке по данным сочинений центральноазиатских авторов Нового времени

Ж. Тулибаева

SDU University, Каскелен, Казахстан

Аннотация. В данной статье рассмотрены рукописные арабографические сочинения историографов Коканда, Хивы, Бухары и Ташкента. Цель исследования – выявление ценных письменных источников по историческим связям казахов с народами Центральноазиатского региона в XVIII веке. Центральноазиатская историческая литература Нового времени представлена хрониками, как официального, так и частного содержания. Авторы нарративных произведений принадлежали к различным социальным слоям общества и выражали интересы центральной или локальной правящей элиты. Привлечение для исследования разноплановых исторических трудов позволяет составить более полное и объективное представление о политической ситуации в регионе в рассматриваемый период. В официальных сочинениях подробно описаны политический и экономический кризисы, воцарившиеся в регионе в первой половине XVIII века, вследствие смут и мятежей удельных правителей, а также вторжения калмаков в Дешт-и Кипчак и Мавераннахр. Основными источниками для создания центральноазиатских хроник послужили архивные документы из ханских канцелярий, рассказы участников, очевидцев и современников описываемых авторами событий. Последующие историографы стремились дополнить труды ранее неизвестными фактами и дать свою оценку деятельности правящей элиты. Выявленный в исторических сочинениях фактический материал показал, что они содержат оригинальные данные по истории нашего региона. Ценная информация, содержащаяся в письменных исторических произведениях, позволяет глубже разобраться в сложных взаимоотношениях, сложившихся между ханствами Центральноазиатского региона на протяжении всего XVIII века. Известия хроник о казахах можно разделить на следующие тематические группы: 1) торговые связи в Центральной Азии и влияние присырдарьинских городов на общую экономическую ситуацию в регионе; 2) участие Чингизидов Дешт-и Кипчака в междоусобицах Чингизидов Хорезма и Бухары; 3) переселение казахов на территорию узбекских ханств вследствие неоднократных вторжений калмаков в Казахское ханство в первой половине XVIII века: часть родов Младшего жуза переселилась в Хорезм, часть родов Среднего жуза откочевала к Самарканду и Бухаре, отдельные роды Старшего жуза откочевали в районы Каратегина и Ферганы, вплоть до Памира; 4) в рассматриваемый период вилайеты Сайрам и Туркестан временами находились в подчинении Бухары. Анализ полученных сведений показывает, что исторические связи казахов с узбекскими ханствами занимают важное место в политической и экономической жизни государств Центральноазиатского региона.

Ключевые слова: Историография Коканда, Бухары, Хивы; рукописи; казахи и узбекские ханства; XVIII век

Для цитирования: Тулибаева Ж. Исторические связи казахов с узбекскими ханствами в XVIII веке по данным сочинений центральноазиатских авторов Нового времени. *Gumilyov Journal of History*. 2026. Т.154, no.1, с.178-194. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2026-154-1-178-194>

Финансирование. Статья подготовлена в рамках научного проекта, финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант № AP26101025).

Введение

Использование восточных источников в подлиннике для исследования истории Казахстана имеет уже свою традицию. Востоковедами был введен в научный оборот ряд арабографических рукописных книг, важных для изучения социально-экономической и политической истории казахов. Изданные в 1935 и 1969 гг. труды, содержащие извлечения из персидских и тюркских сочинений, до настоящего времени являются ценными публикациями подобного рода ([Прошлое](#) Казахстана в источниках 1935; [Материалы](#) по истории казахских ханств 1969).

Сохранившиеся и дошедшие до нас исторические произведения центральноазиатских авторов XVIII – начала XX века по своему содержанию и многообразию фактического материала занимают уникальное место в изучении истории народов нашего региона. В этих письменных источниках представлены данные об экономическом развитии региона, о хозяйстве, административном строе и социальной структуре ханств. В сочинениях придворных историографов содержится богатая информация по истории взаимоотношений Дешт-и Кипчака и Мавераннахра, а также о казахских родах и племенах, обитавших в XVIII веке на территориях узбекских ханств. Отдельные исторические рукописи привлекались для изучения истории казахов, но большая часть арабографических источников, содержащих сведения об исторических связях казахов с соседними государствами в XVIII–XX вв., всё ещё остаётся малоизученной и не введена в научный оборот. До настоящего времени не проводилось исследование исторических связей казахов с узбекскими ханствами в XVIII веке с привлечением известий из кокандских, хивинских, бухарских и ташкентских рукописных трудов, созданных в XVIII – начале XX века.

Материалы и методы

Базовыми письменными источниками исследования стали исторические арабографические сочинения, хранящиеся в известных фондах Республики Узбекистан. Рукописные книги кокандских, хивинских, бухарских и ташкентских авторов XVIII-начала XX века были написаны на чагатайском или персидском языках. Отдельные хроники составлялись на двух языках. В частности, это исторические труды Мухаммада Хакимхана тора ([Бейсембиев](#) 2009: 106-109) и Нийаза Мухаммада ([Бейсембиев](#) 1987: 142-143; [Бейсембиев](#) 2009: 112-113).

Среди письменных источников XVIII в. особый интерес представляют сведения официальных хроник, а также труды независимых историографов, посвящённых истории правления Чингизидов Бухары с 1702 по 1747 годы. Известны семь списков сочинения, посвященные истории правления Чингизида ‘Убайдаллах-хана ([Собрание](#) восточных рукописей 1998: 173-175). Наиболее ранний список рукописной книги переписан в 1214/1800 году ([Мухаммад](#) Амин 1800).

Исторический труд ‘Абд ал-Рахмана, посвященный истории правления Чингизида Абулфайз-хана, сохранился в незавершенном варианте, автор описал первые годы правления хана, доведя изложение истории государства до 1136/1722-23 года ([Собрание](#) восточных рукописей 1998: 102–103). Известны два списка рукописей. Список под номером 4469/II переписан в 1245/1829-30 году.

Среди сочинений бухарской историографии следует отметить труд Казия Вафа, в котором описывается история правления влиятельных и высокопоставленных чиновников Бухары, в чьих руках находилась реальная власть в государстве. Сохранились двенадцать списков этого рукописного произведения (*Собрание* восточных рукописей 1998: 176–179).

Сочинения по всеобщей истории центральноазиатских авторов нередко состояли из нескольких томов. К примеру, труды кокандских историографов обычно создавались в двух томах, последние из которых посвящены истории Кокандского государства. Известны семь списков произведений Мухаммада Хакимхана тора (*Собрание* восточных рукописей 1998: 195-198; Тулибаева, Исахан 2013: 75-76) и единственный список рукописи 'Аваза Мухаммада (*Собрание* восточных рукописей 1998: 207-208). Второй том исторического труда 'Аваза Мухаммада «Летопись, показывающая мир» имеет собственное название «Ханский подарок в летописях» (*Аваз Мухаммад* 1874; Бейсембиев 2009: 428-446).

Среди бухарской исторической литературы XIX века по всеобщей истории выделим хроники «Венец летописей» (*Мухаммад Шариф*, 1917) и «Цветник государей» (*Мухаммад Йакуб* 1840). Произведение Мухаммада Шарифа было написано по распоряжению эмира Хайдара, существует пять списков этого труда (*Собрание* восточных рукописей 1998: 189-190). Сочинение «Цветник государей» было создано представителем правящей элиты, имеются четыре списка данного источника (*Собрание* восточных рукописей 1998: 194).

Важные сведения об исторических связях казахов с Хорезмом содержатся в сочинениях придворных историографов Хивы. При Ильтузар хане (1804-1806), первом независимом правителе династии Кунгратов, было создано одно из лучших произведений хивинской историографии, исторический труд «Райский сад благоденствия» (*Shir Muḥammad* 1988: 1-1281).

Особую ценность для нашего исследования представляют исторические сочинения частного характера, отражающие личное отношение автора к описываемым событиям. В таких хрониках нередко представлены сведения, отсутствующие в трудах придворных историографов. Например, история правления номинальных Чингизидов в Бухаре изложена в произведении известного историографа Ташкента. В рукописную книгу включены рассказы о правлении Чингизидов Абулфайз-хана, 'Абд ал-Мумин-хана и Мухаммада Фазыл-хана (*Мухаммад Салих-ходжа* 1887: 250-251, 273-274, 283-284). Первая глава второго тома «Новой истории Ташкента» охватывает историю Ферганы с конца XV в. до событий начала XIX века (*Мухаммад Салих-ходжа* 1887: 297-361). Сохранился авторский вариант рукописной книги, с которого были переписаны отдельные главы и разделы (*Собрание* восточных рукописей 1998: 212-214).

Среди сочинений мемуарного содержания следует выделить персоязычный стихотворный труд «Сокровище благочестия». Автор мемуаров, представитель правящей бухарской элиты, рассказывает о вторжении калмаков в Дешт-и Кипчак и Мавераннахр, об участии и роли казахских ханов Чингизидов в политической жизни Хорезма (*Мухаммад Хусайн* 1830: 88–91, 102–108, 232).

В начале XX века в Ташкенте было написано сочинение «Звёзды летописей» (*Мухаммад Амин-бек* 1958). В хронике содержатся сведения о политических событиях, которые произошли в XVIII–первой половине XIX века в Фергане и Ташкенте. Автор произведения описывает историю Ферганы и ее правителей с точки зрения кокандской правящей элиты.

В данном исследовании мы опирались на методологический подход, используемый востоковедами при изучении исторических известий, изложенных в рукописных сочинениях. Труды специалистов по истории Коканда, Хивы, Бухары и Ташкента рассматривались нами как общий историографический комплекс. Анализ содержащихся в них данных выявляет взаимосвязь и полную картину исторических событий, происходивших в регионе. На основе пристального изучения исторических трудов центральноазиатских авторов XVIII – начала XX века были выявлены сведения по истории казахов, которые были отражены в этих письменных источниках. Применение методов источниковедения и текстологии, сопоставление сообщений различных кокандских, хивинских, бухарских и ташкентских авторов позволяет реконструировать некоторые исторические процессы, происходившие в Дешт-и Кипчаке, вилайетах Туркестан и Сайрам. Были изучены рассказы историографов о вторжениях калмаков в Присырдарьинский регион, а также последствия этих событий, оказавших существенное влияние на взаимоотношения казахов с узбекскими ханствами в XVIII веке.

Литературный обзор

Исторические связи казахов с узбекскими ханствами в XVIII веке изучались многими исследователями. Труды зарубежных и казахстанских ученых в основном базировались на материалах русских архивных документов и западных источников, с редким привлечением сведений из местных арабографических источников (Бейсембиев 2009: 79, 82, 84, 93, 96).

В научной литературе рукописные сочинения кокандских, хивинских, бухарских и ташкентских историографов XVIII – начала XX века были предметом рассмотрения нескольких поколений востоковедов. Исследователи внесли определенный вклад в изучение арабографических исторических трудов. Среди советских и отечественных исследований следует особо отметить издание сборников переводов извлечений из письменных источников (Материалы по истории туркмен 1938; Материалы по истории казахских ханств 1969; Материалы по истории Средней 1988). Среди зарубежных исследований следует выделить работы Ю.Э. Брегея (Shir Muhammad 1988; Shir Muhammad 1999).

Ценный вклад в изучение письменных источников Центральноазиатского региона внесли работы Б.А. Ахмедова (Ахмедов 1985) и Т.К. Бейсембиева (Бейсембиев 2009). В обширной и фундаментальной монографии казахстанского исследователя Т.К. Бейсембиева представлены описания кокандских хроник, среди которых особо отметим источниковедческий анализ автора таких исторических сочинений, как «Звёзды летописей» (356-359), «Избранные летописи» (372-384), «Новая история Ташкента» (406-421), «Ханский подарок в летописях» (428-446) (Бейсембиев 2009).

В исследованиях востоковедов затрагивались отдельные стороны взаимоотношений казахов с соседними странами в XVIII – XX вв. (Tulibayeva 2016: 25-45). Тем не менее большая часть сведений об исторических связях казахов с народами сопредельных государств в Новое время, содержащихся в трудах местных историографов, всё ещё остается малоизученной.

Результаты и обсуждение

Города, располагавшиеся в средней и нижней части бассейна реки Сырдарья, на протяжении многих веков были центрами региональной торговли и товарообмена между сопредельными государствами. В XVIII веке они играли значимую роль во взаимоотношениях Казахского ханства с Ташкентом, Бухарой и Хивой. Правящая элита, Чингизиды и родоплеменная знать, стремились к установлению и сохранению регулярных торговых связей с соседними государствами. Мемуарное произведение «Сокровище благочестия» интересно тем, что в нём сообщается о торговле казахов скотом на базарах Ташкента и Худжанда (Мухаммад Хусайн 1830: 232б). Представители Чингизидов и местной родоплеменной верхушки Дешт-и Кипчака прибывали в Ташкент для продажи продуктов животноводства. Участие в торговле между ханствами региона, представление внаем вьючных животных и проводников для караванов приносили доходы казахской знати. Они контролировали маршруты движения торговых караванов, переправы, удобные места для отдыха, колодцы с водой. Обеспечение контроля и безопасности караванных путей из государств центральноазиатского региона в Россию и Китай, было тесно связано с политической ситуацией в регионе (Tulibayeva 2016: 38-44).

В рукописных трудах кокандских, хивинских, бухарских и ташкентских историографов сообщается, что внутренняя политическая борьба за верховную власть в государствах региона продолжалась на всём протяжении первой половины XVIII века (Ахмедов 1985: 89, 93; Материалы по истории туркмен, 1938: 192-194; Материалы по истории Средней 1988: 270-276; Тулибаева 2024: 104-106). В кокандских и бухарских хрониках приводятся некоторые данные о вилайетах Сайрам и Туркестан. Согласно сведениям «Истории Рахим-хана» в середине XVIII века территории этих вилайетов находились в подчинении правителя Бухарского ханства (Казий Вафа 1817: 153–155). В исторических сочинениях указаны места проживания кочевых племен, упоминаются имена правителей удельных территорий и их взаимоотношения с местным населением (Tulibayeva 2016: 28).

В первой половине XVIII века политическая власть в узбекских ханствах находилась в руках предводителей крупных родоплеменных группировок. Чингизиды всё также возводились на престол государства, но реальной властью не обладали (Тулибаева 2024: 106). В трудах придворных историографов содержатся рассказы о казахах, обитавших в Хорезме (Shir Muhammad 1999: 54; Bregel 2003:58). Крупные удельные владения делились на несколько более мелких, управляемых родоплеменной верхушкой. Противоборствующие силы в ханстве при каждом удобном случае стремились расширить территорию своих владений, в первую очередь, за счет соседних уделов. По данным кокандских хроник, военные походы в основном предпринимались с целью получения добычи, а для участвовавших в них воинов они были средством быстрого обогащения. В этот период насилие и бесчинства стали обычным явлением во всех ханствах региона. Отсутствие в государствах политической стабильности, авторитетной и крепкой центральной власти создавали условия для постоянных мятежей и смут в регионе (Мухаммад Амин-бек 1958: 76а-78б, 85б-87а; Мухаммад Салих-ходжа 1887: 277б-280б).

В кокандской и бухарской историографии при описании важнейших происшествий первой половины XVIII века, приводятся рассказы о вторжении калмаков в Дешт-и Кипчак. В хрониках говорится, что это неожиданное нападение вынудило казахов искать убежище в вилайете Ташкент. Одно из первых сообщений о калмаках встречается в труде

Мухаммада Амина, придворного историографа правящего хана. Описывая нашествие калмаков, он повествует о событиях, происходивших в это время в Бухаре и Ташкенте. Последующие авторы исторических сочинений дополняли его рассказ и приведенные им сведения некоторыми деталями (Мухаммад Амин 1800: 144а-148а; Мухаммад Салих-ходжа 1887: 908б-898а; Казий Вафа 1817: 158а-161а).

В рукописных трудах кокандских, бухарских и ташкентских историографов упоминаются события, происходившие в ханствах региона, связанные с отрицательными последствиями вторжения калмаков в Дешт-и Кипчак (Мухаммад Хусайн 1830: 102а-108а). Разграбление и разорение казахских улусов отразилось на региональной торговле и резко ухудшило экономическое положение во всех ханствах. Наступивший экономический кризис ослабил центральную власть и стал причиной усиления междоусобицы в регионе. Периодически происходили военные столкновения между правителями удельных владений, а также с правящим ханом Чингизидом. Межродовые столкновения противоборствующих группировок препятствовали установлению прочной власти в ханствах (Абд ал-Рахман 1723: 123б-159б).

В сочинении «Венец летописей» сообщаются многочисленные сведения об участии Чингизидов Дешт-и Кипчака в междоусобицах удельных правителей Бухары (Мухаммад Шариф 1917: 238б-258б). В официальных и частных хрониках помещены рассказы об ожесточённой борьбе за власть в ханствах региона, вновь разгоревшейся между представителями родоплеменной знати. Волнения и мятежи охватили удельные владения центральноазиатского региона. Авторы исторических произведений «История Абулфайз-хана» (Абд ал-Рахман 1723: 123б-124б), «Венец летописей» (Мухаммад Шариф 1917: 177б), «Новая история Ташкента» (Мухаммад Салих-ходжа 1887: 251б-253а) подробно останавливаются на событиях 1722 года.

В кокандских и бухарских хрониках сообщается, что в разгар междоусобной борьбы Ибрахим-бий, полномостный правитель вилайета Шаршауза, пригласил Чингизида Мухаммада Раджаб-султана и посадил его на престол в Самарканде. Мухаммад Раджаб-хан (1722-1731) предпринял поход против Бухары и потерпел поражение. Чингизиды Хорезма, Ташкента и Дешт-и Кипчака, правители вилайетов, городов и крепостей, постоянно принимали участие в региональных междоусобицах, в надежде завладеть богатой военной добычей. Чингизиды из Дешт-и Кипчака порой надолго оставались на территориях соседних владений, разоряя местное население. Многие из казахов оседали на новых землях. Эти события подробно излагаются в сочинениях «История Рахим-хана» (Казий Вафа 1817: 15а-20а) и «Новая история Ташкента» (Мухаммад Салих-ходжа 1887: 253а-254аб).

Большая часть сведений о казахах, обитавших на территории центральноазиатского региона, приводилась в связи с описанием важных исторических событий, происходивших в узбекских ханствах. Осевшие племена казахов полностью вовлекались в политическую и экономическую жизнь ханства. Они платили налоги на урожай и скот, разные виды пошлин, выполняли общественные и хозяйственные повинности. К примеру, казахи, обитавшие в окрестностях Ташкента, поставляли воинов для войска правителя города (Бейсембиев 2009: 249).

В рукописных трудах содержится много ценных сведений о причинах появления и расселении разных родов и племён на территории государств региона. О прибытии многочисленных кипчаков из Дешт-и Кипчака в Фергану свидетельствуют сообщения кокандских историографов (Бейсембиев 2009: 186-187). В частности, в сочинении

«Летопись, показывающая мир» приводятся данные о кипчаках (Аваз Мухаммад 1874: 178б, 193б), а также и о других племенах казахов (Аваз Мухаммад 1874: 54б, 91б, 116а, 242а, 255б, 263б).

Последствия вторжения калмаков в Дешт-и Кипчак были трагическими для всех государств центральноазиатского региона. По рассказам кокандских и бухарских авторов в этот период в ханствах сильно сократилась торговля из-за грабежей и нападений на торговые караваны. Засеянные поля в окрестностях городов и крепостей, а также собранный урожай, подверглись разорениям и разграблениям (Мухаммад Йакуб 1840: 133б).

История правления Чингизидов в Хорезме наиболее полно изложена в хрониках придворных историографов. В исторических сочинениях приводятся данные о родственных связях и сложных взаимоотношениях Чингизидов Бухары и Дешт-и Кипчака с представителями местной родоплеменной верхушки (Shīr Muḥammad 1988: 55, 62).

Как отмечают авторы кокандских и бухарских хроник, междоусобицы в ханствах региона не прекращались. Смена верховного или удельного правителей приводили к новой междоусобной войне. В произведениях «Звёзды летописей» (Мухаммад Амин-бек 1958: 76а-79а) и «Шахрухова история» (Бейсембиев 1987: 11–12) даются описания успешных походов правителя Ферганы Абд ар-Рахим-бия (1721/22–1733/34) на соседние владения, находившиеся под управлением Бухары. В сочинении Мухаммада Амин-бека приведены интересные сведения о походе Абд ар-Рахим-бия в Ташкент и Туркестан, отсутствующие в других письменных источниках (Мухаммад Амин-бек 1958: 78б). Официальные и частные хроники описывают сложные взаимоотношения кокандских правителей с калмаками, кыргызами и кипчаками в 30–50-е года XVIII века (Бейсембиев 1987: 12; Бейсембиев 2009: 237-239).

В трудах историографов Коканда, Хивы, Бухары и Ташкента сообщается, что во время политического кризиса и экономического упадка в ханствах региона началось вторжение войска кызылбашей в Бухарское ханство (Мухаммад Амин-бек 1958: 81б-84а; Казий Вафа 1817: 24а-30а, 41б-43а). По данным хроник это вторжение поддержали отдельные местные удельные правители, находившиеся во враждебных отношениях с правящим ханом Чингизидом. На протяжении десятилетия, с 1737 по 1747 годы, Бухара находилась под управлением ставленников кызылбашей.

При описании исторических событий, происходивших в Хорезме в XVIII столетии, историографы подробно излагают историю мятежей в государстве, направленную против правящей элиты, и роль Чингизидов в возникновении новой смуты (Shīr Muḥammad 1988: 63; Мухаммад Салих-ходжа 1887: 282б-283а). Помимо внутренних неурядиц в ханстве, появлялись и внешние угрозы. Отказ Чингизида Илбарс-хана, правителя Хорезма, повиноваться и подчиниться иранскому шаху, стал поводом для похода кызылбашей в Хивинское ханство (Мухаммад Хакимхан: 205а).

Как описывают авторы сочинений, войско Хорезма расположилось в крепости Хазарасп (Материалы по истории казахских ханств 1969: 561). Туркменское войско во главе с Мухаммад Али, пришедшее на помощь хивинцам, столкнулось с кызылбашами и потерпело поражение (Axworthy 2006: 225). Правитель Хорезма, осажденный в крепости, учитывая многочисленность войска противника и малочисленность своих воинов, был вынужден сдаться на милость иранского шаха. Правящий хан был казнён (Shīr Muḥammad 1999: 65; Мухаммад Салих-ходжа 1887: 264-266). Чингизиды Дешт-и Кипчака активно участвовали в междоусобицах правителей Хорезма. В 1741 году хивинцы во

главе с Чингизидом Нурали-султаном восстали против кызылбашей. Восстание было подавлено присланным войском из Ирана, а Нурали-султан бежал в Дешт-и Кипчак ([Материалы по истории туркмен 1938: 117-150](#)).

В хронике «Звёзды летописей» содержатся наиболее обстоятельные данные о нашествии калмаков в Фергану в 1745 году ([Бейсембиев 2009: 237-238](#)). Историограф сообщает маршрут движения войска калмаков, упоминает названия городов и крепостей, а также их правителей. Кокандцы, посланные на помощь к осаждённым крепостям, попали в засаду и были убиты ([Мухаммад Амин-бек 1958: 796-80а](#)). В сочинении «Избранные летописи» приведён рассказ об осаде Коканда, разгроме калмаков и успешном снятии осады ([Бейсембиев 2009: 377](#); [Мухаммад Хакимхан Год неизвестен: 341б-342а](#)). Исторический труд «Летопись, показывающая мир» дополняет описание этих событий новыми известиями о героической гибели мальчика-кипчака. Автор повествует о кокандском правителе, который хитростью смог заманить в город знатных предводителей калмаков и затем казнить ([Аваз Мухаммад 1874: 25аб](#)).

В кокандских рукописных трудах «Генеалогии султанов и летописи о хаканах» и «Летопись, показывающая мир» сообщается о мятеже кипчаков в Фергане, провозгласивших своим правителем Чингизида Шигай-хана. Кипчаки осадили крепость Торакурган на севере Ферганы, однако не сумели завладеть крепостью, мятеж был подавлен, а пленные кипчаки были казнены ([Мирза Алим Ташканди 1898: 18б-19а](#); [Аваз Мухаммад 1874: 26а-27а](#)).

Хивинские ([Shir Muhammad 1988: 55-63](#)), бухарские ([Казий Вафа 1817: 286а-293б](#)) и ташкентские ([Мухаммад Салих-ходжа 1887: 282б-283а](#)) историографы приводят сведения о характере и формах взаимоотношений Чингизидов Хорезма и Дешт-и Кипчака. Сложная внутривосточная обстановка в Хорезме вынуждала Чингизидов искать поддержку в Бухаре, у правящей элиты и мусульманского духовенства. Некоторые из Чингизидов, только благодаря поддержке эмира и духовенства Бухары, возводились на престол ханства ([Казий Вафа 1817: 293аб](#)).

По данным кокандских письменных источников в середине XVIII века Коканд освободился от правления калмакских наместников. В сочинениях «Шахрухова история» и «Звёзды летописей» сообщается о правлении ставленника калмаков Баба-беке. Год спустя после воцарения Ирдана-бия в 1750-51 году, заговорщики из числа кокандской знати, обманом заманили Баба-бека в ловушку, где он был убит. Ирдана-бий был вновь провозглашён верховным правителем ([Бейсембиев 2009: 239](#); [Мухаммад Амин-бек 1958: 796-81а](#)).

Известия арабографических источников по политической истории региона показывают, что личная власть верховного правителя была в отдельные периоды номинальной и символической. Факты, приведенные в сочинениях, свидетельствуют о сложной системе государственного аппарата с многоступенчатой иерархией чинов, титулов, должностей ([Мухаммад Салих-ходжа 1887: 250б-251б](#); [Бейсембиев 2009: 53-64](#)).

В официальных хрониках Коканда, Хивы и Бухары подробно описаны политические изменения в государствах региона в течение всего XVIII века, вследствие восстаний и мятежей удельных правителей. Сложившаяся довольно непростая внутривосточная и внешнеполитическая ситуация в ханствах региона, способствовала возвышению и приходу к власти в Бухаре династии Мангытов ([Мухаммад Салих-ходжа 1887: 261б-264б](#); [Аваз Мухаммад 1874: 743аб](#)).

В кокандских сочинениях сообщается об успешных сражениях Аблай-хана с калмаками в окрестностях Ташкента. После победы над врагами Аблай-хан разделил вилайет Ташкент на отдельные районы и отдал их в управление родовой знати казахов (Мухаммад Амин-бек 1958: 91a–94a; Мухаммад Салих-ходжа 1887: 354a; Бейсембиев 2009: 183–184). В историческом труде 'Абдаллаха амир-и лашкар «Краткая история», написанном в 1874 г., излагается история разорительных походов Аблай-хана в Наманган и Гурумсарой. Автор рассказывает об ответном походе кокандцев, и о поражении казахского хана в сражении в местности Хитай-риза. По словам 'Абдаллаха амир-и лашкар, спустя месяц после этих событий Аблай-хан скончался (Бейсембиев 2009: 241). В хрониках повествуется о причинах прихода к власти в Ташкенте в конце XVIII века Йунус-ходжи. Примечательно, что он опирался на военную поддержку двух крупных казахских родов, предводители которых были его последователями и учениками (Мухаммад Амин-бек 1958: 95a; Мухаммад Салих-ходжа 1887: 354a–357a).

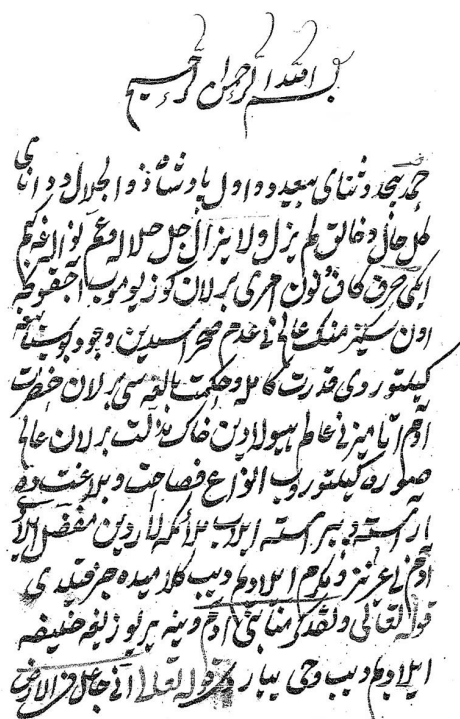

Рисунок 1. Мирза Алим Ташканди. Ансаб ал-салатин ва таварих ал-хавакин. Рукопись Института востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. № 1314/1. Л. 16.

Figure 1. Mirza Alim Tashkandi. Ansab al-salatin wa tavarikh al-khavaqin. The manuscript of the Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. No. 1314/1. f. 1b.

Следует подчеркнуть, что источниками для создания центральноазиатских хроник послужили труды предыдущих поколений летописцев, архивные документы из ханских канцелярий и учреждений. Авторы исторических сочинений XVIII века включали рассказы очевидцев и участников, описываемых ими исторических событий. Историографы XIX – начала XX века, повествуя о событиях, происходивших в регионе в XVIII веке, старались дополнить свои повествования ранее неизвестными фактами. В основном в исторических произведениях частного содержания история узбекских ханств

излагалась в самостоятельной версии. Основное внимание авторами было обращено на вопросы, которые с их точки зрения неверно представлены в других письменных источниках.

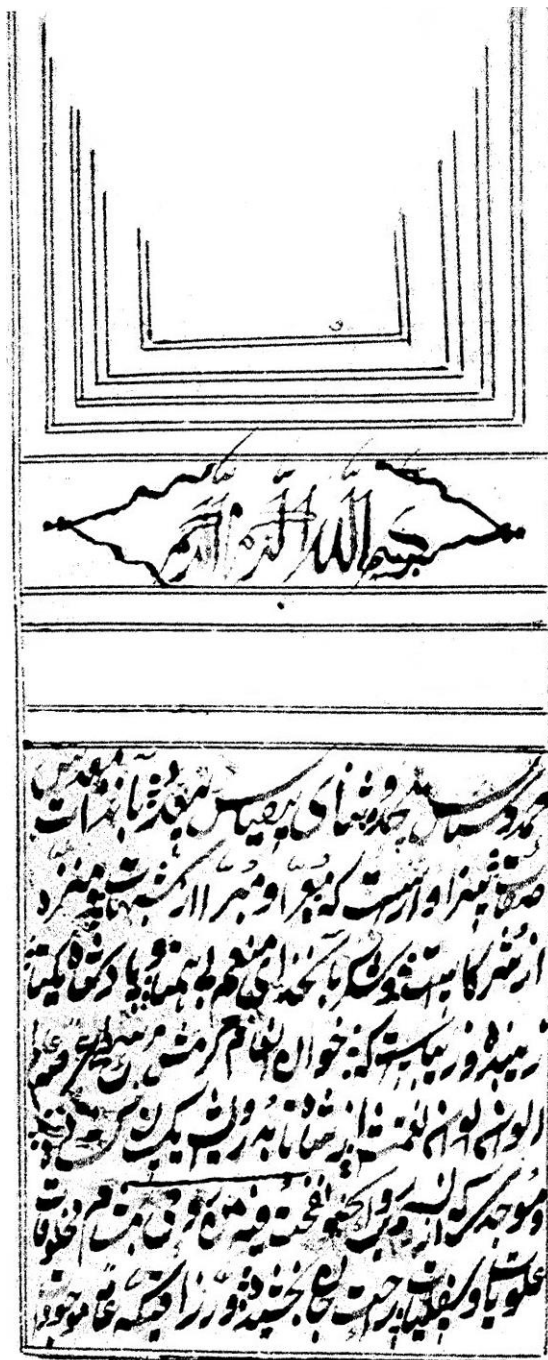

Рисунок 2. Мухаммад Салих-ходжа. Тарих-и джадида-йи Ташканд. Рукопись Института востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. № 7791. Л. 16.

Figure 2. Muhammad Salih-khoja. *Tarikh-i jadida-yi Tashkand*. The manuscript of the Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. No. 7791. f. 1b.

Заключение

Известия историографов Коканда, Хивы, Бухары и Ташкента позволят нам глубже разобраться в исторических событиях, происходивших в центральноазиатском регионе в XVIII веке. В исторических трудах содержатся данные о хозяйстве, политической и социальной структуре, административном строе ханств региона, их взаимоотношениях.

Сведения хроник о казахах можно условно разделить на следующие тематические группы:

1) торговые связи между ханствами Центральноазиатского региона и влияние присырдарьинских городов на общую экономическую ситуацию;

2) участие Чингизидов Дешт-и Кипчака в междоусобицах Чингизидов Хорезма и Бухары;

3) вторжение калмаков в Казахское ханство в первой половине XVIII века привело к переселению казахов на территории узбекских ханств: часть родов Младшего жуза перекочевали поближе к крепостям Хорезма, часть родов Среднего жуза откочевали к окрестностям Самарканда и Бухары, отдельные рода Старшего жуза откочевали в горные районы Каратегина, Ферганы, вплоть до Памира;

4) в XVIII веке вилайеты Сайрам и Туркестан иногда находились под управлением Бухары.

Следует отметить, что вторжение калмаков в Дешт-и Кипчак, разграбление и разорение присырдарьинского региона, нанесли ощутимый урон хозяйственной жизни и в последующие годы губительно отразились на экономическом развитии всех ханств региона.

Таким образом, историографы центральноазиатского региона сообщают нам немало полезных сведений по истории казахов и их взаимоотношений с узбекскими ханствами в XVIII веке.

Acknowledgments

The author of the article expresses their gratitude to the editorial team and the reviewers.

Алғыс

Мақала авторы редакция ұжымына және рецензенттерге алғысын білдіреді.

Благодарности

Автор статьи выражает благодарность редакционной коллегии и рецензентам.

Список литературы

Axworthy M. *The Sword of Persia. Nader Shah: From Tribal Warrior to Conquering Tyrant*. London-New York: I. B. Tauris. 2006. 368 p.

Bregel Yu. *An Historical Atlas of Central Asia*. Leiden, Boston: Brill. 2003. 109 p.

Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Riza Mirab Agahi. *Firdaws al-iqbāl: History of Khorezm*. Translated from Chaghatay and annotated by Yuri Bregel. Leiden: Brill. 1999. 718 p.

Shir Muhammad Mirāb Mūnīs and Muḥammad Rīza Mirāb Āgahī. *Firdaws al-iqbāl: History of Khorezm*.

Edited by Yuri Bregel. Leiden: Brill. 1988. 1281 p.

- Tulibayeva Zh. The Qazaqs and the Central Asian Principalities in the 18th and the First Half of the 19th Centuries. *Oriente Moderno. Leiden: Brill. 2016. Vol.96, is.1, pp.25-45.*
- ‘Абд ал-Рахман. *История Абулфайз-хана [Тарих-и Абулфайз-хан].* Рукописная книга (автограф) написана в 1723 г. Институт востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. No.11. 161 л. (на персидском)
- ‘Аваз Мухаммад. *Летопись, показывающая мир [Тарих-и Джаханнамайи].* Рукописная книга переписана в 1874 г. Институт востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. Том II. No.9455/I. 343 л.
- Ахмедов Б.А. *Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVIII вв.* (Письменные памятники). Ташкент: Фан. 1985. 262 с.
- Бейсембиев Т.К. «Тарих-и Шахрухи» как исторический источник. Алма-Ата: Издательство «НАУКА» Казахской ССР. 1987. 200 с.
- Бейсембиев Т.К. *Кокандская историография: Исследование по источниковедению Средней Азии XVIII-XIX вв.* Алматы: ТОО «Print-S». 2009. 1263 с.
- Казий Вафа. *История Рахим-хана [Тарих-и Рахим-хан].* Рукописная книга переписана в 1817 г. Институт востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. No.16. 366 л. (на персидском)
- Материалы по истории казахских ханств в XV-XVIII вв.* (извлечения из персидских и тюркских сочинений). Алма-Ата: Изд-во «Наука» Казахской ССР. 1969. 652 с.
- Материалы по истории Средней и Центральной Азии X-XIX вв.* Ташкент: Фан. 1988. 414 с.
- Материалы по истории туркмен и Туркмении.* Том II. XVI-XIX вв. Иранские, бухарские и хивинские источники. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР. 1938. 700 с.
- Мирза Алим Ташканди. *Генеалогии султанов и летописи о хаканах [Ансаб ал-салатин ва таварих ал-хавакин].* Рукописная книга переписана в 1898 г. Институт востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. No.1314/I. 179 л. (на чагатайском)
- Мухаммад Амин. *История ‘Убайдаллах-хана. [Тарих-и ‘Убайдаллах-хан].* Рукописная книга переписана в 1800 г. Институт востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. No.1532. 275 л. (на персидском)
- Мухаммад Амин-бек. *Звёзды летописей [Анджум ал-таварих].* Рукописная книга переписана в 1958 г. Институт востоковедения имени Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. No.11366. 153 л. (на персидском)
- Мухаммад Йакуб. *Цветник государей [Гулшан ал-мулук].* Рукописная книга переписана в 1840 г. Институт востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. No.1507/III. 164 л. (на персидском)
- Мухаммад Салих-ходжа. *Новая история Ташкента [Тарих-и джадида-йи Ташканд].* Рукописная книга (автограф) написана в 1887 г. Институт востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. № 7791. 1040 л. (на персидском)
- Мухаммад Хакимхан. *Избранные летописи [Мунтахаб ал-таварих].* Рукопись Института восточных рукописей Российской Академии наук. (Год неизвестен). С470. 697 л. (на персидском)
- Мухаммад Хусайн. *Сокровище благочестия [Махазин ал-таква].* Рукописная книга (автограф) написана в 1830 г. Институт востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. No.2773. 409 л. (на персидском)
- Мухаммад Шариф. *Венец летописей [Тадж ал-таварих].* Рукописная книга переписана в 1917 г. Институт востоковедения им. Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан. No.1999. 365 л. (на персидском)
- Прошлое Казахстана в источниках и материалах.* Сборник. 1. (V в. до н.э. – XVIII в. н.э.). Под редакцией профессора С. Асфендиарова и профессора П. Кунте. Алма-Ата – Москва: Казахское

краевое издательство. 1935. 299 с.

Собрание восточных рукописей Академии наук Республики Узбекистан. История. Составители: кандидаты филологических наук Д.Ю. Юсупова, Р.П. Джалилова. Ташкент: Изд-во «Фан» Академии Наук Республики Узбекистан. 1998. 535 с.

Тулибаева Ж., Исахан Г. *Арабографические источники по истории Казахстана*: Фонд Института востоковедения Академии наук Республики Узбекистан. – Астана: РГУ «Национального центра археологии и источниковедения». 2013. 154 с.

Тулибаева Ж. Сведения по исторической географии Центральной Азии в историографии узбекских ханств XVIII-XIX вв. *Вестник Евразийского национального университета им. Л. Гумилева. Серия: Исторические науки. Философия. Религиоведение*. 2024. Т.147, no.2, с.99-116. <https://doi.org/10.32523/2616-7255-2024-147-2-99-116>

References

Axworthy M. *The Sword of Persia. Nader Shah: From Tribal Warrior to Conquering Tyrant*. London-New York: I. B. Tauris. 2006. 368 p. (in English)

Bregel Yu. *An Historical Atlas of Central Asia*. Leiden, Boston: Brill. 2003. 109 p. (in English)

Shir Muhammad Mirab Munis and Muhammad Riza Mirab Agahi. *Firdaws al-iqbāl: History of Khorezm*. Translated from Chaghatay and annotated by Yuri Bregel. Leiden: Brill. 1999. 718 p. (in English)

Shīr Muḥammad Mīrāb Mūnīs and Muḥammad Rīza Mīrāb Āgahī. *Firdaws al-iqbāl: History of Khorezm*. Edited by Yuri Bregel. Leiden: Brill. 1988. 1281 p. (in Chagatai)

Tulibayeva Zh. The Qazaqs and the Central Asian Principalities in the 18th and the First Half of the 19th Centuries. *Oriente Moderno*. Leiden: Brill. 2016. Vol. 96, is.1, pp. 25-45. (in English)

‘Abd al-Rakhman. *Istoriia Abulfaiz-khana [Tarikh-i Abulfaiz-khan]*. The manuscript (autograph) was written in 1723. The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. No.11. 161 f. (in Persian)

‘Avaz Mukhammad. *Letopis, pokazyvaiushchaia mir [Tarikh-i Dzhakhannamaii]*. The manuscript was rewritten in 1874. The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. Vol II. No.9455/I. 343 f. (in Persian)

Akhmedov B.A. *Istoriko-geograficheskaia literatura Srednei Azii XVI-XVIII vv.* (Pismennye pamiatniki). Tashkent: Fan. 1985. 262 p. (in Russian)

Beisembiev T.K. *«Tarikh-i Shakhrukhi» kak istoricheskii istochnik*. Alma-Ata: NAUKA Publishing House of the Kazakh SSR. 1987. 200 p. (in Russian)

Beisembiev T.K. *Kokandskaia istoriografiia: Issledovanie po istochnikovedeniiu Srednei Azii XVIII-XIX vv.* Almaty: TOO «Print-S». 2009. 1263 p. (in Russian)

Kazii Vafa. *Istoriia Rakhim-khana [Tarikh-i Rakhim-khan]*. The manuscript was rewritten in 1817. The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. No.16. 366 f. (in Persian)

Materialy po istorii kazakhskikh khanstv v XV-XVIII vv. (izvlecheniia iz persidskikh i tiurkskikh sochinenii). Alma Ata: NAUKA Publishing House of the Kazakh SSR. 1969. 652 p. (in Russian)

Materialy po istorii Srednei i Tsentralnoi Azii X-XIX vv. Tashkent: Fan. 1988. 414 p. (in Russian)

Materialy po istorii turkmen i Turkmenii. Tom II. XVI-XIX vv. Iranskie, bukharskie i khivinskie istochniki. Moscow-Leningrad: Publ. AN SSSR. 1938. 700 p. (in Russian)

Mirza Alim Tashkandi. *Genealogii sultanov i letopisi o khakanakh [Ansab al-salatin va tavarikh al-khavakin]*. The manuscript was rewritten in 1898. The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. No.1314/I. 179 f. (in Chagatai)

- Mukhammad Amin. *Istoriia 'Ubaidallakh-khana. [Tarikh-i 'Ubaidallakh-khan]*. The manuscript was rewritten in 1800. The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. No.1532. 275 f. (in Persian)
- Mukhammad Amin-bek. *Zvezdy letopisei [Andzhum al-tavarikh]*. The manuscript was rewritten in 1958. The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. No.11366. 153 f. (in Persian)
- Mukhammad Iakub. *Tsvetnik gosudarei [Gulshan al-muluk]*. The manuscript was rewritten in 1840. The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. No.1507/III. 164 f. (in Persian)
- Mukhammad Salikh-khodzha. *Novaia istoriia Tashkenta [Tarikh-i dzhadida-ii Tashkand]*. The manuscript (autograph) was written in 1887. The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. No.7791. 1040 f. (in Persian)
- Mukhammad Khakimkhan. *Izbrannye letopisi [Muntakhab al-tavarikh]*. Manuscript of the Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences. (The year is unknown). C470. 697 f. (in Persian)
- Mukhammad Khusain. *Sokrovishche blagochestiia [Makhazin al-takva]*. The manuscript (autograph) was written in 1830. The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. No. 2773. 409 f. (in Persian)
- Mukhammad Sharif. *Venets letopisei [Tadzh al-tavarikh]*. The manuscript was rewritten in 1917. The Abu Rayhan Biruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. No.1999. 365 f. (in Persian)
- Proshloe Kazakhstana v istochnikakh i materialakh*. Sb. 1. (V v. do n.e. – XVIII v. n.e.). Edited by Professor S. Asfendiarov and Professor P. Kunte. Alma-Ata – Moscow: Kazakhskoe Publishing House. 1935. 299 p. (in Russian)
- Sobranie vostochnykh rukopisei Akademii nauk Respubliki Uzbekistan*. Istoriia. Sostaviteli: kandidaty filologicheskikh nauk D.Iu. Iusupova, R.P. Dzhaliilova. Tashkent: Publ. «Fan» Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. 1998. 535 p. (in Russian)
- Tulibayeva Zh., Isahan G.T. *Arabograficheskie istochniki po istorii Kazakhstana: Fond Instituta vostokovedeniia Akademii nauk Respubliki Uzbekistan*. Astana, 2013. 154 p. (in Russian)
- Tulibaeva Zh. Svedeniia po istoricheskoi geografii Tsentralnoi Azii v istoriografii uzbekskikh khanstv XVIII-XIX vv. *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Series: Historical Sciences. Philosophy. Religious Studies*; the "Historical Sciences" 2024. V.147, no.2, pp.99-116. <https://doi.org/10.32523/2616-7255-2024-147-2-99-116> (in Russian)

Information about authors

Zhuldyz M. Tulibayeva – Doctor of Historical Sciences, Professor, SDU University, Abylai Khan St. 1/1, 040900, Kaskelen, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-4284-0871>, tulibay@gmail.com

Авторлар туралы мәлімет

Жұлдыз Мусақызы Төлебаева – тарих ғылымдарының докторы, профессоры, SDU University Абылай хан көшесі 1/1, 040900, Қаскелең, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-4284-0871>, tulibay@gmail.com

Сведения об авторах

Жулдыз Мусаевна Тулибаева – доктор исторических наук, профессор SDU University, ул. Абылай хана 1/1, 040900, Каскелен, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-4284-0871>, tulibay@gmail.com

Information about the article / Мақала туралы ақпарат / Информация о статье

Entered the editorial office / Редакцияға түсті / Поступила в редакцию: 08.02.2026.

Рецензенттер мақұлдаған / Одобрена рецензентами / Approved by reviewers: 20.02.2026.

Accepted for publication / Жариялауға қабылданды / Принята к публикации: 05.03.2026.